

Tanulmányok a társadalomról

VI.

A Szegedi Tudományegyetem
JGYPK Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék,
ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék,
BTK Szociológia Tanszék
és ÁJTK Politológiai Tanszék
tudományos diákköri munkái

2023

A kötet megjelenését támogatta
Belvedere Meridionale Alapítvány
Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány
Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ
MTA Szegedi Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottság
Nemzeti Együttműködési Alap
A Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A sorozat szerkesztőbizottsága

Jancsák Csaba, elnök

Balog Iván

Duró Annamária

Nagy Miklós

Vida Anikó

Rácz Attila

A kötetet szerkesztették

Kiss Mária Rita

Fekete Marianna

Nagy Terézia

Petrovszki-Oláh László

Dávid Benjámín

ISBN 978-615-01-8146-2 [print]

ISBN 978-615-01-8147-9 [online pdf]

Kiadta: A Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány, 2023

Open Access = Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-SA 4.0)

Nyomta: S-Paw Nyomda, Üllés

TARTALOM

Előszó.....	5
Antal Éva Eső Alulról építkező grassroots önkéntesség motivációvizsgálata 2015 júniusa és 2016 januárja között az európai menekülthullám kapcsán	7
Beck Martin Tamás Az európai megosztottság, avagy egy újfajta vasfüggöny a 21. században	31
Farkas Zsuzsanna A Vajdasági Magyar Cserkészlet története 1910–1945 között	56
Dr. Hegedűsné Demeter Zsuzsanna Edit A tanoda integrálódása az állami intézményrendszerbe	74
Kobl Gabriella Adrienn Netflix és az HBO dokumentumfilmjei átformálják-e a fiatalok szerint laposföldhívőket? A Netflix és az HBO dokumentumfilmjei, mint új tudománykommunikációs eszközök hatásának vizsgálata fiatalok körében	119
Kovács-Jerney Ádám A machiavellizmus, idő munka – Számít a véleményed? Vélemény analízis paraméterek vizsgálata a machiavellizmus, az időperspektíva, és a munkafüggőség tekintetében	143
Márton Richárd Az államfői hatalom Magyarországon és a Szlovák Köztársaságban.....	165
Papp Gábor A magyarországi hajléktalan ellátás rendszerszintű elemzése.....	189
Szabó Péter „Álljunk bele, ha kell...”, avagy a magyar fiatalok közéleti aktivitása.....	245
Tóth Tibor A Horthy-korszak interpretációja a Kádár-korszak gimnáziumi tankönyveiben	288
Abstracts.....	314

ELŐSZÓ

A Tanulmányok a társadalomról VI. tanulmánykötet egy 2011-ben útjára indított sorozat legfrissebb darabja. A kezdeményezők célja annak idején az volt, hogy publikálási lehetőséget biztosítsanak a legtehetségesebb társadalomtudományi érdeklődésű hallgatóik számára. Törekvésünk ma is hasonló. Támogatjuk diákjaikat abban, hogy – a mesterképzésére, a doktori iskolába történő felvételkor, vagy épp egy munkahelyi állásinterjún – dokumentálni tudják: az átlagos hallgatói teljesítménynél magasabb színvonalon állnak, kortársaiknál már jóval többel járultak hozzá saját szakmai életútjuk megalapozásához.

A kötet másrészről a hallgatói tehetséggondozás dokumentuma. A Szegedi Tudományegyetem különböző karain található társadalomtudományokat oktató tanszékek együttműködésének eredményeként született. Az első kötet a JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet gondozásában jelent meg 2013-ban. Az Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék kezdeményezéséhez elsőként, 2015-ben az ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke, majd 2019-ben a BTK Szociológia Tanszéke csatlakozott. A három tanszék munkatársai közösen szerkesztették a 2021. évi kötetet is. Külön örömünkre szolgál, hogy 2023-ban, az ÁJTK Politológia Tanszékével bővült a résztvevők köre. Így a sorozat VI. kötetében immár a Szegedi Tudományegyetem négy különböző karán tanuló hallgatók munkái olvashatók. Szerzői a diákkörök keretében végezték kutatásaikat, vállalták a megmérettetést a tudományos diákköri illetve más szakmai konferenciákon. Témavezetőikkel közösen végigjártak egy utat, amit egyetemünk egykori rektora, Róna-Tas András akadémikus a következőképp jellemezett: „A tudomány végül is abból áll, hogy van egy probléma, és van egy megoldás. És közte ott a nehéz út.” Szerzőink ezen a nehéz úton haladva talán most értették meg igazán, mitől válik egy kezdeti ötlet tudománnyá, a kis gondolatokból miként születnek az igazán nagy felismerések, s azt is, hogy soha nincsenek magától értetődő igazságok. A tematikai szempontból sokszínű tanulmánykötet nemcsak korunk társadalmi kérdéseinek egyféle tablója, de egyben azt is jelzi, hogy a következő nemzedék – a jövő reménybeli kutatói – milyen területeken látják a megoldandó, alaposabb feltárássra érdemes problémákat. Mert mindig van valami új, amit a tudomány feltárhat, s mindig van egy újabb generáció, amely folytatva az elődök által megkezdett utat, egyúttal meg is újítja azt.

Ezúton mondunk köszönetet a céljaik eléréséért állhatatosan dolgozó szerzőknek. Köszönjük a kutató-hallgatóknak háttérrel biztosító családok támogató

együttműködését. Végül, de nem utolsó sorban köszönettel tartozunk a témavezetőknek, akik mentorálták hallgatóikat a tudományos pálya felé vezető út első lépéseinek megtételekor. Kötetünk nem jelenhetett volna meg a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, a Belvedere Meridionale Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, az Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ, az MTA Szegedi Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottsága támogatása nélkül.

Abban a reményben bocsátjuk útjára a Tanulmányok a társadalomról sorozat VI. kötetét, hogy a jövőben is lesz folytatása a kezdeményezésnek, és tovább fog gyarapodni azoknak a hallgatóknak a száma, akik a hivatalos tanulmányi kötelezettségeiken túl vállalkoznak az őket érdeklő témák tudományos igényű feldolgozására.

Szeged, 2023. szeptember

A szerkesztők

Antal Éva Eső

Alulról építkező grassroots önkéntesség motivációvizsgálata 2015 júniusa és 2016 januárja között az európai menekülthullám kapcsán

BEVEZETÉS

2015-ben korábban soha nem látott menekülthullám érte el Európát: ebben az esztendőben több mint egymillióan indultak útnak a kontinens felé az arab tavasz eseményei és a szíriai polgárháború elől menekülve, egy jobb élet reményében. A menekültek az ekkor még szinte szabad átjárást engedő nyugat-balkáni útvonalat megcélozva jutottak át Európa határainak különböző rétegein, míg végül tömegesen érkeztek meg Magyarországra.¹

A „vándorlás hosszú nyara” mint a legkritikusabb migrációs esemény kerül majd be az európai történelembe. A menekültek hihetetlenül nagy száma vezetett ahhoz, hogy az EU ideiglenesen felfüggesztette egyes határain a migrációs ellenőrzési rendszert, ami később egy hatalmas migrációs befogadási válsághoz vezetett a kontinensen. A válság oka több összetevős: néhány hónap alatt több mint 1 millió menekült érkezett a déli és balkáni államok felől és indult tovább Európa nyugati és északi irányába, másrészt ekkora embertömeg fogadására, kezelésére, elszállásolására, szükségleteik kielégítésére, mindeközben az európai biztonság megtartására nem voltak felkészülve az egyes államok, és nem létezett egységes uniós irányelv sem.

Mindennek ellenére a nyugat-balkáni útvonal országában erősödött a szolidaritás, a jótékonyági kezdeményezések a társadalom egyre tágabb szegmenseiben jelentek meg, és jelentkezett az önkéntesség egy egészen új formája: az alulról szerveződő, grassroots csoportok, amelyek humanitárius segítséget nyújtottak a határokon, az autópályák mentén, a balkáni útvonalon, az erdőkben, a vasútállomásokon, a menekülttáborokban Szegedtől Leszbozig. A menekültválságra értelmezve a szolidaritás más arcát mutatta meg az egyébként civilként passzív Magyarországon: *„a szolidaritás társadalomelméleti szempontból a menekülteket segítő aktív, önkéntes egyének és informális*

¹ Pénzváltó, 2002., 8.

szervezeteik vagy épp a professzionális segítők és formális szervezeteik kapcsán alapvető mozgatórugó, amelynek filozófiai alapja mások mellett például az egyenlőség vagy a humanizmus. A szolidaritás gyakorlati szinten egy politikai-társadalmi mozgalomban vagy akár egyéni cselekvésben ölthet testet például menekültválság idején menekültek segítése révén.”²

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az idegenelleneséget erősítő kormányzati kommunikáció hatására Magyarországon nőtt az egyébként sem elhanyagolható mértékű idegenellenesség. A rendszerváltás óta végzett rendszeres felmérések arra mutatnak rá: a magyarok - hasonlóan Közép- és Kelet Európa többi országához - rendkívüli mértékben intoleránsak. Ennek megfelelően borítékolható volt, hogy egy olyan, bevándorlásellenes kormányzati kampány, amely széles körben eljut a társadalom tagjaihoz, pozitív fogadtatásra lel Magyarországon.

A menekültválság átformálta a magyarországi idegenellenesség természetét. A korábbi ismeretlennel szembeni általános félelmet és bizalmatlanságot felváltotta a konkrét ellenségkép: a migráns. Ez a konkrét ellenségkép pedig további konkrét félelmekkel társított a kormányzati kampányban, mint például a terrorizmus, a bűnözés, az erőszak. Ráadásul az idegenellenesség tárgya, a migráns jelen idejűvé is vált. *„Az idegenellenesség és a félelemvezérelt előítéletesség társadalmilag érthető jelenségek, különösen Magyarországon, ahol a lakosság amúgy alig rendelkezik bármilyen tapasztalattal a bevándorlásról. A lakosság mindezért kevéssé hibáztatható, a felelősség a politikusoké, akik kihasználják a jelenlegi helyzetet.”³*

Az idegenellenesség szintje Magyarországon 2015 áprilisában érte el addigi csúcspontját, ekkor a válaszadók 46%-a vallott idegenellenes nézeteket a Tárki felmérései szerint.⁴

2015 hosszú nyarán több mint 390 ezren léptek illegálisan Magyarország területére. Az egyik legforgalmasabb belépőpont a szerb-magyar határvonalon Röszke térsége volt. A menekülők Szegeden át Budapestre utaztak, majd többségük Nyugat-Európába ment tovább. Kezdetben a napi néhány, majd a napi több ezer menekült humanitárius ellátására nagyon rövid idő alatt több tucat önkéntes csoport szerveződött országszerte – elsőként a szegedi -, pár

² Bernát, 2022., 17.

³ Molnár-Zgut, 2017., 17.

⁴ Barna – Koltai 2018., 10.

héten belül már több ezer fős létszámmal működve. Ezek az önkéntes csoportok átvállalták a kormányzat feladatainak egy részét, mert gyorsan és hatékonyan tudtak reagálni egy igen erős, nemcsak a magyar, hanem egész Európa társadalmait érintő helyzetre, adományozók tízezreit tudták mozgósítani, és naponta több ezer menekülőnek nyújtottak humanitárius jogi, és egyéb segítséget.

Ennek a korábban nem látott méretű civil megmozdulásnak lett az eredménye a MigSzol Szeged megalakulása: a csoport 2015 júniusában egyik napról, sőt egyik órától a másikra vált tudatosan működő, egy célért dolgozó közösséggé. A csoportot a Budapesten működő, már korábban életre hívott Migráns Szolidaritás (MigSzol) csoportról neveztük el, annak engedélyével. A megkülönböztetést a Szeged adta a névben.

Dolgozatom témája a Szegeden szerveződő MigSzol tevékenységének bemutatása, valamint a MigSzol Szegeden belül és más nemzetközi önkéntes szervezetekkel végzett munkám során megismert önkéntesek motivációinak bemutatása, valamint az önkéntes segítséhez kapcsolódó digitális kommunikációs lehetőségek szerepének a feltárására.

A menekültek segítésében országosan és Szegeden is számos civil szervezet, így például a Migráns Szolidaritás, a Migration Aid, az Age of Hope - vett részt, a MigSzol Szeged azonban ezek sorában különleges helyet foglal el. Miért is? Mert egy teljesen alulról spontán módon szerveződött, a tagok laza kooperációján alapuló polgári kezdeményezés volt.

A MigSzol a civil szervezetek tipológiája szerint egy civil társaság volt, tehát egy jogi személyiséggel nem rendelkező, törvényszéki nyilvántartásba vételt sem igénylő szervezeti forma, amit a tagok a közjó érvényesítése érdekében hoztak létre.⁵

Kutatásom jelentős része a résztvevő megfigyelés módszerén alapul. 2015 júniusától 2015. szeptember 15-ig a MigSzol Szeged tagjaként önkénteskedtem, a szeptember 15-i magyarországi határzár után pedig nemzetközi szervezetekhez csatlakoztam, és végig jártam a nyugat-balkáni útvonal egyes állomásait. Önkéntes tevékenységemet 2016 januárjában Leszboszon fejeztem be.

⁵ Palik Zoltán, 2022., 83.

Megfigyeléseket az alábbi helyszíneken végeztem: Szeged, Röske (Dugonyi út), Zákány, Hegyeshalom, Budapest, Tovarnik, Sid, Leszbosz.

Megfigyeléseimet kérdőíves kutatással, spontán interjúkkal, valamint a szakirodalom másodelemzéséből nyert információkkal egészítem ki.

ÖNKÉNTESÉG ÉS MOTIVÁCIÓ - MÓDSZERTAN

Tanulmányom megírásához használtam a kérdőívezés és a résztvevő megfigyelés módszertanát. A Magyarországon, a nyugat-balkáni útvonalon és a Leszboszon eltöltött önkéntes szolgálatom ideje alatt nagyon sokat beszélgettem magyar és külföldi önkéntestársaimmal, mert nagyon érdekelt, mi vitte őket arra, hogy a szabadidejükből nagyon sok órát – olykor hónapokat - mások megsegítésére áldozzanak. Tapasztalatom alapján elmondható, hogy az önkéntesek motivációját illetően mind a hagyományos, mind a modern önkéntesség tetten érhető volt, valamint a kettő keveréke is. Megállapítottam, hogy a kettő között a választóvonal a legtöbb esetben az életkor. Továbbá a két kategória jellegzetességén kívül több esetben véltem felfedezni azt, hogy jó néhány önkéntes társam az életében felmerült krízishelyzet miatt fordult az önkéntesség felé: válás, gyerekek kirepülése, közeli rokon halála.

Magyar és külföldi önkéntestársaim körében egy rövid kérdőívvel kerestem a motivációra a válaszokat. Ezeket nem gyúrtam egybe: a két csoportot szándékosan különítettem el, mert az önkéntesség mikéntjét mindkét csoportban az anyagi helyzet határozta meg. Magyar önkéntestársaim mind munka mellett végezték tevékenységüket – kivéve a diákokat és nyugdíjasokat – abban a városban, ahol éltek. Nem kellett költeniük utazásra, szállásra, étkezésre egy távoli helyen.

A SwissCross önkéntesei – svájciak és németek – nagyon jó anyagi körülmények között élő polgárok – főállású anyák jól szituált férjjel, tartományi képviselő, szabadúszó újságíró -, akik megengedhették maguknak, hogy feladják a munkájukat, és akár fél évet is Leszboszon töltsenek anélkül, hogy a mindennapi megélhetésért kelljen aggódniuk.

Magyar önkéntestársaim közül 7 fő töltötte ki a kérdőívet, 14,3 százalékuk 20 év alatti, 14,3 százalékuk 20 és 30 év közötti volt 2015-ben. Szintén 14,3 százalékuk volt 30–40, illetve 40–50 év közötti, a többiek, 42,9 százalék már elmúlt 50 éves. 14,3 százalékuk 8 osztályt végzett, 57,1 százalékuk középiskolai végzettséggel rendelkezett, a többiek, 14,3 százalék felsőfokú végzettséggel.

42,9 százalékuk 2–3 hónapig önkénteskedett, a többiek – 57,1 százalék – 3 hónapnál hosszabb ideig.

A KUTATÁS KULCSFOGALMAI

Migráns vagy menekült?

A migráció általánosságban a népesség közigazgatási vagy politikai határokon átnyúló, egyéni vagy csoportos helyváltoztatása. A migrációnak több formája létezik, a szakirodalom különböző szempontok alapján csoportosít. Így a migráció lehet önkéntes vagy külső tényezők által motivált, egyéni, csoportos, ideiglenes vagy tartós, alkalmoszerű vagy ismétlődő. Továbbá lehet elvándorlás vagy bevándorlás, illetve legális vagy illegális.

2015-ben a médiában politikai oldaltól függően használták a menekült illetve a migráns fogalmat. Azok, akik menekültválságról beszéltek, arra hivatkoztak, hogy a 2015-ös évben Európába érkezett 1,3 millió ember jelentős része az iraki vagy a szíriai polgárháború miatt kényszerült otthona elhagyására. Azok pedig, akik a migránsválság kifejezést használták, úgy gondolták, hogy az ebben az időszakban a kontinensre érkező személyek nagy része nem a háború elől menekült, hanem egy jobb élet reményében, egyfajta belső indíttatásból hagyta el hazáját.⁶

Tanulmányomban szándékosan a menekült kifejezést használom, mert az általam végzett humanitárius segítségnyújtás során irreleváns volt, hogy az általam segítettek mi okból hagyták el hazájukat.

Az önkéntesség definíciója

Az önkéntesek nem kapnak anyagi ellenszolgáltatást tevékenységükért. Tevékenységük önként vállalt, és más személyek, csoportok, rétegek vagy a társadalom egészének hasznára válik. Kizárólag abban az esetben beszélhetünk önkéntességről, ha a fenti feltételek egyszerre teljesülnek az adott tevékenységgel kapcsolatosan.⁷

Más vélemények szerint néhány erős, elengedhetetlen kritérium fennállásával már megvalósul az önkéntesség. Az ellenszolgáltatás nélkül végzett tevékenység lényege szerintük a mások – ezek lehetnek egyének vagy csoportok

⁶ Bertalan, 2022., 22–25.

⁷ Czike – Kuti 2006., 25.

– vagy a közjó érdekében végzett szellemi, fizikai vagy anyagi javak, szolgáltatások előállítása. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy az önkéntesség segítő célú, továbbá önként, szabad elhatározásból, szabad akaratból végzett, nem kötelező jellegű. Az önkéntes tevékenység elengedhetetlen jellemzője a belső indíttatás és az értékorientáltság.⁸

Az önkéntesség definícióját az ENSZ 2001-ben, az évet az Önkéntesség Nemzetközi Évének kinyilvánító dekrétumában határozta meg.⁹

Az önkéntesség fogalmát tágabb értelemben értelmezve három feltételt rögzítettek. E szerint az önkéntes személy:

- önként, szabad akaratból, belső indíttatásból;
- ellentételezés nélkül;
- más személynek, annak hasznára vagy a közjó növelésére, előállítására végez tevékenységet.

Ugyanekkor bevezettek egy negyedik, az önkéntesség fogalmát szűkítő feltételt is. Így szűkebb értelemben a magánszemélyek egymás közti segítségnyújtását, önkéntes tevékenységét nem veszik figyelembe.¹⁰

A civil társaság

A civil társaság jogi személyiséggel nem rendelkező, törvényszéki nyilvántartásba vételt sem igénylő szervezeti forma. Akár két természetes személy is létrehozhatja bármilyen vagyoni hozzájárulás nélkül. A civil társaság nem lehet gazdasági érdekű, a tagok közös céljaik előmozdítására és közösségi célú tevékenységük összehangolására hozhatják létre. *„A civil társaságot létesítők gyakran a munkájuk, az önkéntesen végzett tevékenységeik, szellemi, tudományos stb. eredményeik közös hasznosítását biztosítják egy civil társaság létrehozásával. A civil társasági forma hasznos lehet közéleti, közösségi akciók, folyamatok szervezéséhez is. E forma segíthet „testet”, nevet adni a kezdeményezésnek.”*¹¹

⁸Fényes – Kiss 2011.

⁹ International Year Of volunteers, 2011

¹⁰ Kardos 2021.

¹¹ Palik, 2022., 83.

Grassroots mozgalmak

Az alulról építkező (grassroots) mozgalom egy adott földrajzi területen egyének csoportjai által végzett szervezett erőfeszítés annak érdekében, hogy társadalmi ügyeket oldjanak meg, változásokat idézzenek elő vagy egyes ügyekben valamilyen módon befolyást gyakoroljanak. Ezek a mozgalmak alulról szerveződnek, alulról felfelé irányuló mozgalmaknak tekintik őket. Az „ügy” gyökeret ver, majd nőni kezd, felfelé törekszik. A grass roots kezdeményezések képesek világszerte befolyásolni olyan társadalmi kérdéseket, mint a faji igazságtalanság, a reprodukív jogok, az éghajlatváltozás, a jövedelmi egyenlőtlenség vagy a megfizethető lakhatás.

Az alulról építkező mozgalmak társadalmi és politikai kérdések befolyásolására irányuló cselekvésekre szervezik és mozgósítják az egyéneket. Ezek a mozgalmak, amelyek gyakran a „konyhaasztal-beszélgésekből”, vagy akár teljesen spontán módon indulnak el, akár országos vagy globális hálózatokká is fejlődhetnek.¹²

A MIGSZOL SZEGED MENEKÜLTEK SEGÍTÉSÉT CÉLZÓ TEVÉKENYSÉGE 2015 JÚNIUSÁTÓL SZEPTEMBER 15-IG

A MigSzol Szegedet tulajdonképpen a szükség és az együttérzés találkozássra hozta létre. Egy forró júniusi napon egy szegedi édesanyának feltűnt, hogy a szegedi nagyállomás várótermében menekült anyák alszanak a földön a gyermekeikkel. Nincs ételmük, vizük, nem tudnak tisztálkodni, senki nem segít nekik. Ezt megosztotta egy posztban a Facebookon, a posztra többen reagáltunk. Ekkor csatlakoztam ehhez a csoporthoz. Pár órával később néhányan vittünk az állomásra szendvicset és vizet, édességet a gyerekeknek. Sok telefonálás árán sikerült elérnünk azt is, hogy aznap éjjel, az épület bezárása után ne tegyék ki a szír anyákat a gyerekeikkel az utcára, hanem védett helyen, a váróteremben alhassanak. Ők voltak az első menekültek, akik felkeltették a városlakók figyelmét és együttérzését, de nem ők voltak az utolsók. Eközben még nem tudtuk, hogy nemsokára önkéntesek leszünk egy olyan közösségben, amely Európa-szerte példát mutat a menekültekkel való törődés, a szolidaritás és a civil segítség terén.

¹² Robert Longley, 2022.

A szíriai anyákról és arról az estéről hvg.hu-n megjelent egy cikk, ennek nyomán pedig egyre többen akartak segíteni.¹³ Ahogyan nőtt egyik napról a másikra a menekültek száma, úgy nőtt az önkénteseké is. Az önkéntesek a Facebookon szerveződtek, így jött létre a későbbiekben a MigSzol Szeged nevet felvett csoport, az első grassroots közösség az országban, amely a magyar határ lezárásáig, 2015. szeptember 15-ig segítette a menekülteket Szegeden, az Indóház téren; a szerb-magyar határnál a Dugonyi úton, majd később menekülttáborokban és a tranzit zónában.

A MigSzol Szeged a menekülteknek humanitárius segítséget nyújtó magyarországi csoportok egyik alappillére volt, mivel az országba az egyik legforgalmasabb belépőpont a szerb-magyar határvonalon Röszke térsége volt.

A MigSzol Szeged elvitathatatlanul egyik legnagyobb erénye, hogy mindenki a saját szakterületén vagy az általa választott feladatkörben tevékenykedhetett. Az önkéntesek egy része szendvicseket készített a menekülteknek. Mások a felajánlott adományok beérkezését, elhelyezését, raktározását, kiosztását végezték el. Voltak, akik az állomásra érkezőket felkísérték a menekülttáborokba induló vonatokra. Mások játszottak a gyerekekkel. Megint mások elkísérték a betegeket kórházba. A MigSzol Szegedhez csatlakoztak nyugdíjasok, egyedülállók, nők, férfiak, diákok, dolgozók és munkanélküliek, magyarok és külföldiek – nemre, vallásra, politikai hovatartozásra való tekintet nélkül a csoport mindenkit befogadott, aki segíteni akart.¹⁴

A hazai mellett nemzetközi példák is azt támasztják alá, hogy a legtöbb krízishelyzetre a grassroots civil válaszok reagálnak talán a leggyorsabban, ráadásul kifejezetten hatékony segítséget nyújtanak, mégis az állam legtöbbször nem számol a civil segítségnyújtással, nem kooperál velük, és ezek a szereplők rendszerint az utólagos válságkezelés kommunikációjában sem jelennek meg.¹⁵

A MigSzol Szeged sokszínűsége miatt óriási tömeget tudott megmozgatni az adományozás terén nemcsak itthon vagy Európában, hanem a tengerentúlon

¹³ Szlavkovits, 2015.

¹⁴ Svenson-Cartwright-Balogh 2015., 10

¹⁵ Ujhelyi 2015., 7.

is. Képes volt jó kapcsolatot kialakítani a hatóságokkal, így például a rendőrséggel, a bevándorlási hivattal és az önkormányzattal, valamint az egészségügyi ellátást nyújtó szegedi klinikákkal, és a Helsinki Bizottsággal is.¹⁶

Az, hogy a MigSzol Szeged hatékonyan tudott dolgozni, köszönhető annak, hogy Szegedet kiemelkedően magas szolidaritás jellemzi. Mindenki megtette, ami tőle tellett: a szegedi önkormányzat - az egyik európai parlamenti képviselő feleségének az Indóház téren tett látogatása után - faházat, vizet, mobilvécét, rendszeres szemétszállítást és ingyenes wifit biztosított a menekültek számára a nagyállomás épülete előtti téren, később pedig az adományok számára az Indóház téri hajléktalan szállóban biztosított helyiséget - mindezt ingyenesen. A csoporthoz tolmácsok is csatlakoztak: ők segítettek lefordítani farszi, szír, afgáni és egyéb nyelvekre a bevándorlási szabályokat, a menekült státusszal kapcsolatos tudnivalókat és a menekülttáborokról szóló információkat. A nyári szünetüket Magyarországon töltő külföldi egyetemisták pedig nemcsak alap egészségügyi ellátást tudtak nyújtani a faháznál, de a tolmácsolásban és a kulturális, vallási különbségek megértésében is nagyon sokat segítettek.¹⁷

Az Indóház tér után a MigSzol Szeged kiterjesztette a tevékenységét a Dugonyi útra. A Szentmihályt és az országhatárhoz kivezető röszei utat összekötő Dugonyi út mellett alakította ki a rendőrség azt a gyűjtőpontot, ahol a szerb oldalról az akkor már nem közlekedő Szeged-Szabadka vasúti sín nyomvonalán az országba belépő menekülteket összegyűjtötték, majd a röszei Hangár néven elhíresült gyűjtőtáborba szállították. A táborban ujjlenyomatot vettek a menekültektől, majd a bevándorlási törvénynek megfelelően innen indították őket útnak a kijelölt menekülttáborokba, először a szegedi nagyállomásig busszal, majd a menekültek létszámának jelentős emelkedése után közvetlenül buszokkal.¹⁸

Az első időszakban csak a MigSzol Szeged önkéntesei szolgáltak a Dugonyi úton. Tájékoztattuk a menekülteket, vizet vittünk nekik, és megvártuk velük, amíg a rendőrségi buszok megérkeznek értük és a Röszei úton található egykori raktárepületbe, a „Hangárba” viszik őket, ahol ujjlenyomat vétel után megkezdődött a bevándorlási/menedékes eljárás. Nagyon fontos volt, hogy

¹⁶ Az EGSZB tényfeltáró látogatásai, 2015

¹⁷ Bernát, 2022. 94.

¹⁸ Varga, 2015.

itt is jó viszonyt alakítsunk ki a hatóságokkal. Amennyiben a napi rendőrpáncsnok elfogadta az önkéntesek segítségét, maradtunk, ha nem, akkor elhagytuk a területet. Itt a rendőrség a legtöbb esetben örült az együttműködésnek, különösen akkor, amikor már napi több ezer menekült érkezett a Dugonyi útra. Ennek a hatalmas, Szerbiából Magyarországra áradó tömegnek nagyon hamar híre ment. Miközben Szerbia felől naponta több ezren lépték át a határt, ezzel egyidőben megindultak a külföldi önkéntesek a gyűjtőpont felé. Két nap alatt nagyon sok civil szervezet – magyar és külföldi – és még több önkéntes érkezett erre a területre. A Dugonyi úton elszabadult a pokol. Egyik napról a másikra kezelhetetlen méretű ember- és adománytömeg zúdult ide. Az önkéntesek Dugonyi útra való érkezését egy héten át próbáltuk meg koordinálni, de a napi több száz információért telefonáló külföldi önkéntes csoport egy idő után már kezelhetetlen, koordinálhatatlan tömeget jelentett, így feladtuk a koordinációs munkánkat. A MigSzol tevékenysége szeptember 15-én, a magyar határ lezárásának napján nem ért véget. A csoport az összegyűjtött adományokat menekülttáborokba és a magyar-szerb határon kialakított tranzitónába juttatta el.

HATÁRZÁR UTÁN: EGYÉNI ÖNKÉNTESÉG ZÁKÁNYTÓL LESZBOSZIG

A határzár után külföldi önkéntes csoportokhoz kapcsolódva jártam Magyarország több határvárosában. Hegyeshalmon a határon átkelőket ingyenkonyha, baba-mama sátor várta. A vonattal a hegyeshalmi állomásra érkező menekültek vagy elgyalogoltak a határig, vagy a helyi lakosok segítségével autóval jutottak oda. Itt az átkelés gyors volt, nem maradt senki hosszabb ideig, mert mindenki át akart érní az osztrák oldalra, hogy aztán folytassa útját többnyire Németországba vagy Svédországba. Az önkéntesekkel és a civil szervezetekkel itt nagyon jó volt az együttműködés, mert korábban már többekkel együtt szolgáltunk a dugonyi úton. A hatósági jelenlét minimális volt, a lakoságot senki nem kérte számon azért, mert menekülteket szállítanak. Ezért természetesen nem kértek pénzt, nem úgy, mint a szegedi vasútállomáson menekültekre vadászó hiéna taxisok, vagy a Borsodból is a határhoz érkezett embercsempészek.

Zákánynál, a horvát-magyar határ találkozásánál közel sem volt jó a helyzet. A horvát oldalról fegyveres katonák hajtották át a menekülteket a kicsiny vasútállomásra, ahol egy végeláthatatlan szerelvényre rakták fel őket a magyar ka-

tonák. Itt már a katonai jelenlét volt a jellemző: Irakban, Afganisztánban szolgált veteránok tartották fenn a rendet. A szerelvényt csak akkor indították el, amikor teljesen megtelt. Az embertelen körülményeket nem csak az támasztja alá, hogy a menekülteknek sokszor akár két napot is a vonaton kellett tölteniük étlen-szomjan, tisztálkodási lehetőség nélkül, de az is, hogy a hatóságok nem voltak túlzottan együttműködők: 2–3 óránként öt percet adtak, hogy az ablakokon ételmet, vizet, babaápolási cikkeket dobáljunk be a nőknek, gyerekeknek és férfiaknak. Zákányon borzasztóan feszült volt a helyzet, az önkénteseket nem látták szívesen. A vasútállomás épületébe nem engedtek be bennünket, a szakadó esőben padokon próbáltunk élelmiszer és babaápolási csomagokat összeállítani.

Zákány után útnak indultam, hogy megnézzem, mi a helyzet a nyugat-balkáni útvonal több városában. A horvát-szerb határ horvát oldalán, Tovarnikban szintén a Dugonyi úton megismert önkéntesekkel szolgáltam együtt. Egy nap alatt építettünk fel egy 7 ezer férőhelyes sáttortábort. A helyi rendőrök és katonák nagyon hálásak voltak az önkéntes segítségért, mivel az akkor már több mint fél éve áradó menekülthullám teljesen kimerítette a horvát kisváros tartalékait, az állandó készenlét és a folyamatos feladat pedig a rendőröket és katonákat is felőrölte, mentálisan és fizikailag is belefáradtak. Mivel itt a menekültek akár több napot is tartózkodtak, volt lehetőségünk a gyerekekkel játszani, aszfaltrajzolni, focizni – egyszóval egy kicsit visszalopni nekik a régen elfelejtett, normális hétköznapiakat.

A határ túloldalán, a szerbiai Sid-ben azonban már más volt a helyzet: a hatóságok durván, embertelenül bántak a menekültekkel, lökdözték őket Horvátország felé, minden sáttortábor-kezdeményezést csírájában elfojtottak annak érdekében, hogy a menekültek minél hamarabb hagyják el a várost és az országot. A rendőrök és katonák ellenségesen viselkedtek az önkéntesekkel is, így gyakorlatilag néhány óra után tovább álltunk.

Önkéntes szolgálatomat 2016 januárjában a görögországi Lesbosz szigeten fejeztem be, ahol a Michael Raber vezette SwissCross elnevezésű¹⁹ svájci civil szervezet tagjaként részt vettem a csónakokkal a szigetre érkező menekültek ellátásában, a szigetre érkező adományokkal kapcsolatos feladatok ellátásában. Dolgoztam együtt egy skandináv orvos csoporttal is. A szigeten 80 önkén-

¹⁹ Wells, 2023. dailymail.co.uk

tes és civil szervezett működött és működött együtt ebben a hónapban. Példaértékű volt az a koordináció, ahogyan a feladatokat elosztották: nemcsak a tengeren gumicsónaknak nevezett lélekvesztőkkel érkező embereket kellett fogadni vagy nem ritkán menteni. Ezen kívül adományokat kellett szállítani, raktározni, szortírozni, szervezni az utánpótlást, ami az adományokat és az emberi erőforrást illeti. Működtetni kellett a menekülttáborokat az UNHCR-rel (United Nations High Commissioner for Refugees, az ENSZ Menekültügyi Szervezete) együttműködve, tartani kellett a kapcsolatot a sziget kormányzatával és a görög kormánnyal, együtt kellett működni a menekültek továbbutaztatását illetően, össze kellett gyűjteni a holttesteket, kideríteni személyazonosságukat, felkutatni családtagjaikat és megadni nekik a végtisztességet.

A nyugat-balkáni útvonalat más nemzetközi csoportokhoz kapcsolódva azért jártam végig, és a végén azért mentem el Lesbosra, mert nagyon érdekelt az egész folyamat, hogy miért, honnan és kik menekülnek. Hogy milyen segítséget kapnak több ezer kilométeres útjuk során, milyen akadályokat kell leküzdeniük, milyen veszélyes helyzeteknek vannak kitéve, ki védi meg a legkiszolgáltatottabbakat, illetve hogy hogyan kezelik ezt a hatóságok az egyes országokban, és mennyire akarnak vagy nem akarnak együttműködni a hivatlanul odaérkező önkéntes segítők százaival, olykor ezreivel. Ugyanakkor arra is nagyon kíváncsi voltam, hogy a segítők miért segítenek, miért töltik a szabad idejüket azzal, hogy idegen nőknek, férfiaknak és gyerekeknek adnak enni, kötözik be a sebeit, tolmácsolnak, hogy mi motiválja őket arra, hogy akár a városokban, akár egy szigeten, több ezer kilométerre az otthonuktól másokon segítsenek?

AZ ÖNKÉNTESSÉG TÍPILÓGIÁJA: HAGYOMÁNYOS ÉS ÚJ TÍPUSÚ ÖNKÉNTESSÉG

A világi vagy polgári önkéntesség a városiasodással és a polgárosodással párhuzamosan kapott egyre nagyobb társadalmi szerepet Amerikában, Nyugat-és Kelet-Európában is. Ez az önkéntesség úgynevezett korai vagy hagyományos típusa, amely főként adományozáson, jótékonykodáson alapult. Jellemzően ezt a tevékenységet már megállapodott, gyermekes nők végezték. Ilyen volt például a ruhaosztás, ebédosztás, adományok gyűjtése. Ide tartozik a véradás is. A hagyományos típusú önkéntes vallási indíttatásból cselekszik, a szegényebbekben való segítség szándékával végzi ezt a tevékenységet. Erősen szolidáris. Ez a fajta önkéntesség a hagyományos társadalmi értékekhez kötődik,

amely kimondatlanul is kimondja, hogy a szegényekről való gondoskodás a középosztály feladata, hogy a jó körülmények között élőknek kötelessége és tőlük elvárt a humanitárius társadalmi szerepvállaláson, a szolidaritáson.

A másik csoportot az új típusú önkéntesség jellemzi. Itt a tudásalapú, információs társadalomra jellemző társadalmi értékek állnak a középpontban. Ebben az esetben az önkéntesnek a segítségnyújtás mellett egyéni céljai is vannak: a szaktudás, a gyakorlati tapasztalat megszerzése, a megszerzett tudás megőrzése, az élethosszig tartó tanulás elvárásának való megfelelés. Ma már számos fiatal önkéntes kapcsolódik be önkéntes tevékenységekbe annak érdekében, hogy tapasztalatokat, kapcsolatokat szerezzen. Ennek a csoportnak a motivációja pozitív értelemben érdekalapú: a fiatalokat elsősorban a tudás megszerzésének vágya, a kreatív, innovatív tevékenységek vonzzák, és nem a jótékonyság polgári értékeken alapuló eszméje. A felvázolt típusok egymást kiegészítve, egymás mellett léteznek. Gyakran egy életúton belül is változik az önkéntesség típusa, az adott élethelyzettől függően.²⁰

A HATÓSÁGOK VISELKEDÉSE AZ ÖNKÉNTESSEKKEL A KÜLÖNBÖZŐ HELYSZÍNEKEN

Azt tapasztaltam, hogy a magyar rendőrök és határrendészeti szervek (határőrök, katonák) a menekültek számának növekedésével és a szolgálati órák számának növekedésével egyre inkább kimerültek. Elfogytak a tartalékaik, őket is megviselte ez a helyzet mentálisan, pszichésen és fizikailag. Egyes helyszíneken – így például a Dugonyi úton és a nagyállomásnál – az esetek többségében nem csak hogy elfogadták, de örömmel vették a segítségünket, jelenlétünket. Zákányban teljesen elutasítóak voltak, nagyon csekély együttműködési szándékot mutattak. Hegyeshalomban nem találkoztam rendvédelmi szervekkel.

Horvátországban a rendőrök és katonák elfogadták, sőt, igényelték a segítséget, és gyakran hangot adtak annak, hogy nem tudják, az önkéntesek nélkül milyen helyzet alakulna ki.

Szerbiában a rendőrség és a katonaság ott jártamkor ellenségesen viselkedett a segíteni szándékozó önkéntesekkel.

²⁰ Czike – Kuti, 2006., 28.

GRASSROOTS MOZGALMAK 2015 NYARÁN

„Az alulról építkező – grassroots – mozgalmak. Lehetővé teszik a hétköznapi emberek számára, hogy rendkívüli változásokat hajtsanak végre”.²¹

„A 2015-ös nyár elején hirtelen megjelenő és dinamikusán növekvő, hétköznapi magyar emberekből álló új civil szervezetek tevékenységének társadalomtudományos jelentősége megkérdőjelezhetetlen” – mutat rá az önkéntességgel és a migrációval sokat foglalkozó Simonovits Bori a migrációs válságra adott társadalmi reakciók Magyarországon című (2015) tanulmányában. Anál is inkább, mert ezek az úgynevezett alulról építkező (grassroots) szerveződések nagyon rövid idő alatt olyan szerteágazó tevékenységi kört tudtak kialakítani, ami gyakorlatilag majdnem teljes egészében lefedte a magyarországi menekültellátást. Ezeket a kezdeményezéseket jellemzően humanitárius szempontok vezérelték abban az időszakban, amikor Magyarországot erős idegenellenes kormányzati politika jellemezte.²²

A 2015-ös menekülthullám hatására szerepet vállaló új önkéntesek számos újdonsággal szolgáltak a magyarországi civil aktivitást illetően. Ez az esztendő megmutatta, hogy hogyan lehet mindenféle korábbi tapasztalat, szervezeti előzmény nélkül jelentős karitatív munkát végezni úgy, hogy maga a csoport vagy szervezet ezen tevékenység közben alakul ki és formálódik. Megmutatta azt is, hogy hogyan képesek elkötelezett „amatőrök” hatékonyan segíteni, miközben a természetszerűen jelentkező hibákat kiküszöbölik, a problémákat megoldják. Fontos rámutatni arra is, hogy ezek a civil csoportok, kezdeményezések hónapokon át képesek voltak kiváltani az állami, kormányzati jószolgálati szervezeteket a kizárólag önkéntesek munkaerejére és magánemberek, cégek adományaira alapozva.²³

A grassroots kezdeményezések olyan kezdeményezések, amelyet helyi civilek indítanak el helyi ügyekért vagy helyi problémák megoldására. Fontos, hogy függetlenként működnek, önkéntes alapon tevékenykednek egy közösen megválasztott célért. A csoport demokratikusan működik, a célokat együtt határozzák meg, a döntéseket együtt hozzák meg.

²¹ Lakshmi, callhub.io

²² Simonovits, 2021, 1.

²³ Simonovits, 2015., 8

A grassroots mozgalom egy adott földrajzi területen élő egyének csoportjának összefogása, szerveződése annak érdekében, hogy változásokat hozzanak társadalmi, vagy akár politikai kérdésekben. Ezek a mozgalmak nemcsak hogy szervezik és mozgósítják az egyéneket, de a közösség többi tagját is cselekvésre ösztönzik. Erejük abban rejlik, hogy képesek jó célokra használni a hétköznapi emberek tudását, kapcsolatrendszerét, támaszkodva azok igazságérzetére. Nagyon hatékonyak: rövid idő alatt képesek több ezer embert elérni, akár plakátolással, akár a közösségi médián keresztül.

A kifejezés definiálására használt alulról építkező jelző azt hivatott jelezni, hogy az adott mozgalom társadalmilag széles körben elfogadott, legitim, erkölcsileg igazságos és progresszív. A 2015-ös migrációs hullám idején az EU és egyes tagállamai, valamint a nem EU-tagállam országok által kialakított menekültekkel szembeni bánásmódra adott válasz az alulról építkező tömegek által az a rengeteg civil csoportosulás, amely a migrációs válság idején létrejött és segítséget nyújtott a menekülőknek.²⁴

A helyi civilek Szegeden – és az ország számos más pontján is – felismerték a problémát, reagáltak és jó válaszokat adtak rá, próbáltak megoldásokat keresni, és mindeközben közösségé kovácsolódtak. Mindezt tették egy olyan krízishelyzetben, amelyről sem Magyarországnak, sem Európának nem volt tapasztalata.

Az alulról építkező mozgósítás alapja a kollektívizmus: a csoportot kollektív vezetés irányítja, tehát a közösség minden egyes tagja egyformán fektet be és egyformán felelős az ügyért. Lehetőségeikhez képest mindannyian tesznek erőfeszítéseket a közös cél elérésében. A csoportokban van ugyan néhány adminisztratív vezető – például az, aki az aktivisták/önkéntesek toborzásáért felelős, vagy aki elosztja a feladatokat, illetve felelős a kommunikációért - a mozgalomban azonban egyetlen személy sem fontosabb valaki másnál.

Az egyenlőségnek ez az ereje, amelyet az alulról építkező mozgósítás hoz a társadalomba, fontos szerepet játszik abban, hogy minden egyes tag a tőle telhető legjobbat adja, és kivegye a részét a felelősségből.²⁵

Kijelenthető, hogy a MigSzol Szeged, és a többi, a 2015-ös menekülthullám hatására alakult önkéntes csoportok mindegyike alulról építkező, úgynevezett

²⁴ Brkovic – De Laur –Hess, 2021., 3

²⁵Lakshmi Narayanan, 2022.

grassroots kezdeményezés. Ezek a csoportosulások – amelyek közül elenyésző számú alakult később civil szervezetté – képesek voltak országszerte önkéntesek és támogatók ezreit mozgósítani, jól használták a csoporthoz kapcsolódó civilek kapcsolatrendszerét, szaktudását, képességeit, és cselekvésre ösztönöztek olyan személyeket is – külföldi, Szegeden tanuló egyetemistákat, – akik egyébként nem teljes állandó tagjai a város közösségének, és olyan állampolgárokat is, akik korábban nem jótékonykodtak.

A MigSzol Szeged egyike volt ezeknek az alulról szerveződő közösségeknek, mert gyakorlatilag a csoport minden aspektusában megfelel a fent bemutatott definíciónak. A közösség egyik napról a másikra a Facebook segítségével több száz önkéntes aktivistát toborzott, és a későbbiekben több száz volt azoknak az adományozóknak a száma is, akik a világ minden részéről segítettek a menekülteknek.

Az alulról szerveződő csoportok számára fontos a partnerség is: a MigSzol Szeged rövid időn belül partnerségre lépett a szegedi önkormányzattal, amely az Indóház téren vizet, free wifit, mobil wc-t és faházat, valamint szabad terület-használatot biztosított a szervezetnek. A Bevándorlási Hivatallal a Hangár nevű gyűjtőtáborból az állomásra érkező és onnan tovább utazó menekültek fogadását, létszámát egyeztette. A megyei és szegedi rendőrkapitánysággal a helyszínen való biztonságos működésben működött együtt, és kooperált a hasonlóan alakult többi önkéntes menekültsegítő szervezettel. A Szegedi Tudományegyetemmel a beteg vagy sérült menekültek ellátásában működött együtt a MigSzol Szeged, és az itt tanuló, a kérdéses területről származó, nyelvet beszélő orvostanhallgatók is nagy segítségünkre voltak. A szegedi egyetem klinikáján tisztították a menekültek által használt plédeket, és a klinika gondoskodott a veszélyes hulladék elszállításáról és szakszerű megsemmisítéséről is.

ÖNKÉNTESÉG ÉS MOTIVÁCIÓK - EREDMÉNYEK

Magyar önkéntestársaim közül 7 fő töltötte ki a kérdőívet, 14,3 százalékuk 20 év alatti, 14,3 százalékuk 20 és 30 év közötti volt 2015-ben. Szintén 14,3 százalékuk volt 30–40, illetve 40–50 év közötti, a többiek, 42,9 százalék már elmult 50 éves. 14,3 százalékuk 8 osztályt végzett, 57,1 százalékuk középiskolai végzettséggel rendelkezett, a többiek, 14,3 százalék felsőfokú végzettséggel. 42,9 százalékuk 2–3 hónapig önkénteskedett, a többiek – 57,1 százalék – 3 hónapnál hosszabb ideig.

Ami a motivációt illeti, a válaszadók 100 százaléka jelölte meg a választható válaszok közül a humanitárius segítségnyújtást. 57,1 százalékuk azért önkénteskedett, hogy a köz javára megossza képességeit és tapasztalatait. 14,3 százalékuk remélte azt, hogy fejleszteni tudja skilljeit. 71,4 százalékuk erkölcsi kötelességnek érezte a segítségnyújtást, 14,3 százalékuk bízott új barátságok kialakulásában, és 28,6 százalékuk szerette volna a szabad idejét hasznosan eltölteni. A vallási értékeket, a hitet, a vallási elköteleződést egyik válaszadó sem jelölte meg motivációja okaként.

Kíváncsi voltam arra is, hogy melyek azok a tényezők, tapasztalatok, amelyekkel gazdagabbak lettek azáltal, hogy önkéntesként szolgáltak egy igen nehéz krízishelyzetben. Itt a válaszadók szabadon írhatták meg véleményüket. Többen említették meg azt, hogy önkéntes tevékenységük során megtanulták megbecsülni azt, amijük van, így például hogy van élelmük, meleg ruhájuk, szabadságban és békében élhetnek. Megtanultak hálásnak lenni és küzdeni a tehetetlenség ellen. Többen írták azt, hogy megtanulták más szemszögből is szemlélni a világot. Többen szereztek új barátokat. Értéknek tartják, hogy megismerték a csapatmunka lényegét, megtanulták, hogy mennyire fontos egymás támogatása, kölcsönös megerősítése, motiválása és segítése. Egy válaszadó írta azt, hogy az önkéntes tevékenysége átlendítette egy nagyon nehéz életkrízisen.

A SwissCross önkéntesei – svájciak és németek – nagyon jó anyagi körülmények között élő polgárok – főállású anyák jól szituált férjjel, tartományi képviselő, szabadúszó újságíró –, akik megengedhették maguknak, hogy feladják a munkájukat, és akár fél évet is Leszboszon töltsenek anélkül, hogy a mindennapi megélhetésért kelljen aggódniuk.

A SwissCross égisze alatt tevékenykedő önkéntestársaim – közülük 6 fő választott a kérdésekre - 16,7 százaléka 30–40 év közötti, a többiek 50 év felettek voltak. Az iskolai végzettség tekintetében elmondható: az önkéntesek 33,3 százaléka középiskolai végzettséggel rendelkezett, a többiek – 66,7% - diplomások voltak. 66,7 százalékuk 1 hónapig önkénteskedett Leszboszon, a többiek – 33,3 % - több mint 3 hónapon át.

A svájci csapat tagjai közül 16,7 százalék jelölte meg az erkölcsi kötelességet motivációként, a többiek pedig, 83,3 százalék a humanitárius segítségnyújtás iránti elkötelezettségét jelölte meg.

Német és svájci önkéntestársaim önismerettel, emberismerettel gazdagodtak, és lélekben erősödtek önkéntes tevékenységük során. Fontosnak tartották megjegyezni, hogy ebben a közösségben elismerték a tudását és képességeit. Új tapasztalatokat is szereztek, úgy, mint szervezés, koordinálás és kommunikáció.

Önkéntestársaim válaszaiból jól látható, hogy a hagyományos (rég típusú), a modern (új típusú) és a kettő jegyeit elegyítő, vegyes típusú önkéntesség is jelen volt a 2015–2016-os évben a menekülthullám idején önkéntes tevékenységet végzők körében.

A hagyományos önkéntességet gyakorlókat az motiválja, hogy segítsenek másokon. Fontos számukra a vallás, a hit, a közösséghez való tartozás. Attitűdje jellemzően altruista, nagyon szolidáris, az életret és ezáltal önkéntes tevékenységét is meghatározzák az általa fontosnak tartott értékek.

Ezzel szemben a modern önkéntest a tapasztalatszerzés, a szakmai fejlődés, a személyiségfejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése, az új barátok szerzése motiválja. Kevésbé altruista, önkéntes tevékenységét az alapján választja, hogy ő hogyan gazdagodhat általa. A modern önkéntes típus inkább a fiatalokra jellemző, akik innovatívak, kreatívak, és élménnyel is akar gazdagodni.

A vegyes típusú önkéntes esetében mindkét motiváció jellemző: az önkéntes szeretne segíteni másokon, ugyanakkor fejlődni, tapasztalatot szerezni, új embereket megismerni is.²⁶

Az önkéntesek motivációs struktúráját járta körül a 2015-ös civil szervezeteket vizsgálva tanulmányában Bernát Anikó, Kertész Anna és Tóth Fruzsina. Az önkéntes szervezetek létüket és tevékenységüket humanitárius okokkal magyarázták a migrációs hullám idején, minden más indok és motiváció csak ez után következett.

Háromféle motivációs csoportot vázoltak fel: altruista, illetve politikai motiváció és érintettség. Az altruistáknál a fő érzés az együttérzés volt. Adományoztak, vagy háttérmunkát végeztek. A menedékkérőkkel való kapcsolat az ő esetükben a segítségnyújtásban ragadható meg, terepmunka esetén a fő motívum a bizalomépítés volt.

²⁶ Fényes, 2021., 3.

Azoknál, akiknél a politikai motiváció volt a mozgató rugó a fő érzelm a felháborodottság. Ők operatív munkát láttak el, a hivatalos szervekkel tartották a kapcsolatot. A menedékkérőkkel való kapcsolat náluk epizódyszerű volt, a segítő munkára korlátozódott, más jellegű feladatok miatt kevés személyes találkozás és tapasztalat jellemezte.

A harmadik csoportnál, vagyis azoknál, akik érintettségéből lettek önkéntesek, a fő érzelm a kötelesség-tudat és szomorúság. Ők tolmácsoltak vagy orvosi feladatokat láttak el. A menedékkérőkkel való kapcsolat náluk volt a legszorosabb, nagyon sokat érintkeztek a menekültekkel, ennek első oka a nyelvtudás volt, fő motívuma pedig a bizalom.²⁷

TECHNOLÓGIA

A 2015. évi migrációs krízis egyik legfontosabb újdonsága az új kommunikációs és internetalapú technológiák minden korábbinál intenzívebb használata, valamint az önkéntesek tevékenységét kiszolgáló applikációk fejlesztése.

A magyarországi önkéntes tevékenységben a Facebook és egyéb közösségi média platformok szerepe volt a meghatározó. Az önkéntes civil szervezetek Facebook-csoport tagsága 2015. június–júliusától kezdve pár hét alatt jelentősen megugrott, felduzzadt. A budapesti székhelyű Migration Aid (MA) zárt főcsoportja elérte a 10.000 fős létszámot. A legjelentősebb vidéki csoport az elsőként 2015. június végén alakult Migszol Szeged volt 2.500 fő körüli tagságával.²⁸

Az önkéntes csoportok közti közvetlen és valós idejű kommunikáció, valamint a mobil eszközök használata a tömegek koordinálásán túl egy másik nagyon fontos tevékenységben is szerepet játszott: a menekültek elveszett családtagjainak felkutatásában, a menekültcsaládok egyesítésében. „Az online terek kifejezetten alkalmasak voltak az adományfelajánlások és a segítségkérések kezelésére. Az online szférába megjelenő segítségnyújtás és segítség-szervezés olyan új lehetőségeket tett lehetővé a társadalmi részvételi formák terén, amelyek innovatív megoldásokat jelentenek a kortárs civil szerveződések számára, és amelyek korábban ilyen formában nem léteztek. *„online adománygyűjtés, a célzott segítséget nyújtó, széleskörű közösségi összefogás, az egymást nem ismerő emberek spontán kooperációja mind-mind új perspektívát*

²⁷ Bernát – Kertész– Tóth, 2016., 289.

²⁸ Bernát – Kertész– Tóth, 2016., 289

*valósítanak meg a társadalmi részvételben, így a jótékony cselekvésekben, az önkéntességben.*²⁹

A Lesboszon tevékenykedő mintegy 80 önkéntes csoport jelentős része a Facebook Messengert és a whatsapp-ot használta elsődleges kommunikációs csatornának, főleg azért, mert internet hozzáféréssel ezekkel az alkalmazásokkal telefonálni is lehetett.

Több, önkéntesek által néhány nap alatt lefejlesztett applikáció is segítette a Törökország partjairól Lesbosz felé tartó csónakok menekült utasait, ilyen volt például az I SEE app. A csónakfigyelő alkalmazás viharos időkből volt a leghasznosabb, amikor menteni kellett. Illetve a parton várakozó búvárok és önkéntesek azt is be tudták mérni, hogy az adott csónak melyik partszakaszra érkezik, ott számítani kell-e veszélyre (sziklás partszakasz, ahol a csónak kilyukadhat), és ez alapján fel tudtak készülni a csónak fogadására, és szükség esetén önkéntes orvos csapatot is a helyszínre tudtak hívni.

Szintén életeket mentett az Emily, amely egy infra kamerás applikáció volt, ezzel könnyebben meg lehetett találni a csónakból kiesett, tengeren hanykódó embereket, vagy éjszaka magukat a csónakokat.

Az önkéntesek jelentős része, 89 százalékuk a Facebookot és a Facebook Messngert használta, 70 százalékuk a WhasAppot, 65 százalékuk a Skype-ot. viberen 60 százalékuk kommunikált, gmail-en 40 százalékuk. Az instagramot 25, a WeChat-et és a Line-t 20, míg a BBM-et (BlackBERRY Messenger) 15 százalékuk használta nap mint nap. 10 százalék körül volt az alábbi appok alkalmazása: Kik, QQ, Kakao Talk.³⁰

²⁹ Ujhelyi 2022, 132–133.

³⁰ UNHCR – Connectin Refugees, 2016.

EREDMÉNYEK

2015 nyarán a magyar társadalomban a szolidaritás egészen új formái jelentek meg; és a segítség, mint önkéntes/jószolgálati tevékenység, alapul szolgált olyan társadalmi csoportok együttműködéséhez és párbeszédéhez, amelyek korábban nem kerültek interakcióba egymással, ezzel erősítve a társadalmi tőkét. Sőt, mi több: az akkor létrejött civil csoportok egy része hét évvel később, az ukrán-orosz háború kitörésekor képes volt újraszerveződni.

A 2015-ös nyári–őszai migrációs hullám magyarországi eseményei nagyon sok meglepetéssel szolgáltak a magyar társadalom számára. A soha nem látott méretű menekülthullám nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát kihívások elé állította. Magyarországon az idegenellenesség erőteljes tematizálása folyt egy olyan társadalomban, amely elutasítja a bevándorlást, a bevándorlókkal óhatatlanul együtt érkező kulturális, vallási másságot. Minderre a kormányzati kommunikáció folyamatos és erős kampányt épített, miközben nagyon gyenge volt a civil aktivitás.

2015-ben mindez azonban megváltozott. Egyik hétről a másikra civilek ezrei, majd tízezrei váltak önkéntes segítővé, a szolidaritás egészen új formáit megmutatva a magyar honfitársaknak és Európának. Elkezdtek újraépíteni Magyarország zilált társadalmi tőkéjét, új, szabad mozgalmakat indítottak el, és olyan erős szövetség, bajtársiasság jellemezte ezeket az önkéntes csoportokat, hogy hét évvel később, az orosz-ukrán háború kitörésekor az egykori önkéntesek újra aktivizálódtak, és elsőként jelentek meg és segítették az Ukrajnából menekülőket ezreit, tízezreit az ukrán-magyar határon.

Kutatásom során azt találtam, hogy, függetlenül nemtől, életkortól, nemzetiiségtől, vallástól vagy politikai hovatartozástól, az önkéntesek tevékenységét az elesettek segítése, az erkölcsi elköteleződés, a közösséghez tartozás motíválta.

Ez a krízis nagyon sokakat mozgatott meg: rengeteg állampolgár vállalt önkéntes tevékenységet úgy, hogy nem volt ilyen jellegű korábbi tapasztalata.

A 2015 hosszú nyarán létrejött önkéntes csoportok erősítették a társadalmi tőkét is. A társadalmi tőke az emberek közötti kapcsolatokban lévő erőforrás, amely függ a kapcsolatok mennyiségétől, minőségétől és struktúrájától. A társadalmi tőke nem más, mint a bizalom, a szolidaritás, és a civiltás. Robert D.

Putnam szerint a közösség formális szervezetei – így a szövetségek, egyesületek, vállalkozások és pártok - személyes informális kapcsolódások nyomán jönnek létre. Az önkéntesség olyan társadalmi tőkének tekinthető, amely nagyon sok módon hozzájárul a társadalom integráltabb működéséhez, hiszen a kapcsolataikban gazdagabb, színesebb egyénekből, közösségekből álló társadalom feltétlenül emberibb hely a benne élők számára.³¹

Ennek az időszaknak az egyik legnagyobb eredménye többek között az volt, hogy a társadalmi szolidaritás, a segíteni akarás, a jó szándék olyan embereket hozott össze közösségeken belül, akik e nélkül soha nem találkoztak volna. Így valamelyest átstrukturálódott a társadalom olykor átjárhatatlannak tűnő szövete, a határok elhalványultak ezen társadalmi csoportok között, ez pedig hozzájárul egymás jobb megértéséhez, az együttműködéshez, és erősíti a társadalmi bizalmat.

A motivációt tekintve a megkérdezett önkéntesek körében nagyon erős volt az erkölcsi kötelességből adódó indíttatás a hagyományos és a modern típusú, valamint a vegyes típusú önkéntesek körében is.

2015 hosszú, forró nyarának a lenyomata, függetlenül attól, hogy ki melyik oldalon állt, ott marad a magyar kollektív emlékezetben, hiszen csak úgy, mint 2001. szeptember 11-e kapcsán, mindannyian fel tudjuk idézni, hogy hol voltunk, hogy éltünk, és mit tettünk vagy mit nem tettünk és minek voltunk szemtanúi azokban a hónapokban.

IRODALOMJEGYZÉK

Az EGSZB tényfeltáró látogatásai: a menekültek helyzete, ahogyan azt a civil szervezetek látják- Tényfeltáró látogatásról szóló jelentés, Magyarország 2015. december 17–18., 5. oldal

Barna Ildikó – Koltai Júlia (2018): *A bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök belső szerkezete és az attitűdök változása 2002 és 2015 között Magyarországon a European Social Survey (ESS) adatai alapján*, 10. oldal. Letöltve innen: http://real.mtak.hu/102003/1/28_barna_koltai.pdf

Bernát Anikó (2022): *Alulról jövő szolidaritási mozgalom egy bezárkózó társadalomban: menekültsegítő önkéntes szervezetek működése a 2015. évi menekültválság idején*, ELTE Társadalomtudományi Kar

³¹ Czike, 2001., 18.

Bernát Anikó – Kertész Anna – Tóth Fruzsina Márta: *A segítségnyújtás evolúciója és a szolidaritás új formái a migrációs válság idején - Új önkéntes és régi civil szervezetek 2015-ben* 289. oldal <https://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/14bernats.pdf>

Bertalan Dávid (2022): A tömeges migrációs válság, valamint a rendszet és a honvédelem kapcsolata. *Hadtudományi Szemle*, 15. évfolyam 3. szám 21–32., 22–25. oldal. Letöltve innen: https://epa.oszk.hu/02400/02463/00056/pdf/EPA02463_hadtud_2022_03_021-032.pdf

Brkovic, Čana, Antonio De Laur, Sabine Hess: *Grassroots responses to mass migration in Europe*, 3. oldal. Elérhető: <https://www.cmi.no/publications/file/7889-special-issue-grassroots-responses-to-mass-migration-in-europe.pdf>

Czike Klára: Önkéntesség számokban. *Esély*, 2011. 18 oldal. Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/82416/esely_2001_6_18.pdf?sequence=1

Czike Klára-Kuti Éva (2006): *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest. 25. és 28. oldal. Letöltve innen: <https://mek.oszk.hu/04300/04310/04310.pdf>

Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, 2015. Elérhető: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/hungary_migration-mission-report_hu.pdf

Fényes Hajnalka – Kiss Gabriella (2011): *2011 – az Önkéntesség Európai Éve - Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége*. Letöltve innen: https://szemle.unideb.hu/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/156_2014-06-08.PDF

Fényes Hajnalka: Az önkéntes tevékenység definíciói, nemzetközi trendjei, valamint egyéni és csoportszintű meghatározó tényezői *Szociológiai Szemle* 21(2): 153–162. 3. oldal https://szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2011_2_153_162_fenyas.pdf

International Year Of volunteers, 2011, United Nations Digital Library. Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/246845>

Juhász Attila, Molnár Csaba, Zgut Edit (2017): *Menekültügy és migráció Magyarországon* -, Political Capital, Heinrich Böll Stiftung, Prága, Budapest, 17. oldal. Letöltve innen: https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/HUNGARY_BOOK_HU_BOOK_ONLINE.pdf

Kardos Krisztina (2021): *Önkéntesség Infójegyzet* - Országgyűlés Hivatala, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság. Elérhető: https://www.parlament.hu/documents/10181/39233854/Infójegyzet_2021_35_onkentesseseg.pdf/4f282a97-35d8-d6ec-8cd0-3285f71aa068?t=1621520411263

Narayanan, Lakshmi: *Grassroots Mobilization: Enabling ordinary people to effect extraordinary changes: Here's how it works*, 2022. május 20. Elérhető: <https://callhub.io/grassroots-mobilization/>

Pénzváltó Nikolett (2022): A nyugat-balkáni útvonal – migrációs trendek magyar szem-
szögből. *Nemzet és Biztonság* 2022/1. szám | 4–16. 2. ábra, 8. o. Letölve innen:
http://real.mtak.hu/163557/1/02_penzvalto_4-16_nemzet_es_biztonsag_2022_01.pdf

Robert Longley (2022): *What Is a Grassroots Movement? Definition and Examples*. Elér-
hető: <https://www.thoughtco.com/grassroots-movement-definition-and-examples-5085222>

Simonovits Bori: *A migrációs válságra adott társadalmi reakciók Magyarországon 2015*,
magyar nyelvű összefoglaló, 1. és 8. oldal. Elérhető:
https://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_pressrelease.pdf

Svenson, Sarah – Cartwright, Andrew – Peter Balogh (2017): *Solidarity at the Border - The
organization of spontaneous support for transiting refugees in two Hungarian towns in the
summer of 2015*, 10. oldal. Center for Policy Studies - Solidus. Working Paper Series.
2017/1. Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/95159918.pdf>

Szlavkovits Rita (2015): *Csodálatos összefogás kibontakozóban Szegeden*. hvg.hu, 2015.
június 28. Elérhető: [https://hvg.hu/itthon/20150628_Csodalatos_osszefogas_kibontako-
zoban_Szeg](https://hvg.hu/itthon/20150628_Csodalatos_osszefogas_kibontako-
zoban_Szeg)

Szociológia Doktori Iskola: *Szociológia Doktori Program*, 17., 94 oldal - Letölve innen:
[https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/85909/Bernat_Aniko_disszerta-
cio.pdf?sequence=1](https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/85909/Bernat_Aniko_disszerta-
cio.pdf?sequence=1)

Ujhelyi Nelli: „Az önkéntesség most olyan valami, hogy hallgatni kell róla” *Az informális
önkéntesség vizsgálata egy a 2015-ös migrációs hullám hatására kialakuló segítő csoport
tükrében* - 7., 132–133. oldal [https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34511/ujhe-
lyi-nelli-phd-2022.pdf?sequence=1](https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34511/ujhe-
lyi-nelli-phd-2022.pdf?sequence=1)

UNHCR – CONNECTING REFUGEES How Internet and Mobile Connectivity can Improve
Refugee Well [https://reliefweb.int/report/world/connecting-refugees-how-internet-
and-mobile-connectivity-can-improve-refugee-well-being](https://reliefweb.int/report/world/connecting-refugees-how-internet-
and-mobile-connectivity-can-improve-refugee-well-being)

Varga Anna (2015): *Röszkén is segédkeznek a MigSzolások, közben az Indóház tér is meg-
telt migránsokkal*. Elérhető: [https://szegedma.hu/2015/08/roszken-is-segedkeznek-a-
migszolások-kozben-az-indohaz-ter-is-megtelt-migransokkal](https://szegedma.hu/2015/08/roszken-is-segedkeznek-a-
migszolások-kozben-az-indohaz-ter-is-megtelt-migransokkal)

Wells, Laura: *'The children's screams stay with you': Lesbos rescue worker who plucks yo-
ung bodies from the sea as 2,000 refugees arrive in Greece a day - TEN TIMES more than
last year*. Daily Mail. 2016.02.16. Elérhető: [https://www.dailymail.co.uk/news/article-
3449185/The-children-s-screams-stay-Lesbos-rescue-worker-plucks-dead-bodies-beach-
2-000-refugees-arrive-Greece-day-TEN-times-year.htm](https://www.dailymail.co.uk/news/article-
3449185/The-children-s-screams-stay-Lesbos-rescue-worker-plucks-dead-bodies-beach-
2-000-refugees-arrive-Greece-day-TEN-times-year.htm)

Beck Martin Tamás
**Az európai megosztottság, avagy egy újfajta vasfüggöny
a 21. században**

BEVEZETŐ

Európa és az európai identitás. Ez egy igen érzékeny téma, ennek ellenére, úgy vélem, hogy érdemes, és kell is ezekről beszélgetni, olykor vitatkozni, annak tükrében, hogy ez a téma aktuálisabb, mint valaha. Munkám során nem kevesebbre vállalkozom, minthogy egy gyors korszakot adjak Európáról és az Európai Unióról gazdasági, de főképp társadalmi értelemben véve, illetve a kérdés, hogy Európa válságban van-e és ha igen akkor milyen történelmi okok vezettek ehhez a válsághoz és miben mutatkozik meg. Olyan kérdésekre keresem a választ, amely véleményem szerint, sok embert foglalkoztat, nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában.

A dolgozat egyik alapkövének Rüdiger Kipke tanulmánya tekinthető, aki 1999-ben felhívja a figyelmet az újraegyesült Németország problémájára. Ezt a kutatást próbálom kiszélesíteni, továbbá szeretném a vizsgálódást a „keleti blokkra”, és azon belül Magyarországra kiterjeszteni, és rávilágítani arra, hogy habár a vasfüggöny fizikailag megsemmisült, az emberek politikai, illetve mentalitási kultúrájában, mégis tovább él a megosztottság, és ez kihat a különböző társadalmakra, amelyek próbálták, próbálják lerázni magukról a kommunizmus negyven évét. Ha jobban szemügyre vesszük, akkor e szisztéma mentén körvonalazódik a „két” Európa határa, akár a Kelet-Nyugat, akár az Észak-Dél tengelyt vesszük figyelembe, mind gazdasági, kulturális és legfőképp, politikai értelemben. Ezúton nem kevesebbre vállalkozom, minthogy felvessek néhány szempontot az Európai „válság” leküzdésére, amely jelenleg érinti a kontinenst, mind gazdasági, mind pedig identitását tekintve. Az Európai Unió egyik legnagyobb válságidőszakával néz szembe jelenleg, amely a 2015-ös migrációs válság óta tart, majd jött a COVID-19 okozta egészségügyi és gazdasági krízis, illetve a legsúlyosabb pedig, a jelenleg is zajló, orosz-ukrán háború. Ezek a válságok felszínre hozták azokat a kérdéseket, amelyek nem tekinthetők rendezettnek sem Európán, sem az Európai Unión belül.

Munkám során különböző gazdasági és társadalmi mutatókat vizsgáltam meg, és ezek alapján kívánok felvázolni egy korszakot, és ezekből kiindulva szeretnék rávilágítani a mélyen gyökerező problémákra, valamint ezekre egy

megoldási javaslatot tenni, amennyiben ez lehetséges. Bár az öreg kontinensben lehet potenciál és talán képes lehet a megújulásra, mivel ezt már sokszor bebizonyította. Végző soron azt a kérdést teszem fel, hogy Európa a Szovjetunió széthullását követően valóban újraegyesült-e, és ha igen, azt milyen mértékben tekinthető sikeresnek. Személy szerint ezt a megoldást egy „harmadik utas” alternatív politikai és társadalmi megújulásban látom, amelyet a tanulmány során részletesen kifejtek.

HIPOTÉZIS

1989-ben a Szovjetunió összeomlásával Európa gyakorlatilag újraegyesült. A „keleti blokk” tagállamai lényegében felszabadultak és megkezdhették a demokratikus újjászerveződést. Azonban Németország egy merőben más kérdés volt, mivel azt területileg szó szerint kettévágta (Német Szövetségi Köztársaságra és Német Demokratikus Köztársaságra) a vasfüggöny, így jóval nehezebb helyzetben volt, mivel területileg nem volt homogén. A németek részéről kétség sem fért hozzá, hogy Németországot újra kell egyesíteni (Rüdiger, 2000), viszont rendkívül nehéz volt ezt politikailag, és még inkább gazdaságilag kivitelezni, mivel az NDK fényévekre volt az NSZK-tól, gazdaságát és infrastruktúráját tekintve. A nyugatnémetek eltökéltek voltak az újraegyesítést illetően, annak ellenére, hogy tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy rengeteg pénzbe és energiába fog kerülni, mire a keleti területek gazdaságát felhúzzák egy nyugati átlagra. Helmut Kohl sem látott más megoldást, mint újraegyesülni, és tőkével, illetve különleges engedményekkel segíteni a volt NDK területét, illetve az ott élő németeket integrálni a nyugati eszmébe és életmódbelbe. Hasonló modellt látható Európa és a szocialista utódállamok között. Az EU szeretne volna bővíteni a saját határait keleti irányban, mindeközben segítő kezet nyújtani az éppen magukra találó felszabaduló államoknak, és megelőzni egy esetleges politikai visszarendeződést, ugyanis a fiatal demokráciákra ebben az időben egy valós veszély volt, hogy a régi rendszer újjáépül, de erről majd a későbbiekben fogok értekezni.

A gyakorlatban ez úgy zajlott, hogy a Varsói Szerződés helyébe a NATO lépett, a KGST-t pedig az EGK váltotta fel, ez által biztosítva az új tagállamoknak a katonai, gazdasági, és az ebből kifolyólag következő politikai stabilitást és békét. Megteremtve ezáltal a lehetőséget arra, hogy ezek az országok ideértve Magyarországot is, valamint az NDK volt területét, hogy igazi fejlett eu-

rópai országgá, és az európai közösség részévé váljanak. Azonban ez nem következett be, mint ahogy a jóslatok szóltak, mivel a mai napig jól körvonalázódnak Európai egykori történeti régiói. Tehát, nem beszélhetünk sem gazdasági, sem pedig olyan szintű társadalmi változásról, amely ahhoz kellene, hogy elkerüljük a populizmus vagy az autokrácia megjelenését. Illetve, ami még veszélyesebb, az a növekvő mértékű bizonytalanság és pesszimizmus (3. ábra), amely a Közép-Kelet európai tagállamokat övezi az Unióval szemben. Tehát, szigorúan véve, az Európai Unió a centrum cserbenhagyta a keleti blokkot, azaz a „perifériára”¹ szorult tagállamokat. Ez pedig rendkívül súlyos következményekkel járt, akár Magyarországot, akár az NDK-t nézzük. Tekintsük át részletesen a folyamatot, illetve annak szereplőit, hogy megérthessük, mi zajlott itt az elmúlt harminc évben Németországban, illetve egész Európában.

AZ EURÓPAI IDENTITÁS ÉS VÁLSÁGA

Az európai identitásválság igencsak régről ered, a választ a történelemben, azon belül is a 20. században kell keresnünk. Ha megvizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy Európa történelme, különösképp a modernkori történelme, gyakorlatilag a nemzetállamok történelme, amely magában foglal háborúkat és különféle szociális, és társadalomfejlődési lépcsőket, de összességében a lényeg a nemzetállami jelzőn van. Bibó István „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” című munkájában fejt ki talán a legkonkrétabban azt, hogy mit jelent egy európai nemzetállam mibenléte: „A nemzet, mint Európa jellegzetes egysége, csaknem másfél évezredes fejlődés eredménye. Közkeletű felületes nézet, hogy Európában az államhatárok és velük együtt a nemzeti keretek másfél évezrede a szünetlen változás állapotában vannak, amelyben a hatalmi erők hatásán kívül semmi állandóság vagy belső törvényszerűség nem érvényesült. Ez a szemlélet nem veszi észre, hogy a változó államhatárok és áttekinthetetlen hűbéri viszonylatok zűrzavara mögött Európa nemzeti keretei - a nemzeti keretek megalakulásának, helyi változásainak és osztódásainak kritikus idő-

¹ E területek között kizsákmányolás folyik, ami az előnyök és a hátrányok halmozódásához vezet. A centrumok fejlődése autonóm és innovatív, a perifériáké függő és követő jellegű. A centrumok e viszony fenntartásában érdekeltek, ennek megfelelően avatkoznak be a perifériákon. Az európai egyesítés nem automatikusan emel fel minden területet és társadalmi csoportot egy magasabb kulturális és gazdasági szintre, hanem úgy szervezi újjá a kulturális mezőket és a gazdaságot, hogy a centrum-periféria viszony fennmarad (Farragó, 2016, 6–7.o.).

szakaitól eltekintve (i. sz. 5–6., 10., 15–16. és 19–20. század) - meglepő állandóságot és hallatlan szívósságot mutattak” (Dénes, 2016). A globalizálódó világban ez annyira nem is tűnik fontosnak, de Európában ez azért fontos a mai napig, mivel a kontinens a régi világrendből eredezteti ma elfoglalt helyét. Európát és az európai birodalmakat elsöpörte a két világháború és a modernizálódó – a gyarmatbirodalmak megszűnése, a globalizáció és a hidegháború hatása – világ, itt elég csak Franciaországra, vagy Nagy-Britanniára gondolni. A második világháborút követően kialakulni egy szövetségi rendszer és kezdett körvonalazódni a hidegháború. A világ egy két pólusú szovjet-amerikai tengelyre került, és a két nagyhatalom között maradt Európa, pontosabban a nyugati államok, az USA, a közép-kelet-európai országok pedig a szovjet érdekszférába kerültek. A nyugati államok ekkor elindultak a piacgazdaság és a demokratizálódás útján, addig a vasfüggöny keleti oldalán rekedt országoknak pedig a Szovjetunió által erőltetett szocialista-tervezdélkodás maradt. A szovjetek felszámolták a polgári társadalmakat és az egyéni szabadságjogokat, valamint a hagyományos európai értékek ellen is hadjáratot indítottak. A keleti blokk országaiban, ha nyíltan nem is, de az emberek szűk körben őrizték az európai hagyományokat, és titkon a nyugati értékekre és életre vágytak. Ezeket az értékeket családi körben, és titkos „földalatti” társaságok ápolták, és bíztak a szocializmusnak a bukásában (Fritz, 2009). 1989-ben minden megváltozott, amikor a vasfüggöny lehullott és Európa lényegében újraegyesült, azonban a szellemi és társadalmi felfogás más fejlődési irányt vett.

Részletesebben kifejtve: Míg Nyugat-Európa fejlődése a két világháborút követően töretlen maradt, addig a közép-kelet-európai államok fejlődését megtörte a negyven év szocializmus. Európa nyugati része a 2000-es évekre oda jutott, hogy a nemzetállami keretek és a hagyományos európai értékeken már túlmutatott, és egy multinacionális társadalmi fejlődési irányt vett fel. Ez a folyamat viszont a 70–80-as évek neoliberalizmusának a megjelenésével kezdődött, amikor a régi társadalmi és gazdasági struktúrákat elkezdték felszámolni, és egy globális multinacionális társadalmi narratívában látták a megoldást. Megoldást ugyan mire? – Tehetnénk fel a kérdést. Az akkori politikai elit, és persze az utána lévő, vagyis a 68-as generáció úgy gondolta, hogy a modern kor kihívásaira sokkal hatékonyabban tud reagálni egy olyan társadalom, amelyet nem kötnek a hagyományok és a nemzetállami költöttség, ezért ezeknek a lebontását kezdeményezték, amely folyamat a mai napig tart. Itt érkezünk el a közép-kelet-európai országokhoz, akik frissen csat-

lakoztak az Európai Unióhoz, és akik már régóta vágyták a nyugati európai életet. Igen ám, de ezek azok az országok, akiket a nacionalizmus, a hagyományok, a vallás és a család szentsége segített (ugyan titokban) átvészelni a szocializmus sötét napjait (Fritz, 2009). Látván a nyugati fejlődési modellt, ezek az országok megdöbbenek, és érthető módon nem értettek egyet. A mai napig fontos értékek számukra a hagyományos családmódel, az egészséges nacionalizmus, valamint maga a nemzetállami és európai értékek, melyekből lehet, és érdemes is táplálkozni (Fritz, 2009). Így ezek az államok a hagyományos európai értékek letéteményeseiként tekinthetők, és nem mindenben értenek egyet a nyugati európai magállamokkal. Látható volt a migráció kapcsán is a törésvonal, mivel a nyugati modelltől eltérően, ezek az országok többnyire nem támogatták a migrációt² arra hivatkozva, hogy az európai kultúra nem keveredhet más kultúrával, és a keresztény hagyományokat nem szabad feladni és teret engedni az iszlamizációnak (Fritz, 2009.). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a globalista multinacionális társadalomelmélettel a nyugati országokban sem teljes az egyetértés a társadalmakon belül. A közvéleménykutatásokból az látszik, hogy a lakosság kicsivel több, mint fele ellenzi az Európai Unió, és azon belül a saját tagállamának ezt a fajta politikáját (Fritz, 2009). Ez manapság sincs másképp mivel a közbeszéd – amit a politika és a politikusok irányítanak – a társadalmi rendre és a nemzetállami kultúrának a fontosságára irányul. Ebből is látható, hogy nyugaton is fontos maradt a nemzetállam, mint kötőerő, és mint a hagyományok és a kultúra egyik letéteményese. Így tehát feltehetnénk azt a kérdést, hogy mégis mit kellene tennünk ennek orvoslására? Nos, a visszalépés nem jöhet szóba, és mivel nincs teljes egyetértés abban, hogy az Európa Unióból egy klasszikus politikai értelemben vett államot hozzanak létre, ezért csakis az lehet a megoldás, hogy átértékeljük az Unió alapjait, és gyökeresen változtatjuk meg, ami azt jelenti, hogy egy laza konföderatív szövetség jönne létre és a nemzetállamoknak sokkal nagyobb teret engedne.

² Az EU 2020-ban készített migrációval kapcsolatos felmérése alapján, két nagy narratívát különböztethetünk meg Közép- és Kelet-Európában: a nacionalista megközelítést, amely szerint a migránsok – köztük is különösen azok, akik a Közel-Keletről vagy Észak-Afrikából indultak útnak – a nemzeti kultúrát és a közbiztonságot fenyegető veszélyt jelentenek, illetve a humanitárius megközelítést, amely szerint a migránsok segítségre szoruló emberek. A nacionalista megközelítés Magyarországon a legerősebb, ezt Lengyelország követi, míg a humanitárius megközelítés különösen Szlovéniát, valamivel kisebb mértékben pedig Romániát jellemzi (Bajomi, 2018, 85.o.).

A KELETI BLOKK

A keleti blokk kifejezést Európa azon országainak szövetségére alkalmazták, amelyek a Szovjetunió érdekszférájába kerültek a második világháború után. Ezek voltak az NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Albánia, Bulgária és Jugoszlávia. A keleti tömböt először is az államszocializmus eszméje tartotta egyben, emellett a Varsói Szerződés, illetve a KGST szervezete. Ezek közül kiemelkedett Magyarország, amely megkapta a keleti blokk legvidámabb barakkja címet, mivel itt megvalósult egyféle „jóléti állam”. Igaz, hogy ez csak látszat volt, de a legtöbb ember, aki akkoriban élt, sokszor a mai napig pozitívan gondol vissza a Kádár-korszakra. Ez pedig azért lehetséges, mert a különböző rendszerek akár a magyar, akár a román, az emberek számára leegyszerűsítette a világot. Az átlagembernek nem kellett a világ dolgaival bajlódni, mert azt az állam elintézte, mindössze annyi volt a dolga, hogy dolgozzon, érezze jól magát (bár ez országonként eltérő volt) és ami a legfontosabb, ne kérdezősködjön, ne legyen kíváncsi, és legfőképp, politikailag legyen passzív. Ez volt a rendszer „előnye” és a lényege. Egy 1 bites világ létrehozása az 1 bites emberek számára, és ez kiválóan működött, hiszen a mai napig visszasírják egyes emberek a régi rendszert, és ez azért lehetséges, mert amikor 1989-től végbementek a rendszerváltások Kelet-Európa szerte, akkor ezek a paternalista rendszerek megszűntek, és az emberek magukra maradtak, nem tudták, hogy mit és hogyan kellene csinálni a világban.

1. kép

A „vasfüggöny” határvonala Churchill 1946-os beszéde alapján
Forrás: <https://atlo.team/a-magyarorszag-i-vasfuggony-tortenete/>

A képen Churchill 1946-os Fultoni beszéde alapján ábrázolt vasfüggöny látható, amely nagyon pontosan behatárolta a későbbi vasfüggöny fizikai határvonalait, és ne feledjük, hogy 1946-ban még senki sem tudta, hogy ténylegesen lesz-e vasfüggöny, de Churchill előrelátó volt, és megjósolta Európa elkövetkező negyven évét.

AZ NSZK ÉS AZ NDK

1989. november 9-én a berlini fal leomlott, ezzel Németország fizikailag egyesült (Rüdiger, 2000). Azonban a teljes gazdasági és szociális egyesülés még váratott magára, mert az NDK gazdasága és infrastruktúrája messze elmaradt az NSZK-tól. Mindenki bizakodott és hitt a jövőben, amely jólétet és boldogságot ígért. Viszont ez nem zajlott olyan gyorsan, ahogy azt a keletnémetek elkép-

zelték, és tíz év után, a 2000-es évek környékén már sokan kezdtek kiábrándulni az egyesülés, és az azzal ígért gyors jólétből ugyanakkor nem bánták meg az újraegyesítést (Rüdiger, 2000). A mai napig látszik a német GDP térképen az éles határ, amely az egykori vasfüggöny vonalát jelöli. Ami a gazdasági mutatókon is túlmenő másik probléma, az a megbecsültségi faktor, miszerint egy keletnémet nem érzi egyenrangúnak magát egy nyugatnémettel szemben. Ez a politikai pártok támogatottságán vehető észre, ugyanis a radikális pártokat támogató németek többsége a volt keleti régióban van. Ilyen például az AFD³, amely egy viszonylag fiatal (10 éves) pártnak mondható és szélső jobbközép politikai programja van. Jelenleg a párt, a német közvéleménykutatások alapján, körülbelül 15,5 százalékon áll a kelet-német tartományok tekintetében, vagyis mára már szinte megkerülhetetlen politikai tényezővé vált a német politikai porondon.

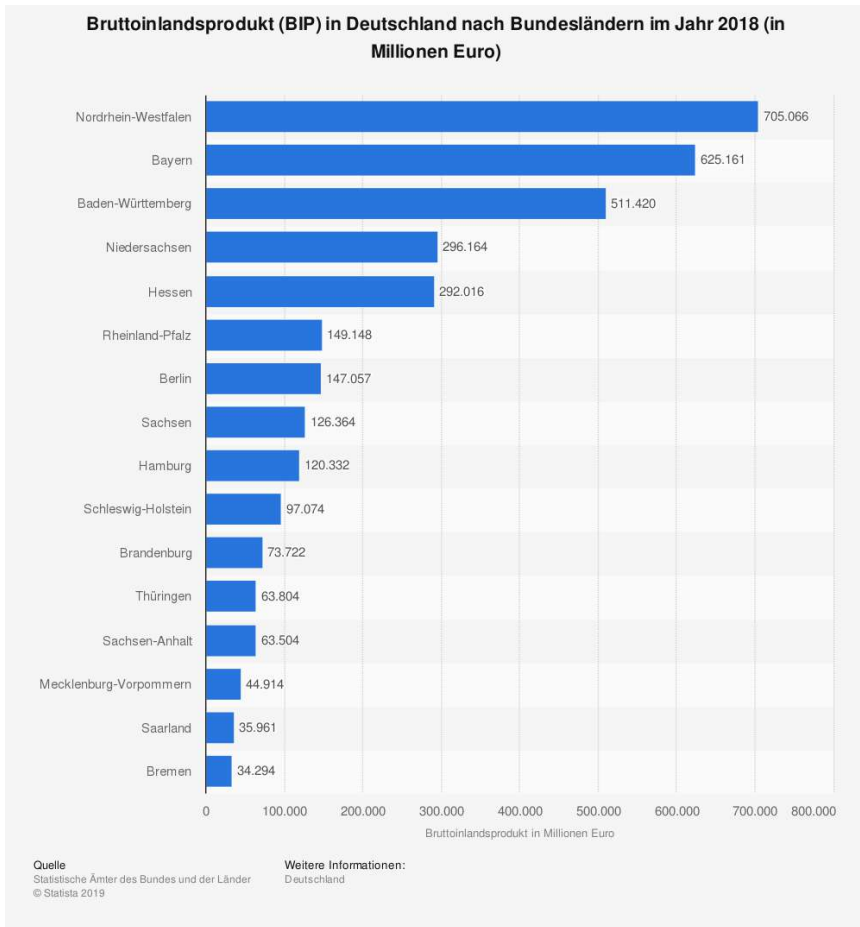
A stabil Németország nemcsak a németek érdeke, hiszen Európa leg-erősebb, és a világ negyedik legnagyobb gazdaságáról beszélünk. Magyarországnak pedig a legnagyobb tőkebefektetője, és a magyar gazdaság lélegeztetőgépe. A német példa is jelzi, hogy mennyire nem tudta sem Németország, sem az Európai Unió orvosolni a keleti blokk problémáját. Habár az államszocializmus negyven évig tartó országlásainak helyrehozatalához elég kellett volna, hogy legyen harminc év, akár az NDK-t, akár Magyarországot nézzük.

³ Az AFD-t a Kereszténydemokrata Unióból (CDU) kivált politikusok és közigazdászok alapították, a CDU egy fajta euroszeptikus alternatívájaként. A kezdetekben az euró-zóna és a dél-európai államoknak nyújtott pénzügyi mentőcsomagok bírálatával hívták fel magukra a figyelmet, később az iszlám- és bevándorlásellenességével szereztek maguknak támogatókat.

2. kép

Németország GDP-je tartományokra bontva (2018)

Forrás: <https://www.statista.com/topics/1903/germany/#topicOverview>

A grafikonon a német GDP-nek a tartományokra bontott adatai láthatók, és jól ki lehet venni, hogy mely tartományok voltak a vasfüggöny keleti, illetve nyugati oldalán.

MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI MEGOSZTOTSÁGBAN

A rendszerváltást követően Magyarországon nagyon kemény és kizsákmányoló privatizáció zajlott le. Az addigi államszocializmushoz képest, a magyar társadalom megtapasztalhatta, milyen a vad kapitalizmus, amely mindent bekebelez, ami bekebelezhető. A kapitalizmusnak egy igen torzult, és nem a

klasszikus nyugati verziója, amely sokakban kiábrándulást ébresztett ezzel a gazdasági és politikai irányzattal szemben. Persze, akiknek ez jövedelmező volt, azok támogatták a rendszer kiépülését, és az NDK-hoz hasonlóan, a magyar társadalom itt szakadt először ketté a rendszerváltást követően. Sokaknak csalódnuk kellett, akik hittek a változásban és abban, hogy élhetnek nyugati színvonalon (Simon, 1995). A rendszerváltáskor a szakértők azt jóslták, hogy Magyarországnak körülbelül tizenöt-húsz éven belül el kell érni a nyugat-európai gazdasági, és életszínvonalnak az átlagát. Azonban Magyarországon ez nem valósult meg, mivel az akkori, és lényegében a mostani politikát nem a társadalmi érdekek érvényesülése, hanem a haszonpolitizálás jellemzi. Ebből kifolyólag a társadalom kiábrándult része a nyugattal, a kapitalizmussal hozza ezt összefüggésbe, holott semmi közük egymáshoz, csupán egy lehetőség, amely nem az elvtől függ, hanem annak a felhasználójától. Ez pedig nyugat- és euroszkeptizizmust okoz. Igaz ez Magyarország tekintetében nem olyan súlyos, mivel a lakosság többsége uniópárti, azonban nem szabad ettől elbizakodva kezelni ezt a kérdést, mivel nem mindegy, hogy pénzforrásként tekintünk az Unióra, vagy valóban annak alapértékei – gondolok itt a demokráciára, szabadságra és az alapszerződésekben leírtakra – miatt érezzük fontosnak az ottlétünket. A témában 2021-ben végzett kutatást a Friedrich Ebert Stiftung⁴. Ők azt állapították meg, hogy „A válaszadók közel harmada (32%) számára az uniós támogatások, és azok pozitív hatása Magyarország gazdaságára a leggyakoribb asszociáció, ha az Európai Unióra gondolnak” (Bíró és mtsai, 2022). Érdekes, hogy csak ezután jön a szabadság értéke és az Uniós tagság további előnyei⁵. Ebben nagy szerepe volt az Európai Uniónak, hogy nem fordított kellő figyelmet az európaiság promotálására és nem foglalkozott kellőképp a keleti országok integrálásával. A probléma másik oldala, hogy kevés magyar vallja magát őszintén európainak, inkább magyarnak, mivel az Unió nem tudott egy biztos identitásmodellel szolgálni, de erről majd a későbbiekben. A nyugatból való kiábrándulás idézte elő a jelenleg létező magyar

⁴ Már rövidebbel a Szovjetunió összeomlása és az 1989-es rendszerváltás után, megalakult a Friedrich–Ebert–Stiftung budapesti irodája, hogy Magyarországnak a demokráciához és szabadsághoz vezető átalakulásban az események dokumentálásával és tanácsadással segítséget nyújtson.

⁵ Ilyen pozitív asszociációk az erő, a szabadság, a boldogság, a lehetőségek széles palettája, a közös célok vagy a bizalom. Minden ötödik válaszadó számára az Európai Unió a közösséget és a szövetséget reprezentálja.

rendszert, hiszen azt látjuk, hogy Magyarországot sok kutató már nem is definiálja demokráciának a klasszikus értelemben véve, bár erről igen nagy vita zajlik, hogy mi is tulajdonképp a magyar rendszer. Autokrácia, hibrid rezsím, vagy valami egészen más. A téma jeles szakértője Körösnéyi András a plebisziter vezérdemokrácia elméletével jellemzi az Orbán-rezsímet (Körösnéyi és mtsai, 2020). Ebben a rendszerben – politikai formájától függetlenül – a választók többsége megbízik, mivel a régi kádári idők romantikája tükröződik benne, s egyszerű világgéppel szolgál, akárcsak a szocializmus. Tehát, Magyarország is párhuzamba állítható az NDK-val ilyen tekintetben, mivel társadalmilag hasonló folyamatok zajlottak le, csak más körülmények között, de az eredmény végső soron azonosnak tekinthető: a nyugatból való kiábrándulás és a radikalizálódás, valamint a társadalmi széthúzás, amely napjainkban csaknem minden csoportját érinti a társadalomnak. Nem csak a jobb-bal tengely megosztottságára gondolok itt, hanem például a generációs különbségekre, vagy akár a különböző társadalmi ágazatokban dolgozó emberek viszonyára.

A másik fő problémát abban látom, hogy a magyar társadalom a hagyományokra építkezik, amely összefügg az ország 20. századi történelmével és azzal a ténnyel, hogy Magyarország a 20. században csakis sodródni tudott az európai politikával. Arra nem volt túl sok befolyása, hogy merre kormányozzák az országot, és arra sem voltak képesek elődeink, hogy befolyásolják azt a hatalmat, vagy hatalmi szövetséget, amelyhez az ország éppen tartozott. Mikor 1989-ben az ország visszanyerte tényleges függetlenségét, akkor úgy tűnt, hogy minden megváltozik, és végre a nyugat melletti teljes elköteleződés időszaka veszi kezdetét. Erre jó példa a NATO, majd az azt követő 2004-es Európai Unió csatlakozás. Azonban Magyarország egy külön fejlődési utat járt be, és a közösséghez tartozást úgy vizionálta, mint egy laza konföderatív szövetségi köteletség. Afelől nincs vita, hogy az európai hagyományok és értékek kiemelten fontosak Magyarországnak, hanem az a kérdés, hogy Magyarország és a magyarok, miként gondolnak Európára és az európai identitásra, illetve ebből kifolyólag hogyan élik meg európaiságukat. Történelmileg mindig is a nyugathoz akartunk tartozni, erre hoznék néhány szemléletes példát.

Először is Szent István, a római kereszténység és a Nyugat-európaiság mellett tette le a voksát Bizánc és az ortodoxia rovására, majd ezt követően egészen Mátyás királyig az ország töretlenül követte a nyugati példát. A török hódoltság alatt ez a fejlődés megtört, stagnálás indult el, ugyanakkor a nyugat tovább haladt. Mikor az országot a 17. század végére felszabadították a Habsburgok, akkor a magyarok ott folytatták, ahol Mátyás korában abbahagyták,

vagyis egy túlfeudalizált „nemesi masszával” (Szűcs, 1981), valamint polgársággal alig rendelkező országot vettek át, amely egy évszázados versenyhátrányban volt a nyugathoz képest. Kicsit nagy ugrás, de jött a 19. század, és a polgári forradalmak kora Európában és Magyarországon is. Itt felzárkózva a nyugathoz az ország képes volt megmutatni azt a vágyát, hogy igenis nyugati polgári társadalmi igényekkel rendelkezzen. Mint tudjuk a forradalom és vele a polgári törekvés megbukott, és ezt követte a Habsburg birodalom, majd az 1867-es kiegyezést követően az 50 éves „boldog békeidőszak”. Azt nem lehet vitatni, hogy az ország hatalmas fejlődésen ment át ugyanakkor ne felejtjük el, hogy az 1867-es kiegyezéssel Magyarország a sorsát egy haldokló birodalomhoz kapcsolta, melynek jelei már ekkor is látszódtak. Az első világháború több tekintetben is tragédiával végződött Magyarország számára. Területi, népesség és infrastrukturális veszteségeken felül, a polgárságunk jelentős része a határokon túl rekedt, és ez meghatározta az egész 20. századot. A rendszerváltást követően nem volt kérdés, hogy Nyugat-Európa-hoz szeretnénk csatlakozni és demokráciában, valamint valódi jólétben élni. Továbbá kapcsolódva az előbbi gondolatmenethez, sokan tartják Magyarországot egyfajta kompszógnak⁶ kelet és nyugat között, és ez mostanság is a közbeszéd része, főképp Orbán Viktor politikájának az eredményeként, mivel azt látjuk, hogy jelenleg is a két párt (kelet és nyugat) között ingázik az ország. Azonban a 2004-es Uniós csatlakozást követően sok minden nem úgy alakult, ahogy azt az emberek várták volna (Martin, 2016). A társadalmi és gazdasági különbségek még húsz év után sem tűntek el, és tulajdonképp ez így normális is, mivel alapvetően az Unió gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségre épít. Mikor azt halljuk, hogy kétsebességes Európa (Nagy, 2005), akkor pont erre gondolnak. Ezzel elérkeztünk a probléma egyik gyökeréhez, mivel az alapszerződések, és a közös elvek szerint minden ember és minden állam egyenlő és ugyanannyi joga van boldogulni, mint bármely más államnak. Nos, a jelenleg regnáló uniós politikai elit erről másképp vélekedik, és ha az egész körképet nézzük, akkor láthatunk első osztályú európai államokat. Ezek főként a magországok és a

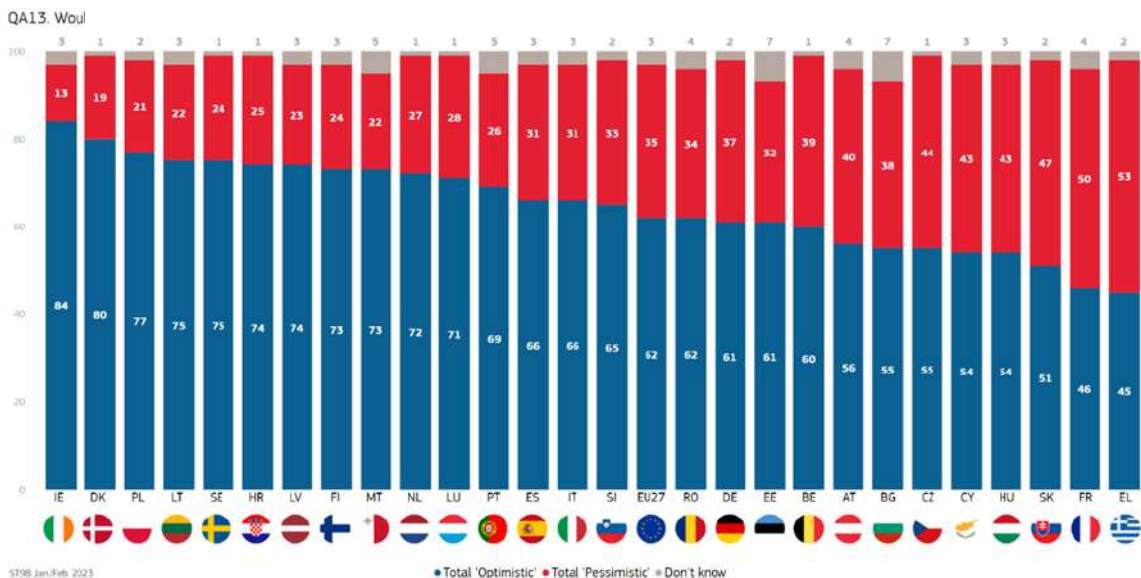
⁶ A kompszógnak kifejezés szorosan kapcsolódik Ady Endréhez, aki „kompszógnak” látta Magyarországot, nem minden történelmi indoklás nélkül, hiszen nemzeti történelmünk igen sok alkalommal mutatott példát arra, hogy az ország miként hanyódott nyugat és kelet között. Igaz, erre a sokszoros irány- és stratégiaváltásra mintegy rákényszerítette az, hogy általában ki volt szolgáltatva a szomszédos nagyhatalmaknak (a török birodalomnak, Ausztriának, a német birodalomnak és a Szovjetunióknak).

másodosztályú, főként a perifériára szorult tagállamokat. Eszerint a gondolatmenet szerint, az Európai Unióra érdekközösségként kell tekintsünk, nem pedig értékközösségként. Erre pedig egy sor példa hozható a fizetésektől, az áron keresztül minden, de ebbe most nem mélyülnék el. A probléma ezzel az, hogy a hitegetés – mind az Unió, mind a csatlakozni kívánó országok kormányai – miatt az emberekben kialakult egy álomkép, egy vágy, amelyet a valóság hosszabb-rövidebb idő alatt szétzúzott, és ezt idézi elő az euroszeptizmus a korábban már említett fél- vagy perifériára szorult államokban (Arató és mtsai, 2019).

3. kép

Az eurobarométer egyik legfrissebb felmérése az EU jövőjét illetően

Forrás: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>

A fenti grafikonon, amely az Unióval szembeni optimizmust és pesszimizmust mérte jól kivehető, hogy mely országokban miképp vélekednek az Európai Unió jövőjéről. A visegrádi országok – Lengyelország kivételével – Görögország, Bulgária és Ciprus is igencsak pesszimisták az Uniót illetően, de ami még érdekesebb, hogy egy alapító magország, azaz a franciák is igen borúsán látják az EU jövőjét. Vagyis megállapítható, hogy a bizonytalanság és a szkeptizmus, nemcsak Kelet-Európában van jelen, hanem az Unión belül a nyugati régiót is érinti. Persze, hogy árnyaltabb képet adjunk, azért azt is hozzá kell

tennünk, hogy nem mindegy a szkepticizmus tárgya, vagyis mely területre fókuszálunk, lehet az Unióval egyetértünk, csak a politikájával van bajunk, vagy épp a gazdasági tényezőkkel kapcsolatban vagyunk elégedetlenek.

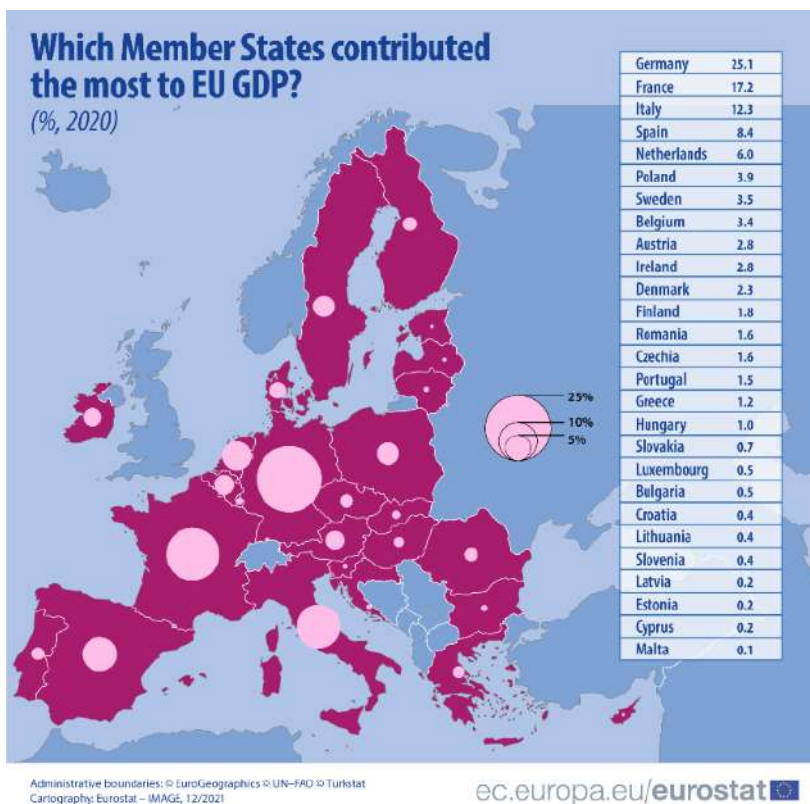
AZ EURÓPAI UNIÓ, MINT ALTERNATÍVA

Az Európai Uniót a félelem és a menekülés hozta létre a második világháború után. Elsősorban a francia-német ellentét és egy újabb háborútól való rettegetés, valamint a németek félelme önmaguktól és a történelmüktől. Tulajdonképp, itt kezdődik a probléma az Unióval, vagyis nem egy valódi szövetség, hanem egy újabb háború helyett hozták létre. Ezért is nem működött, és nem is fog jól működni soha, valamint ezért nem tudott valódi segítséget nyújtani a keleti blokknak, mivel önmagát sem tudja meghatározni az Unió. Gyenge az identitása, gyenge a központja politikai értelemben, és a legszembetűnőbb, hogy közös értéke sincs abban a formában, amelyet minden tagállam maradéktalanul el tudna fogadni. Vannak persze szerződések és bizonyos dolgok például a szabadság, a demokrácia és jogállamiság – illetve még az Unió szimbóluma az európai zászló és himnusz – amikben az egyes tagállamok meg egyeznek, de alapvetően inkább tekinthető ez egy konföderatív laza szövetségnek, semmint államnak, amely garantálni tudná a polgárai védelmét és jólétét. Európában ott van jólét és biztonság, ahol régen is létezett, tehát a skandináv és nyugati területeken. A perifériákon, vagyis a mediterrán térségben, illetve Kelet-Közép-Európában továbbra sem élnek sokkal jobban az emberek ahhoz képest, ahogy éltek a 2000-es években és a 2008-as világválság előtt. Például a magyar „nemzetgazdaság jövedelemarányos fogyasztási rátája az évtized egészében számottevően mérséklődött (a megtakarítási ráta emelkedett), s bár 2015-től felgyorsult a munkajövedelmek és a fogyasztás emelkedése, ez csak lassítani tudta a fogyasztási hányad csökkenését. A háztartások rendelkezésre álló jövedelmének részesedése a nemzetgazdaság jövedelméből ugyancsak mérséklődött az elmúlt évtizedben” (Oblath, Palócz, 2020). Tehát, az Unió cserbenhagyta a keleti tagországokat. Először is gazdaságilag, illetve tekintetben, hogy nem mutatta meg, miként kell európaián élni és gondolkodni, bár ezt igazán az Unióban sem tudják. Viszont ez azt eredményezte, hogy a demokratikus korszak alatt is megtörtént mind a társadalmi, mind pedig a politikai visszarendeződés, valamint fokozatosan radikalizálódott a társadalom azon része, amely elégedetlen volt a fejlődéssel, vagy épp magával a rendszerrel.

4. kép

Az Európai Unió GDP-nek megoszlása a tagállamok között (2020)

Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211220-1>

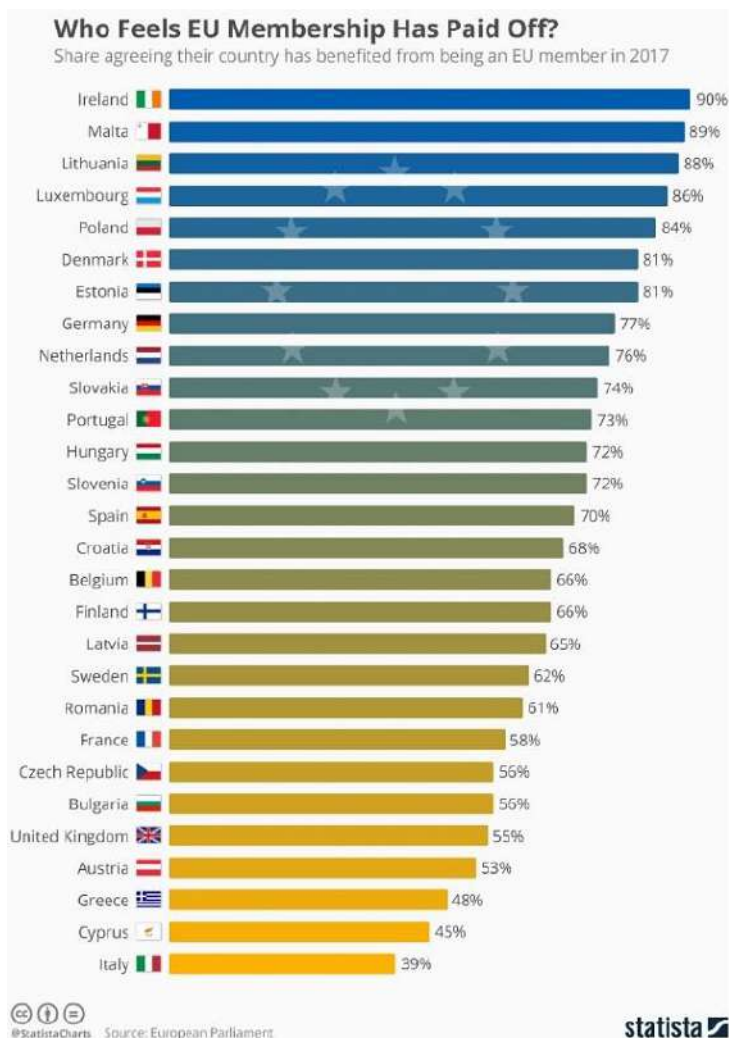
A fenti ábra tökéletesen szemlélteti, hogy az Európai Unióban mely országok az úgynevezett, nettó befizetők – persze nemcsak ez a két ország nettó befizető –. Tehát Franciaország és Németország rendelkezik a legnagyobb gazdasági befolyással, amely olykor politikai „fegyverré” is válhat, és ezek az országok határozzák meg az Unió haladási irányát. Megfigyelhető, hogy a volt keleti blokk tagállamainak GDP-je összeadva sem közelíti meg a két legnagyobb gazdaságnak a GDP-jét. Ezek persze történelmi és területi

adottságok csupán, és ezzel az ábrával önmagában nem lehet meghatározni és alátámasztani a kontinens problémáját, csupán egy darabja a kirakósnak.

5.kép

Az EU tagállamok pénzügyi elégedettsége

Forrás: <https://www.statista.com/chart/11574/who-feels-eu-membership-has-paid-off/>

Folytatva az előző gondolatmenetet, a fentebb látható diagram is segítségünkre lehet abban, hogy az egyes tagállamok mennyire érzik ráfizetésnek az Európai Uniót és mennyire elégedettek a pénzügyi háttérrel. Itt azért

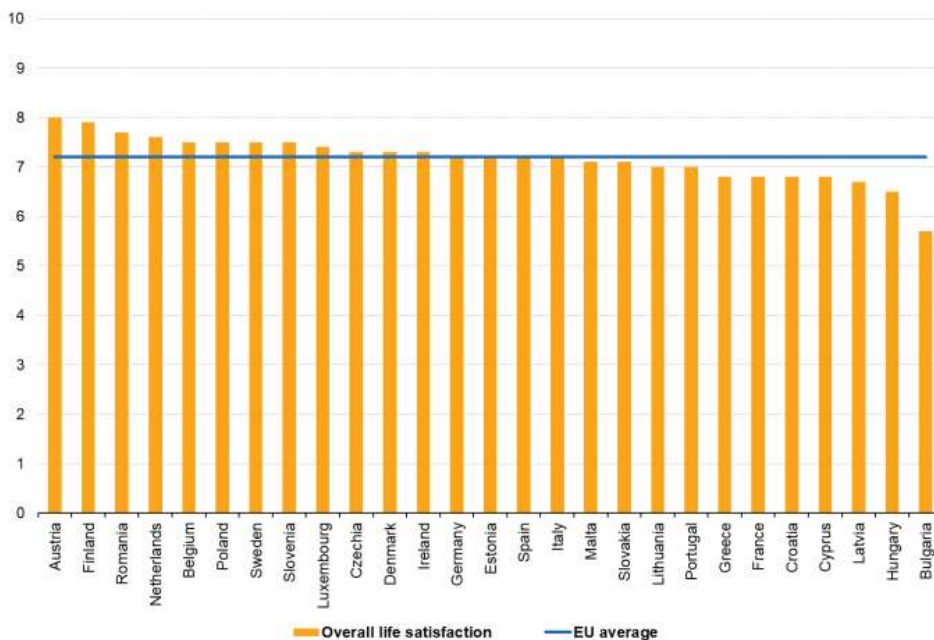
nem egyértelmű a Kelet-Nyugat törésvonal, és ha jobban megnézzük az ábrát, akkor azt tapasztaljuk, hogy inkább észak és dél között húzódik inkább a törésvonal. Ebben a tekintetben az lehet a meghatározó, hogy a keleti tagállamok rengeteg anyagi segítséget kaptak az Uniótól a felzárkózás érdekében, és ezért az elégedettség is nagyobb mértékű.

6. kép

Az EU tagállamokban élők elégedettsége az életkörülményeikkel

Forrás: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Overall_life_satisfaction_\(2021\)_\(mean_scale_0-10\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Overall_life_satisfaction_(2021)_(mean_scale_0-10).png)

Overall life satisfaction (2021)
(mean scale 0-10)

Source: Eurostat: ilc_pw01

eurostat

Amely adat leginkább hasznos a tanulmány szempontjából, az az Unió élégedettség felmérés, amit az Eurostat szolgáltat számunkra. Ezen az ábrán jól látszik a piros vonallal jelölt Unió átlag, amely alatt csaknem 11 tagállamot találunk. A legfeltűnőbb, hogy itt is keverednek a keleti tagállamok a magországokkal, vagyis a franciák ebben az esetben legalább

annyira elégedetlenek az életkörülményeikkel, mint például a görögök vagy a horvátok. Annak ellenére, hogy a második legnagyobb gazdasággal rendelkeznek az Unión belül, tehát nemcsak a materiális életkörülmény adatok számítanak abban a tekintetben, hogy miként érznek az európai polgárok.

AZ OROSZ-UKRÁN HÁBORÚ ÉS EURÓPA

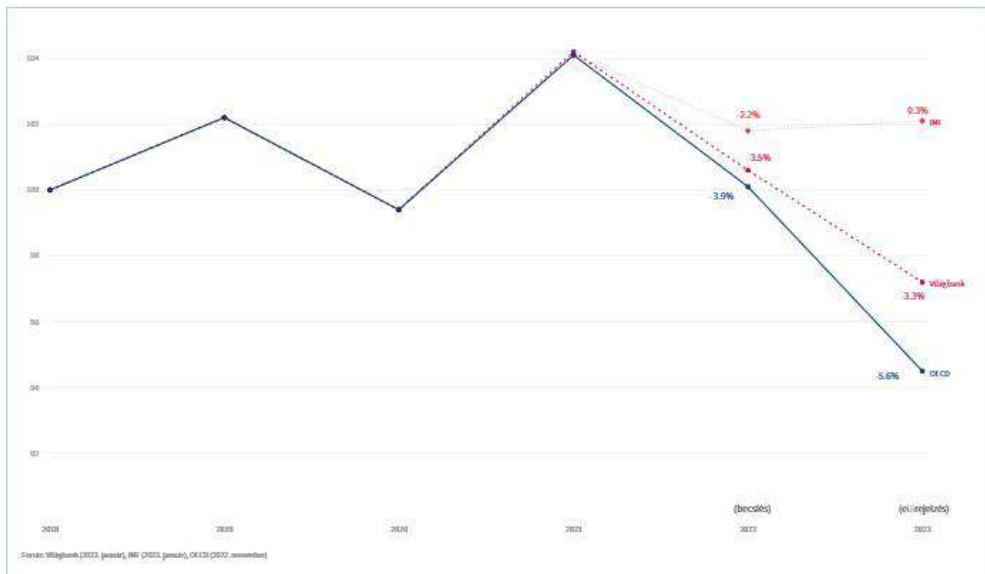
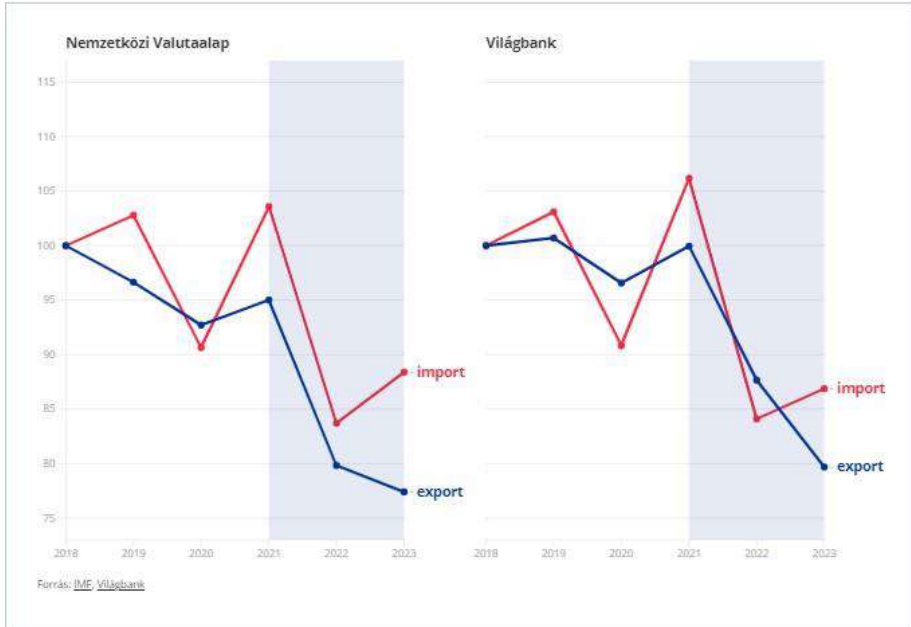
A 2022. február 24-én kitört orosz-ukrán háború a 21. század, és a Szovjetunió bukását követő egyik legsúlyosabb konfliktus. Úgy tűnik, hogy a történelem nem ért véget, mint azt a híres filozófus, Francis Fukuyama prognosztizálta a Szovjetunió széthullását követően. Az Ukrajnában dúló véres háború nem várt folyamatokat indított el. Az én álláspontom szerint, ez egy kétélű kard, mivel a háború a diplomácia kudarcának tekinthető. Azonban, ha visszatérünk a tanulmány alaptételéhez, az Európai identitáshoz és annak válságához, akkor pozitívként tekinthetünk arra a tényre, hogy Európa összezárt és teljes mellszélességgel kiáll Ukrajna mellett. Európa és az európai államok újra egymásra találtak, és újra értelmet nyert az európai közösség és annak alapértékei. A jobb és bal oldal között lévő törésvonalat áthidalta az orosz fenyegetés, amelynek hatására kiegyeztek és összefogtak Ukrajna megsegítéséért, valamint azért, hogy a jövőben Európa biztonságát gazdasági és akár katonai értelemben véve is garantálni tudják. A legszemléletesebb példa, hogy Lengyelország felhagyott a szeparatizmusával, és visszatalált a brüsszeli tárgyalóasztalhoz, annak ellenére, hogy eléggé euroszeptikus kormányról van szó. Mégis a lengyelek nyugat felé fordultak, mivel Brüsszel még mindig jobb, mint Moszkva rabigája. Most beszélhetnénk ebben a témában Magyarország helyzetéről, de a magyar politikai elit ebben a témában ragaszkodott a hagyományokhoz, úgyhogy most is a két szék közé ült. Az EU összezárt, és igen kemény szankciókat szabott ki Oroszországra és a vele kooperáló országokra. Ezeket a szankciókat kivétel nélkül minden tagállam megszavazta, még Magyarország is. Erre az orosz válaszlépés a gázcsapok elzárása volt, de erre ismerünk már precedenseket. Fontos hozzátenni, hogy az európai országok többsége a háború miatt amúgy sem akart gázt vásárolni az oroszoktól, mivel ukrán emberek életéért cserébe nem akart gázhoz jutni. Most azonban a zárás teljesnek tekinthető, és ezzel az oroszok nem titkolt célja az volt, hogy Európát megfagyasszák a tél során. Azonban ez nem sikerült, és az EU, illetve a tagállamok sikeresen pótolta a kieső földgázt, amely azt eredményezte, hogy elindult

egy olyan folyamat, amely régóta váratott magára, vagyis az orosz földgáz függőségtől való megszabadulás, amit Moszkva előszeretettel használt zsarolásra a történelem folyamán. Úgy gondolom, hogy az orosz-ukrán válság mérföldkő lehet a kontinens számára, hiszen most minden egyes ország, akár Unió tag, akár nem, egy válaszút elé érkezett. A kérdés igen egyszerű. Nyugat vagy Kelet, társulás vagy izoláció. Szemléletes példa, hogy maga Ukrajna és az ukrán nép is Európához és a nyugathoz szeretne tartozni, és most is ezért küzd. Persze, a körülmények és az okok nem ilyen egyszerűek, viszont a cél jól körülhatárolható és kézzelfogható. Ukrajna nem kér Moszkvából, hanem az Európai Unió irányába orientálódik. Ilyen súlyos katonai konfliktusra a rendszerváltás óta nem volt példa Európa történelmében, persze a délszláv háborút nem szabad elfelejteni, csak az egy merőben más jellegű konfliktus volt, és abban a háborúban nem két nagy katonai tömb – hozzáteszem atomnagyhatalmakról beszélünk – nézett szembe egymással. Most Európának és az Európai Uniónak erősnek kell lennie, és erőt kell demonstráljon a jövője érdekében. Európának és az Európai Uniónak összefogásra van szüksége, mivel a 21. század kihívásaival szemben csakis egységben lehet kiállni, és erre jó példa az Oroszország ellen hozott szankciók sikeressége, amelynek számszerűsített adatai az alábbi két diagrammon láthatóak. Az export és az import is jelentős mértékben csökkentek, valamint a GDP is csaknem 2,5 százalékkal esett vissza. A GDP azért nem csökkent nagyobb mértékben mivel a hadiipari termelés pótolta a kieső kereskedelmet.

7–8. Kép

Az Európai Unió szankcióinak hatása az orosz gazdaságra, GDP és az export-import tekintetében

forrás: <https://www.consilium.europa.eu/hu/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>

A VALÓDI PROBLÉMA

A téma megkívánja, hogy egy kicsit cizelláljam a problémát és annak okait, valamint, hogy megtartsam a keretes szerkezetet. A tanulmány elején felvetett problémáknak több kiváltó oka is van, amit az előző fejezetekben már kifejtettem, most azonban egy kicsit másképp közelíteném meg a kérdést, és a saját meglátásaimat is beleépíteném ebbe a fejezetbe. Gondolatmenetem Szűcs Jenő értekezésétől indítanám, miszerint Európa három történelmi régióra osztható fel, és nem tekinthető egységesnek. A mai napig felfedezhetőek az aszimmetrikus fejlődésnek a jelei, és itt elég magára a demokráciának a fejlődésére és szintjére gondolnunk. Míg Nyugat-Európa, ahol a demokrácia több, mint száz éve jelen van és fejlődik – amely fejlődés kisebb-nagyobb megszakításokkal töretlennek tekinthető –, elért egy olyan magas szintre, hogy ezekben az országokban már a társadalmi egyenlőség magas fokú megvalósítására törekednek, és próbálják a történelmi és a hagyományok okozta korlátokat minél jobban leépíteni – nagyon fontos nem elpusztítani, csupán háttérbe szorítani – erre jó példa a különböző társadalmi nemek elismerése és a woke⁷ mozgalom, amely napjainkban meghatározó viszont igen szélsőséges. Tehát kijelenthető, hogy nyugaton a demokráciának a kicsúcsosodása figyelhető meg, ellenben Kelet-Közép-Európával, ahol a szovjet elnyomást követően alakultak meg a demokráciák. Ezekben a fiatal demokráciákban pedig, az előbb felvázolt fejlődési szakaszban még az elején tartanak – ha úgy tetszik, a demokrácia előszobájában – és az ebből fakadó különbségek miatt, melyek például olyan társadalmi politikai ellentétekben fedezhetőek fel, mint a magyar „szabadságharc”, vagy a lengyel abortusztörvény. Tehát, az Európán belüli törésvonal alapját abszolút a kultúra és annak eltérései adják, amelyre ráakodik rengeteg másik ügy. A politika, ha valamit nagyon jól csinál, az ezeknek a törésvonalaknak a mélyítése abból a célból, hogy politikai tőkét kovácsoljon. A szélsőségekre gyakran olyan szélsőséges reakciók születnek, mint a Weimari Köztársaság időszakában, a jobb és a baloldal egymásnak feszülésének csúcspontján. – Elég itt arra gondolni, hogy alkotmányba foglalták Magyarországon, hogy az apa férfi, az anya pedig nő – és csak azért, mert könnyebb félelemben tartani

⁷ Újraébredés, új, a szó szerinti fordítás az Amerikából indult szellemi áramlat, de mára Európában is megjelent a mozgalom. A woke ideológia (wokeness) követői radikálisan újraértelmezik a történelmet. A woke kultúra igyekszik felhívni a figyelmet az egyenlőtlenségekre, a rasszizmusra, és a szabadságjogok csorbitására is sokszor radikális eszközökkel. (Csutak, 2020)

a társadalmat, mint megérteni egymást, és békésen egymás mellett élni, amelyet a 21. század a globalizáció, és maga az európai közösség is megkíván. A klasszikus diplomácia hiánya ilyenkor mutatkozik meg. A diplomácia célja az volna, hogy konszenzust teremtsen és elmozdítsa a különböző feleket a békés rend irányába. Ehelyett azt láthatjuk, hogy manapság inkább indulatokat generálnak, vagy meglévőket korbácsolnak fel. Az Európát mérgező egyik legrosszabb cselekedet, az az önzőség, amely egymás ellen fordítja a közösségeket és szétzilálja a már meglévőket lassan belülről. A megoldás a jövőben rejlik – jobban mondván a jövő generációjában. – A fejezetet Méré László szavaival zárnám, aki megfogalmazta, hogy mi az Európai Unió jelentősége: „A második világháború után a franciák és a németek rájöttek, hogy minden jobb (és főleg: olcsóbb), mint a háború. Drága dolog kihúzni a bajból a görögöket, víz fölött tartani az olaszokat, pénzelni a magyarokat meg a lengyeleket akkor is, amikor épp hepciáskodnak, sok pénzbe kerül a déli országokat átlendíteni a koronavírus okozta válságon. Nehéz elviselni a németnek a vérlázítóan slamos franciát, a franciának a fásasztóan precíz németet. De mindez még mindig sokkal olcsóbb, mint egy háború”.

ÖSSZEGZÉS

Úgy vélem, hogy a tanulmányban felvázolt probléma elég nagy és sürgető annak megoldása, azonban a helyzet nem olyan tragikus. Tény, hogy az Unió nem olyan tökéletes, és nem működik olyan makulátlanul, mint azt az alapító atyák vizionálták. Ennek ellenére, még mindig jobb, mintha nem volna egy olyan közösség, amely az európai országokat összefogja. A közösségbe, legyen az bármilyen jellegű, mindig jobb beletartozni, mint kimaradni belőle, és elvesni az általa nyújtott lehetőségektől. Mivel az Unióhoz hasonló intézmény nem létezett korábban Európában, ezért most annak vagyunk a szemtanúi, hogy hogyan jön létre, fejlődik és formálódik valami új. Az Unió sem létezhet az európai polgárok nélkül, ezért végső soron az európaiakon múlik az, hogy mit hoznak ki az Unióból, és mivé fejlesztik. Nem Brüsszelben dőlnek el a nagy kérdések, hanem -ahogy Bibó fogalmazott- a „szabadság kis köreiben”. Kelet és Nyugat a két hatalmas tengelye a világnak. Az ókor óta egymásnak feszül, mind gazdasági, mind politikai, mind pedig vallási és eszmei szempontból. A legészrevehetőbb különbség, ahogy az emberek gondolkodnak a világról, magukról és esetleg, a saját országukról. De ezt a kettősséget igencsak felerősíti

a nyugatnak az a fajta hozzáállása, ahogyan az eseményeket megfigyelve utólag tesz ajánlásokat és észrevételeket. Hasonló történt a keleti bővítés során és Németország egyesítésekor. Jóhiszeműségből vagy nemtörődömségből nem vették komolyan a feladatot, és ennek súlyos következményei lettek mind az Unióra, mind pedig a friss demokráciákra nézve. A felszabadulásból hirtelen elszabadulás lett, és mindenki elkezdett privatizálni a keleti blokk területén. Ez a folyamat a kormányokat sem kerülte el, mindenki akart egy szeletet hasítani a tortából. Azt senki sem nézte, hogy ezért milyen árat kell majd fizetni. Hiába dőltek le az Európát és az embereket elválasztó falak, mégse mondhatjuk, hogy igazán egyesülni tudott volna a kontinens, sem a gazdaságát, sem az identitását tekintve. Ezen úgy kerekedhet felül Európa, ha összefog és félre teszi a politikai nézeteltéréseit, és végre feloldja a múlt feloldatlan kérdéseit, valamint megválaszolja azokat racionálisan. Európának példát kell mutatnia a világnak, hogy igenis összefogással, párbeszéddel meg lehet oldani a problémákat. A legegyszerűbb az volna, ha kicsit visszatekintenénk és megnéznénk, hogy az elődeink miként alkottak és dolgoztak. Például Otto Von Bismarck egy tea mellett tárgyalt III. Napóleonnal a megadás feltételeiről a porosz-francia háborút követően.

IRODALOMJEGYZÉK

- Arató , K., & Koller , B. (2019). *Az Európai Unió Politikai Rendszere*. Budapest: Dialóg Campus.
- Bajomi-Lázár, P. (2018). *Migráció és média Közép/Kelet Európa uniós tagállamaiban*.
Forrás: https://mediakutato.hu/cikk/2018_03_osz_tel/02_migracio_es_media_kozep_kelet_europa.pdf
- Bibó, I. (2012). *Az európai politikai fejlődés értelme-Bibó István munkái 9*. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft.
- Bíró-Nagy, A., Szászi, Á., & Varga, A. (2022). *Mennyi Európát Szeretnénk? EU Pártiság és Euroszepticismus Magyarországon*. Forrás: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/19231.pdf>
- Csepeli, G., Örkény, A., Poór , J., Székelyi, M., & Várhalmi, Z. (2007). *Nemzeti érzés és európai identitás*. Arktisz.
- Csutak, Z. (2020). *Woke mozgalom, avagy amerikai (újra) ébredés július 4-ére?* Forrás: <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2020/07/06/woke-mozgalom-avagy-amerikai-ujra-ebredes-julius-4-ere/>

- Deák, A. G. (2023). *Az Oroszország elleni szankciók első éve és kitekintés 2023-ra*. Forrás: https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemz%C3%A9sek_2023_5.pdf
- Dénes, I. Z. (2016). *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Pozsony.
- Ehrke, M. (2005). *Az új Európa - Gazdaság, Politika és társadalom a posztkommunista kapitalizmusban*. Forrás: Tudományos Közlemények 13.: https://www.epa.hu/02000/02051/00004/pdf/EPA02051_Tudomanyos_Kozlomenyek_k_13.pdf?fbclid=IwAR0rta6OFzwBGb1Rh-7e8mRFPRynd-Gz4SDW4CT19U9frlnALy0S93h1og#page=13
- Faragó, L. (2016). *Az EU területi politikájának a változásai közép-kelet-európai nézőpontból. Tér és Társadalom*.
- Fritz, T. (2009). *Európa megosztottsága, az Unió válsága és a civil társadalom*. Forrás: <https://eucet.hu/wp-content/uploads/Dr.-Fricz-Tam%C3%A1s.pdf>
- Gyurgyák, J. (2018). *Európa alkonya?* Budapest: Osiris Kiadó.
- J. Nagy, L. (2005). *Az európai integráció politikai története*. Szeged.
- Kis, T. (2013). *Közös bölcsőnk, Európa. Az európa identitás és egység gondolat kialakulásának története*. Budapest: Libro-Trade Kereskedelmi Kft.
- Koller, B. (2003). *A Poszt-Nemzeti Identitás-Struktúra Dinamikus Modellje*. Forrás: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/120/1/koller_boglarka.pdf?fbclid=IwAR0-njuXFXTB8b0iB26FDI1DMOqm1mrPUAv7BMQT0mB2OZ8ovdUWyyJS8wk
- Konrád, G. (2014). *Itt, Európában*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Körösényi, A., Illés, G., & Gyulai, A. (2020). *Az Orbán-rezsim, A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Martin, J. P. (2013). *Az euroszeptizmus útjai Magyarországon Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között*. Forrás: https://www.academia.edu/4580943/Az_euroszeptizmus_%C3%BA%tjai_Magyarorsz%C3%A1gon_Gazdas%C3%A1gpolitika_%C3%A9s_eur%C3%B3pai_uni%C3%B3s_percepci%C3%B3k_v%C3%A1ls%C3%A1g%C3%B6r%C3%BClme%C3%A9nyek_k%C3%B6z%C3%B6tt?fbclid=IwAR0b1nS2szaHq01n_TpwVek7Ltxuao
- Martin, J. P. (2015). *Felzárkózás vagy bezárkózás? -A magyar gazdaság teljesítménye és az euroszeptizmus alakulása az EU-csatlakozás után, összehasonlító keretben*. Forrás: Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola Budapest: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/896/1/Martin_Jozsef_Peter.pdf?fbclid=IwAR0ValtjdafMZ9I6mN0vWOfy0HM6R8Qheki1x-6t2-Plgye26ufEluh8HRA

- Nagy, J., & Szabó, P. (2016). *Európa modern egységesülése és tagozódása*. Forrás: Tér és Társadalom:
<http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2814/4901?fbclid=IwAR2gYvbN96k9-zTRXx28K9qSWXjrS-rTwgR1HbA1yy-0amUyfiz6QRx02LQ>
- Oblath, G., & Palócz, É. (2020). Gazdasági növekedés, fogyasztás és megtakarítás Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Társadalmi Riport*.
- Rüdinger, K. (2000). Egy állam két társadalom. *Politikatudományi szemle*.
- Simon, J. (1995). Mit jelent a demokrácia a magyarok számára? *Politikatudományi Szemle* 1. szám, 43–61.
- Szűcs, J. (1983). *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Farkas Zsuzsanna
A Vajdasági Magyar Cserkészzet története 1910–1945 között

BEVEZETŐ

A cserkészzet több mint 100 éve van jelen a magyar és más nyelvterületeken, fontos és megvalósítható vállalásnak vélem az ebben az időszakban történeteket és tevékenységeket kutatni és bemutatni. Fontosnak tartom továbbá a téma feltárását azért is, mivel vannak még élő személyek, akik a korszakban gyermekként cserkésztek. A velük készült interjúk hiánypótló, „leletmentő kutatás” jellegűek. A magyar cserkészzet bölcsője Vajdasághoz, Nagybecskerekhez köthető, hiszen az alapító által írt első cserkészkönyv (Scouting for Boys) magyar nyelvű fordítását a nagybecskereki piarista gimnázium tanára, Králik László készítette el és jelentette meg a gimnázium értesítőjében 1908/1909-es tanévben.

A téma még feltáratlan¹, s bár a nemzetközi és a magyarországi cserkészzet irodalma egyre gazdagabb, ezt a témát ilyen térbeli és időbeli lehatárolással – tudomásom szerint – csak én kutatom. E kutatási megközelítés túlmutat a lokális mikro történelmi (helytörténeti) feltáró munkán, és a korszakban több impériumváltás által (is) formálódó szociorégió, avagy kulturális régió esetében fontos adalékokkal szolgálhat a történettudomány, a társadalomtörténet és a neveléstörténet számára is.

A CSERKÉSZETRŐL ÁLTALÁNOSSÁGBAN

A cserkészzet jelenleg a világ legnépesebb ifjúsági és ifjúságnevelő mozgalma, amely 50 millió tagot számlál és több mint 200 országban működik (Cserkészszövetség, 2023). A cserkészzetet Baden Powell 1908-ban alapította Angliában, aki akkor 30 fiúval kezdte meg a cserkészmunkát. A cserkészzet népszerűségének köszönhetően rohamosan gyarapodott a taglétszám Angliában, ennek köszönhetően 1923-ban 2 millió tagot számlált az ifjúsági mozgalom. Nem csak Angliában, de Magyarországon is nagy ütemben fejlődött a cserkészzet és gyarapodott a taglétszám. Magyarországon 1911-ben néhány fiú kezdte meg a cserkésztevékenységet, majd 1912-ben ez a szám 100–200 főre

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 – SZTE-180. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatásával készült.”

növekedett és 1934-re már 40.000 tagot számlált a Magyar Cserkészszövetség (Sík, 1934). A cserkészlet minden országban futótűzként terjedt. Miért volt ennyire népszerű a fiatalok körében? Miért tudott több országban is gyökeret verni és teret nyerni az ifjúság körében?

A cserkészlet megalapítása előtt is voltak ifjúsági kezdeményezések, amelyeket a cserkészlet előfutárainak tekintünk. Elsőként a Daniel Carter Beard által alapított Úttörő Fiúkat említeném, amelynek célja volt, hogy az ifjúságot visszavegye és megismertesse velük a természet adta szépségeket, értékeit. Érdemes megemlíteni még az Ernest Thompson Seton által vezetett Indián Vadászok csoportját, akik az indiánokhoz hasonlóan telepeken működtek és a tábor ideje alatt a résztvevők elsajátították a jeladást, a természetben való tájékozódást, csónaképítést és egyéb gyakorlati tevékenységeket (Sík, 1934). Az említett két ifjúsági kezdeményezésen kívül számos további csoport alakult többek között a cserkészlet is. A cserkészlet történetében meghatározó állomás az 1899-es év. Baden-Powell a cserkészlet alapítója fiúkat bevonta bizonyos katonai segédszolgálatokba Mafeking ostrománál. Itt szembesült azzal, hogy a kis közösség és a kortárskapcsolatok mennyire hatékonyak tudnak lenni. Felismerését követően Angliába hazatérve tapasztalatai alapján megszervezte az első próba cserkészszakot 1907-ben Brownsea szigeten 24 különböző társadalmi rétegből érkező taggal. A táborban a résztvevők egyenruhát viseltek, a 10 cserkészszakot betartva, őrsi rendszerben a meghatározott napirend mentén táboroztak. A tábor folyamán és a korábban összegyűjtött gyakorlati és elméleti tudását foglalta össze Baden-Powell az 1908-ban megjelent „Scouting for Boys” (Cserkészlet Fiúknak) című könyvében (Bodnár, 1989). A kiadványban olvashatjuk a 10 cserkészszakot, a cserkészszakot, de a könyv alcíme is említést érdemel: „Handbook for Instruction in Good Citizenship”, azaz Kézikönyv a jó polgár kiképzéséhez. A cserkészlet hivatalos megalakulására 1908. január 24.-én került sor Birkenheadban. Ahogy már korábban említettem a cserkészlet nagy népszerűségnek örvendett, 1909-ben a megalakulást követő évben Wimbeldonban már tizenegyezer cserkész vonult fel (Bakay, 1989). A gyorsütemű létszámnövekedés mellett kiemelendő, hogy Baden-Powell hangsúlyozta, hogy nem tömegmozgalmat szeretne létrehozni, hanem olyan fiatalokat nevelni, akik fegyelmezettek, igazmondóak, hűségesek és természetszeretőek (Gergely, 1989).

A cserkészzet több országban teret nyert. Ez annak volt köszönhető, hogy minden nemzet saját igényeinek megfelelően tudta alakítani azt. „Baden-Powell zsenialitása abban rejlett, hogy minden nép képes volt a cserkészzetet átvenni, fiai sajátos nemzeti kincsévé tenni. Éppen úgy, mintha az éppen annak a nemzetnek a talajából nőtt volna ki; mintha éppen annak a népnek számára született volna meg.” (Bodnár, 1989, old.: 7.) Az alapértékek egyformák, ám az adott ország igényeinek megfelelően tudta alakítani a cserkészzetet. A cserkészzetben több cserkészideált különböztetünk meg. A következőekben az angol, a szláv és a magyar cserkészideált ismertetem.

Angliában a cserkészzet célja, hogy olyan fiatalokat neveljen, akik az élet minden területén és a gyarmatokon is helyt tudnak állni a cserkészttörvények szellemében és a képzéseken szerzett gyakorlati tudással. Az angol cserkészideál mottója a használható fiú, aki minden nap tesz valami jót és hasznosat a közösség, köz javára. Összegezve az angol cserkészideál jó honpolgárt nevel, aki a gyarmatokon hely tud állni és hasznos tagjává válik a társadalomnak (Sík, 1934). A magyar cserkészzet lényegét Sík Sándor így összegezte: „Egy új fiútípust akar kialakítani, amely egészségesebb, erősebb, életrevalóbb, gazdagabb és nemesebb a jelen egyoldalú, vérszegény, félszeg típusnál. Célja az alapító szerint - a cserkészeket komoly jellemnevelés, egészséges testedzés és gyakorlati ügyességfejlesztés által a cserkészttörvény és fogadalom alapján jó honpolgárokra nevelni.” (Sík, 1934, old.: 9.) A magyar cserkészzet magját ezen elemek pedagógia összeillesztése, alkalmazása és harmonizálása adja. A magyar cserkészideált Sík Sándor az alábbiakban határozza meg: „A magyar cserkészmozgalom a magyar nemzeti újjászületés életösztönéből támadt, célja a magyar nemzeti újjászületés, ideálja az újjászületett magyar nemzet. Különb ember, különb magyar, - emberebb ember és magyarabb magyar: ebben lehet, legrövidebben összefoglalni a magyar cserkészideált”. (Sík, 1934, old.: 23.) A magyar cserkészideálra a kezdetektől, már az első világháborút megelőzően jellemző volt és központi elemként jelent meg a nemzeti újjászületés. A magyar cserkészzet a fiúk igényeire épült, így könnyen meggyőzte az ifjúságot, hogy csatlakozzon a mozgalomhoz. Az amerikai cserkészideál fő tételmondata a „gyermek újra gyermek lehessen” mondattal határozható meg (Sík, 1934). A szláv cserkészideál az angol cserkészideált vette alapul, mivel 1916 és 1920 között több délszláv fiatal vett részt cserediákprogramon Angliában, ahol megismerkedtek a cserkészettel, becsatlakoztak a helyi mozgalmakba. Hazatérve a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba az így szerzett tudást, értéket, tapasztalatot építették be a szerveződő cserkészmozgalomba

(Nikolić, 1995). A szláv cserkészideálban nem kapott hangsúlyos szerepet a vallásosság. A nemzeti identitás, illetve annak megerősítése viszont erőteljesen megjelenik, ezt olvashatjuk a következő definícióban is: „Šta je skautizam? Skautizam i nacionalno vaspitanje: Ceo njegov rad, ako se želi uspeha, mora se osnivati na to nacionalnom duhu, u pravcu nacionalne kulture psiholoških osobina našeg naroda.” (Gajić, 1932, old.: 8.) Saját fordításban, magyar nyelven: „Mi a cserkészzet? Cserkészzet és a nemzetnevelés: Sikeres munkásságának a nemzet szellemére, kultúrájára és népünk lélektani jellemzőire kell épülnie.”

A MAGYAR CSERKÉSZET FŐBB ÁLLOMÁSAI 1922-IG

A magyar cserkészzet bölcsője Nagybecskerekhez, Délvidékhez köthető. A nagybecskereki piarista gimnázium iskolai évkönyvének mellékletében jelent meg elsőként magyar fordításban az alapító Baden-Powell könyve. Králik László felvidéki származású piarista gimnáziumi tanár fordította le a kiadványt. Az 1909/1910-es iskolai értesítőben megjelent írásról a helyi Torontál politikai napilap is beszámolt, amit 1910. június 14.-ei számában is olvashatunk. A korszakból egy további tárgyi emléke a Nagybecskereki Cserkészezred zászlója enged arra következtetni, hogy valamilyen cserkésztevékenység folyt a településen (Cserkészcsapat, 2023). Sík Sándor könyvében írja 1934-ben, hogy a háború kitörésekor a mozgalom országos szinten jelen van. A felsorolt települések között nem említ délvidéki települést csak erdélyit, parciumot, felvidékit és kárpátaljai (Sík, 1934). A rendelkezésre álló, források szerények, a korszak cserkészete további kutatást igényel.

A Králik László által lefordított könyv kevesek számára vált elérhetővé, mivel nem került kereskedelmi forgalomba. A budapesti Kánitz István ajánlékba kapta a könyvet így ismerkedett meg pár társával együtt a cserkészettel. Ezzel egy időben dr. Szilassy Aladár orvos angliai tanulmányúton vett részt, ahol megismerkedett a cserkészettel. Az angliai tanulmányúton szerzett tapasztalatok alapján a Budapesti Keresztény Ifjúsági Egyesületben megalapította az első cserkészcsapatot az Osztrák Magyar Monarchiában 40 fővel. Ennek hatására több római katolikus és protestáns iskolában is kezdetét vette a cserkészmunka, amelyhez csak fiúk csatlakozhattak (Gergely, 1989). Angliában főként az iskolán kívüli ifjúság csatlakozott a cserkészmozgalomhoz, az Osztrák Magyar Monarchiában viszont főként az iskolai keretek között tagosodtak a fiúk a cserkészethez. Számos csapat megalakulását követően 1912.

december 28.-án a Kálvin téri református templomban hivatalosan is megalakult a Magyar Cserkészszövetség Izsóf Alajos, Megyercsy Béla, Papp Gyula és Sík Sándor vezetésével (Bodnár, 1989).

Az első világháború a Magyar Cserkészszövetség tevékenységére hatással volt. A háborús körülményekhez alkalmazkodva a cserkészek a frontra induló és érkező katonavonatok fogadásában vettek részt, ahol ételt és italt osztottak és segédkeztek a sebesültek ellátásában. A felnőtt cserkészek közül többen is részt vettek a harcokban, fogságba estek vagy elhunytak a fronton. Ez a szövetség csökkenő taglétszámában is megfigyelhető volt, mivel 3000 fő-ről 1800 főre csökkent a tagság (G.Merva, 2009). A cserkészzet adta útmutatás napról napra fontosabbá vált azon cserkészek számára, akik otthon maradtak. A háborús körülmények ellenére is folyt a csapatok belső életének megszervezése és működtetése. Mint már korábban említettem a cserkészcsapatok főként iskolai keretek között alakultak, az első gyárintézmény kereteiben megalakult csapat Ezermester névvel jött létre 1916-ban. A cserkészmunka háború okozta kihívások és a belső feszültségek rendezésének céljából tiszti értekezletet tartottak 1917-ben a Márkó utcai főgimnáziumban. A tanácskozás eredményeként felállításra került a Magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottsága, amelynek célja volt a működő cserkészcsapatok vezetőinek összekötése, az alakuló csapatok támogatása és iránymutatás adása a cserkészmunkához (Czeglédy, 2014). „A cserkészzet sikerét az adta, hogy olyan támaszt, fogódzót nyújtott a fiúknak, amire a kamaszkor kihívásai mellett háborús időkben még nagyobb szükségük volt.” (Czeglédy, 2014, old.: 129-130.) Összességében elmondható, hogy az első világháború megtörte a szervezet fejlődési ívét és tevékenységét is befolyásolta. A cserkészek a 10 cserkészttörvény szellemében, karitatív tevékenységet folytattak a világháború ideje alatt, amellyel a társadalom elismerését vívták ki. Az ifjúság számára a háborús években a cserkészzet iránymutatást, szociális és lelki támogatást is nyújtott (Czeglédy, 2014).

Az első világháborút követően több alkalommal megalakul a Magyar Cserkészszövetség. Végleges működési formáját 1922-ben a nyugat magyarországi cserkészkerület csatlakozásával nyerte el (G.Merva, 2009). A Magyar Cserkészszövetség vezetőire az alábbi feladatok teljesítése hárult: a működési keretek meghatározása, személyi kérdések rendezése és az országos szintű

cserkészlet megszervezése. A szövetséget jogi háttérét tekintve a belügyminisztérium ellenőrzése alá vonták, nevelési munkáját a közoktatási minisztérium felügyelte (Bodnár, 1989).

A DÉLSZLÁV CSERKÉSZLET 1911 ÉS 1941 KÖZÖTT

A magyar cserkészzel párhuzamosan a délszláv területeken is kezdetét vette a cserkészmunka. Dr. Miloš Popović vezetésével Belgrádban 1911-ben megalakult az első cserkészközösség „Malih četnik” névvel (Daljčev Đ. , 1939). A források eltérő dátumot határoznak meg az országos szintet lefedő cserkészszövetség megalakulására vonatkozóan. Több forrásban is az 1921-es évben megalakuló Savez Izvidnika i Planinika (Felderítők és Hegymászók Szövetsége) tekintik az országos szinten működő szervezetnek (Daljčev Đ. , 1939). A Savez Izvidnika i Planinika székhelye Belgrádban volt és a szervezeti egységei meggyeztek a királyság közigazgatási egységeivel, a bánságokkal. Összesen 10 kerület volt és 10 cserkészkerület működött a szervezeten belül, amelyeknek képviselői évente egy alkalommal tartottak közgyűlést. Az 1926-os évre már több mint 100 településen működött cserkészcsapat (Split, Celje, Ogulin, Banja Luka, Tuzla, Eszék stb.) (Nikolić, 1995). Hasonlóan, ahogy a Magyar Cserkészszövetségben itt is meghatározott korosztályi csoportok voltak. Annyi különbség említendő, hogy a Savez Izvidnika i Planinika-ban őrsi és raji szinten külön tevékenykedtek a lánycserkészek és a fiúcserkészek, de egy cserkészcsapatnak voltak tagjai. A diktatúra bevezetését követően 1929-től a szervezet neve Jugoszláv Királyi Cserkészszövetségre változott, majd 1934-től Peter II Karađorđević trónra lépését követően elvállalta a cserkészszövetség védnökségét. Ennek eredményeként a szervezet a Savez Skauta Kraljevine Jugoslavije pod najvišem zaštitom Njegovog Veličanstva Kralja Petra II. nevet viselte (Hegedűs, 2007). A szövetség vezetői tisztségeit magas katonai beosztású személyek látták el (Martinov & Nežić, 2014).

A vajdasági területek Savez Izvidnika i Planinika majd a Jugoszláv Királyi Cserkészszövetségben belül a Dunai vagy Dunabánsági Cserkészkerülethez tartoztak. Területileg a bácskai, bánáti, szerémségi és az észak-šumadia-i területeken lévő magyar illetve szláv nyelven működő cserkészcsapatok tartoztak (Hegedűs, 2007). A dunai cserkészkerület 1925-ben alakult Zemun majd Zombor székhellyel, vezetője Daljčev Đorđe (Daljčev György) volt. A kerület gyors

ütemben fejlődött az 1930-as évek elején, 1933-ban megszervezte első kerületi táborát és a szövetség szabályzatainak, szervezeti struktúrájának kidolgozásában is aktívan kivette a részét (Gergely, 1989).

Jelenlegi kutatási adatok alapján Zomborban 1923-ban alakult az első cserkészcsapat Vajdaság területén Daljcsev György vezetésével (VII.Cserkészkerület, 1941). Szabadkán 1924-ben iskolai keretek között Buzetzky Ferenc vezetésével alakult férfi cserkészcsapat (Schäffer, 1941). A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem egyértelmű, hogy ennek a cserkészcsapatnak voltak-e fiatal tagjai vagy csak felnőtt férfiak.

További csapatok alakultak Kanizsán 1927-ben (Daljčev Đ. , 1938) és 1928-ban Bajmokon (Mojzes, 2005). Tevékenységüket tekintve mind az öt cserkészcsapat a Savez Izvidnika i Planinika majd a Jugoszláv Királyi Cserkészszövetség kötelékében működött hivatalosan szerb nyelven, gyakorlatban magyar nyelven. Egyedül az alaki kiképzés történt szerb nyelven. (Hegedűs, 2007). Vélelmezhetően a nagyobb létszámú cserkészkerületi táborokban vagy szövetségi szintű rendezvényeken, szerb nyelven történt a vezénylés, így célszerű volt annak ismerete és gyakorlása.

A csapatok alapítása alapján elmondható, hogy a kanizsai csapatot a Zágrebben tanuló egyetemisták alapították és főként a kanizsai polgári iskola és iparostanonc diákok csatlakoztak hozzá (Hegedűs, 2007). A bajmoki cserkészcsapatot Elgetz Dezső és Richter Mátyás kezdeményezésével alapították, akiknek a családi házában tartották a cserkészfoglalkozásokat. Megalakulásukat követő második évben költöztek át az ipartestület épületébe, amely egészen 1944-ig adott helyt a cserkésztevékenységnek (Mojzes, 2005). A topolyai cserkészcsapat a polgári iskola igazgatójának Miloš L. Maksimović vezetésével alakult meg 1927-ben, tagjai főként magyar nemzetiségűek voltak, de tagsodtak szerb, horvát nemzetiségűek és zsidó vallásúak is (Cservenák, 2004).

A szabadkai cserkészcsapat vezetője Buzetzky Ferenc Buzetzky Franjo néven rendszeres előfizetője volt a Skautski Glasnik (Cserkész Hírmondó- sajtó fordítás) cserkészújságnak. Az egyik csapatnaplóban olvasható, hogy Buzetzky Franjo törzstiszt által végzett 1937-es szemlén több hiányosságot is tapasztalt a topolyai csapatnál (Cservenák, 2004). A szabadkai csapat tagjai csak férfiak voltak, a bajmoki (Mojzes, 2005) és a topolyai csapatok koedukáltan működtek (Cservenák, 2004). A zombori és a kanizsai csapattagok összetételére vonatkozóan jelenleg nincs rendelkezésünkre álló forrás. A magyar cserkészzettel

ellentétben a szláv cserkészetre nem volt jellemző a vallásosság. A források nem emelik ki, hogy a cserkészcsapatok tagsága erősen vallásos lett volna és azt sem, hogy a tagosodáshoz szükség volt, valamilyen felekezeti hovatartozásra vagy aktív vallásgyakorlásra.

Az 1933-as év egy ominózus év a magyar cserkészletben. Magyarország kapta meg a jogot, hogy megszervezze a IV. cserkész világtalálkozót Gödöllőn. A táborban a Jugoszláv Királyi Cserkészszövetség 52 fővel vett részt a IV. altáborban. A forrás kiemeli, hogy az elcsatolt területekről magyar nemzetiségű cserkészek nem érkeztek és hogy a tábor nyolcadik napján a Jugoszláv kontingens felsőbb utasítás miatt táborot bontott és hazautazott. A jelentés nem részletezi a hazautazás indokát (MNL OL P. 48/657.1933). Érdekességként kiemelném, hogy a kanizsai csapat egyik jegyzőkönyve a Vérszerződés nevet viselte, tartalmában pedig olvasható, hogy két cserkész fogadalmat tett, hogy spórolni fognak és részt vesznek a nemzetközi cserkész világtalálkozón Gödöllőn (Magyar Cserkész, 1943. június 15). Vinczer Nándor a kanizsai csapat parancsnokának kérelmében olvashatjuk, hogy engedélyt kér igazolvány elkészítésére, hogy kiutazhasson a jamboreera. A kérelmében említi, hogy a Magyar Cserkészszövetséggel személyes találkozó alkalmával már egyeztetett a részvételéről (MNL OL P. 44.376/1933). Szintén a bajmoki csapat történetében olvasható, hogy 1932-ben megszervezték a jamboreera való felkészítő táborot (Mojzes, 2005). A fentebb említett események és részvételi tervek, kérelmek egyike esetében sem tudhatjuk jelen források alapján, hogy sikerült e bárkinek is, aki magyar nemzetiségű volt kiutaznia a gödöllői cserkész világtalálkozóra.

A két világháború közötti korszakban a dunabánsági cserkészkerületben volt a Jugoszláv Királyi Cserkészszövetség tagságának a zöme. Annak ellenére, hogy a szövetség hivatalos nyelve szerb volt a szövetség haladó szellemű vezetői a cserkésztestvéreinek szellemében közösen dolgoztak a magyar nemzetiségű cserkésztestvéreikkel. A hivatalos jegyzőkönyvekben nem szerepel, de a magyar cserkészek nagy erőfeszítéseket tettek, hogy megtartsák a cserkészlet magyar jellegét. Kiemelendő, hogy a vajdasági magyar cserkészvezetők közül többen aktív kapcsolatot tartottak fenn a Magyar Cserkészszövetség vezetőivel (Gergely, 1989).

A DÉLVIDÉKI MAGYAR CSERKÉSZCSAPATOK INTEGRÁLÁSA 1941 ÉS 1944 KÖZÖTT

Délvidék visszacsatolását követően a Délvidéken már korábban működő cserkészcsapatokat a Magyar Cserkészszövetség Országos Intéző Bizottsága 1941-ben a VII. pécsi cserkészkerülethez kapcsolta (MNL OL P. 96.26/1941). Levéltári források alapján 1941-ben a következő cserkészcsapatokat igazolták a Délvidéken: 107.sz. topolyai Zrinyi, 131.sz. szabadkai Török Bálint, 578.sz. bajmoki gróf Zrinyi Miklós, 587.sz. újvidéki Bercsényi, 589.sz. zombori Schweidel József, 600.sz. szabadkai Hadik András, és a 622.sz. zentai Szent István cserkészcsapat. A pécsi cserkészkerület 1941-es jelentésében olvasható, hogy a csapatok működtek erős magyar rajokkal Szabadkán, Kúlán, Zomborban, Bajmokon, Újvidéken, Topolyán és Cservenka községben a két világháború között. A csapatok tagságának polgári foglalkozását tekintve főként iparosok és kereskedők alkották. A csapatok tevékenysége koedukáltan folyt, tehát lánycserkészek is részt vettek a cserkészmunkában. A visszacsatolást követően zökkenőmentesen integrálódtak a pécsi cserkészkerülethez a már működő délvidéki cserkészcsapatok és több helyen (Magyarkanizsa, Óbecse, Zenta, Péterréve, Szabadka) szerveztek további csapatokat (MNL OL P. 99.185/1941.). Kiemelném, hogy a kerületi vezetőségbe is delegáltak a Délvidékről cserkészeket, hogy ezzel is erősítsék a kapcsolatot a frissen bekapcsolódó területek cserkészeivel (MCSOK, 1941. szeptember).

A második világháború alatt a Magyar Cserkészszövetség Magyar Cserkészmozgalommá alakult, amelynek következményeként kerületi átszervezések is megvalósultak. Az átszervezés első lépéseként Horthy Miklós kormányzó 1942. március 11.-én Kisbarnaki Farkas Ferencet főcserkésszé nevezte ki, akinek feladata volt a szövetség mozgalommá alakítása (Marosvári, 1988). A kerületi átrendeződéseknek köszönhetően a Bács-Bodrog vármegyében működő cserkészcsapatokat a szegedi V. cserkészkerülethez kapcsolták 1942-ben (MCSOP, 1942. szeptember). Kisbarnaki Farkas Ferenc 1943. május 8 és 10.-e között délvidéki látogatást tett, melynek célja volt a személyi kapcsolatok megerősítése, az eszközök, ingatlanok felmérése és a délvidéki cserkészeket helyzetét mélyebben megismerni (Gergely, 1989). Az alábbi táblázat összefoglalóan ismerteti az Délvidéki cserkészcsapatokat 1941 és 1944 közötti időszakban.

Szám	Név	Település	Parancsnok	Igazolás	Szervezőtestület
107	Zrínyi	Topolya	Bacsa Lajos rt.	1941.06.01.	Topolyai M.K.A. Polgári fiúiskola
131	Török Bálint	Szabadka	Buzetzky Ferenc tj.	1941.06.25.	Szabadkai Katolikus kör
264	Erzsébet királyné	Szabadka	Buzetzky Ferencné	n.a.	nincs adat
268	Rozgonyi Cicelle	Újvidék	nincs adat	n.a.	nincs adat
300	szabadkai leánycsapat	Szabadka	nincs adat	n.a.	nincs adat
578	gróf Zrínyi Miklós	Bajmok	Személyi Károly rt.	1941.07.18.	Bajmoki Római Katolikus Egyházközség
587	Bercsényi	Újvidék	Balázs Géza rt.	1941.07.18.	Katolikus Olvasókör
589	Schweidel József	Zombor	Dálycsay György cst.	1941.9.10.	Zombori Magyar Közművelődési Egyesület
600	Hadik András	Szabadka	Kuljuncsics Andor	1941.9.10.	Szabadkai M.K.A. Füügimnázium
622	Szent István	Zenta	Fábry Jenő cst.	1941.09.29.	Zentai Katolikus Ifjúsági Egyesület
628	Botond	Zenta	Eszes Ferenc	1941.07.16	Zentai M. K. A. Gimnázium
644	Hunyadi János	Kanizsa	Vinczer Nándor rt.	1942.05.04.	Magyarkanizsai római katolikus egyházközség
649	csatornaépítő Kiss József	Kula	ifj.Sánta János rt.	1942.07.01.	Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség
670	Tomori Pál	Titel	Frech Miklós cst.	1942.08.10.	Titeli Levente Egyesület
687	Hunyadi János	Szabadka	Baur József tj.	1942.09.14.	Magyar Királyi Allami Polgári Fiúiskola
690	Kapisztrán	Újvidék	Gallyas János cst.	1942.10.19.	Magyar Királyi Allami Polgári Fiúiskola
731	Pázmány	Obecse	Bagó István	1943.05.19.	Obecsei M.K.A. Gimnázium
732	Hunyadi	Újvidék	Körber Zoltán rt.	1943.05.19.	Újvidéki Allami Ipari középiskola
733	Hollós Mátyás	Zombor	dr.Lakatos Sándor tj.	1943.05.19.	Zombori Allami Gimnázium
737	Horthy István	Újvidék	Korenych Lajos	1943.06.25.	Újvidéki M.K.A. Gimnázium
738	Szent László király	Hódság	Petrányi József cst.	1943.06.25	Hódsági Allami Polgári Fiú és Leányiskola
742	Kálvin János	Pacsér	Gara Imre	1944.01.7.	Pacséri Egyházközség
747	Kalazancius	Szabadka	Halász József	1943.03.27.	Kegyesrendiek vezetése alatt álló piarista Gimnázium
n.a.	nincs adat	Szabadka	Német Erzsébet	n.a.	A szabadkai m. kir. állami kisdédóvönöképző-intézet
n.a.	Körösi Csoma Sándor	Szabadka	n.a.	n.a.	Református templom, Dr. Tóth Kálmán vezetésével

1. táblázat Délvidéki cserkészcsapatokat 1941 és 1944 közötti időszakban.

A táblázatból jól kivehető, hogy több lánycserkészcsapat is működött a korszakban a Délvidéken. Ünnepeles keretek között 1941. szeptember 28.-án a Magyar Erő és Művelődési Házban Szabadkán a Magyar Országos Leánycserkész Szövetség elnöknőjének Lindenmeyer Antóniának a jelenlétével alakult meg a 264. számú Erzsébet királyné cserkészcsapat (Délvidéki Magyarság, 1941.09.21.). További három lánycserkészcsapatról állnak rendelkezésünkre

adatok, ezek a következők: 300. számú szabadkai leánycserkészcsapat (Cserkészlányok Lapja, 1944. 5. szám), az újvidéki 268. számú Rozgonyi Cicelle (Molnár Károly közlése) és a M. Kir. Állami kisdedovónőképző intézetben működő cserkészcsapat (Daday Lászlóné, 1943). Arra vonatkozóan, hogy milyen tevékenységet folytattak, vagy, hogy milyen szorosan működtek együtt a férfi, fiú cserkészcsapatokkal nem áll rendelkezésünkre adat. A korszak leánycserkészete további kutatást igényel.

A DÉLVIDÉKI CSERKÉSZCSAPATOK TEVÉKENYSÉGE A II. VILÁGHÁBORÚ ALATT

A cserkészek egész évben cserkésztevékenységet folytattak és az év közben szerzett tudás gyakorlatban való alkalmazása és gyarapítása a nyári táborokban valósult meg. A háborús körülmények és számos kihívás ellenére a délvidéki cserkészcsapatok több alkalommal táboroztak a második világháború alatt.

A Magyar Cserkészszövetség táborozási szabályzata értelmében minden csapatnak évente egy alkalommal kellett táboroznia és évente kellett a táborozási helyszínt változtatni. Elvárás volt, hogy a szabadban táborozzanak és minden egyes tevékenységet saját maguk oldjanak meg. Szakácsot sem volt szabad fogadniuk, illetve ezen táborok nem koedukáltan valósultak meg (Táborozási szabályzat, 1941). A Magyar Cserkészszövetség nyomatékosította, hogy minél több anyaországi cserkész táborozzon a visszacsatolt területeken, illetve az ottani cserkészcsapatokkal (MNL OL P. 103/59.1942). Példaként említeném, hogy a 44. számú gödöllői Rákóczi cserkészcsapat Monostorszegen táborozott 1942-ben (MNL OL P. 103/59.1942). A beregszászi Esze Tamás cserkészcsapat 1942-ben a topolyai tó melletti Geyer szálláson táborozott, ahova a topolyai cserkészek is kilátogattak (Cservenák, 2004).

A délvidéki cserkészeket más hatások érték a két világháború között. Annak érdekében, hogy egységes legyen a cserkészmunka a palicsi tó melletti Bezerédy-parkban átképző tábort szerveztek 1941 folyamán, majd ezt követően évente kiképzőtábort. A táborok célja volt, hogy a délvidéki cserkészvezetőkkel megismerkedjenek a magyarországi vezetők, átadják számukra a magyar cserkésztevékenységét, annak szellemiségét és céljait. Az első átképző táborban 123 délvidéki vezető vett részt a következő településekről: Szabadka, Zombor, Újvidék, Zenta, Óbecse, Bajmók, Kúla és Topolya (Délvidéki Magyarság. 1941.08.12.).

A csapattáborok esetében arra is van példa, hogy anyagi források hiányában nem valósult meg a táborozás. A topolyai cserkészcsapat 1942-ben 20 fő részére kért táborozási engedélyt a szabadkai-radonováci-hajdújárás erdőben a polgármesteri hivataltól. A táborozási kérelmet jóváhagyták, de a tábort anyagi források hiányában nem tartották meg (Cservenák, 2004).

A háborús helyzet és az anyagi nehézségek ellenére is több cserkészcsapat választott messzi táborhelyet. A topolyai cserkészcsapat 1943-ban Erdélyben a Tusnádfürdő melletti Solyomkő mellett táborozott (Cservenák, 2004). A zentai 628. számú Botond cserkészcsapat tagjai pedig az erdélyi Csúcsán táboroztak szintén 1943-ban (Simon, 1944).

Jellemző volt, hogy több cserkészcsapat közösen táborozott. A kecskeméti, szegedi és a szabadkai piarista gimnáziumokban működő cserkészcsapatok 1944. július 3 és 17. között összesen 160 cserkésszel a radonováci erdőben vertek tábort (Fábián, 2002).

A délvidéki táborozások egy meghatározó részét tették ki a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Szállásmesteri Hivatalának felszólítására szervezett táborok a székely telepek közelében. A táborozások célja volt, hogy a betelepített székelyeket segítsék a beilleszkedésben és a háztáji munkákban. A táborozásokat 1941 és 1943 között több alkalommal szervezték meg Bácsistenegéts, Hadikvára, Hadikújfalva, Bácsbadikfalva és Istenáldásfalva telepek mellett. A délvidéki cserkészekon kívül cserkészek érkeztek Budapestről, Kolozsvárról, Debrecenből, Diósgyőrről, Fótról, Pécsről, Poroszlóról, Szegedről, Újpestről, Csíkszeredáról, Désről, Gyergyószentmiklósról, Kézdivásárhelyről, Marosvásárhelyről és Székelyudvarhelyről (MNLOL. P. 97.45/1941.).

A cserkészletben nagy hangsúlyt fektetnek a vezetői utánpótlásra és a vezetőképzésre. Ennek érdekében rendszeres vezetőképző táborokat szerveztek a korszakban. A palicsi tó melletti erdős területet nevezték Bezerédy-Parknak, amely a vezetőképző táboroknak adott otthont. Délvidéki és magyarországi cserkészek vettek részt ezeken a táborozásokon, amely nagyszámúrendileg a Magyar Cserkészszövetség 10 állandó kiképzési helyszínéből a 9. helyet foglalta el, megelőzve az ungvári kiképzési központot (MCSOK, 1941. szeptember).

Összességében elmondható, hogy a vajdasági cserkészek sokrétű tevékenységet folytattak a korszakban. A terület visszacsatolását követően több átképző tábor valósult meg, illetve a vajdasági eseményeken részt vettek magyarországi vezetők, hogy kapcsolatot építsenek ki a vajdasági vezetőkkel. A kapcsolatépítésen kívül a magyar cserkészszellem és a magyar cserkészlet, illetve annak nemzetnevelő célja is hangsúlyos volt. A háborús körülményekre való tekintettel jelentős volt a karitatív, adománygyűjtő és a sebesültek ápolásában végzett tevékenységük, ezt részletesen ismertetik az iskolai évkönyvek, értesítők.

A CSERKÉSZET FELSZÁMOLÁSA

A második világháborút követően a Magyar Kommunista Párt több eszköz segítségével igyekezett a cserkészlettel szemben egy konkurens szervezetet létrehozni. Az 1946-os évben összehangolt politikai, rendőrhatalósági és sajtótámadás vette kezdetét a cserkészek ellen. 1946 júniusában a Teréz Körúti gyilkosság alapos kivizsgálását követően az összes egyesület felügyelete belügyminiszter hatáskörébe került a 7330/1946. M.E. számú rendelet alapján. A Magyar Cserkészszövetséget 1946. június 20.-án felszámolták (Ring).

Riportalanyaim a következőképpen emlékeztek vissza a cserkészlet megszűnésének időszakára. Kovács Tibor szabadkai cserkész az apja vaskereskedésébe a vasak közé rejtette cserkészjelvényeit, sapkáját és övcsatját, hogy a partizánok ne találják meg azokat (Kovács Tibor közlése). Molnár Károly a következőket mondta a korszakról: „A gyerek látta az osztályban Sándort, majd kis Pétert, majd megjelent Horthy Miklós és Horthy István, majd Lenin, Sztálin és Tito.” (Molnár Károly közlése)

A topolyai csapat feljegyzéseiből tudjuk, hogy a második világháború alatt cserkészletet folytató vezetők közül többen, akik megőrizték a cserkészlet szellemiségét, bekapcsolódtak és tapasztalatukkal hozzájárultak a topolyai felderítőcsapat megalapításához és működtetéséhez. Az írásban olvasható, hogy az 1955-ben indult kezdeményezésben „részt vállaltak egy másik, más-ként szerveződött, de lényegében hasonló nevelési célokat kitűzött szervezet létrehozásában” (Cservenák, 2004, old.: 18.) a korábbi topolyai cserkészvezetők (Cservenák, 2004).

A délszláv cserkészek már 1944-ben megkísérelték a felderítő szervezet megújítani, ám ez a civil szerveződések tilalma miatt ez nem valósult

meg. Vranjében 1948-ban sikerült alapítani szervezetet, majd az ország több településen sikerült újraindítani vagy teljesen új csapatokat alapítani. Ez a folyamat 1952-ig tartott. „Savez izvidnika i planinki Narodne Republike Srbije” néven alakul meg 1952. május 16.-án az új szervezet, majd 1959-ben névváltoztatás keretében a szervezet új neve „Savez izviđača Srbije” (Szerb Felderítő Szövetség), amelyet mai napig használ (Srbije, 2023).

ÖSSZEGZÉS

A történelmi Délvidéket érintő impériumváltások hatással voltak a cserkész-szervezet szerepvállalásának, működésének körülményeire és hétköznapi praxisára is. A magyarországi cserkészet bölcsője Nagybecskerekhez, Délvidékhez köthető, itt fordította le és jelent meg elsőként, 1910-ben a cserkészet alapítójának Baden-Powell könyve a Cserkészet fiúknak. A magyar cserkésztevékenységre vonatkozóan e korszakból egy tárgyi bizonyíték van, a nagybecskereki cserkészeszred zászlaja, amely arra enged következtetni, hogy valamilyen jellegű cserkészmunka folyt a településen az 1910-es években. Az első világháború megtörte a cserkészmozgalom szervezeti fejlődésének ívét. Ez egyaránt igaz a magyar és a délszláv cserkészetre is. Azok a cserkészek, akik nem harcoltak a fronton, saját településeiken segédkeztek különféle karitatív tevékenységekkel. A cserkészmozgalom szervezeti struktúrában is hozzáalakult és alkalmazkodott a háborús körülményekhez (pl. Magyar Cserkészcsoportok Háborús Bizottsága). A Trianoni Békeszerződés következményeként a történelmi Délvidék a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták. A nehézségek ellenére 1923-ban Zomborban, 1924-ben Szabadkán, 1927-ben Topolyán, Kanizsán, 1928-ban Bajmokon alakultak cserkészcsoportok a Vajdaságban. A csapatok a délszláv cserkész szervezeten belül működtek hivatalosan szerb nyelven, a hétköznapi gyakorlatban pedig magyar nyelven folytatták a cserkészmunkát. A források alapján az rajzolódik ki előttünk, hogy a két világháború között élő személyes kapcsolatok, egyeztetések voltak a vajdasági és a magyarországi cserkészek között.

Mind a magyar mind a szerb nyelvű források hangsúlyozzák, hogy a jómódúbb, polgári réteg soraiból kerültek ki a cserkésztagek. A polgári értékrendből és a pénzügyi stabilitásból következően, e korszakban főként önerőből valósították meg tevékenységüket a cserkészek. A diktatúra bevezetését követően 1929-től a Jugoszláv Királyi Cserkészsövetség szervezetében, sza-

bályzataiban változás következett be. A taglétszámra vonatkozó adatok a források alapján eltérőek, de mind alátámasztja, hogy a délszláv cserkészszervezet tagságának a zöme Vajdaságban élt. Vajdaság e vonatkozásban a Dunai Cserkészkörülethez tartozott, amelynek központja Zomborban volt. A csapatok nemzetiségi összetételére vonatkozó források alapján azt mondhatjuk, hogy főként magyar nemzetiségű személyek cserkészkedtek Vajdaságban, de a csapattagok között voltak (kisebb arányban) szerb nemzetiségűek és zsidó vallásúak is. A Dunai Cserkészkörület megyei törzstisztje a magyar nemzetiségű, szerb átírásban Buzetzkij Franjo néven szereplő szabadkai személy, aki 1941. évi impériumváltástól a szabadkai 131. sz. Török Bálint cserkészcsoport parancsnoka volt Buzetzkij Ferenc néven.

Buzetzkij Ferenc kiemelkedő alakja és formálója a vajdasági magyar cserkészközösségnek a korszakban. Az ő felesége Buzetzkij Laura a vajdasági lánycserkészlet kiemelkedő vezetője volt a második világháború alatt. Délvidék visszacsatolását követően összesen 25 cserkészcsoport működésére vonatkozóan van adat, ezekből hivatalosan a Magyar Cserkészsövetség (1942-től Magyar Cserkészmozgalom) 20-at igazolt. Mivel a korábbi években más hatások érték a vajdasági magyar cserkészeket így a visszacsatolást követően, a szervezetbe való hatékonyabb integráció végett a Bezerédj-parkban átképzést szerveztek, majd központilag magyarországi cserkészvezetők által kerültek megrendezésre a vezetőképző táborok. A Magyar Cserkészsövetség a második világháború alatt Magyar Cserkészmozgalommá alakult új működési szabályzat lépett életbe 1942-ben. A második világháború alatt a vajdasági magyar cserkészek az általános cserkésztevékenységen kívül részt vállaltak a Vajdaság területére áttelepített székelyek segítségével, sebesültek ellátásában és adománygyűjtő akciók szervezésében. E korszak cserkészletére jellemző volt a saját ingatlanok (cserkészotthonok) hiánya, amely megnehezítette a cserkészmunkát. Ugyanakkor a táborozási felszerelés hiányai miatt gyakran táboroztak közösen a csapatok vagy kölcsönkérték egymástól a szükséges eszközöket.

1944-ben a történelmi délvidék jugoszláv megszállás és katonai közigazgatás alá került. A második világháborút követően Magyarországon 1946-ban betiltották a cserkészletet. Ebben az időszakban a vajdasági magyar cserkészvezetők a cserkészlet szellemiségét a formálódó Felderítő Szövetségben szerették volna tovább vinni, de Jugoszlávia létrejötte után, az 1952-ben alakult Felderítő Szövetség más szervezeti kultúrával és értékekkel rendelkezett.

A dolgozatban bemutattam az angol, amerikai, a magyar és a szláv cserkészideált is, és az ezekben kirajzolódó különbözőségeket. Az alapító Baden-Powell a cserkészlet alapjainak megteremtésével lehetőséget adott minden nemzet számára, hogy azt saját értékrendjének megfelelően formálja. A cserkészideál országoként némileg más és más, de a centrumában azonos értékek vannak. Sík Sándor 1934-ben megjelent könyvében olvashatjuk, hogy a célkitűzések nem változtak, azokat a történelem viharai inkább csak elmélyítették. A „szilárdság” alapját az adja, hogy a középpontban az érték áll és nem a cselekvés. Arra adott választ a cserkészlet, ami kihívás volt az adott korszakban, és a szerepmegvalósítás pedig az ifjúság igényeire épült. Az alapértékek ugyanazok maradtak csak bizonyos társadalmi és gazdasági hatások miatt formálódtak. A cserkészmozgalom nemzeti és keresztény jellege a vizsgált korszakban mindvégig jelen van a magyar és a vajdasági magyar cserkészletben is. A vallott társadalmi értékek vonatkozásában azt állapítottuk meg, hogy az értékorientációk magja megőrződött a vészterhes időszakokban is. Ezeket cserkész-generációkon átívelő transz-történelmi értékeknek tekinthetjük.

Összegzésünk végén megállapíthatjuk, hogy cserkészlet múltjának feltárása, tehát a szervezettörténelmi megközelítés, a mikro történelem mélyebb megértése a köztörténet szempontjából is releváns információkkal szolgálhat, hiszen a cserkészlet társadalmi térben létezett/létezik és működésére és szerepvállalására is hatással voltak a világtörténelmi események.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakay, K. (1989). *Ragyogj cserkészliliom!* Budapest: Metrum.
- Bodnár, G. (1989). *A magyarországi cserkészlet története.* Budapest: Püski Kiadó.
- Czeglédy, N. (2014). A magyar cserkészlet az első világháború idején. Gödöllő: A Gödöllői Királyi Kastély és a Gödöllői Városi Múzeum.
- Cserkészcsapat, 1. B. (2023). *10.sz. Boldog Mór Cserkészcsapat.* Forrás: <http://users.atw.hu/kratzy/vmcssz.php>
- Cserkészszövetség, M. (1941). *A magyar cserkészszövetség szabályzatai (7.szám) Táborszabályzat tervezet.* Budapest: Magyar Cserkészszövetség.
- Cserkészszövetség, M. (2023). *Magyar Cserkészszövetség weboldala.* Letöltés dátuma: 2023. január 10, forrás: <https://www.cserkesz.hu/magunkrol/bemutatkozas>
- Cservenák, P. (2004). *Cserkészek-felderítők (A topolyai Zrínyi Péter cserkészcsapat és a Petőfi Sándor felderítő/cserkészcsapat rövid története)* (2004. kiad.). Topolya: Topolyai Tájékoztatói Közvénytudományi Társaság.

- Daday Lászlóné, E. I. (1943). *A szabadkai M. Kir. Állami kisededónőképző-intézet évkönyve az 1942–1943. tanévről*. Szabadka: Szabadkai Magyar Királyi Állami kisededónőképző-intézet.
- Daljčev, Đ. (1938. Február 1938). 1927-1937. *Jugoslovenski Skaut*, old.: 31-32.
- Daljčev, Đ. (1939). *Skautski Priručnik za III. red*. Sombor: Uredništva "Jugoslovenski Skaut".
Letöltés dátuma: 2023. 01 10, forrás:
<https://www.oispartak.com/srl/content/skautski-priru%C4%8Dnik-za-iii-red-iz-1939>
- Fábián, I. (2002). Csak egy nyár. Feljegyzések a szabadkai 747-es piarista cserkészekről.
- G.Merva, M. (2009. június 30). *A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig*.
Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum. Letöltés dátuma: 2023. 01 10, forrás:
http://godolloimuzeum.hu/wp-content/uploads/2014/07/GVM_MF_A-magyar-cserkek%C3%A9szet-t%C3%B6rt%C3%A9nete-1910-t%C5%91l-napjainkig_2009.pdf
- Gajić, M. (1932). *Šta je skutizam?* Beograd: Savez Skauta Kraljevine Jugoslavije.
- Gergely, F. (1989). *A magyar cserkészlet története 1910-1948*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- Hegedűs, A. (2007). *Észak Bácskai Magyar Cserkészlet*. Szabadka: Grafoprodukt.
- Marosvári, A. (1988). *A magyar cserkészlet története*. Szeged: Szegedi Nyomda.
- Martinov, V., & Nežić, V. (2014). *POLITIČKI ANGAŽOVANE OMLADINSKE ORGANIZACIJE U VOJVODINI 1919-1940*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija - AKO (Novi Sad) i Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu (Beograd).
Letöltés dátuma: 2023. 01 10, forrás:
https://www.academia.edu/10809177/POLITI%C4%8CKI_ANGA%C5%BDOVANE_OMLADINSKE_ORGANIZACIJE_U_VOJVODINI_1919_1940
- Mojzes, A. (2005). A cserkészmozgalom és a Felderítők Szövetségének története Bajmokon. *Bácsország*, 69-75.
- Nikolić, T. (1995). *Izvidništvo-Skautizam u Jugoslaviji 1911-1944*. Beograd: Savez Izviđača Srbije-Izviđački dokumentacioni centar "Dr.Miloš Popović".
- Ring, O. (dátum nélk.). *PARÁZS A HAMU ALATT (MAGYAR CSERKÉSZLET A KOMMUNIZMUSBAN) -A cserkészlet felszámolása (1948)*. Letöltés dátuma: 2023. 01 10, forrás: <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/tanulmany/9/>
- Schäffer, M. (1941). *A szabadkai Magyar Királyi Állami Fiúgimnázium évkönyve az 1940–1941 történelmi iskolai évről*. Szabadka: Globus Nyomda.
- Sík, S. (1934). *Magyar Cserkészvezetők könyve* (A cserkészlet pedagógiája. kötet). Marosvásárhely: Dokumentum Egyesület.
- Simon, M. (1944). *A zentai Magyar Királyi Állami Gimnázium évkönyve az 1943–1944 tanévről*. Zenta: Zentai Magyar Királyi Állami Gimnázium.
- Srbije, S. i. (2023). *Savez izviđača Srbije weboldala*. Letöltés dátuma: 2023. 01 10, forrás: <http://izvidjaci.rs/savez-izvidaca-srbije/istorijat-sis/>

VII.Cserkészkerület. (1941). A VII. pécsi cserkészkerület felterjesztése Dalycsev Györgyről a délvidéki emlékérem adományozására. Pécs.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL OL P. 44/585.1933. (Jugoszlávia)

MNL OL P. 48/657.1933. (Jamboree statisztika)

MNL OL P. 96.26/1941.(1941.üv. elnök. kerületi tájékoztató (1934-1941).

MNL OL P. 99.185/1941.((XIII) erdélyi kerület. Igazolt csapatok jegyzéke.)

MNL OL. P. 97.45/1941. (Jelentés)

MNL OL P. 103/59.1942.(Táborozási iratok)

MNL OL P. 117.52/1944.(Kimutatás a kerületek tisztségviselőiről)

MCSOK (1941. szeptember): *A Magyar Cserkészszövetség Országos Központ 1. sz. körlevele valamennyi csapathoz és cserkészszervhez.* Budapest: Magyar Cserkészszövetség.

MCSOP (1942. szeptember): *A Magyar Cserkészmozgalom Országos Parancsnokság 1. sz. körlevele valamennyi csapathoz és cserkészszervhez.* Budapest: Magyar Cserkészmozgalom.

SAJTÓ

Cserkészlányok Lapja (1944. május 10. XV. évf., 5. szám.): *300. szabadkai csapat.* Budapest.

Délvidéki Magyarság (1941.08.12): *Szentistváni állameszme szellemében alakult a cserkészcsapat.* Szabadka.

Délvidéki Magyarság (1941.09.21.): *Szabadkán újból megalakul a leánycserkészcsapat.* Szabadka

Magyar Cserkész (1943. június 15.): *Az Országos Főcserkész Úr 4000 km-es cserkészkörútja.* Budapest.

INTERJÚK

Kovács Tibor 2014 = Kovács Tibor interjú 2014.december 5. Készítette: Farkas Zsuzsanna

Molnár Károly 2014 = Molnár Károly interjú 2014. október 23. Készítette: Farkas Zsuzsanna

Dr. Hegedűsné Demeter Zsuzsanna Edit
A tanoda integrálódása az állami intézményrendszerbe

„(...) a közjó hivatott és szervezett munkálói, az állam és a kisebb közületek a leghivatottabb végrehajtói a szociálpolitika eljárásainak. Hangsúlyozzuk: mindenekelőtt az állam, hiszen a legtöbb szociálpolitikum csak akkor hat, ha a benne rejlő szándék pozitív jogszabályokban érvényesül. Minthogy a pozitív jogot államtól rendezett közületben az állam fölényes hatalma szokta garantálni, a leghatályosabb szociálpolitikát az állam érvényesíti.” (Kovrig 1936. 71.)

BEVEZETŐ

A tanoda típusú programok több mint 20 éve indultak el Magyarországon, hogy a hátrányos helyzetben élő tanulók számára délutáni foglalkozások keretei közötti felzárkózást nyújtson, valamint az oktatási feladatok mellett elősegítse a kulturális hátrányok leküzdését, a pályaaorientációt, azonkívül a közösségépítés által szocializációs közeget biztosítson. A tanoda kiemelt szerepet kapott a hazai társadalmi mobilitás előmozdításában, a vertikális irányú intergenerációs mobilitás megvalósulásában.

A Biztos Kezdet Gyerekházakkal¹ és a roma szakkollégiumokkal² karöltve az elmúlt két évtizedben a tanodák a hátrányos helyzetű gyermekek egyenlő esélyeinek megteremtését célzó legmeghatározóbb intézményesült formáivá váltak Magyarországon. 2019. január elseje mérföldkő volt a tanodák életében: a tanodát a jogalkotó beemelte a gyermekvédelmi törvénybe, rendeletben határozta meg a tanodák működési feltételeit, új pályáztatási, új finanszírozási rendszert alakított ki a szakmai irányítás. Ez a rendszerszintű változás a fenntartók számára új esélyeket, s egyúttal új kihívásokat is generált. A tanoda fenntartóknak immáron működési engedélyt kell szerezniük, hogy szolgáltatói jegyzékbe kerüljenek. Az állam központi költségvetésből (közpénzből) biztosítja a tanodák működését, mely maga után vonja azt is, hogy az állam számon kérheti, ellenőrizheti a működési feltételek (infrastrukturális, személyi) meg-

¹ 0–3 éves közötti gyermekeket nevelő – elsősorban hátrányos helyzetű, szegregátumban élő – családok számára nyújt esélyteremtő szolgáltatást. (Szakmai Ajánlás, 2020)

² Roma értelmiség képzését, továbbképzését folytató egyházi, vagy felsőoktatási intézmény által fenntartott autonóm szervezet. (A roma szakk. műk. alapelvei és alapvető követ.)

létét, a tevékenységek megvalósulását. A felzárkóztatási politikai célok mentén a bevezetésre kerülő változások héttérben az állt, hogy egy centralizáltabb, stabilabb, tervezhetőbb és gördülékenyebb fenntartást biztosítsanak a tanodák részére.

Kutatásom fontosságát az adja, hogy a tanoda, mint civil műhely a gyermekvédelmi rendszer részévé vált, a Biztos Kezdet Gyerekházakhoz hasonlóan beágyazódtak az állami finanszírozási rendszerbe, de senki sem tudta megjósolni, hogy a döntés meghozza e tanodák működésének életében azt a pozitív hatást, melyet vártak a szakemberek – vajon a kiszámítható finanszírozásért cserébe milyen áldozatokat kellett meghozniuk a tanoda fenntartóknak.

Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, hogy mennyire érte el célját a közel négy év tükrében a rendszerszintű állami finanszírozás bevezetése; milyen változásokat hozott a tanoda működésében az állami intézményrendszerbe integrálódás. A feltárás során tanoda fenntartókkal, tanoda szakmai vezetőkkel és munkatársakkal készítettem interjúkat. Az interjúalanyok tapasztalatainak elemzésével, valamint a témában megjelent szakirodalmak feldolgozásával kívánom körbejárni, hogyan illeszkedett be a tanoda szolgáltatás az állami rendszerbe. Az ellátórendszerbe illesztés jelentőségét kifejezetten intézményfenntartói szemszögből, szakmai irányítási oldalról kívánom megközelíteni; leendő szociálpolitikusként a Kormány azon szociálpolitikai intézkedésének hatását kívánom figyelemmel kísérni, ami a tanoda létesítésének és működésének megszervezésében gyökeres változást indukált.

A TANODA PROGRAM

A tanoda meghatározása

Az elemző tanulmányok és a szakpolitikai írások a tanoda életre hívásának okaként első helyen az iskolarendszerszer működése során tapasztalt hiányosságokat, diszfunkciókat említik. A rendszerváltástól kezdődően érvényesülő szabad iskolaválasztás (az alapfokú oktatási intézmények fogadhatják a beiskolázási körzeten kívülről érkező gyerekeket is) következményeként az oktatási rendszer szelektív, egyenlőtlen esélyeket biztosít a diákok számára, szegregált oktatást folytat. Az iskolai szelekció a legtöbb esetben a képességek alapján történik – azon képességek alapján, amelynek kialakulását, vagy hiányát erősen befolyásolja a család társadalmi státusza. A közoktatási rendszer

hiányosságait kompenzálni képes, a felzárkóztatást, iskolai és társadalmi integrációt elősegítő, képességfejlesztő programra, modellre volt szükség. (Bihari I. – Csoba J., 2018)

A tanoda program definiálásához a tanodákkal foglalkozó releváns irodalmakra és azok alapvetéseire, valamint a hatályos jogszabályokra támaszkodok.

A tanoda értelmezése több szemszögből történhet, meglátásom szerint a tevékenység, a működés és a szakmai szempontok hármasságát szem előtt tartva definiálható leginkább. A komplex tevékenység irányából közelítve a TanodaPlatform szakértői úgy határozták meg, mint civil vagy egyházi szervezetek által működtetett hátránykompenzáló és esélyteremtő program, amely a helyi sajátosságokra, a gyermekek, fiatalok önkéntes részvételére és egyéni szükségleteire épít, s egy autonóm módon használt közösségi szintéren valósul meg. (Fejes J. B. 2016) „A tanoda olyan, a személyiségfejlődés egészét szem előtt tartó komplex szolgáltatást nyújt, amelyet a közoktatási rendszerben kevésbé sikeres, a társadalmi perifériára szoruló gyermekek és fiatalok korlátozottan vagy egyáltalán nem érhetnek el.” (Fejes, 2016. 13) Működési funkcióját tekintve az iskolától független (térben is elkülönülő), de a gyermekek közoktatási intézményével szorosan együttműködő, a hátrányos helyzetű és roma tanulók sajátos szükségleteihez igazodó, iskolai sikerességet elősegítő, szociális hátrányok hatásait csökkentő, készség és kompetenciafejlesztést végző program. (Kerényi Gy., 2005) A tanodák működési feltételrendszerének keretet nyújtó Szakmai ajánlás a fenti meghatározásokon felül külön kitér a tanoda szociális szakmai aspektusára és úgy definiálja, mint a gyermekjólét beavatkozási terület részeként működő szolgáltatást. (Szakmai ajánlás, 2021) Míg korábban „program” szerepel az értelmezésekben, mára már „szolgáltatás” szóval definiálják. Erre azért fontos kitérnem, mert maga a meghatározása is jól tükrözi azt az átalakulást, ahogy a pályázati programból kiforrtta magát gyermekjóléti alapszolgáltatássá. Az 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.), valamint a gyerekek esélynövelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 40/2018. (XII.4) EMMI rendelet (a továbbiakban: EMMI rendelet) akként emelte jogszabályi keretek közé a tanoda szolgáltatás fogalmát, hogy a célcsoportot, a szolgáltatás idejét, az ellátás során nyújtott szakmai feladatokat és még az együttműködő partnerintézményeket is részletesen megjelöli:

„A tanoda olyan, elsősorban rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő vagy hátrányos helyzetű vagy halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és kivételesen fiatal felnőttek számára nyújtott, önkéntesen igénybe vehető társadalmi felzárkózást segítő, a személyiségfejlődés egészét szem előtt tartó, prevenciós szolgáltatás, amely az Nktv. szerinti kötelező tanórai és egyéb foglalkozásokon való részvétel idején kívül, valamint a tanítási szünetekben segíti elő a szociokulturális hátrányok kompenzálását, a tanulmányok folytatását, a társadalomba való sikeres beilleszkedést, az életpálya-tervezést és a szabadidő hasznos eltöltését. A tanoda a szolgáltatásait a helyi sajátosságokra és a gyermekek egyéni szükségleteire építve, a szülők bevonásával, a gyermek nevelési-oktatási intézményével, a család- és gyermekjóléti szolgálattal, a család- és gyermekjóléti központtal, a helyben elérhető egyéb, az érintett korosztály számára szolgáltatást nyújtó intézménnyel, valamint szükség esetén a gyermekvédelmi jelzőrendszer egyéb tagjával együttműködve nyújtja. A szolgáltatásnyújtás helyszínén kizárólag tanoda ellátás biztosítható.”³

A tanoda működése

Az ellátandó célcsoport

A tanoda szolgáltatás rendszeres igénybe vevőjeként az a gyermek vagy fiatal felnőtt definiálható, aki „általános iskolai vagy középfokú iskolai tanulmányokat folytat, vagy kollégiumi ellátásban részesül, vagy nem a tanoda szerinti településen, de nevelési-oktatási vagy szakképző intézményben tanul, és összesen legalább heti négy óra időtartamban igénybe veszi a tanoda szolgáltatást, illetve részt vesz a tanoda által szervezett programokon (a továbbiakban: tanodát rendszeresen igénybe vevő).”⁴ Tehát egyrészt lehatárolta a jogszabály a célcsoport esetén, hogy tanulói jogviszonnyal kell rendelkeznie, azaz a már nem tanköteles korú dolgozó, vagy munkakereső fiatal nem számít bele a támogatási kvótába, ill. lényegi elem a gyermek lakcíme, iskolájának működési helye, valamint az időkeret, melyet a tanodában eltölt. 2021-ben a COVID-19 vészhelyzet következtében úgy módosult az időtartam számítási mód, hogy havonta négy óra online módon is teljesíthető, amennyiben az az előírások

³ 1997. évi XXXI. törvény 38/B. § (1) – (2)

⁴ A gyermekek esélyenvelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet 10. § (1)

szerint le van dokumentálva. A tanodát rendszeresen igénybe vevők létszámának havi átlagban el kell érnie a húsz főt. A célcsoporttal szembeni további elvárás volt a kutatás időszakában, hogy az igénybe vevők legalább hetven százalékának rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülőknek, nevelésbe vett gyermeknek vagy utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőttnek kell lennie azzal, hogy a plusz kritériummal, hogy a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők legalább felének egyúttal hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek is kell minősülnie. A jogalkotó vélhetően ezáltal kívánja a fenntartókat arra ösztönözni, hogy a valóban, ténylegesen rászorulókat részére biztosítsa az ellátást, bár ezen feltételek fennállásának problematikáját láthatják, tapasztalhatják a jogalkotók is, mivel a 3/2021. (II. 5.) BM rendelet 3. § (4) bekezdése azzal egészítette ki az EMMI rendeletet, hogy az RGYK és HH, HHH minősítésnek a szolgáltatás igénybevételéről szóló megállapodás aláírásának időpontjában kell fennállnia, és azokat a szolgáltatás igénybevételének időtartama alatt folyamatosan fennállónak kell tekinteni.

„A Tanoda elsődleges célcsoportját azok a gyermekek és fiatalok alkotják, akik szociokulturális szempontból kedvezőtlen helyzetűnek minősülnek, ezért jelenlegi helyzetüket az iskolai sikertelenség, jövőbeli életüket a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet és a társadalmi perifériára szorulás veszélye fenyegeti. E helyzet beazonosításának legfontosabb ismérve a szülő(k) alacsony iskolai végzettsége és kedvezőtlen szocioökonómiai státusza.” (Tanodasztemerd 3.)

A gyerekek szüleivel, törvényes képviselőivel kötött együttműködési megállapodással veszi kezdetét a szolgáltatás igénybevétele.

A kutatás befejezését követően, 2023. január 1-jével lépett hatályba az a módosítás, mely szerint a tanodát rendszeresen igénybe vevők legalább hetven százalékának rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülőknek, nevelésbe vett gyermeknek vagy utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőttnek kell lennie, vagy a településre vonatkozó integrált településfejlesztési stratégiában szegregált vagy szegregációval veszélyeztetett területnek nyilvánított lakókörnyezetben kell élnie (ekképpen módosult a Biztos Kezdet Gyerekház esetében is). Ahogy látjuk a kutatást követően a HH és HHH arány kikerült, ellenben a szegregált terület, mint kívánalom megjelent. A 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet mellékletben meghatározott módon, a legutolsó népszámlálási adatok alapján a Központi Statisztikai Hivatal által számított szegregációs mutató szerint kerül lehatárolásra az egybefüggő szegregált vagy szegregációval veszélyeztetett terület, ahol alacsony társadalmi státuszú családok

koncentráltan élnek együtt vagy a társadalmi státuszcsökkenés jelei tapasztalhatók. A jogszabály módosítással az a legfőbb probléma, hogy nem minden települési önkormányzat rendelkezik integrált településfejlesztési stratégiával. Ennek oka, hogy a kisebb települési önkormányzatok esetében vagy nincs megfelelő szakember, aki el tudná készíteni a helyzetelemzést és a stratégiát, vagy nem fér bele a költségvetésébe, hogy megbízzon egy külső céget a munkával. Amennyiben tehát egy településnek nincs stratégiája, ezáltal nincs meghatározott szegregátuma sem, úgy az ott működő tanoda nem képes ilyen indikátornak megfelelni.

A szolgáltatás alapelvei

A tanodában folyó tevékenységeknek tartalmi, formai, előfordulási szabályai vannak. A jogszabályok és a szakmai ajánlás rendelkeznek a hazai finanszírozási rendszer keretében támogatásban részesülő tanodák esetében a nyitvatartásról, a kötelező és önként vállalt szolgáltatások biztosításáról, más intézményekkel történő együttműködés módjáról, a személyi és tárgyi feltételek keretszabályairól is, a dokumentációk (jelenléti ívek, egyéni fejlődést támogató motivációs tervek, előrehaladási naplók, családlátogatási naplók, stb.) vezetéséről.

A tanoda szakmai szolgáltatásai

A sokrétű szakmai tevékenységet egy összefoglaló táblázatban summázom. (Lásd. 1. sz. táblázat)

SZOLGÁLTATÁS MEGNEVEZÉSE	MEGVALÓSULÁS GYAKORISÁGA	RÉSZT VEVŐK SZÁMA
KÖTELEZŐ		
tanulását, továbbtanulását, pályaválasztását és életpálya-építését elősegítő szakmai szolgáltatások	folyamatos	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
iskolai lemorzsolódását megelőző programok	folyamatos	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
egyéni fejlődését segítő mérések elvégzése	évenként 1 alkalommal	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
szabadidő hasznos eltöltését segítő programok	folyamatos	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
tanodán kívül megszervezett sport- vagy kulturális program	évenként legalább három alkalommal	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
nyitott tanodai programok	évenként legalább 1 vagy több alkalommal	évente összesen legalább kilencven fő
családlátogatás	évenként legalább két alkalommal	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
családi közösségi program	évenként legalább négy alkalommal	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő és azok családtagjai
digitális kompetencia, valamint információs és kommunikációs technológia készségeinek fejlesztése és azok gyakorlati alkalmazása	folyamatos	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő

ÖNKÉNT VÁLLALT		
nyári táborok	nyaranta legalább 1 vagy több alkalommal	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
szakmai műhelyek	folyamatos	településen működő gyermekjóléti és nevelési-oktatási intézmények dolgozói
kisétkezés biztosítása	folyamatos	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő
szünidei gyermekétkeztetés	tavaszi, nyári, őszi, téli szünetekben	minimum 20 fő tanodát rendszeresen igénybe vevő

1. sz. táblázat. A tanoda kötelező és önként vállalt feladatai. (Saját szerkesztés. Forrás: 40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet)

A tanodák szakmai támogatását és irányítását 2018-ban az Emberi Erőforrások Minisztériuma alá tartozó Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, majd 2019. augusztus elsejétől a Belügyminisztérium berkeiben működő Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság (a továbbiakban: TEF)⁵ valamint területi egységek szerint felosztva mentorok látogatják és szakmai tanácsokkal segítik a tanodák munkáját. A TEF által kiadott Szakmai ajánlás minta dokumentációkat tartalmaz, melyek mankóul szolgálnak a dokumentációk vezetéséhez. Ezen felül a TEF minden évben a tanodák rendelkezésére nyújt egy speciálisan megszerkesztett excel táblázatot a napi jelenlét vezetéséhez. A táblázat segítségével könnyen nyomon követhető a nyitvatartott napok száma, a gyerekek havi átlagos jelenléte és a gyerekek tanodában töltött óraszám.

A tanoda szolgáltatási ideje

A tanoda szolgáltatási idejének heti átlagban el kell érnie a húsz órát, azzal, hogy a tanodának legalább hetente négy napon szolgáltatást kell nyújtania. A

⁵ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 4. § (1) bekezdés alapján a TEF ezen feladata nem terjed ki az egyházi fenntartókra

tanítási év során összesen legfeljebb tizennégy napon a tanodán kívül nyújtott szolgáltatások időtartama a heti húszórányi kötelező szolgáltatási időbe beszámítható. A szolgáltatás hétvégén, a tanítási szünetekben, valamint tanítási napokon a nemzeti köznevelésről szóló törvény szerinti kötelező tanórai és egyéb foglalkozások idején kívül nyújtható. A tanodának évente legalább 192 napon át kell szolgáltatást biztosítania azzal, hogy - vis maior eset kivételével - egybefüggően két hétnél hosszabb ideig nem szüneteltetheti a szolgáltatás-nyújtást. A fenntartónak a szüneteltetéséről - vis maior eset kivételével - a szüneteltetést megelőzően legalább tíz nappal a helyben szokásos módon tájékoztatnia kell a tanodát rendszeresen igénybe vevőket és a helyi közösséget.

A tanoda kapcsolatrendszere

A tanodának több csatornás együttműködési kapcsolatrendszert kialakítva kell ellátnia feladatait. Egyrészt kapcsolatban kell állni más tanodákkal (térégi szinten, vagy országos hálózat tagjaként); együtt kell működnie a család- és gyermekjóléti szolgálattal, illetve a család- és gyermekjóléti központtal; valamint a tanodás gyermekek nevelési-oktatási intézményeivel.

A tanoda az általa ellátott feladatok jellegéből adódóan a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagja, melyet az EMMI rendelet is leszögez, azaz a tanoda a gyermek veszélyeztetettsége estén írásban jelzést tesz a család- és gyermekjóléti szolgálatnak. A tanoda meghívásra részt vesz tanodás gyermek ügyében összehívott esetmegbeszéléseken, esetkonferenciákon; évente legalább egyszer tájékoztatást nyújt a család- és gyermekjóléti szolgálatonak a tanoda működésének tapasztalatairól, szolgáltatásaiban és az igénybevétel módjában bekövetkező változásokról.

A nevelési-oktatási intézménnyel való együttműködése keretében a tanoda közreműködik a tanodát rendszeresen igénybe vevők segítségének, fejlesztésének megtervezésében, pályorientációjában, a tanulók nyomon követésében; részt vesz a nevelési-oktatási intézmény által kezdeményezett, a tanodát rendszeresen igénybe vevőkkel kapcsolatos megbeszéléseken, és a módszertani tapasztalatcsere érdekében részt vesz a nevelési-oktatási intézménnyel közös szakmai műhelyeken. Ezen kooperációs feladatokat a tanoda együttműködési megállapodások keretében szabályozza a helyi igényeknek megfelelően.

Személyi feltételek

A tanodában foglalkoztatott személyek heti munkaidejének összesen száz-húsz órát kell kitennie, s legalább heti 80 órában olyan személyeket kell foglalkoztatnia, akik rendelkeznek az EMMI rendelet 15. § (2) a) – t) képesítések valamelyikével. Ezen felül a tanoda munkatársak közül legalább egy személynek rendelkeznie kell tanár, tanító, gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus, szociálpedagógus vagy pedagógia szakos bölcsész végzettséggel. A tanodának legalább egy személyt meg kell bíznia a szakmai vezetői feladatok ellátásával. A szakmai vezetői feladatokkal megbízott személynek pedig két kritériumnak is meg kell felelnie: rendelkeznie kell a jogszabályban meghatározott képesítések valamelyikével és legalább 2 éves tanodában szerzett szakmai tapasztalattal kell bírnia.

Térbeli és tárgyi feltételek

A tanodának meg kell felelnie a létesítési, használati és üzemeltetési tűzvédelmi előírásoknak, amelyet a tanoda vagy a tanodának helyet biztosító integrált tér helye szerint illetékes tűzvédelmi hatóság - a fenntartó kérésére - állapít meg és évente ellenőriz.

A tanodában biztosítani kell legalább egy közösségi teret, legalább egy WC-t és folyóvíz vételére is alkalmas kézmosót és legalább egy teakonyhát. A közösségi térnek további előírásoknak kell eleget tennie: legfeljebb két helyiség egybenyitásával alakítható ki, legalább 30 négyzetméter alapterületen, jól szellőztethető, fűthető és természetes fénnel megvilágított helyiségben, helyiségekben alakítható ki, a tanoda szolgáltatás nyújtásával azonos időben más célra nem használható, és nem alakítható ki iskola működő feladatellátási helyén. Ez utóbbi kritériumnak módszertani okai vannak, mivel a tanoda célja nem az, hogy azok a pedagógusok korrepetálják a gyerekeket délután, akik napközben is velük vannak, valamint fontos, hogy a tanoda ne „iskolaszagú”, tanterem jellegű oktatást biztosítson, hanem iskolán kívüli szolgáltatást, nem formális, egyéni adottságokra építő személyiségfejlődést támogató komplex szolgáltatást nyújtson. (Bihari, 2021)

Adatszolgáltatási kötelezettségek

A Gyvt. 139. § (1) és (1b) bekezdései alapján a tanoda szolgáltatás jelentés köteles szolgáltatás az Igénybevevői Nyilvántartásban. A szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi igénybevevői nyilvántartásról és az országos jelentési

rendszerről szóló 415/2015. (XII. 23.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Nyr) 3. §. d) pontjában foglaltaknak megfelelően azon engedélyesnek, amely fejlesztő foglalkoztatást vagy gyermekek esélynövelő szolgáltatását nyújt, ha e szolgáltatására a fenntartó hatályos - a támogató szolgáltatás és a közösségi ellátások finanszírozásának rendjéről szóló kormányrendelet szerinti - finanszírozási szerződéssel rendelkezik az Igénybevevői Nyilvántartásban (a továbbiakban: KENYSZI) adatszolgáltatási kötelezettsége van, azaz a tanoda ellátottjait és igénybevételeiket a KENYSZI-ben rögzíteni kell.

A tanoda fenntartóknak 2019. óta adatszolgáltatási kötelezettségük van a Központi Statisztikai Hivatal felé (a továbbiakban: KSH).

Az állami intézményrendszerbe integrálódás folyamata

Ezen fejezetben szeretném röviden vázolni azt a finanszírozási és módszertani szempontból buktatókkal teli és hosszú utat, melyet a tanoda program bejárat, míg elérte a fentebb bemutatott, mai formáját. A vizsgálati szempontok megkívánják, hogy tömör áttekintést adjak azokról a fogaskerekekről, melyek előre hajtották az intézményesülési törekvéseket. Az első tanodák (mint pl. a Soros Alapítvány támogatásával működtetett Józsefvárosi Tanoda) alapítványi támogatásokból jöttek létre és kezdtek el működni, mint délutáni és hétvégi képességfejlesztő programok, elsősorban a roma gyerekek számára nyújtottak segítséget a szocializációs hátrányok leküzdésében és az iskolai sikeresség elérésében. A hátránykompenzálás és a társadalmi felzárkózás gyermekkorban a leghatékonyabb, eszerint szükségessé vált, hogy az addig pusztán alapítványi támogatással, vagy önkéntes alapon működtetett speciális támogató, felzárkóztató programokat, tanodákat szélesebb körben elterjessék. Az első kísérleti tanodák elindítását követően nyilvánvalóvá vált, hogy a felzárkóztatást, iskolai és társadalmi integrációt elősegítő modell alkalmas a hátrányos helyzetű tanulók iskolai kudarcainak mérséklésében, ezért egyre szélesebb körben szükség lenne rá az általános iskolás korosztály körében. (Bihari I. – Csoba J., 2018)

Az első generációs tanodák alternatív intézmények voltak, azaz az iskolák helyett választhatók, azok kudarcainak kezelésére szolgáltak azáltal, hogy a hagyományos közoktatásból kiesett fiatalokat segítették az iskola befejezésében. A második generációhoz tartozók inkább prevenció, fejlesztő céllal jöttek létre, az iskolában maradáshoz, a tehetségek kibontakoztatását elősegítve,

az eredményes továbbtanuláshoz szükséges feltételek megteremtési szándékával. (Tóbiás L. 2009)

A tanodának, mint hátránykompenzáló szolgáltatások ezáltal kiemelt szerepet kaptak az elmúlt évtizedekben. Magyarország Kormánya a végzettség nélküli iskolaelhagyás megelőzése és a hátrányos helyzetű, főként roma származású tanulók eredményességének, felzárkózásának, és képességeik kibontakoztatása érdekében több mint két évtizede, pályázati finanszírozás keretében támogatja a főként civil szervezetek által működtetett tanoda programok/szolgáltatások fejlesztését. (Bihari I., 2021)

Az integrálódás folyamatával, a tanodák intézményesülésének dilemmáival számos tanulmány és kutatás foglalkozott már. Bihari három mérföldkövet különít el a tanoda létrejöttétől napjainkig: kialakulás, expanzió (kiterjesztés), referenciatanodák működési bizonytalansága. A hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek növelését célzó hazai programok közvetlenül a rendszerváltást követően indultak útjukra. Az első tanodákat Magyarországon az 1990-es évek közepén haladó szellemiségű civil szervezetek alapították többnyire adományokból, támogatásokból. Az első kísérleti tanodák elindítását követően egyértelművé vált, hogy a felzárkóztatást, az iskolai és társadalmi integrációt elősegítő modellekre sokkal szélesebb körben szükség lenne, hiszen a hátránykompenzálás és társadalmi felzárkózás gyermekkorban a leghatékonyabb. Szükségessé vált tehát a tanoda programok országos elterjesztése, úgymond sztenderdizálása, melyhez remek finanszírozási alapot adott az Európai Unióhoz való csatlakozás által elindult operatív programok. Első ízben a HEFOP/2004/2.1.4. keretében már működő 23 tanodát karoltak fel, második körben, a HEFOP/2005/2.1.4. B keretében pedig már lehetőséget adtak új tanodák létrehozására, főként a hátrányos helyzetű térségekben. A hazai intézményrendszer hiányossága volt, hogy nem kínált megoldási lehetőséget a társadalmi integráció elősegítésére, s mivel a közoktatási rendszer működésének legfőbb vesztesei a hátrányos helyzetű régiókban élő, főként roma tanulók voltak, ezért a 2008-as TÁMOP 3.3.5./A/08/1-KMR „Tanoda programok támogatása” kiírás célzottan a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségben támogatta 55 tanoda működését. A roma diákok iskolai lemorzsolódásának megelőzésében elért eredmények egyértelműen rávilágítottak arra, hogy a tanoda egy rég várt hiánypótló szolgáltatás, azonban a finanszírozása továbbra is akadozott. A tűzoltó jellegű, áthidaló támogatások nem nyújtottak biztonságos működési alapot, s közel 3 évnyi várakozási időszak előzte meg az új

TÁMOP kiírásokat. Bizakodást hozott, hogy a támogatási keretösszeg megsokszorozódott, ezáltal lehetőség nyílt a dinamikus fejlődésre, egységes módszertan, szakfelügyelet kialakítására. A lassan országos lefedettséget elérve azonban újabb problémába ütköztek – a tanodák eltérő célokkal, divergáló módszertanokkal, különböző célcsoportokkal működtek, szakmai támogatás és érdekképviselés nélkül. A minőségbiztosítási eszközrendszer, egyfajta sztenderdizálás igényét felismerve a Motiváció Oktatási Egyesület 2013-ban létrehozta a TanodaPlatform elnevezésű szakértői csoportot. Létrejött a Magyarországi Tanodahálózat, valamint 2015-ben megjelent a Tanodaszttender harmadik változata, mely iránymutatással, támogató eszközökkel, módszerekkel segített a tanoda fenntartókat. Az EFOP és VEKOP pályázatok 2018. végéig közel 100 már működő tanodának nyújtottak pályázati forrást. A számtalan előrelépés ellenére továbbra is több ok húzódott a tanodák működési bizonytalansága mögött, úgy mint a pályázati kiírások közötti finanszírozás nélküli időszakok, a pályázatok rendszertelenség és finanszírozási forma folyamatos változtatása, a támogatások szűkülése. A tanodák sokszor önkéntes munkával, önkormányzati támogatással, csökkentett működési keretek között folytatták tevékenységüket. (Bihari I., 2021)

A témában meghatározó Kovai–Szőke tanulmány a tanodákat a Biztos Kezdet programmal helyezi egy vágányra, hiszen mindkét programot egyazon okok – *a fennálló térbeli, társadalmi egyenlőtlenségeket, gazdasági viszonyok, az állami intézményrendszer hiátusai, azonkívül a hátrányos etnikai megkülönböztetés problematikája* – hívták életre, azonban rámutat arra a tényre is, hogy a két program mind történetiségében, mind intézményesültségét tekintve különböző sínpályákon haladtak. Felvázolja, hogy míg a Biztos Kezdet házak ötlete egy centrum-állambeli, angolzász „Sure Start”⁶ minta alapján adaptálódtak, addig a tanodaprogramoknak nem voltak ehhez hasonlóan erős nyugati referenciái. A gyerekházak mondhatni hamar a magyar intézmény rendszer alapszolgáltatásainak pillérévé váltak, a tanodaprogramok intézményesülési útja ellenben hosszú évtizedekig meglehetősen göröngyös és kátyúkkal teli volt, melynek következtében a civil működés tipikus zavarai (Lásd pályázati

⁶ A Sure Start program a leghátrányosabb helyzetű térségekben élő szülőket és négy éven aluli gyermekeket célozza meg. A Sure Start projektek a szolgáltatások széles skáláját kínálják, amelyek célja a gyermekek tanulási készségeinek, egészségének és jólétének, valamint szociális és érzelmi fejlődésének támogatása. (<https://www.education.gov.uk/articles/sure-start>) (A letöltés ideje: 2022.08.09.)

időszakok közötti erőforrás hiány) erőteljesebben alakították működésük mindennapjait. (Kovai C. – Szőke A. 2021)

A tanodák területén talán leginkább szakavatottnak számító Szűcs – Fejes szerzőpáros is rávilágít erre a párhuzamra, s a 2019-es változás jelentőségére, mely azt mutatja, hogy a Biztos Kezdet Gyerekházak programján kívül korábban nem volt példa az ágazatban az európai uniós forrásokból fejlesztett programok rendszerszintű állami finanszírozású továbbélésére. (Szűcs N. – Fejes J. B., 2021) Szűcs – Fejes tanodamozgalom történetének finanszírozásról készített összefoglaló táblázatából jól kitűnik, hogy a programfinanszírozásban beálló 1–2 éves szünetek ellehetetlenítették a folyamatos fejlesztőtevékenység megvalósítását. A tanodaprogramra szánt források összességében növekedtek, azonban az inflációt is figyelembe véve az egy tanodára és egy tanodásra jutó költségek jelentősen csökkentek. „A finanszírozási probléma további aspektusa, hogy a tanodák számára az Európai Unió strukturális alapjaiból biztosított források fejlesztési és nem fenntartási célúak, vagyis a programok folyamatos és hosszú távú működtetése rendszerszinten eleve kizárt volt.” (Szűcs N. – Fejes J. B., 2021. 54) (Lásd. 2. sz. táblázat)

Pályázat kódja	Pályázat címe (pályázati kiírás éve)	Támogatás keret- összege (Ft)	Igényelhető összeg/ tanoda (Ft)	Nyertes tanodák száma	Megva- lósítási idő (hó)
HEFOP/2004/2.1.4	Modell értékű tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége érdekében (2004)	300 millió	12–15 millió	23	10–24
HEFOP/2005/2.1.4.B	Tanoda programok támogatása (2005)	515 millió	15–19 millió	27	20–24
TÁMOP-3.3.5/A/08/1 TÁMOP-3.3.5/A/08/1/KMR	Tanoda programok támogatása (2008)	1,3 milliárd	14–22 millió	55	20–24
TÁMOP-3.3.7/09/1 TÁMOP-3.3.7/09/2	Minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó tanulás elősegítése a kultúra eszközeivel az LHH kistérségek esélyegyenlősége érdekében (2009)	n. é.	n. é.	9	n. é.
TÁMOP-3.3.9.C-12 TÁMOP-3.3.9.A-12/1-KMR TÁMOP-3.3.9.A-12/2	A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódását csökkentő intézkedések támogatása – Tanoda típusú programok támogatása (2012)	4 milliárd	10–30 millió	177	20–28
EFOP-3.3.1-15 VEKOP-7.3.2-16 EFOP-3.3.1-16	Tanoda programok támogatása (2016)*	7,3 milliárd	15–30 millió	288	16–35
Központi költségvetés (ÁHT: 376095)	A tanoda szolgáltatást működtető szolgáltatók befogadására és állami támogatására (2018)**	2,5 milliárd (évente)	12–13,5 millió	188	1–12
Központi költségvetés (ÁHT: 376095)	A tanoda szolgáltatást működtető szolgáltatók befogadására és állami támogatására (2020) ***	2,4 milliárd (várhatóan-évente)	kb. 12–13,5 millió	kb. 190	36
HOP-3.4.2-21	Tanodák területi alapú fejlesztése ***	3 milliárd	46-77 millió	39-66	48

2. sz. táblázat. A tanoda pályázati finanszírozási időszakainak kronológiája. (Forrás: Szűcs N. – Fejes J. B., 2021)

A Kormány látva és tapasztalva a tanodák működtetési anomáliáit, megoldandó feladatként célul tűzte ki a tanodák fenntarthatóságának rendezését, a párhuzamos intézményfejlesztési és finanszírozási formák racionalizálásának megoldását. (MNTSF II.)

A 2017–2020 között az Oktatási Hivatal, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, majd a terület átszervezését követően a Belügyminisztérium, illetve a tanodákat képviselő civil ernyőszervezetek, a TanodaPlatform és a Magyarországi Tanodahálózat bevonásával felálló Tanoda Munkacsoport keretében zajlott a tanodák új finanszírozási koncepciójának kidolgozása, monitoringja. A probléma kezeléseként 2019-től a tanodák számára állami finanszírozású pályázat biztosította a forrásokat, majd az állami finanszírozás kétéves pilot-időszakát követően 2021–2023 között hároméves időszakra nyerhettek finanszírozást, s így egy ötéves, folyamatos működést valósíthatnak meg a 2019-ben nyertes tanodák. (Szűcs N. – Fejes J. B., 2021)

2003. szeptember 1-jétől vált hatályossá a tanoda első törvényi meghatározása. Az 1993. évi LXXIX. Köznevelési törvény 95. § (1) m) pontja szerint, az oktatási miniszter köznevelés-fejlesztéssel kapcsolatos feladata közé tartozott „a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét segítő iskolán kívüli foglalkozása (tanoda)” kidolgoztatása, elterjedésének támogatása is. A tanodaprogram alapkoncepciójának kidolgozója szerint, e törvényi szabályozással összhangban, a tanodák hármastűz célul tűznek ki maguk elé. Egyrészt, megpróbálnak hozzájárulni tanulóik iskolai sikerességéhez – képességeik kibontakoztatása által, másrészt, megpróbálják csökkenteni a szociális hátrányokból fakadó nehézségeiket, valamint segítik megőrizni az otthoni kultúra értékeit, azaz erősítik a programban résztvevő gyermekek kulturális identitását. (Németh Sz. 2008)

Ahogy Havasi Virág megfogalmazta „ha csak egy-két gyerek életét sikerül más mederbe terelni a tanodák működése révén, az fontos eredmény lehet. Az ő sikeres életútjuk multiplikálódhat a jövőben, húzóerőként működhet. Hogy minél több gyerek esetén beszélhessünk efféle sikerről, ahhoz szükséges a tanodák szabályozási és ellenőrzési rendszerének átgondolása, felülvizsgálata.” (Havasi V. 2015. 171.)

A hagyományos ellátórendszerek fehérfoltjainak orvoslása érdekében a 2000-es évek első évtizedétől a magyar felzárkózás-politika munkája által lehetőség

nyílt arra, hogy olyan innovációt jelentő szolgáltatás épüljön be a magyar ellátórendszerbe, mint a tanoda. (MNTFS, 2021) A Kormány a társadalmi felzárkózás egymásra épülő szolgáltatásrendszerében a születéstől a foglalkoztatásig bezárólag életkoronként különféle intézménytípusokat vezetett be. A tanoda az általános és középiskolás korosztály számára nyújtott esélyteremtő, felzárkóztató támogató szolgáltatást, de az oktatási területről leválasztva, egyre inkább a szociális hátrányok kompenzálására helyezte már a hangsúlyt.

A „nagy” fordulatot az jelentette a tanodák számára, amikor a Biztos Kezdet Gyerekházzal egyetemben a gyermekvédelmi jogszabályi keretek közé emelkedett. Innentől kezdődik a tanoda új időszámítása, mint normatív alapú gyermekek esélynövelő szolgáltatása.

A hazai forrásból történő finanszírozását Magyarország 2019. évi központi költségvetéséről szóló 2018. évi L. törvény biztosította, párhuzamosan a Gyvt. módosításával, amely 2019. január 1-jei hatályba lépésével egy új gyermekjóléti alapellátásként vezette be a szolgáltatást. (MNTFS Ért. Jel.)

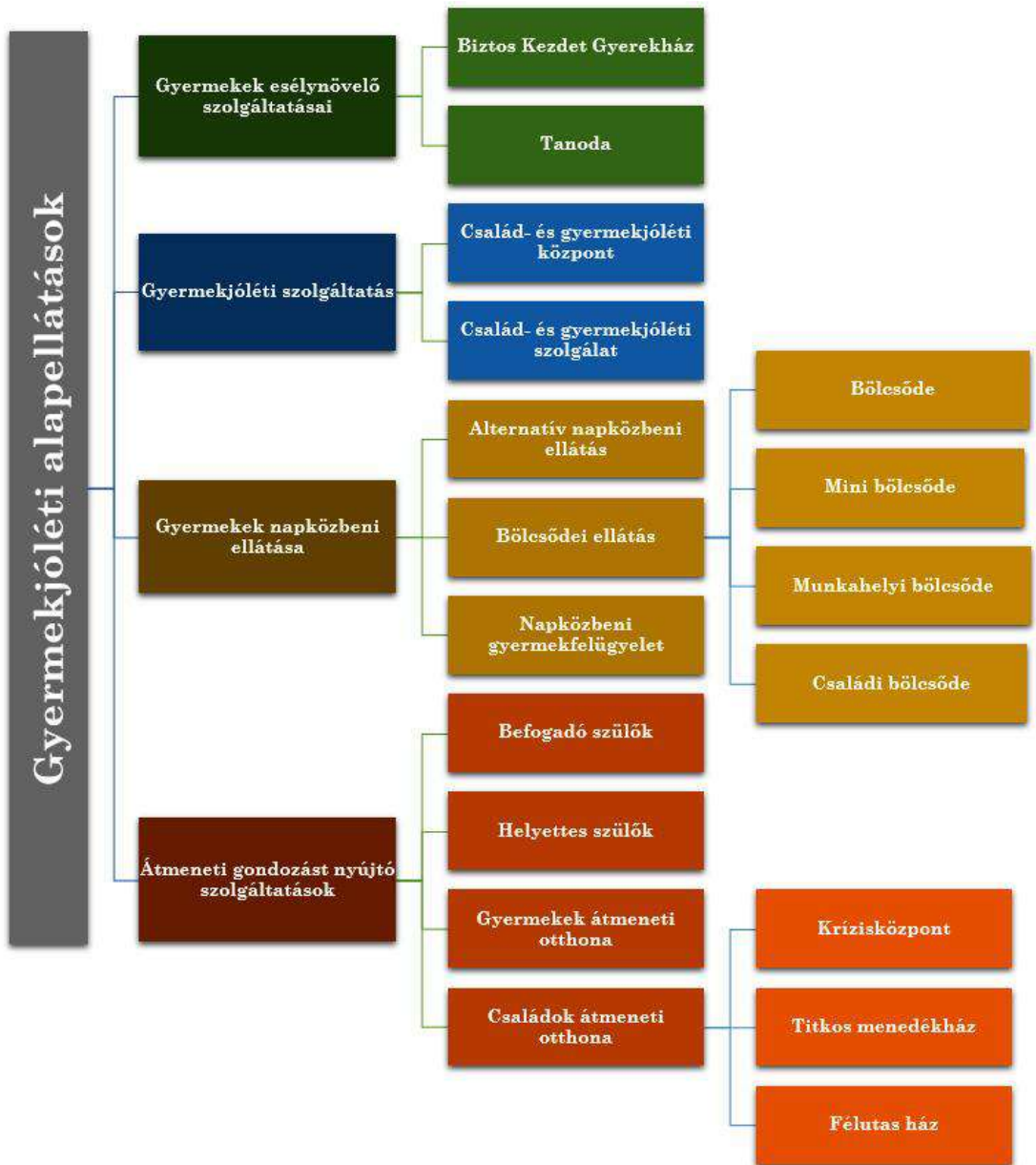
A 369/2013. (X. 24.) Korm. rendelet határozta meg a szolgáltatói nyilvántartásba történő bejegyzésre irányuló eljárás folyamatát, valamint azon dokumentumok körét, amelyeket ennek során a szolgáltatást működtetni kívánó szervezeteknek be kell nyújtaniuk a megyei kormányhivatalok felé. A működést engedélyező szerv, a kormányhivatal, az engedélyes bejegyzésére irányuló eljárásban szükség esetén szakértőt vonton be a munkába, aki az adott szolgáltatás működtetésének kereteit és tartalmait bemutató szakmai program megfelelőségéről szakértői véleményt állított ki. 2019. február 1. és július 31. között 198 tanodát jegyeztek be a szolgáltatói nyilvántartásba. (Nagy, 2020) Ezekből 2020-ban 188 tanoda működött állami finanszírozással, Szűcs – Fejes becslése szerint további 10–20 program működik e forrás nélkül, vagy abból kifolyólag, hogy nem tudta, vagy nem akarta teljesíteni a tanodai működés formális előírásait, illetőleg kezdetektől fogva vannak példaértékűen működő tanodák (akár etikai, akár szakmai okokból), melyek tudatosan utasították el az államhoz kötődő forrásokat. (Szűcs N. – Fejes J. B., 2021) A KSH kimutatása is alátámasztja a fenti teóriát, hiszen az új szabályozás magával hozta az Országos Statisztikai Adatfelvételi Program (OSAP) űrlapok kitöltésének kötelezettségét és határidőre való benyújtását is, így pontosan követhetővé válik az engedélyes szolgáltatást folytató tanodák száma és a szolgáltatásban dolgozók és ellátottak alakulása. (Lásd. 3. sz. táblázat)

Tanodák	2019	2020	2021
száma	191	192	190
foglalkoztatottak	584	538	593
rendszeres gondozásban részesülő			
család	3 979	3 989	3 888
alsó tagozatos általános iskolai tanuló	1 797	1 872	1 894
felső tagozatos általános iskolai tanuló	3 172	3 229	3 108
középfokú iskolai tanuló	566	571	698
összes tanuló			

3. sz. táblázat. A tanodák adatai a normatív finanszírozási időszakban. (Saját szerkesztés. Forrás: KSH 25.1.1.10. Gyermekjóléti alapellátások táblázata alapján https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0010.html) (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

Összességében tehát azt látjuk, hogy a tanoda projekt-szerűen indult, az eredetileg európai uniós pilot projekt fokozatosan fejlődve alakult, a keretszabályozás és a költségvetési forrás megteremtése után pedig a hazai szolgáltatási rendszerbe átemelve, mint szociális szolgáltatásként működik napjainkban. Míg korábban a tanoda az oktatási törvény szabályozása alatt állt, de mindig is az oktatás és a szociális ágazat határmezsgyéjén mozgott, az új irány egyértelműen a szociális szféra felé billentette a mérleg nyelvét, s a társadalmi felzárkózási programok fenntarthatósága érdekében a tanoda integrálódott az állami szociális intézményrendszerbe. Az intézményesülés folyamata nem csak azt jelentette, hogy az elvárások, a szabályok integrálódtak egy általános közös értékrendszerbe, hanem azt is, hogy a tipizációnak köszönhetően a szakmai elvárások valamennyi tanoda esetében azonos szintre kerültek. A ta-

nodát a nagy állami rendszerben a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátásokon belül a gyermekek esélynövelő szolgáltatásai kategóriába soroljuk. (Lásd. 1. sz. ábra)

1. sz. ábra. A tanoda helye a gyermekvédelem rendszerében.

(Forrás: Szocokos, 2019)

A TANODA INTEGRÁLÓDÁSÁNAK DILLEMÁI

A kutatási terület bemutatása

A tanodák körében számottevő kutatást végeztek már a projekt időszak alatt és az új finanszírozási rendszerben ugyancsak, azonban ezen kutatások többsége inkább szociológia ill. módszertani megközelítésű, a gyermekek tanulmányi eredményeinek javulását, a továbbtanulási tendenciát, valamint a tanodák társadalmi hatásait kutatták. A tanodákban zajló fejlesztő, nevelő, szocializáló munka mind oktatási, mind szociális oldalról tekintve is sikeres, ezek a tények vitathatatlanok. Az akadályt tehát sose ezek jelentették, hanem a működési feltételek megteremtése, a folyamatos és hatékony működési forma.

A megannyi tanulmányból azokat emelném ki, melyek vizsgálatai szempontból kutatásomhoz hasonló kérdésekre, a tanodák működési formájának dilemmáira, a finanszírozási megoldásokra keresték a válaszokat.

Németh Szilvia szerkesztésében megjelent kutatásban 53 tanodában készítettek kérdőíves felmérést és 10-ben további kvalitatív elemzésre is sor került, melyek rávilágítottak, hogy a forráshiány, a szinte hozzáférhetetlen támogatási összeg rendkívül megnehezítette az előre tervezett ütemezés végrehajtását. A hosszú távú eredményesség alapvető feltétele, a folyamatos működés, sem teljesült. A kutatás nem csak az akadozó pályázati támogatási rendszerre hívta fel a szakma figyelmét, de azokra a dilemmákra is, melyek az állami segítségből fakadhatnak: civil kurázi gyengülése, a központosításból eredő elbürokratizálódás veszélye, a papírízű kontroll, a standardizáció hatására a tanodák sokszínű, helyi igényekre reagáló képességének elvesztése szintűgy. A kvalitatív és a kvantitatív kutatás adatok alapján egyértelműen megállapítható volt, hogy a helyi tanoda programok megvalósítását leginkább az elnyert támogatás késedelmes átutalása akadályozta. (Németh Sz., 2008)

A Roma Oktatási Alap megbízásából a 2012/2013-as tanévben 19 támogatott tanoda szakmaipedagógiai munkáját követték nyomon a szakemberek Németh Szilvia vezetésével. A vizsgált 19 tanoda mindegyikében sor került strukturált intézményi és felhasználói adatgyűjtésre is. A kvalitatív kutatás során gyűjtött és elemzett adatok, információk segítségével lehetőség nyílt arra, hogy a monitoring-program fejlesztési szakértője kidolgozzon egy tanoda modellt, mely intézményi jó gyakorlatként vált adaptálhatóvá. Többek között azon következtetést is levonták a kutatást végzők, hogy a pályázati időszakban nem volt egy átfogó koncepció, a standard ajánlásokat minden tanoda a maga

módján valósított meg leginkább annak függvényében, hogy milyen helyi adottságokra támaszkodhatott és mindenekelőtt, hogy milyen szakmai felkészültséggel rendelkeztek a vezetők és pedagógusok. (Németh Sz., 2013)

A tanodák működtetéséhez szükséges finanszírozások elnyeréséhez a fenntartóknak pályázati kitöltő programokon keresztül kellett benyújtani támogatási igényüket. Ezek a programok a pályázatok döntő többségében megbízhatatlanok voltak, folyamatos frissítéseket igényeltek, és kitöltésük nem várt problémákat generált. Jámbor Zsuzsa kutatásában a támogatási igények benyújtásának informatikai, technikai háttérének egységesítésére is rámutatott. A pályázatok elektronikus úton történő benyújtásának megreformálásával szükségesnek látta egy központi felület létrehozását, ahol gördülékenyen fel lehetne tölteni a szakmai és pénzügyi terveket. A pályázati kiírások ismeretői és útmutatói sok esetben hosszúak és nehezen értelmezhetőek voltak. A rendszer legnagyobb hiányossága azonban mindenképpen a folyamatosan késő kifizetések voltak, melyek akár a teljes pénzügyi tervet felboríthatták. (Jámbor Zs., 2013)

A felzárkóztatási programokról készült kutatások és hatásvizsgálatok alapján az is láthatóvá vált, hogy a finanszírozási sajátosságok folytán a felzárkóztatási programok nem folyamatosan működtek, nem feltétlenül az adott program kudarca miatt, hanem a finanszírozási (elsősorban pályázati) koncepciók változása következtében. A felzárkóztatandók egy-egy rövid időszakra való felkötése nem minden esetben tudta a többéves – vagy akár több évtizedes – lemaradásokat behozni. A különféle kiírásban megjelenő, folyton változó pályázatok nem tették lehetővé a tanodások életpályájának egységes nyomon követését sem. Ahogy a vizsgálatot végzők is javaslatként fogalmazták meg, egy nyilvántartó és -követő rendszer kiépítésére volt szükség a felzárkóztató programoknál, amely révén megvalósulhat az életutak folyamatos támogatása és nyomon követése. (Ceglédi T., 2015)

2016 végén az Autonómia Alapítvány az ERGO Network keretében, az EU Foglalkoztatásért és Szociális Innovációért Programja támogatásával kutatást végzett tíz tanoda körében. A tanodák működését vizsgáló kutatás adatgyűjtése interjúk módszerén alapult. A kutatásban résztvevők többsége egyetértett azzal, hogy a pályázatos rendszer semmiképp nem célravezető, a legrosszabb a folyamatosság hiánya, hiszen fáradtságos így fenntartani a gyerekek és szülők bizalmát, nehéz megtartani a szakmai stábot is, hiszen nem tudnak ne-

kik megbízható, stabil állást biztosítani. A folyamatosság hiánya olyan problémát is felvetett, hogy nem tudták biztosítani, fenntartani a tanodák eszközparkját, helyiségeit. (Autonómia, 2017)

A 2015–2019-es EFOP időszak tapasztalataiból született záró tanulmánykötet foglalja össze a tanoda-tanácsadók komplex, kvantitatív és kvalitatív adatokat, valamint komparatív szempontokat is érvényesítő módszertani eszközrendszerrel feltárt kutatási eredményeit. Kérdőíves módszerrel, szakértői interjúkkal, tanári interjúkkal, felmérésekkel és adatgyűjtésekkel igen széles spektrumon fel tudták térképezni a tanodákban zajló munkát. A kutatás egyik végki-jele volt, hogy azok a tanodák tudták a legjobb eredményeket felmutatni, akik hosszú távon biztosítottak érezték működésük helyét és akik képzett tanoda munkatársakkal dolgoztak együtt. (Dr. Binder M., 2019) Ebből is látható mennyire fontos a stabilitás, állandóság érzése egy szolgáltatás megvalósítá-sakor.

Szőke Alexandra és Kovai Cecília a gyerekházak és tanodaprogramok fennálló strukturális feltételekhez való kényszerű igazodását kutatták. Tanulmányunk-ban azt térképezték fel, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeinek nö-velését célzó programoknak milyen strukturális körülményekkel kell megkü-zdeniük, és hogy e strukturális feltételek miként befolyásolják a programok ha-tását a társadalmi egyenlőtlenségekre. A nagyszabású munkában terephely-színen összesen 10–15 interjú készült helyi szakemberekkel, és 30–40 interjú az intézményekkel kapcsolatban álló családokkal. A kutatás során készültek interjúk a program számára meghatározó, országos szinten dolgozó szakem-berekkel is. (Kovai C., Szőke A., 2021)

Kevés olyan kutatás áll rendelkezésre még, amely a 2019-es fordulópont utáni helyzetet vizsgálja. Szűcs Norbert és Fejes József Balázs „Stabil bizonytalan-ság...” című írása is az átalakulás hajnalán született, melyben a korábbi évek-ben folytatott kutató munkáik tapasztalatiból arra a következtetésre jutottak, hogy a tanodák hosszú távú fenntartásának kezelése, tervezhető és folyama-tos működése érdekében be kell vezetni a normatív finanszírozást a Tano-dasztenderd szellemiségét megtartva. Két konkrét ok miatt képviselte a Tano-daPlatform ezt a megoldási javaslatot: egyfelől a másfél évtizedes tapasztal-tunk az egyes projektciklusok között tanévekben mérhető finanszírozási hiá-nyokról, ami minden alkalommal az aktuálisan működő tanodák többségének a megszűnéséhez vezetett. Másrészt azért indítványozták a normatív támo-

gatási rendszer bevezetését és ezzel a tanodák állami rendszerbe való integrálódását, mivel az akkori fejlesztési időszak tervezésében nem szerepelt további tanodapályázat, így valószínűsítették, hogy megszűnik a tanodák európai uniós támogatása. Mindkét probléma kezelésére alkalmasnak vélték az állami finanszírozás bevezetését. (Szűcs N. – Fejes J. B., 2019)

Azonban voltak, akik korábban is kétségüket fejezték ki a szociális szolgáltatók központi állami normatív finanszírozásával kapcsolatban. Dr. Győri Péter szociálpolitikus szakértő úgy fogalmazott, hogy a bürokratikus akadályok, a szabályok és eljárásokba épített formális és informális gátak féket szabhatnak a szolgáltatás megvalósításakor. Elsősorban a fennmaradásra ösztönözheti a fenntartókat, illetve a normatív finanszírozás előírásainak és ellenőrzésének való megfelelésre. Győri azt is aggályosnak találta, hogy nem differenciál szükségletek szerint, minden szolgáltató ugyanazt az összeget kapja, amely működési engedéllyel rendelkezik. (Győri P., 2007)

A kutatás módszere

A téma feltárásához a primer kutatás típusát választottam, mely új információt létrehozó, tényfeltáró kutatás alapjául szolgál. Azért választottam az interjút, mert kvalitatív módszerként minőségi, „puha”, rugalmas, szubjektív jellemzőkkel rendelkezik, ezzel az eljárással mélyebb összefüggések megfigyelése is megvalósítható. Az interjú módszere lehetőséget adott egy sokkal bensőségesebb kontextus megteremtésére, azonban számolnom kellett azzal is, hogy az interjúalanyok szubjektivitása, elfogultsága veszélyeztetheti a kutatásom objektivitását. A minőségi eljárás ugyan kevesebb adatot biztosított, ami felvetheti kutatásom reprezentativitásának csökkenését. Ellenben itt kell leszögezmem, hogy nem egy átfogó társadalmi szintű kérdéskört kívántam taglalni, s nem állt sem idő, sem forrás rendelkezésemre egy országos szintű, közel 200 tanodát megszólító kutatáshoz. Egy számomra elérhető szűkebb rétegre koncentráltam, a térségemben működő tanoda szolgáltatókra, ezen belül is leredukálva a kört, a Körösök-völgyének térségében működő civil fenntartású tanodákra, két igen hátrányos helyzetű megye, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok területein.

A kérdezettek kiválasztásának egyik alapelve az volt számomra, hogy a működés mögé látó fenntartói oldalt és a szakmai vezető, szakmai munkatárs szemszögét ismerjem meg. A hipotéziseim megválaszolásához nem láttam indokoltnak a tanodákba járó gyerekek és családjaik interjúztatását, mivel azok a

gyerekek, akik a pályázati időszakban voltak tanodások már kirepültek és olyan szülőit is csak elvétve találtam, akivel a projekt ciklusban és a normatív szakaszban is együttműködésben álltak a tanodák és lényegbevágó válaszokat tudott volna adni a két korszak összehasonlításához.

Az idődimenzió szempontjából keresztmetszeti kutatást végeztem, azaz egy személlyel egy adatfelvételt készítettem 2021. őszétől kezdve 2022. év nyár derekáig, s nem tervezem az idősíkban további rendszeres megismétlését, mert a kutatás célja ezt nem kívánja meg.

Az interjúalanyok és kutatásba bevont tanodák bemutatása

A célirányos kiválasztást lakóhelyem, Szarvas körzetében tettem, a festői szépségű Körösök-völgyében: Öcsödön, Békésszentandrásán, Szarvason és Gyomaendrődön működő tanodák fenntartóit, szakmai vezetőit és munkatársait kerestem fel.

A tanodához kapcsolódó munkakörük alapján három csoportra oszthatom az interjú alanyaim: 3 fő tanoda fenntartó (egyesület/alapítvány elnök), 2 fő szakmai vezető (korábbi időszakban projektmenedzserek), 2 fő tanoda szakmai munkatárs.

Az elnökök felelnek a szolgáltatás teljes működéséért, úgy mint a pénzügyi gazdálkodás, eszköz beszerzés, illetve a személyi feltétel biztosítása. A szakmai vezetők irányítják a napi munkát, elkészítik a szakmai programot és felügyelik, hogy minden az előírásoknak megfelelően valósuljon meg, ők azok akik elkészítik a szakmai beszámolókat és akik az ellenőrzések alkalmával helyt állnak. Mivel jobbára ők is pedagógusok, így egy-egy terület (pl. matematika, magyar) felzárkóztató foglalkozásait is viszik a tanodák menedzselése mellett. A tanoda munkatársak az igazi kontakt munkatársak, akik a gyerekekkel egyénileg tanulnak, vagy épp csoportfoglalkozást tartanak, akik megkenik az uzsonnát, és akik minden nap este 6-ig velük vannak.

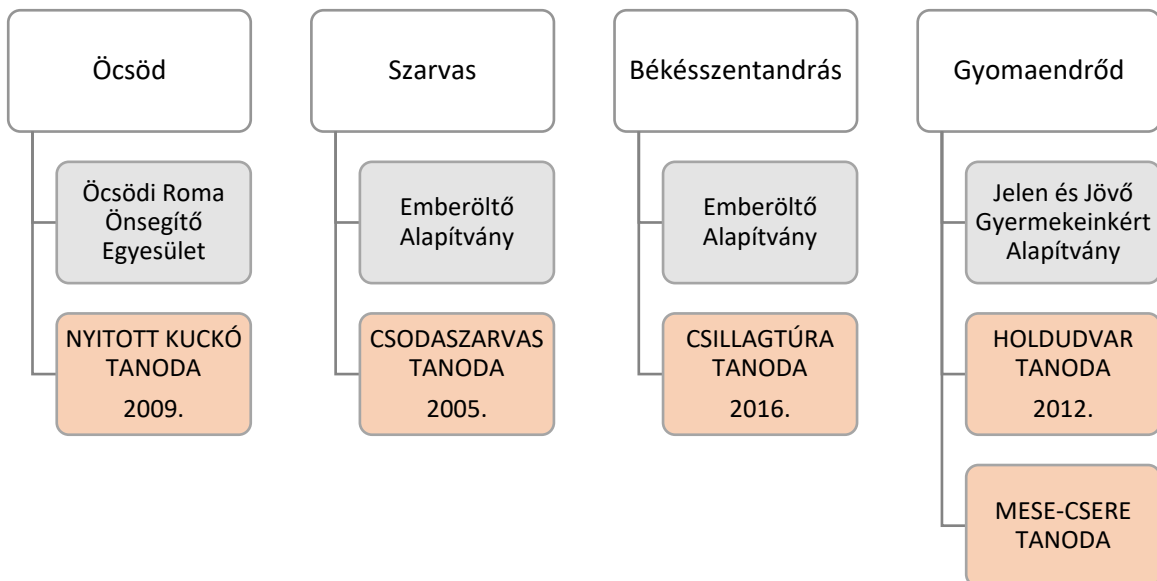
A fenntartókra jellemző, hogy jobbára a második körös projekt megjelenésétől kezdve tanoda megvalósítók⁷, és már a 2004-es, 2005-ös pályázatok szakmai programjainak kidolgozásában is részt vettek. Interjúalanyaim között vannak, akik a kezdetektől és vannak, akik a 2010-es évek elejétől dolgoznak ta-

⁷ Tudniillik az első pályázati kiírásoknál csak roma önkormányzatok pályázhattak.

nodában. Többségük viszont nem ekkor került először kapcsolatba a romákkal, roma gyerekekkel és a hátrányos helyzetű családokkal, hanem már a tanoda időszak előtt is: vagy szociális munkásként, vagy pedagógusként, vagy azért, mert maga is roma nemzetiségű. Interjúalanyaim végzettségét tekintve főként vannak a felsőfokú végzettségűek, de vannak köztük, akik ugyan csak szakmával rendelkeznek, mindazonáltal számos felnőttképzési programban vettek már részt. Mindannyian sokat tettek azért, hogy képezzék, fejlesszék magukat azokon a területeken, melyek a tanodák fenntartásában, működtetésében előnyükre válhat. Összeköti őket az a hivatástudat és elszántság, ami hajtotta őket és aminek köszönhetően a mai napig tanodát tartanak fenn, tanodában dolgoznak. A gyerekek iránt érzett feltétel nélküli szeretetük az, ami átlendítette őket a kritikus időszakokon is, amikor ha kellett önkéntesen, fizetés nélkül is bementek, kinyitották a tanodát, tették a dolgukat – mindezt úgy, hogy cserébe bármilyen elismerést, vagy köszönetet vártak volna el érte.

A fenntartók közös pontja többek között, hogy a tanodák működtetése mellett többértékes szociális tevékenységet látnak el. Alapító okirataikat áttekintve mindhárom szervezet alapfeladatai között szerepel a hátrányos helyzetű rétegek segítése, fejlesztése, képzése; az időskorúak gondozása; a gyermek- és ifjúságvédelem, azok érdekképviselése; kulturális, egészségnevelő, környezetvédelmi, rehabilitációs és szabadidős programok megvalósítása. Mindannyiuk kiemelt helyen kezeli a nemzeti- és nemzetiségi értékek ápolását, az etnikai kisebbségek, a szlovák, német, de legfőképp a roma nemzetiségi kultúra hagyományainak megőrzését. A két alapítvány és az egyesület nagy hangsúlyt fektet a településeken az esélyegyenlőség érvényesítésére; és általános alapelvük a helyi közösség fejlesztése, érzékenyítése, azonfelül az elfogadás, a tolerancia kialakítása.

A három fenntartóhoz öt tanoda kapcsolódik. (Lásd. 2. sz. ábra) Saját tulajdonú, vagy önkormányzattól bérelt ingatlanokban működnek.

2. sz. ábra. A tanodák és fenntartóik. (Saját szerkesztés)

A Nyitott Kuckó Tanoda Öcsödön 30 fő halmozottan hátrányos helyzetű, döntően roma származású diák számára biztosítja a szolgáltatást. Az öcsödi tanoda saját tulajdonú, a többi négy önkormányzati tulajdonú bérelt ingatlanban működik. A tárgyi és működési feltételekre vonatkozó előírásoknak mindenben megfelel az alacsony belmagasságú, hagyományos alföldi jellegű, vályogból épült parasztház, azonban a fenntartó egyesület teljesen önerőből újítgatja, saját zsebből tartja karban. Öcsödön igen magas a roma lakosság aránya és a fenntartó egyesület azt tapasztalta, hogy a roma szülők nem ösztönzik gyermekeiket a tanulásra eléggé, így a tanoda küldetése, hogy minél több öcsödi cigány gyermek tanuljon tovább.

A Csodaszarvas Tanoda Szarvason 20 fő gyermeket lát el, a tanulók fel-fele arányban roma és magyar nemzetiségűek. 2019. előtt ez a megoszlás inkább 90–10% volt, sőt a kezdeti időkben a roma gyerekek részvételi aránya 100%-os volt. A közelmúltban felújított és korszerű épület, ami otthon nyújt a szolgáltatásnak egy önkormányzati ingatlan. A pályázati időszakok alatt, amikor

időszakosan elzáródtak a pénz csapok, sokat költöztek, szinte minden ciklusban új helyet kellett találniuk. Az elmúlt években végre biztos helyen lehetnek, ráadásként a tanoda abban a szerencsés helyzetben van, hogy a fenntartó alapítvány tulajdonában áll egy közösségi ház is, ahol nyaranta tölthetik az időt a gyerekek. Szarvason, hasonlóan Öcsödhöz, magas a roma nemzetiségű lakosság, így nem is volt kérdés, hogy kezdetektől fogva tanodát tartsanak fent. A városvezetés is prioritásként kezelte a tanoda működtetését.

A szarvasi tanoda eredményessége és sikeres működtetése bátorságot adott a fenntartónak, hogy a Szarvastól kőhajításra fekvő Békésszentandrásan is létrehozzon egyet. A szentandrásai Csillagtúra Tanoda 20 fő gyermeket fogad nap, mint nap. A falu nemzetiségi összetételéből adódik, hogy a 20 gyerekből évente csak 1–2 roma diákjuk van. Békésszentandrásan nem jellemző a munkanélküliség, a zömében katolikusok által lakott nagyközségben alig akad hátrányos helyzetű család. Létjogosultságát azonban az adja, hogy a szülők többségében a térségben működő húsfeldolgozó üzemekben, vagy a mezőgazdaságban több műszakban dolgoznak, a hét szinte valamennyi napján nagyon korán elindulva és igen későn térve haza. A családoknak tehát egy biztos pont a tanoda, ahol a gyerkőccel nem csak tanulnak a következő tanítási napra, de még finom vacsorát is kapnak.

A születendő gyerekek csökkenő számának tendenciája miatt a települési önkormányzat pár éve arra kényszerült, hogy bezárja az egyik óvodáját. A „kis ovi” udvarát viszont hamar ismét gyerek zsivaj töltötte be, amikor 2015-ben beköltözött a tanoda. A nagyközségben egyszemélyes családsegítő látja el a kötelező gyermekjóléti és gyermekvédelmi feladatokat, így a tanoda egy plusz lehetőséget biztosít a településen a családok támogatásában, a gyermekjóléti feladatok ellátásában.

Gyomaendrődön két célcsoport eltérő igényeihez igazítva hoztak létre tanodákat: a Holdudvar Tanodát a város tanyagondnoki körzeteiben élő hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai lemorzsolódásának megelőzésére, csökkentésére hívták életre, a Mese-csere Tanodát a nevelőszülői hálózatban nevelkedő intézeti és állami nevelt gyermekek iskolai lemorzsolódásának csökkentésére, a nevelőnevelőszülői hálózatban vagy gyermekotthonban élő nevelésbe vett, halmozottan hátrányos helyzetű tanulók fejlesztésére alapították meg. 30–30 fő gyermekkel dolgoznak egy épület külön termeiben, de közös helyiségekkel is rendelkeznek. A külterületi és a belterületi

szegregátumból érkező gyerekek sajátos igényeihez alakítják a szakmai munkát. A tanoda pályázatok mellett a folytatólagos működtetéshez, fennmaradáshoz egyéb pályázati forrásokat is kiaknáztak, mint a Nemzeti Tehetségprogram, Gyermek és Ifjúsági Alapprogram.

Hipotézisek felállítása

Tanulmányom előzetes feltevései az alábbiak voltak:

- A tanoda integrálódása az állami intézményrendszerbe a stabilabb finanszírozást biztosít a fenntartók részére, mint az uniós pályázati támogatási rendszer.
- A centralizálással egyrészt biztosítják a minimális szakmai munka megletét, másrészt a szakmai ajánlásokkal és az indikátorok törvényi szigorításával korlátozzák a tanodák egyediségét, a lokális elvárásokra adott válaszlehetőségét, a helyi adottságokhoz való igazodást.
- A szolgáltatást rendszeresen igénybevevők meghatározása korlátozza a valódi célcsoport elérését. A RGYVK, HH, HHH arányok előírása egyre nehezebbé teszi a működési feltételek biztosítását a kistelepüléseken.
- A tanoda a gyermekvédelmi rendszer részévé válva több már mint prevenció szintér, a veszélyeztetettség megszüntésében is szerepet kap.
- A jogszabályban előírt személyi feltételek nehezebbé tették a kistelepüléseken a tanoda humánerőforrásának biztosítását.
- Az intézményesülés előnye, hogy szociális ágazati bérpótlékra, továbbképzésekre jogosultak a szakemberek.
- Az intézményesülés hátránya a megnövekedett adminisztrációs terhek. (KENYSZI, KSH, stb.)
- A szolgáltatás (Kormányhivatal, katasztrófavédelem, MÁK) ellenőrzésére nem készítették fel a tanoda fenntartókat.
- A jogszabály által előírt működési feltételek leszűkítik a fenntartók körét.
- A tanoda integrálódása, az intézményi „kötelmek” a kistelepüléseknek okozza a legtöbb nehézséget.

A kutatási eredmények elemzése és értelmezése

Az interjúk során témakörökre bontva tettem fel a kérdéseimet a tanoda állami intézményrendszerbe történő integrálódásának hatásainak vizsgálatára

fókuszálva. A tanoda működésével kapcsolatos általános kérdésekkel indítottam az interjúkat, úgymond „ráhangolva” a témára az alanyokat, majd rátértem a specifikusan magára az állami intézményrendszerbe integrálódással kapcsolatos kérdéseimre. (Lásd. Mellékletek Interjúvázlat) A kérdések síkján haladva tematikusan összegzem az interjúalanyok válaszainak konklúzióit.

A normatív finanszírozás

A Kormány normatív finanszírozási rendszerét egyhangúan üdvözték a tanodákban. Az uniós projekt időszakban rövid időintervallumokra hatalmas támogatási összegeket tudtak lehívni, volt úgy, hogy 18 hónap leforgása alatt kellett elkölteni a támogatást, amit egyrészt élménynek éltek meg, másrészt ijesztőnek is tartották, hiszen nem tudták, hogy utána miből fogják folytatni a megkezdett munkát. A szerencsésebb helyzetben lévőknek az önkormányzat segített azzal, hogy előfinanszírozta a működést, volt, aki önerőből, ill. más egyéb pályázati lehetőségeket kiaknázásával tudott fennmaradni. A tanoda integrálódását az állami intézményrendszerbe úgy élték meg, hogy egy konzisztens finanszírozást biztosít számukra a Kormány, egy jóval stabilabb működési hátteret, mint amit a korábbi uniós pályázati támogatási rendszer nyújtott.

A normatív finanszírozás pozitívumának érzik, hiszen korábban a kiírások bonyolultak, a döntéshozatal vontatott, a szerződéskötés és finanszírozás megbízhatatlan volt, ismernek olyan tanoda fenntartókat, akiknek be kellett fejezniük a működését annak dacára, hogy szakmai tevékenységük magas minőségű volt.

Az aktuális finanszírozás kritikáját is megfogalmazták ugyanakkor. A normatív finanszírozás hátrányaival kapcsolatban elmondták, hogy nem tartják igazságosnak, hogy minden fenntartónak ugyanabból az összegből kell gazdálkodni, a vállalt feladategység után mindenki megkapja a támogatást. Nem veszik figyelembe, ha esetleg egyik évben több kiadásuk keletkezik egy-egy vis major helyzet folytán (eszközök amortizációja, épület karbantartása, infláció stb.)

A jelenlegi finanszírozási rendszert mégis sokkal kiszámíthatóbbnak élik meg: előfordulhat, hogy nem lehet annyi mindent venni, mint régen (akár eszközt, akár szolgáltatást), de veszélytelenebb a működés. Nem kell attól félni, hogy mi lesz a gyerekekkel vagy mi lesz a tanoda alkalmazottakkal, vagy épp hogyan folytatják a megkezdett munkát. Az EU-s támogatásból beszerezett eszközökkel, bútorokkal felszerelve most egy nyugodt szolgáltatást lehet nyújtani.

Azt is kiemelték, hogy a 12 millió forint felett olyan többletforrásokat biztosított még a TEF, amivel eszközbeszerzéseket is meg lehetett valósítani (*covid idején tabletek, laptopok, internet adatforgalom kártyák kerültek beszerzésre*). Amelyik tanoda élt ezekkel a plusz pályázati lehetőségekkel, azok óriási támogatásra tehettek szert a felhalmozási kiadásaik fedezetére is.

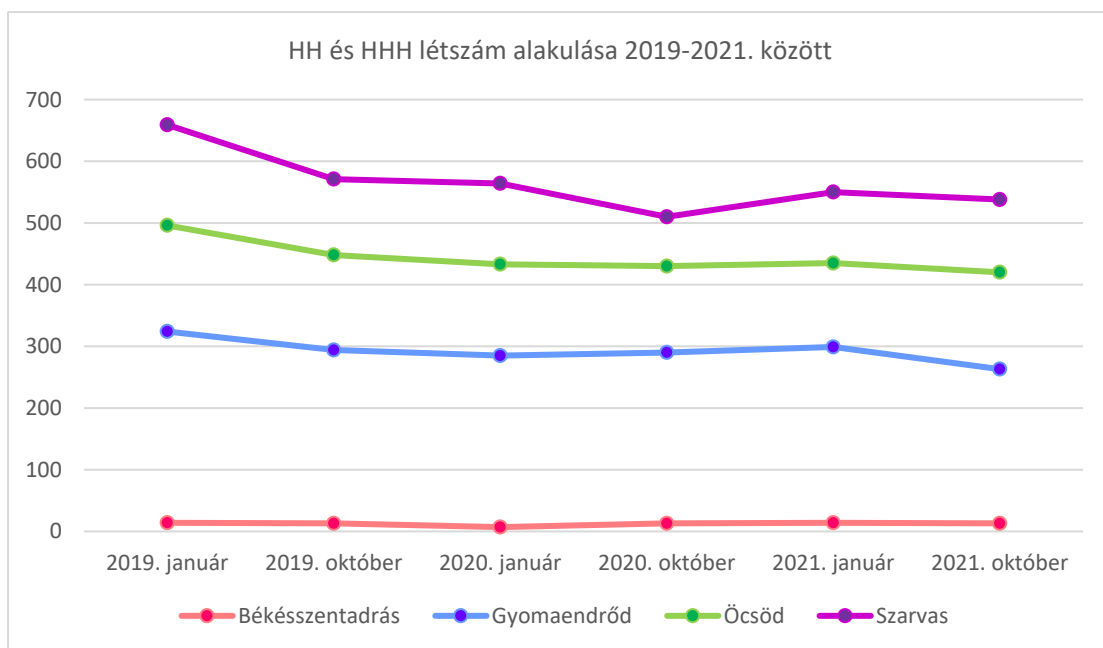
A bérek mindig időben kifizetésre kerülnek, az eszközöket ugyan úgy meg tudják venni, kirándulásokat, programokat meg tudják valósítani, ahogy korábban is. Ésszerűen kell tervezni, mert nyilván szűkösebb a keret, mint korábban, de ebből kifolyólag jobban át is gondolják, hogy mire költenek, realisabban tudnak gazdálkodni. Míg a pályázati időszakban teljesen ki voltak szolgáltatva, most ezt a kiszolgáltatottságot nem érzékelik. Idézve az egyik szakmai vezetőt: „*az intézményesüléssel a tanoda jó pályára állt.*”

A célcsoport

A projektek előre haladtával változott a célcsoport: eleinte csak a kisebbségi identitás, később a hátrányos helyzet megléte határozta meg a tanodába kerülést. Az integrálódás során ez a könnyítés azért is jelentett fontos előrelépést, mert a településeken a hátrányos helyzet már nem egyenlő a cigánysággal, egyre több magyar gyereket érint. Ez talán főként Szarvasra jellemző, ahol a cigány lakosság zöme lópartással és lókereskedelemmel foglalkozik, ebből kifolyólag igen tehetősek, egyre kevesebb már a HH-s közöttük.

A célcsoporttal kapcsolatos nehézséget az okozza, hogy az indikátorok (más néven feladategység) után jár szubvenció, az e feletti létszámhoz nem társít támogatást, de ugyanazokat a szakmai elvárásokat viszont náluk is megköveteli. Azaz, ha 20 fő gyermek után kapja a tanoda a finanszírozást, de év közben még 3–4 fő (*pl. év végi bukás miatt*) érkezik a tanodába, utánuk a normatív támogatást nem lehet igénybe venni, viszont ugyanúgy biztosítani kell részükre a szolgáltatásokat és ellenőrzéskor őket is beszámítják a HH, RGYK arányba. A tanulói jogviszonnyal már nem rendelkező dolgozó, vagy munkanélküli fiatalok segítése pedig csak önerőből valósulhat meg, ők nem esnek bele a jogszabály által megszabott keretben, holott a tanodák azt tapasztalják, hogy ezeknek a fiataloknak (öregdiák tanodásoknak) ugyanolyan fontos lenne továbbra is fogni a kezüket és egyengetni az útjukat. A kirepült tanodások sokszor visszajárnak egy-egy jó szóért, egy élethelyzeti tanácsért, olykor csupán egy tál meleg ételért.

A tanodák úgy vélik, hogy a szolgáltatást rendszeresen igénybevevők meghatározása sok esetben korlátozza azon célcsoport elérését, akiknek ugyanúgy szüksége lenne a tanodára, sőt, talán még jobban is. A RGYVK, HH, HHH arányok előírása pedig egyre nehezebbé teszi a működési feltételek biztosítását a kistérségeken. Ezeknek a jogosultságoknak a megszerzése sokszor pár forinton múlik. A hátrányos helyzet és rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény határozatát egyre kevesebben kapják meg, valamint településenként eltérő arányszámot mutat a HH és HHH gyerekek aránya, így különösen Békésszentandrás esetén egyre nagyobb problémát jelent a jogszabályi előírás teljesítése, hiszen szinte nincs a faluban már gyerek, aki megfelelné a kritériumoknak. (Lásd. 1. sz. diagram)

1. sz. diagram. Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és tanulók központi statisztikai nyilvántartása. (Saját szerkesztés)

Megfogalmazták a tanodák, hogy nagyon sok gyerek van hátrányos helyzetű papír nélkül, akinek ugyanolyan szüksége lenne erre a szolgáltatásra. A tendencia azt mutatja, hogy a szülők többsége látástól vakulásig dolgozik, nem marad ideje a gyerekekre, nem tud neki segíteni a tanulásban, emiatt sok gyerek teljesen egyedül van otthon felügyelet nélkül. Sok esetben akaratán kívül ke-

rül a szülő ilyen helyzetbe, hiszen azért dolgozik több műszakban, hogy mindent meg tudjon teremteni a családjának. A tanoda abban is segíteni tud, hogy jó helyen, biztonságban töltsék az idejüket a gyerekek (főleg a csavargásra hajlamos kamaszok), amíg a szülő nem ér haza a munkából. A tanodának abban is nagy szerepük van, hogy a fiatalok ne keveredjenek rossz társaságba, ne találkozzanak az utcán a drogokkal, ezért úgy vélik a tanodában dolgozó szakemberek, hogy nem az anyagi helyzettől, vagy egy határozattól kellene függővé tenni, hogy igénybe veheti-e a tanodát egy gyermek, vagy sem. Megoldást jelentene, ha olyan gyerekeket is fogadhatna a tanoda, akik alapellátásban vagy védelemben vannak, de nincs hátrányos helyzetű határozatuk. Vagy az iskolák által úgymond „problémásnak” mondott, nehezen kezelhetőnek vélt gyerekeket fogadhatnák. Tehát más társintézmények igazolását is el lehetne fogandi: a családsegítő szolgálat, oktatási, nevelési intézmény által tanodába javasolt tanulók „delegáló lapját”.

A visszajelzéseik alapján a tanodás gyerekek és a szülők egyértelműen azt érzik, hogy egy beállt rendszerben működnek a tanodák. Már nem kérdés senki számára, hogy lesz-e folytatás. Nyugalom van, mert nem engedik el a tanodások kezét, folyamatosan együtt tudnak velük dolgozni. Egy sokkal harmonikusabb légkörben vannak a gyerekek, mert tudják, hogy számíthatnak rájuk, mindig itt vannak, nyitva vannak, tudják, mikor milyen program van, előre várják őket, a pedagógusokat is régóta ismerik, szeretik. A korábbi időszakban mindig szélnek kellett eresztetni őket és mindig nagy munka volt újra összehozni és összerázni a csapatot. Most ilyen problémával egyik tanodának sem kell megküzdenie, mert hosszú távon számíthatnak rájuk a családok.

A tanoda fenntartók köre

Az EMMI rendelet alapján a civil tanoda fenntartóknak kötelező igazodni a kijelölt módszertanhoz, azonban az egyházi fenntartók részére csak lehetőség, ők eltérhetnek a feltételrendszerétől. A Körösök völgyében általam vizsgált tanodák mind civil fenntartásúak, így e tekintetben csak világi fenntartói szempontból tudom elemezni.

A szervezetk elnökei úgy vélik, hogy e tekintetében nem az a meghatározó, hogy egyházi, civil vagy állami szektorba tartozik egy tanoda, hanem hogy mennyire elkötelezettek az ott dolgozó szakemberek. Nem érzékelik sem előnyét, sem hátrányát annak, hogy civil formában folytatják a szolgáltatásukat.

Megfogalmazták annak lehetőségét, hogy a gyerekházakhoz hasonlóan az önkormányzatoknak fel kellene ismerniük a tanodába rejlő lehetőségeket. Főleg azok az önkormányzatok tudnák kamatoztatni a tanoda szolgáltatást, ahol csak egyszemélyes családsegítő szolgálatok működnek.

A tanoda szakmai munkája

A centralizálással egyrészt biztosítják a minimális szakmai munka meglétét, másrészt a szakmai ajánlásokkal és az indikátorok törvényi szigorításával korlátozzák a tanodák egyediségét, a lokális elvárásokra adott válaszlehetőségét, a helyi adottságokhoz való igazodást.

Szakmai változást, vagy nehézséget nem okozott az új rendszer, mivel hasonlóak a szakmai elvárások, mint a korábbiak, így a jól kiforrott, már bevált szakmai irányt lehet folytatni és tovább fejleszteni. A korábban kialakult rendszert tudták folytatni, semmi nem ismeretlen számukra, nem okozott nehézséget a megvalósításuk, hiszen minden mostani előírás a korábbi időszakban is előírás volt. A pozitív változás, hogy most egy egységes rendszerben jelennek meg ezek a programelemek, átláthatóbb, egyszerűbb, mert minden le van szabályozva. Pontosan tudják mi a feladatuk, tudják, hogyan tervezzenek, mikor mit szeretnének megszervezni a gyerekeknek. Jól ismerik a gyerekek képességeit, már nem kell pályázatról pályázatra átváriálni mindent, hanem egy egységes dokumentációs rendszerben vezetik a gyerekek fejlődését.

Az adminisztrációs feladatok azok, amik nagyon sok időt elvesznek a tényleges tanodás feladatoktól. Azt a rengeteg energiát, amit a különféle jelenléti ívek (papír alapú jelenléti, excel tábla, KENYSZI) vezetésére pazarolnak el, azt akár a gyerekekre is tudnák fordítani. De ez a megnövekedett adminisztrációs teher az oktatási és a szociális intézményeknél is megjelent. A szakemberek sokszor úgy érzik, hogy a különféle adminisztrációval töltött idő elvesztegetett idő, amit a gyerekektől, a családotól vesznek el. Néha az az érzése a szakembereknek, mintha a papír fontosabb lenne, mint maga a gyerek.

A bemeneti mérésekben pozitív változást hozott az új rendszer, hiszen a régi központi mérés nehezen volt kiértékelhető, viszont most minden tanoda a saját maga által kidolgozott méréseket végezheti, ami sokkal eredményesebb fejlesztésre ad lehetőséget.

Az együttműködések területén kevesebb intézménnyel kell együttműködni, de a célcsoportnak a legmegfelelőbb intézmények vannak partnerként előírva. Épp elegendő az együttműködés, ami most előírás, hiszen a gyerek életében a legfontosabb a védőnő, a családsegítő és az iskola. Ami erősebb lehetne, az a főiskolákkal történő együttműködés. Erre sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni, viszont ehhez olyan szakmai előírásra lenne szükség, ami a felsőoktatást is aktivizálná. Nagyon jó lenne, ha több főiskolás látná meg a gyakorlati lehetőséget a tanodában.

Az általános iskolák egyre jobban elfogadják a tanodát és ismerik a tevékenységeit. Elértünk oda, hogy többször ajánlják a szülőknek, gyerekeknek, mint lehetőséget. Ezen felül nagy előrelépést hozott az óvodai és iskolai szociális segítők megjelenése is, akik célzottan be tudják toborozni azokat a gyerekeket, akiknek szükségük van a tanoda által nyújtott szolgáltatásokra.

Az online oktatásban nagyon nagy szerepe volt a tanodának, de ez egy olyan átfogó téma, ami külön interjút igényelne.

Az intézményesülésről összességében az a véleményük, hogy egy biztos alapot ad, biztos háttérrel nyújt. Úgy vélik, hogy a hosszútávú célok megvalósításában mindenféleképpen fontos egy jól szabályozott, körül határolt működési feltételekkel működő intézmény. Nagyon jónak tartják az irányt és ezt az intézményesülési trendet. Sokkal kiegyensúlyozottabb és nyugodtabb légkörben lehet dolgozni, az egész kiszámíthatóbb. A stabil működéshez (véleménye szerint) később elképzelhető, hogy egy magasabb összegű támogatás is társulni fog, hiszen ha a jövőben egy átlátható ellenőrizhető intézményrendszer alakul ki, akkor az államnak is az lesz a célja, hogy fenn is maradjanak. Meghatározó lesz, hogy a sok akadályt leküzdő tanodák tovább működjenek. Azt elképzelhetőnek tartják, hogy kevesebb tanoda marad működőképes, ennek ellenére azok, akik „felszínen maradnak” egységesen, jó színvonalon fognak működni, akárhol is vannak az országban, és akármilyen elmaradott vagy fejlettségi térségben is működnek.

A tanoda személyi feltételei

Korábban a pályázati időszakokban elég nagy volt a fluktuáció, hiszen amikor véget ért egy projekt, lejártak a megbízások és mindig újra és újra meg kellett találni a megfelelő szakembereket. Noha voltak olyanok, akik a közties időszakokban is kitarítottak és díjazás nélkül folytatták munkájukat, de nyilvánvalóan nem várhatták el mindenkitől ugyanezt.

A szakmai képesítési előírásokban az új jogszabályi keretek között nem látnak változást, ugyan ezek a végzettségek voltak az előfeltételei korábban is, hogy valaki a tanodában foglalkozhasson a gyerekekkel.

Vannak olyan szakemberek, akik mindenféleképpen szükségesek ahhoz, hogy jól működjön egy tanoda, mint például egy reál szakos, vagy matematika tanár, angol és magyar tanár. Mellettük pedig nagyon nagy segítséget jelentenek a szociális végzettségű munkatársak is, akik olyan pluszt hoznak be, ami a célcsoport tekintetében elengedhetetlen.

A kistelepülések tanodáiban nem okozott gondot a szakmai humánerőforrásának biztosítása. Köszönhető ez a 44-es főútnak, amely összeköti a településeket. A jó közlekedési infrastruktúra óriási előnyt jelent, hiszen Öcsödre és Békésszentandrásra is könnyen eljutnak a szarvasi pedagógusok.

A jelenleg kötelező 120 óra, melyet meghatároz a jogszabály elegendő, bár azt tapasztalják, hogy ezekhez a gyerekekhez sokkal nagyobb türelem és sokkal több idő szükséges, ezt azért figyelembe kellene venni. A 3 álláshelyet eltérően használták fel a tanodák, a helyi igényekhez igazodva alakították ki. Van, ahol 5–6 személy rész munkaidőben látja el a feladatokat, de vannak tanodák, ahol 1 fő állású tanoda vezető mellett 3–4 rész munkaidős foglalkoztatott dolgozik. A munkatársakat vagy megbízási szerződéssel, vagy munkaszerződéssel alkalmazzák. Szociális bérpótlékot az öt tanodából csak négy veszi igénybe.

Továbbképzéseken rendszeresen részt vesznek a tanodában dolgozók, folyamatosan képzik magukat. A felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők OKJ-s tanfolyamokat végeztek (úgy mint a pedagógiai- és családsegítő munkatárs), de sokan a már meglévő diplomájuk mellett újra iskolapadba ültek és szociális területen mesterképzésben vesznek részt, vagy okleveles pasztorális tanácsadónak tanulnak.

A tanoda szakmai irányítása és ellenőrzése

A covid vészhelyzet is okozhatta, de a tanodákban dolgozók úgy tapasztalták, hogy az elmúlt években (talán amikor a legnagyobb iránymutatásra lett volna szükségük) nem kaptak megfelelő szakmai támaszt. A TEF noha igyekezett szakmai napokat szervezni (pl. a MÚKENG rendszer használatáról, a pályázatok benyújtásának technikai részéről), de lényeges lett volna több regionális szakmai napot tartani, azért, hogy ne a kormányhivatali vagy MÁK-os ellenőr-

zésekkor döbbenjenek rá a tanoda fenntartók, hogy milyen elvárásoknak kellett volna eleget tenniük. Mindazonáltal, hogy az interjúalanyaimat nem érintette, de tudomásuk van arról, hogy sok tanodát visszafizetési kötelezettséggel „büntetett” a MÁK.

Az elmúlt évek tapasztalati alapján a szakmai vezetők úgy érzik, hogy elegendő lenne egy elektronikus naplót vezetni, melyet a Főigazgatóság és a MÁK is elfogadna, vagy csak a KENYSZI rendszert kellene vezetni, amiben viszont kiegészítő funkcióként megjelenhetnének a „tanodás” jellemzők is, pl. lehetne jelelni, hogy adott napon, ki milyen szolgáltatást vette igénybe.

Ezen felül a szakmai irányítóknak illene tudniuk, hogy a cigány kultúrában vannak íratlan szabályok, például a lányokat nem engedik el felügyelet nélkül kirándulni, táborozni. Illetve ha egy közeli hozzátartozó elhalálozik, akkor hetekig tartó halotti búcsúztató, siratás veszi kezdetét, ilyenkor például se iskolába, se tanodában nem jönnek a gyerekek. Mivel ez a szolgáltatás egy olyan célcsoportnak szól, akik úgymond „nem átlagosak”, így az ő jelenlétük vezetésének is ehhez kellene igazodnia.

Az első Magyar Államkincstár által lefolytatott ellenőrzésekkor derült fény arra is, hogy milyen egyéb kötelezettségeknek kell még megfelelnie a tanodáknak. A Gyvt. 139. paragrafusára alapján a gyermekek esélynövelő szolgáltatásai esetében nyilvántartást kell vezetni a tanodát igénybe vevő gyerekek adatairól és folytatólagosan mindig aktualizálni a megfelelő állapot szerint (pl. HH, HHH, RGYK megállapítási ideje, lejárta; jogosultsági feltételek fennállása).

A jelenlegi törvényi háttér megfelelőnek bizonyul a tanoda szolgáltatás irányvonalainak meghatározásában. Az új rendszerben és az új jogszabályi háttérrel a tanodák kifejlődtek egy olyan szintre, ahol a hatóságoktól függ a működési engedély megszerzése, és mint államilag finanszírozott szolgáltatást a kormányhivatal és államkincstár ellenőrzi. Ez is azt bizonyítja, hogy a jogszabályoknak köszönhetően eljutott egy olyan komoly szintre a gyermekvédelmi ellátó rendszerben, ami egy szintre emeli az állami és önkormányzati kötelező feladatokat ellátó szociális intézményekkel.

A hipotézisek analízise

Ahogy a görög hipotézis („részben igazolt tudományos felvetés”) szó jelentésében is magában rejlik, felvetéseimet részben igazolódta. Azon elgondolásom, mely szerint **a tanoda integrálódása az állami intézményrendszerbe egy**

stabilabb finanszírozást biztosít a fenntartók részére, mint a korábbi uniós pályázati támogatási rendszer – az interjúk során **beigazolódott**. A jelenlegi finanszírozási rendszert jónak tartják. Ad számukra egy alapot, amihez hozzáteszik az önerőjüket is.

Az az állításom, mely szerint **a centralizálással egyrészt biztosítva van a minimális szakmai munka meglétét, másrészt a szakmai ajánlásokkal és az indikátorok törvényi szigorításával korlátozzák a tanodák egyediségét, a lokális elvárásokra adott válaszlehetőségét, a helyi adottságokhoz való igazodást – nem igazolódott be**. A tanodák továbbra is meg tudták őrizni egyediségüket, mind az öt tanoda teljes egészében megfelel az előírásoknak, de mind teljesen más és eltérő, mind külső megjelenésükben, mind belső értékeikben. Mi sem bizonyítja jobban ezt, mind az a tény, hogy az egyazon fenntartóval rendelkező tanodák is merőben más és más profillal dolgoznak és kétségtelen, hogy arra törekednek, hogy a helyi adottságokhoz igazodjanak. Az intézményesített keretek sem tudták kiszorítani a helyi igényekre épülő egyedi megvalósítási lehetőségeket.

A szolgáltatást rendszeresen igénybevevők meghatározása korlátozza a valódi célcsoport elérését. A RGYVK, HH, HHH arányok előírása egyre nehezebbé teszi a működési feltételek biztosítását a kistelepüléseken – gondolata **igazolást nyert**. A nyilvántartási rendszer számadati és a tanoda fenntartók is megerősítették ezt a hipotézist.

A tanoda a gyermekvédelmi rendszer részévé válva több már mint prevenció szintér, a veszélyeztetettség megszüntetésében is szerepet kap – elméletem szintén **igazolták** az interjúalanyaimtól kapott válaszok. Nem csak mint jelzőrendszeri tag tölt be fontos szerepet, de innovációs lehetőséget nyújt a hazai gyermekvédelemben dolgozó szakemberek számára.

A védelemben vett gyerekek esetén az esetmenedzserek és a tanoda munkatársak együttműködése hatékonyabbá teheti a veszélyeztető tényezők megszüntetését.

A jogszabályban előírt személyi feltételek nehezebbé tették a kistelepüléseken a tanoda humán erőforrásának biztosítását – feltételezésem **el kell vetni**. A tanodák két 4.000 fő körüli és két 15.000 fő körüli lakosságszámú településen működnek, de egyik fenntartónak sem okozott gondot megtalálni a megfelelő képzettséggel rendelkező munkatársakat.

Az intézményesülés előnye, hogy szociális ágazati bérpótlékra, továbbképzésekre jogosultak a szakemberek – teóriám csak részben látszik igazoltnak, mivel a három fenntartó közül csak kettő veszi igénybe. Ennek az az oka, hogy az ágazati pótlék a végzettség és a munkában eltöltött évek száma alapján kerül megállapításra, és jelenleg a közalkalmazotti bértábla szerinti 260.000 Ft garantált bérminimumra épül rá. Tehát nem minden foglalkoztatott számára előnyös, csak azoknak jelent előnyt, akik koruk és végzettségük szerint magasabb fizetési kategóriába esnek.

Az intézményesülés következtében megnövekedtek az adminisztrációs terhek – koncepcióm teljes mértékben beigazolódott. A tanodákban lecsapódó mérhetetlen adminisztrációs teher azt feltételezi a fenntartókba, hogy a Kormány és szakmai irányítás bizalmatlansággal van a tanodák felé. Mintha attól félnének, hogy nem kapják meg a gyerekek a megfelelő korrepetálást, vagy nem vesznek részt minden programban. Holott a tanodában jellemzően olyan elkötelezett szakemberek dolgoznak, akik inkább több pluszt adnak a gyerekeknek és az előírásokon felül is foglalkoznak velük, ha szükséges. A tanoda munkatársak nem teszik le a lantot a munkaidő végével, ha kell azon felül is foglalkoznak a gyerekekkel. Az egyszerűsített, könnyebb adminisztráció mindenképpen a lojalitás érzését adná a tanodáknak, azt mutatná, hogy bíznak a tanodák munkájában, bíznak az itt végzett munka eredményében. Újra kellene gondolni az adminisztrációt, hiszen sokkal fontosabb, hogy az értékes időt inkább a gyerekekkel töltsék, minthogy három helyre, három különböző módon jelentik le a jelenlétét.

A szolgáltatás (Kormányhivatal, katasztrófavédelem, MÁK) ellenőrzésére nem készítették fel a tanoda fenntartókat – nézetem szintén teljes mértékben beigazolódott. A tanodák nem voltak felkészülve a hatósági ellenőrzésekre, nem volt előzetes ismeretük arról, hogyan kell egy ilyen kontrollnak megfelelni, miként kell egy eljárásban helytállni. Az ellenőrzések lefolytatása után tartottak a MÁK munkatársai tájékoztató előadásokat, ahol felvázolták az ellenőrzések tapasztalatait. Mindennek fordítva kellett volna történnie, az ellenőrzéseket megelőzően szükség lett volna olyan szakmai fórumokra, ahol felkészítik a fenntartókat az ellenőrző szervek látogatásaira és elvárásaira.

A jogszabály által előírt működési feltételek leszűkítik a fenntartók körét – felvetésem részben igazolást nyert. De nem abból a szempontból, amit vártam, hanem a tekintetben, hogy kiszelektálta azokat a fenntartókat, akik a nagy összegű támogatási pénzeket akartak nyereszkeskedni. Tehát leszűkítette

a fenntartók körét, de olyan értelemben, hogy csak azok a tanodák folytatták a munkát, akikben meg volt az az elszántság, elhivatottság, hogy ha kevesebb támogatással, mégis folytassák a munkát.

A tanoda integrálódása, az intézményi „kötelmek” a kistelepüléseknek okozza a legtöbb nehézséget – elképzelésem megdőlt. A tanodákban tapasztalt lendület, az interjúk során látott és hallott hozzáállás világossá tette számomra, hogy a tanoda intézménnyé válását hasonlóképpen élték meg a nagyobb és kisebb településeken egyaránt. A szabályrendszer betartása, az előírásoknak való megfelelés egyáltalán nincs összefüggésben a tanoda székhely településének nagyságával.

Tanulmányom végére érve arra a következtetésre jutottam, hogy minden tanoda fenntartónak törekednie kell, hogy a követelményeknek való megfelelés közben a szolgáltatás ne veszítse el eredeti célját, innovációs erejét és helyi szükségletorientációját, tudniillik ezek adják a tanodák legelemibb értékeit. Az intézményesülés sodrában csak azok a tanodák lesznek képesek felszínen maradni a normatív rendszerben, akik állandó infrastruktúrával, tartós eszköztárral, magasszintű vezetői szakértélemmel, megfelelő humánerőforrással rendelkeznek. Továbbá rendelkeznek a reziliencia képességével, ami által az elvárások, minőségi sztenderdeknek való sikeres megfelelés mellett elég flexibilek tudnak maradni, hogy alkalmazkodjanak a településük és az ott élők igényeihez.

Kutatásom sem formai, sem tartalmi kikötései nem adtak arra lehetőséget, hogy minden irányból megvizsgáljam a tanodák intézményesülésének hatását. Nyilvánvalóan a téma további kutatási irányoknak kínál lehetőséget, mint annak vizsgálata, hogy az intézményesült forma milyen hatással volt a roma népesség kirekesztődésének és szegregációjának visszaszorítására. Befolyásolta-e az oktatási hátrányok kompenzálásának eredményességi mutatóit, a lemorzsolódás megelőzését, a továbbtanulási rátát? Érdekes vizsgálatra adna lehetőséget a tanoda és más szintén szolgáltatói nyilvántartásba történő bejegyzéshez kötött, ámbár működtetéséhez költségvetési támogatást nem igényelhető alternatív napközbeni ellátás körébe tartozó szolgáltatások összehasonlítása. Egy másfajta, de szintén figyelemre méltó kutatási alapot adhatna az a szakmai szempontú kritika, mely a tanoda szociális ágazathoz való csatlakozása után felvetette azt a problémát, miszerint az ágazathoz csatlakozással

a tanodákban a gyermekvédelmi intézményekhez hasonlóan, egyfajta hatósági szemlélet alakul majd ki, vagy (ahogy a kutatásomban is kiderült) éppen hogy az ellenkezője igazolódik be és új innovációkat rejt magába.

Kutatásom során tehát részben beigazolódottak, részben megdőltek saját tanodás tapasztalataim (hipotéziseim) a tanoda integrálódásának dilemmáiról. Ámde ha azt vesszük kiindulási alapul, hogy az állami finanszírozás kialakításának legfontosabb oka a működés stabilitásának biztosítása volt, úgy célját elérte és valamennyi általam vizsgált tanoda pozitívnak éli meg a jelenlegi kiszámítható és biztonságos helyzetet. Az integrálódás mérlegének nyelve valahol középen áll – a biztos finanszírozás, a szabályok, normák, minőségbiztosítás előnyei és a centralizálásból eredő korlátozások és bürokratikus szegmens – egyformán meghozták a hasznot és a hátrányt is. Mindaddig amíg ennek a mérlegnek nem billen ki a nyelve és központosított intézményekként nem veszítik el sajátos arculatukat, helyi, egyedi és páratlan céljaikat, addig nem vesztesei, hanem inkább nyertesei lehetnek a lezajló átalakításnak. A hátrányok és nehézségek ellenére is érzékelhető, hogy ez volt az egyetlen útja annak, hogy a tanodák fennmaradjanak és ezt a fenntartók, szakmai vezetők is belátták. Sőt, büszkék arra, hogy egy szegénységcsökkentést célzó projektekből szociális intézménnyé fejlődtek.

ÖSSZEGZÉS

A tanoda mára beépült a hazai szolgáltatási rendszerbe és a központi költségvetésbe, működését hazai jogszabályok szabályozzák. Az állami intézményrendszerbe integrálódás vitathatatlan előnye a stabilitás, amely nyugodt működési alapot nyújt, hátránya viszont a működési keretek beszűkülése, a szakmai munka határok között tartása, rugalmatlanság és nagyfokú szabályozottság. Az intézményesülés minden hátulütőjétől eltekintve úgy vélem, hogy egy most hátrányos helyzetű családba születő gyermeknek egészen más esélye van, mint amely szüleinek megadatott korábban, hiszen hároméves koráig édesanyjával a Biztos Kezdet Gyerekház terelgeti őt az első lépések megtételében. Majd egészen fiatal felnőtt koráig a tanoda segíti őt szárnya bontogatásában, hogy merjen nagyot álmodni, merjen minél magasabbra szállni. Hiszem, hogy a kezdeti nehézségek után az intézményi rendszerbe integrálódás lassan, de beírják, hosszú távon meghozza gyümölcsét, s nemzetközileg is egyedülálló intézményé alakul, hiszen már most nemzeti büszkeségünk, a védőnői szolgálatunkhoz hasonlatos hungarikum.

Kutatásom azt az alapvető szociálpolitikai tézist mindenképpen megerősítette, hogy az állam a legfontosabb szereplő a szociális szolgáltatások biztosításában, s az intézményrendszerének bővítésével, alakításával, új szolgáltatók bevezetésével, ill. meglévő ellátások állami rendszerbe történő integrálásával hatékonyabban érheti el szakpolitikai céljait. A kutatási eredmények alapján láthatjuk, hogy a társadalomfejlesztés, az esélyteremtés, a hátrányos helyzet és a szegénység komplex kezelése az állami intézményrendszer fejlesztésével érhető el. Fenntartható, hosszútávú megoldásokkal, egységes társadalmi esélyteremtési módszerekkel, átlátható és elszámoltatható rendszerek működésével teremthető meg a társadalmi biztonság és esélyegyenlőség. A tanoda intézményesülése tankönyvi példájává válhat annak, hogy az aktív állami szerepvállalásnak, a kormányzati felelősségvállalásnak és költségvetési támogatásnak köszönhetően miként válhat egy felzárkóztatást célzó projekt professzionális szociális ellátássá.

A kutatás azonban arra is rávilágított, hogy a szolgáltatás több területen is újra tervezést igényelne. A döntési pozícióban állók számára javasolnám a finanszírozás, az ellátást igénybe vevők és az adminisztrációs terhek tárgykörének megreformálást. Elsősorban a finanszírozás területén célszerű átgondolni a feladategységek után járó támogatási rendszert. Egy új megközelítésben a tanodát rendszeresen igénybe vevők tekintetében a tényleges létszám alapján kellene a támogatásokat megállapítani. Miként az más szociális ellátások esetén is gyakorlatként működik, a KENYSZI rendszerben jelentett gyerekek száma utána lenne tanácsos megállapítani a finanszírozás mértékét. Időszerűvé vált, hogy a döntéshozók kiterjesszék a célcsoport körét és felismerjék, hogy a covid és a jelenlegi gazdasági válság következményeként már nem csak a leghátrányosabb helyzetű családok gyermekeinek van szüksége a tanoda szolgáltatásaira, hanem a középosztályhoz tartozó családoknak is. A hátrányos helyzet és a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermekek mellett a lemorzsolódással veszélyeztetettek, az utcán csellengők, a szegregátumban élők, vagy az elvált szülők gyermekei is érintettek. Az irányítás és ellenőrzés tekintetében mihamarabbi egyszerűsítésre lenne szükség. A különböző irányító és ellenőrző szervek eltérő adminisztrációs követelményeit javasolnám egységesíteni, méghozzá egy hasonló rendszerben, mint a Biztos Kezdet Gyerekház működése során használt Dokumentációs Rendszer, mely adaptálható lenne a tanodára is. Egy online rendszer kedvezőbb, költséghatékonyabb adatkezelésre, adatfeldolgozásra adna lehetőséget.

A gyermekvédelmi rendszerbe integrálódott tanodaszolgáltatás – az *elmúlt évek működési tapasztalatai alapján körvonalazódott szociálpolitikai javaslatokkal tovább fejlesztve* – a magyar szociálpolitikai egyik olyan vívmányává nőheti ki magát, mely nemzetközi szintéren is mintául szolgálhat azon országoknak, ahol továbbra sem megoldott az iskolán kívüli esélynövelő programok egységes, hosszú távú működésének biztosítása.

IRODALOM

Autonómia Alapítvány (2017): „*Van ami jól megyen, van ami nem megy jól.*” A tanodák működéséről. <http://autonomia.hu/wp-content/uploads/2017/02/Tanoda-ku-tat%C3%A1s-%C3%B6sszefoglal%C3%A1s.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 08. 10.)

Baráth Szabolcs, dr. Binder Mátyás, dr. Fejes József Balázs, Vidák Gábor, dr. Víg Tibor: *Tanodai tapasztalatok (2015–2019) Tanodajellemzők, egyéni fejlesztés, mérés.* Záró tanulmánykötet. Szerkesztette: Dr. Binder Mátyás. Oktatási Hivatal, 2019. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/efop317/kiadv/EFOP317_Tanoda_Zarotanutlmany_nyomdai_jav.pdf (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Bihari Ildikó: *A hátrányos helyzetű tanulók nem-kognitív készségeinek fejlődése a tanodában.* Doktori (PhD) értekezés tézisei. Debrecen 2021. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/320588> (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Bihari Ildikó – Csoba Judit: „Az iskolán túl...” A tanodák szerepe a hátrányos helyzetű tanulók társadalmi integrációjában. *METSZETEK.* Vol. 7 (2018) No.2 DOI 10.18392/metsz/2018/2/1 https://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201802_01.pdf (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Ceglédi Tímea: *Felzárkóztató programok hatásvizsgálata.* In.: Györgyi Zoltán (szerk.) (2015): *Felzárkóztatás, hatásvizsgálatok.* Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest, 2015. <https://mek.oszk.hu/15500/15582/15582.pdf> (A letöltés ideje: 2021. 11. 14.)

Fejes József Balázs (2016): *A tanodaszféra és a tanodaplatform kapcsolódási pontjai.* In: Fejes J. B., Lencse B., Szűcs N. (szerk.): *Mire jó a tanoda? Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged,* 13–22. https://motivaciomuhely.hu/wp-content/uploads/2016/04/Mire-j%C3%B3-a-tanoda_webfinal.pdf (A letöltés ideje: 2021. 03. 18.)

Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (2018): *Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén.* In: Fejes J. B., Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11–30. http://www.staff.u-szeged.hu/~fej-esj/pdf/En_vetkem_online_hq.pdf (A letöltés ideje: 2021.11.14.)

Győri Péter: *A normatív finanszírozásról - "Tékozló koldus ruháját szaggatja",* Szakértői javaslat, ÁRB, 2007. <https://www.bmszki.hu/hu/szocialis-munka-megujitasa/tekozlo-koldus-dosszie> (A letöltés ideje: 2021. 11. 14.)

Havasi Virág (2015.): Tanodák kívülről – belülről. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológiai Intézet. *Szellemes Tudomány*, 6. évfolyam 1–2. 158–172. https://atti.uni-miskolc.hu/docs/SZeT2015_12.pdf (A letöltés ideje: 2022. 08. 10.)

Jámbor Zsuzsa (2013): *A szociális pályázatok perspektívái Magyarországon*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Intézet. <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=14687> (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Kerényi György (2005, szerk.): *Tanodakönyv. Javaslatok tanodák szervezéséhez*. Sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest. 18., 69. <https://docplayer.hu/2295299-Tanodakonyv-javaslatok-tanodak-szervezeséhez-tanodakonyv.html> (A letöltés ideje: 2022.08.09.)

Kovai Cecília, Szőke Alexandra (2021): A „siker kovácsai”: a Biztos Kezdet gyerekházak és a tanodák intézményesülésének dilemmái. *Tér és Társadalom* 35. évf., 4. szám 166–189. o. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3380> (A letöltés ideje: 2022.08.08.)

Kovrig Béla (1936): *Szociálpolitika*. Magyar Szemle Társaság. Athenaeum nyomda. Budapest.

Nagy Krisztina (2020.): Tanodák térben és időben a mozgalmótól a professzióig. *Szociálpolitikai Tükör*. 2020. II. évfolyam, 3–4. szám. http://szocpoltukor.hu/wp-content/uploads/2021/01/tukor_2020_3_4.pdf (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

Németh Szilvia (2008): *A tanoda-típusú intézmények működésének, tevékenységének elemzése*. Tárki-Tudok https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/tanodaelemzes_tarki_ref_08_0.pdf (A letöltés ideje: 2022. 08. 10.)

Szűcs Norbert – Fejes József Balázs (2021): Csodafegyver vagy pótcselekvés? A tanodamozgalom története és legitimációs kérdései. *Iskolakultúra*, 31. évfolyam, 2021/01. szám. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/22821/1/34052-ArticleText-39913-1-10-20210304.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

Tóbiás László: *Gyermekek alternatív napközbeni ellátásának gyakorlata Magyarországon*. PhD dolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitikai program. 2009. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/45525/Kd_11339.pdf (A letöltés ideje: 2022. 09. 28.)

HIVATKOZOTT ÚTMUTATÓK, STRATÉGIÁK

Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia érvényesülésének értékelése. Értékelő Jelentés. Véglegesített változat. KOPINT-TÁRKI. Konjunktúrakutatási Intézet Zrt. Budapest, 2020. <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/mntfs2030.pdf> (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia II. Tartósan rászorulók – szegény családban élő gyermekek – romák (2011–2020) Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság. Budapest, 2014.

http://www.ilo.org/dyn/youthpol/es/equest.fileutils.dochandle?p_uploaded_file_id=622 (A letöltés ideje: 2021. 11. 24.)

Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030. Budapest, 2021. <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/mntfs2030.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 08. 10.)

Szakmai ajánlás a tanoda szolgáltatás működtetésére. Belügyminisztérium. Gyermekesély Főosztály. Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság. 2021. https://tef.gov.hu/wp-content/uploads/2021/05/Szakmai-Aj%C3%A1nl%C3%A1s-l.-sz.-m%C3%B3dos%C3%ADt%C3%A1sa-al%C3%A1%C3%ADrt_05.05.pdf (A letöltés ideje: 2022. 08. 10.)

Szakmai Ajánlás a Biztos Kezdet Gyerekház szolgáltatás működtetésére. Társadalmi Esélyteremtési Főigazgatóság. Belügyminisztérium. Budapest, 2020. <https://tef.gov.hu/wp-content/uploads/2022/01/Szakmai-ajanlas.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 09. 28.)

Tanodaszterd 3. <https://docplayer.hu/19508044-1-a-tanodaszterd-celja-3-2-a-tanoda-meghatarozasa-3-3-a-tanoda-celcsoportja-3-4-a-tanoda-feladatai-4.html> (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

Sztojka Attila – dr. Parrag Zsolt: A roma szakkollégiumok működésének alapelvei és alapvető követelményei, működésének alapjai. 2018. https://www.oktatas.hu/felsooktatas/roma_szakkollegiumok (A letöltés ideje: 2022. 09. 28.)

HIVATKOZOTT JOGSZABÁLYOK

1993. évi LXXIX. Köznevelési törvény

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

2003. évi LXI. törvény a köznevelésről szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról

2018. évi L. törvény Magyarország 2019. évi központi költségvetéséről

15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről

369/2013. (X. 24.) Korm. rendelet a szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatók, intézmények és hálózatok hatósági nyilvántartásáról és ellenőrzéséről

40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet a gyermekek esélynövelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

TÁBLÁZATOK, ÁBRÁK, DIAGRAMOK JEGYZÉKE

1. sz. táblázat. A tanoda kötelező és önként vállalt feladatai. (Saját szerkesztés. Forrás: a gyermekek esélynövelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 40/2018. (XII. 4.) EMMI rendelet alapján. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800040>.EMM (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

2. sz. táblázat. A tanoda pályázati finanszírozási időszakainak kronológiája. (Forrás: Szűcs Norbert – Fejes József Balázs (2021): Csodafegyver vagy pótcselekvés? A tanodamozgalom története és legitimációs kérdései. Iskolakultúra, 31. évfolyam, 2021/01. szám. 52. o.
2. táblázat. A tanodapályázati kiírások néhány jellemzője a finanszírozás szempontjából. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/22821/1/34052-ArticleText-39913-1-10-20210304.pdf> (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

3. sz. táblázat. A tanodák adatai a normatív finanszírozási időszakban. (Saját szerkesztés. Forrás: KSH 25.1.1.10. Gyermejkölési alapellátások táblázata alapján https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0010.html) (A letöltés ideje: 2022. 09. 26.)

1. sz. ábra. A tanoda helye a gyermekvédelem rendszerében. (Forrás: Szocokos. Gyermejkölési alapellátások. InfoGraf. 2019. <https://tamogatoweb.hu/gyermejkolcsi-alapellatasok/> (A letöltés ideje: 2022. 09. 28.)

1. sz. diagram. Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és tanulók központi statisztikai nyilvántartása. (Saját szerkesztés. Forrás: KIR „Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek és tanulók központi statisztikai nyilvántartása”. https://www.oktatas.hu/hivatali_ugyek/kir_erdeklodo (A letöltés ideje: 2021. 11. 14.)

KOBL GABRIELLA ADRIENN

Netflix és az HBO dokumentumfilmjei átformálják-e a fiatalok szerint laposföldhívőket? A Netflix és az HBO dokumentumfilmjei, mint új tudománykommunikációs eszközök hatásának vizsgálata fiatalok körében

Bevezetés

A tudománykommunikáció kiemelt fontosságú a tudományszkepticizmus mérséklésében és az álhírek kiszűrésében. Erre a *COVID-19* járvány is rámutatott, ugyanis ebben az időszakban a tudományos szakértők véleménye gyakran nem tudott átútni a médiazajon, és az álhírek, a cselekvési irányelvek kuszasága, az oltások haszna körüli dezinformáltság emberéleteket veszélyeztetett.

Az elmúlt évek történéseinek kommunikációja az *infodémia*¹ fogalmával jellemezhető. Z. Karvalics László (2020) szerint ez nem egyszerű „médiahatás”, sokkal inkább egy olyan folyamat melyben az interperszonális kommunikáció összemosisodik a perszonális kommunikációval. Ez azt jelenti, hogy a személyes üzentek és beszélgetések terjesztenek pontatlan állításokat egy-egy téma kapcsán, amire döntéseiket alapozzák a fogyasztók ahelyett, hogy azt egy hivatalos médium platformjairól származó hírre tennék.

Felmerül tehát a kérdés, hogyan válhat az embereknek számára fontosabbá egy *influencer* véleménye, mint egy kutató tudása? Hogyan lehet a közösségi médiában közzétett ellenőrzött hírt tartalmazó bejegyzés alatt a hír valódiságáról agresszív vita a felhasználók között? Egy fiatal hol tud a számára legértetőbb módon hozzájutni az őt érdeklő információkhoz?

A világ és tudomány globalizációja miatt mindenkinek elérhetővé váltak a legfrissebb hírek és ennek a globális kommunikációnak a tudós, a médiamunkás és a laikus is résztvevője. Az információ hozzáférhetősége a szélessávú internet és az okostelefonok tömeges elterjedésével felgyorsult és könnyebbé vált. Fontos azonban megemlíteni, hogy a globális kommunikáció laikus résztvevői

¹ Infodémia (ZKL, 2020): valós információk töredékének keveredése és torzulása valótlán állításokkal, melyek gyorsan terjednek a közösségimédia különféle csatornáin.

nem ugyanolyan mélységben tudják feldolgozni a tálatl információt. A társadalom tagjaitól nem várható el, hogy magas szinten értsenek a legkülönbözőbb tudományterületekhez, ezért egy egyszerűbb védekezési mechanizmust választanak: mítoszokat generálnak. Egy olyan történetet, amivel könnyebben fogadják el azokat a részleteket, amiket nem értenek. Komplex kérdések esetében is egyszerű válaszokra törekednek. Ezt a kapcsolatot használja ki pozitív értelemben a tudományos ismeretterjesztés és a tudománykommunikáció, negatív értelemben pedig a tudományszkepticizmus.

A tudománykommunikáció újgenerációs platformjai együtt fejlődtek a digitális médiával, és ahogy átkerülnek a televízió képernyőjéről a YouTube-ra, a tudománykommunikátorok és tudósok könnyed hangvételű előadásai az offline térből a Twitterre kerültek. David Attanborough lassú, kedves hangját felváltották a gyorsan pörgő hatásos infografikák és animációk a dokumentumfilmekben, amik már nemcsak a jól megszokott, erre specializálódott csatornák készítenek, hanem olyan népszerű filmek gyártói, mint a *Sex Education*, vagy a *Trónok harca*, tehát a nagy *streaming* csatornák². Ez szociológiai szempontból azért kiemelten érdekes, mert ezeknek a platformoknak a jelenlegi felhasználói többségében a 18–29 éves korosztályba tartoznak.³

A Netflix kutatása szerint⁴ érdeklődéssel fordulnak a nézők e témák iránt, ez a műfaj évről évre nagyobb szerepet kap, és folyamatos gyártásuk mellett a szakma is egyre inkább díjazza ezen alkotásokat.⁵ Ezek a filmek nemcsak a szórakozni, hanem a szórakozva tanulni vágyóknak is szólnak.

² Az **HBO Max**: egy amerikai online streaming csatorna, melyet az AT&T birtokol és a Warner Media Entertainment üzemeltet 2020. május 27. óta. Sajtógyártású filmeket és sorozatokat is készít.

A **Netflix, Inc.**: szintén amerikai médiaszolgáltató és produkciós vállalat, amelyet Reed Hastings és Marc Randolph alapított 1997-ben. A cég elsődleges tevékenysége médiatartalmak előfizetéses alapon való szolgáltatása, online streaming formátumban valósít meg. 2020 novemberében világszerte körülbelül 195 millió előfizetővel rendelkeztek,

³ Forrás: Netflix Statics <https://truelist.co/blog/netflix-statistics/> Letöltve: 2022.10.11.

⁴ Forrás: <https://financesonline.com/number-of-netflix-subscribers/> Letöltve:2022.09.11

⁵ Forrás: <https://www.whats-on-netflix.com/news/what-movie-tv-genres-perform-well-in-the-netflix-top-10s/> Letöltés: 2022.09.22.

A *streaming* csatornák a fiatalok életében új szabadidős lehetőségként jelentek meg. Ez a törzsközönség *binge-watching*-al⁶ folyamatosan fenntartja a piacot, a rendezők és a gyártók pedig alig győzik kiszolgálni az egyre erősebb fogyasztási igényeket. Ezt a nagymértékű fogyasztást elősegíti az is, hogy már nem csak TV készüléken lehet tartalmat fogyasztani. Mobilinternet szolgáltatással különféle eszközökön (okostelefonok, tabletek) a világ bármely pontjáról és bármelyik időzónájából képesek a fiatal felhasználók bekapcsolódni a fogyasztásba. Amellett, hogy már nincsenek eszközi korlátjai a fogyasztásnak, ezek az új platformok interaktívvá is teszik a felületen eltöltött időt, hogy tovább növeljék a bevonódást.

utatásomban arra keresem a választ, hogy a Netflixen és az HBO Maxon futó dokumentumfilmek milyen hatást gyakorolnak a 18–29 év közötti fiatalok tudománnyal, tudománykommunikációval kapcsolatos attitűdjére. Megváltathatja-e, a fent említett platformokon megjelenő dokumentumfilm egy fiatal hozzáállását a tudományhoz? Lehetnek-e ezek a filmek a tudományскеpticizmussal és az álhírekkel vívott harc új eszközei?

Munkám során további fontos újdonság, hogy új fogalmi keretbe helyezem a tudományos ismeretátadás formáit (tudományos ismeretterjesztés, tudománykommunikáció, tudományos kommunikáció), ami eddig hiányzott a szakirodalomból.

2.1 Tudományos ismeretátadás

2.1.1 Tudománykommunikáció jelentése

Tudományos ismeretterjesztés, tudománykommunikáció, tudományos kommunikáció? Ezekben a fogalmakban mind van valami közös, de nem fedik egymást. Ahhoz, hogy a tudománykommunikáció fogalmával továbbiakban lehesse dolgozni, konceptualizálni kell az.

A tudományos ismeretterjesztés fogalma Tombi Beáta szerint a következőt takarja: „... *egyrészt a tudományos művek ismeretterjesztését, másrészt pedig a tudományos módon folytatott ismeretterjesztést. Eszerint tehát a tudományos ismeretterjesztés a tudományos diskurzusból nőtte ki magát*” (Tombi, 2018: 61). A tudománykommunikációt szélesebb körben úgy definiálták, mint

⁶ Binge Watching: sorozatok, sorozatrészek folyamatos, egymásutáni megnézése, „darálása”.

a „... megfelelő képességek, közegek, aktivitások vagy dialógusok, amik a következők közül kiváltképpen egy vagy több személyes választ a tudomány iránt: tudatosság, élvezet, érdeklődés, vélemény, megértés” (Burns et al, 2003: 183–184). A tudománykommunikáció fogalmával kapcsolatban azonban nincs szakmai konszenzus, a kevés rendelkezésre álló forrás más-más részét ragadja meg a jelenségnek (Jensen, 2014). Ennek egyik oka lehet, hogy egy olyan folyamatról beszélünk, melynek szereplői mind más intenzitással, gyakorisággal és más mélységben végzik ezt a tevékenységet és eltérő területen tevékenykednek. Ezért nem alakult ki olyan egységes szakmai közösség, aki vizsgálná ezt a tárgykört és javaslatokat tehetne annak fejlődésére, mérné a hatékonyságát stb.

A zavar elhárítása érdekében a tudománnyal kapcsolatos bármilyen kommunikációt tudományos ismeretátadás terminus alatt fogom tárgyalni dolgozatomban. A további fejezetekben pedig egy új modellt állítva igyekszem egyértelműbbé tenni a Magyarországon gyakran koncepciótlanul használt tudományos ismeretterjesztés, tudománykommunikáció és tudományos kommunikáció fogalmakat.

2.1.2 A tudományos ismeretátadás résztvevői és színterei

Korábbi kommunikációtudományi munkám során egy egységes szemléletrendszerbe emelve a tudományos ismeretátadás egyes szereplőit, az alábbiakban ismertetett modellt állítottam fel ⁷. A modell lényege úgy ragadható meg, hogy a tudományos ismeretátadás tudós-tudós, tudós-média, tudós-társadalom és média-társadalom relációkban zajlik. Ezek lehetnek egy- (pl.: rádiós műsorok) vagy kétirányú (pl.: *social media*) csatornák.

Az új generációs tudományos ismeretátadás színterei⁸ a klasszikussal ellentétben lehetővé teszik a csatornai segítségével a valódi két irányú kommunikációt több résztvevő között. A kommunikációs aktus a tudósok között a közösségi média segítségével (LinkedIn, Facebook, Instagram, Twitter) felgyorsult és közvetlenebbé vált. Azáltal, hogy tudományos anyagokat osztanak meg (akár a nyilvánosság számára) azonnali visszajelzést kaphatnak. Ez a folyamat

⁷ Ez az alfejezet részben megegyezik a *Klasszikus tudománykommunikáció létjogosultsága vidéken és Budapesten a generációk tükrében* címen 2020-ban megvédett Kommunikáció és Médiatudomány BA szakdolgozatom *Tudománykommunikáció új modellje* fejezetével alfejezetével.

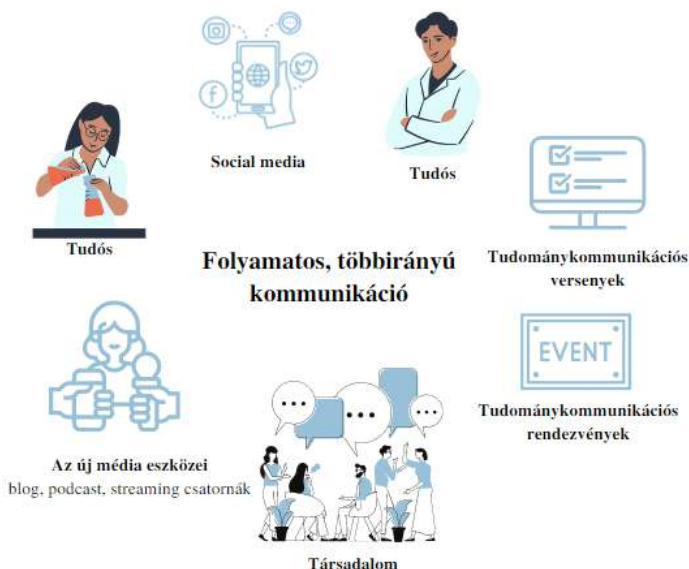
⁸ Lásd bővebben: Egyed–Mécs–Neumann–Palugyai (2012)

az információátadást gyorsítja, a bizalmat és a megközelíthetőséget fokozza, ugyanakkor a nem publikált, ellenőrizetlen anyagok téves adatokat, következtetéseket is tartalmazhatnak.

A tudósok és újságírók számára az újmédia eszközei (blogok, podcastek, videók) szintén több irányú kommunikációt jelentenek, az állandó online jelenlét és a hírverseny miatt szintén gyorsabban terjed az aktuális információ. Ezek az újmédiás eszközök gyakran nem helyhez kötöttek, ezért a társadalom tagjai könnyen hozzáférnek az információhoz vagy a szórakoztató tartalmakhoz.

Új csatornaként jelennek meg az interaktív tudománykommunikációs és ismeretterjesztő rendezvények, ahol a tudós közvetlenül is tud szólni a laikusokhoz. Ilyen csatornaként jelennek meg a tudományos versenyek is, ahol nemcsak maga a csatorna üzemeltetése a cél, hanem a tudománykommunikáció új generációs elemeinek fejlesztése, népszerűsítése is.

1. Ábra - Az új generációs tudományos ismeretátadás modellje
(Forrás: saját ábra)

2.1.3 A tudományos ismeretátadáshoz kapcsolódó szociológiai folyamatok

A tudományos ismeretátadáshoz kapcsolódó társadalmi folyamatok megértése azért fontos, mert ezen kommunikációs aktusok végcélja, hogy hatást érjenek el a célközönség köreiben. Ilyen társadalmi hatások a „*public understanding of science*” (PUS – a tudomány megértése a társadalom által), a „*science literacy*” (SL – tudományos tájékozottság) és a „*science culture*” (SC – tudományos kultúra). Képzeldük őket el, mint egy létrát, aminek az alábbi sorrendben találhatóak fokai. (Burns et al, 2003:1).

A **PUS** (*public understanding of science*)⁹ azt jelenti, hogy a társadalom tagjai miképpen vélekednek a tudományról. Legalul helyezkednek el azok, akik tudatosan negligálják a tudományt vagy teljesen semlegesek. Egy fokkal feljebb a lelkes laikusok helyezkednek el (pl.: hobbi csillagászok), de nem tudósok.

Egy magasabb szint a **SL** (*science literacy*), ami a tudományosan tájékozottakat foglalja magába. Senkinek nem lehet pontos ismerete, de még talán fogalma sem minden egyes tudományterületről, de egy társadalomnak előnye származik abból, ha tagjai széleskörűen tájékozottak, ezáltal gyorsabban alkalmazódnak a változásokhoz vagy fogadnak el újabb technológiákat.

Az utolsó kulcsfogalom egy magasabb szintér, az **SC** (*science culture*) azt jelenti, hogy egy adott társadalom nagy teret enged a tudományos és a tudományok iránt nyitott réteg számára. Ez az a foka a tudományos tartalmak elfogadásának, ahol a társadalom tagjai önállóan sajátítják el ezeket a tartalmakat, igényük van arra, hogy hitelesen, naprakészen tájékozódjanak. Ez a szint egy ideálkép a tudományos társadalomról, ahol a tudomány és az információ alapérték, és annak legteljesebb megismerésre törekszik mindenki (Iaccarino, 2003). Például, ahol sokkal több tudományos kutatóintézet vagy egyetem van, az az emberek mindennapi életének része. Az intézmények számos kutatót foglalkoztatnak és több ponton részét képezik a hétköznapi emberek életének.

⁹Forrás: MINDENTUDÁSEGYESÍTEMÉ – Nyomjuk a PUS-t, de mi is az? <https://mindentudas.hu/arch%3%advum/metavita/tudom%3%a1ny-%3%a9s-kommu-nik%3%a1ci%3%b3/8120-a-nyilvanosság-tudomanykepe.html> Letöltve:2022.05.22.

Dokumentumfilmek régi és új platformokon

A dokumentumfilm, mint műfaj csakúgy, mint a média számos területe, folyamatos átalakuláson megy keresztül. Ez a változás a tartalmak műfaji sajátosságában, szerkesztésében és témaválasztásában is megjelenik, csakúgy, mint abban, hogy mi a közvetítője, tehát milyen eszközön jutnak el a felhasználókhoz. Ezt az átalakulást a szakma is folyamatosan díjazza. Az Internet Movie Database (IMDB, 2018) összes filmjén alapuló tanulmány szerint 1990 és 2018 között a dokumentumfilm műfaja a nézők preferenciáiban soha nem látott növekedést mutatott (5%-ról 22%-ra). A kulcs egyrészt abban rejlik, hogy a fikcióhoz képest olcsó műfaj, másrészt az online platformok térnyerésében, ahol a dokumentumfilmeket - különösen az újságírói dokumentumfilmeket - hírként és filmtermékként is fogyasztják (Camarero,2021). dokumentumfilmek eleinte útinaplók audiovizuális megjelenései voltak. Az első ilyen filmek előállítására költséges volt, későbbiekben a technológia fejlődése miatt egy olcsó műfajjává vált. A dokumentumfilmeket kezdetben szervezett vetítéseken lehetett csak elérni, illetve művészmozik műsorlistáján szerepeltek. A kábeltévék és a műholdas műholdas tévécsatornák megjelenésekor terjedtek el tömegével speciális dokumentumfilmes csatornákon. A legfontosabb ismervük, hogy bemutassák a valóságnak egy szeletét, olyan információkhoz juttassák a nézőket, amihez nem férnek hozzá könnyedén. Az ember igazság utáni vágya, információéhsége teremtette és tartotta életben ezt a műfajt.¹⁰ *“Az oknyomozó újságírás, a valódi krimi és a reality TV-sorozatok gyakran tökéletlen, de lényegében hiteles és viszonyítható bepillantást engednek a nézőnek a nem fikciós történetmesélésbe, lebontva a történetmesélők és a történet közötti korlátokat”*¹¹

Mára azonban nagyot változott a dokumentumfilmek tartalmi és formai palettája. Az Instagramon megjelenő, celebek életét bemutató rövid tartalmaktól kezdve a streaming felületeken elérhető fontos mondanivalót tartalmazó hosszú, esszé-szerű anyagokig ma már bármit megtalálunk.¹²

¹⁰ Forrás:<https://www.whats-on-netflix.com/news/what-movie-tv-genres-perform-well-in-the-netflix-top-10s/> Letöltve: 2022.10.03.

¹¹Forrás:<https://www.polygon.com/22465730/documentaries-netflix-apple-hbo-streaming-evolution>) Letöltve:2022.09. 23.

¹²Forrás:<https://www.polygon.com/22465730/documentaries-netflix-apple-hbo-streaming-evolution>) Letöltve:2022.09. 23.)

Ami azonban fontosabb a tartalmi sokszínűségnél az új platformokon megjelenő dokumentumfilmek kapcsán, az a hatásgyakorló- és attitűdváltoztató szerepük. Például egy, a Netflix kreatív tartalmakért felelős igazgatójával készült interjúban elhangzott¹³, hogy a kongói gorillák védelmére létrejött Virunga Nemzeti Parkról szóló dokumentumfilmük után rekord mennyiségű adomány gyűlt össze. Ez elmondása szerint annak köszönhető, hogy kiváló történetmesélőkkel dolgoznak, valamint akkora az elérése egy-egy ilyen filmnek, amire korábban nem volt példa a műfajban.

Ezen túl az is mutatja a Netflix sikerét a területen, hogy 2016-ban az előfizetők 73%-a fogyasztott a felületen legalább egyszer dokumentumfilmes tartalmat.¹⁴ A COVID-járvány alatt megjelent *Tiger King* c. dokumentumfilmjüket 34 millióan nézték meg a megjelenést követő napokban.¹⁵ Azóta olyan népszerűvé váltak ezek a tartalmak, hogy az USA-ban már a 3. legnépszerűbb műfajjá nőtte ki magát a dokumentumfilm, megelőzve a romantikus és populárisabb tartalmakat.¹⁶ Erre reagálva a Netflix újabb és újabb ilyen műfajú tartalmakat rendel be, így mára a tulajdonában lévő filmek 8%-a dokumentumfilm.¹⁷ Az egészségügyi válság miatt azt prognosztizálják, hogy egyre többen fognak érdeklődni ezen tartalmak iránt, tehát a trend nemhogy alábbhagy majd, hanem inkább erősödni fog. Ennyi nézőt elérve olyan társadalmi diskurzust tud indukálni egy-egy ilyen alkotás, amire korábban nem volt példa. Így okkal feltelezhetjük, hogy reális attitűdváltoztató hatása lehet ezeknek a filmeknek.

Fontos kiemelni, hogy a klasszikus dokumentumfilmekhez jelenleg azok férnek hozzá nagyobb számban, akik még a televíziózás hagyományos módját ismerik és használják. Ugyanakkor a Netflix, mint piacvezető streaming platform előfizetőinek 70%-a a Z-generáció tagjai közül kerül ki.

¹³Forrás:<https://www.polygon.com/22465730/documentaries-netflix-apple-hbo-streaming-evolution>) Letöltve:2022.09. 23.

¹⁴Forrás:<https://www.businessinsider.com/netflix-is-a-documentary-powerhouse-heres-why-2017-3> Letöltve:2022.10.05.

¹⁵ Forrás: <https://www.documentary.org/feature/svod-europe-covid-and-post-covid> Letöltve: 2022.09.21.

¹⁶ Forrás: <https://financesonline.com/number-of-netflix-subscribers/> Letöltve: 2022.09.11

¹⁷Forrás: <https://www.polygon.com/22465730/documentaries-netflix-apple-hbo-streaming-evolution>) Letöltve:2022.09. 23.

A nagy *streaming* platformok egyszerre képviselik a tömegfogyasztás (*binge-watching*) és a *slow-media*¹⁸ elemeit, ami leginkább a dokumentumfilmek műfajában jelentkezik. Ez a jelenség olyan változást hozhat az emberek online filmzési szokásaiba, ami egy igényes, lassabb szerkesztésű, grafikailag és érzelmileg gazdag televíziózást eredményezhet.

Tudományszkepticizmus

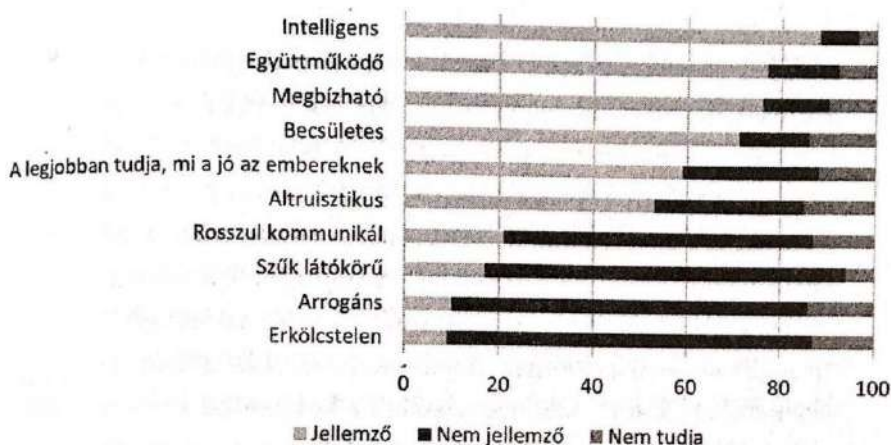
A tudományszkepticizmus a tudományos eredmények és maga a tudományos módszer szisztematikus megkérdőjelezését jelenti (Bauer et al, 2000).¹⁹ Nagyon fontos, hogy ezt megkülönböztessük a tudományos szkepticizmustól, ami a tudományos tartalmak állandó felülvizsgálatát jelenti és fontos a tudomány egészséges, önkorigáló működése szempontjából. Ebből az önfelülvizsgálatból fakadóan egyes korábban legjobbnak tartott modelljeink, eredményeink idővel felülíródnak egy még jobb verzió által. Ez a folyamat a laikusok szemszögéből nehezen érthető, és bizalomvesztéshez vezethet. Erre a folyamatra reagál a tudományszkepticizmus, ami a társadalom által vágyott (bár fals) bizonyosságokkal kecsegtetve nyer egyre több teret. Ehhez a folyamathoz járul hozzá az is, hogy a tömérdek mennyiségű információból nehéz kiemelni azt, hogy mi a valóságos és mi a hamis. Ezt a médiumok közötti hírverseny élez ki és generálja újra.

Ahogy említettem, a tudományszkepticizmus erősen összefügg a bizalom kérdéskörével, tehát, hogy a társadalom mely intézményeit, aktorait tartja az egyén hitelesnek. Az Eurobarométer 2021-es ²⁰kutatása szerint a magyarok a tudósok pozitív tulajdonságait elismerik és értékelik, ugyanakkor a becsületesség tekintetében a megkérdezettek 20 %-a szerint nem jeleskednek, illetve a megkérdezettek 15% szerint nem jellemző a tudósokra a megbízhatóság. (4. ábra)

¹⁸ **Slow media:** Olyan alternatív médiakészítési- és használati módokat szorgalmaz, amelyek szándékosabbak, élvezetesebbek, tartósabbak, jobban kutattak/írtak/tervezettek, etikusabbak és összességében jobb minőségűek.

²⁰ Forrás: EUROBAROMETER <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2237> Letöltés: 2022.10.11.

2. Ábra - Tudósok megítélése a magyarok szerint
(Forrás: Krekó – Falyuna, 2022. 15.)

Ez a folyamat a *COVID-19* járvány alatt jelentős mértékben felgyorsult. A tudomány mindenkori állása napról-napra változott, ami elképesztő hatékonyságra vall, azonban elbizonytalanította az embereket, akik nem tudták követni a legújabb eredményeket. Így a fokozódó bizonytalanságból erőre kapott a tudományos módszerrel szemben szkeptikus tábor, akik a bevezetőben említett mítoszokat generálva, fals bizonyosságokkal nyerték meg maguknak a társadalom jelentékeny részének bizalmát.

A bizalomvesztésen kívül Farkas és mtsai. (2022:9) szerint „... minél konzervatívabb egy válaszadó, annál nagyobb eséllyel szkeptikus a tudománnyal szemben általánosságban, illetve annál kisebb eséllyel bízik a tudósok erőfeszítésében a hatékony vakcinák kifejlesztésére”. Egy másik, brazil kutatásban Jair Bolsonaro támogatói (konzervatív jobboldal) előbb tartják igaznak az összeesküvés elméleteket, melyek járvánnyal kapcsolatban terjedtek a közbeszédben és a közösségimédiában, mint a hivatalos, tudományos elveken alapuló információkat, illetve általánosságban nem olyan jól informáltak. A tanulmány arra is kitér, hogy van-e összefüggés a tájékozódási csatornák és a tudomány iránti bizalom között. A kutatás szerint a magyarok és amerikaiak körében a tudomány iránti bizalmasság nő, ha az információ a TV-ből vagy hagyományos nyomtatott médiumból érkezik, ugyanakkor a közösségi médiából érkező információknak erre nincs hatása. Ezen kívül számos szociode-

mográfiai tényezőt is figyelembe vettek, amikor a tudományba vetett bizalmat vizsgálták. A kutatók szerint a felsőfokú iskolai végzettségűek és a városi környezetben élők képviselnek legkevésbé tudományszkeptikus álláspontot. Ennek értelmében a tudományszkeptizmus csökkentése nemcsak a tudományos tartalmak számbeli növekedésére van szükség, sokkal inkább ezeknek a tartalmaknak a megfelelő formában való közlésére ahhoz, hogy képesek legyenek attitűdváltoztató hatást kifejteni.

Hazánkban és szerte a világban nemcsak a járványhoz kapcsolódóan jelennek meg tudományszkeptikus csoportok. Egyre nagyobb társadalmi támogatást nyernek a laposföldhívők, ²¹GMO-ellenesek ²²és 5G-félők²³. Ezen csoportok egyre nagyobb teret nyerve képesek aláásni a *science culture* kialakulását, mint a tudományos ismeretátadás legmagasztosabb célját. Ezért új, hatékony eszközöket, formákat, csatornákat kell találjunk, amikkel képesek lehetünk tömegeket hiteles információval elérni és elfogadtatni velük a tudománnyal természetesen együtt járó bizonyos fokú bizonytalanságot. Ahogy az előző fejezetben láttuk, a Virunga Nemzeti Park példáján a streaming csatornák dokumentumfilmjei talán képesek lehetnek minderre.

3. Célkitűzés

Fő célom tehát, hogy megvizsgáljam, a tudománykommunikáció újgenerációs színtereként megjelenő Netflix és HBO gyártotta dokumentumfilmek gyakorolnak-e hatást a 18–29 éves korosztály tudomány és tudósok iránti attitűdjére? Továbbá vizsgálom a fiatal korosztály tudományszkeptizmussal kapcsolatos véleményét, attitűdjét, illetve az új típusú dokumentumfilmek tudományszkeptizmusra gyakorolt hatását. Jelenleg a Netflix fogyasztói bázisának 73%-a (18–34 évesek) közül kerül ki. Így úgy gondolom, hogy az általam választott korosztály képes jól bemutatni a fogyasztási trendeket és azt, hogy a dokumentumfilmek milyen hatást gyakorolnak az említett korosztályra.

²¹ Laposföld hívők: <https://24.hu/tech/2019/02/18/laposfold-hivok-youtube-terjedes/>

²² GMO: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20151013STO97392/hat-dolog-amit-erdemes-tudni-a-genmodositott-elelmiszerekről>

²³ 5G ellenesek: <https://24.hu/tech/2020/10/19/europai-unio-5g-mobilhalozat-level-dez-informacio/>

Munkám során azt a célt is megfogalmaztam, hogy kontextusba helyezzem a tudományos ismeretátadás fogalmi pontatlanságait, és elhelyezzem egy modellben a tárgyalt újgenerációs és klasszikus dokumentumfilmeket.

4. Kutatási Módszertan

4.1 Fókuszcsoportos interjúk

A dokumentumfilmek a tudomány és a kutatók iránti attitűdformáló, illetve befolyásoló hatásának vizsgálatához online fókuszcsoportos interjúkat végeztem. Az interjúk szervezésénél törekedtem arra, hogy a nemek aránya és a lakóhely típusa szerint kiegyenlítették legyenek a csoportok. Ezen felül az iskolai végzettség szerint homogén csoportokat hoztam létre, diplomás és felsőfokú tanulmányokat folytató, illetve nem diplomás, maximum középfokú végzettségű fiatalok kerültek egy csoportba. Két életkori kategóriára bontottam a résztvevők csoportját: 18–24, és 25–29 évesekre. Így tehát összesen 4 csoportot állítottam össze: felsőfokú tanulmányokat folytató vagy diplomás 18–24 éves, felsőfokú tanulmányokat folytató vagy diplomás 25–29 éves, maximum középfokú végzettségű 18–24 éves és maximum középfokú végzettségű 25–29 éves.

Ahhoz, hogy online kontrollálható legyen az interjú, mindenkinek legyen lehetősége megszólalni, kifejtteni a véleményét és figyelni tudjak az időtényezőre is egyszerre 4–7 embert vontam be az interjúba (Abrams et al., 2015).

Az online formátum előnye, hogy a fiatal korosztály szívesebben vett részt ilyen típusú interjúkban, és ez elősegítette egy adatgazdag kutatás létrejöttét. Különösen fontos volt számomra, hogy az ország minden pontjáról be tudjak csatornázni interjúalanyokat. Ez a forma nem kötötte helyhez az alanyokat és kényelmes, barátságos közegben, könnyedebben és fókuszáltabban tudtak a kérdésekre és egymásra koncentrálni. Az online videokonferenciának előnye, hogy a megfelelő beállítások mellett moderátorként és résztvevőként is az interjú közben és később, az interjúk elemzése során részletesen tanulmányozhatók a nonverbális kommunikáció jelei, ami további információforrást bizto-

sítanak (Vicsek, 2013). Másik előnyeként említeném meg a különböző interaktív alkalmazások bevonásának lehetőségét (pl.: Padlet²⁴) melynek segítségével asszociációs játékot is játszhattunk az interjúalanyokkal.

Az interjú kérdéseit 4 nagy blokkra osztottam. Az első blokkban a tudománnyal és a tudósokkal kapcsolatos attitűdöt vizsgáltam, illetve a tudományos ismeretterjesztés és a tudománykommunikáció fogalmát jártam körül. Ehhez megkértem az interjúalanyokat, hogy saját szavaikkal írják körül, mit jelent számukra a fent említett kifejezések (tudománykommunikáció, tudományos ismeretterjesztés) játszanak-e valamilyen szerepet az életükben. Ezt követően Padlet alkalmazáson belül portré fotók segítségével a tudósokról kialakult kép vizuális reprezentációját vizsgáltam. Erre azért volt szükség, mert a popkultúra gyakran a tudósokat negatív szereplőként jeleníti meg (*Dr. Frankenstein, Hulk*), ami a nézőkben téves sztereotípiák felállítására hat ösztönzően és csökkenti a hitelességet és a bizalmat az orvosokban, kutatókban.

A második blokk kérdései főleg a streaming csatornákon futó tartalmak fogyasztásához kapcsolódott, melynek célja az volt, hogy párba állítsam a hagyományos dokumentumfilmek fogyasztási szokásaival.

Fókuszcsoportos interjúk során a kérdések harmadik blokkját főleg a hagyományos és az új típusú dokumentumfilmek összehasonlítására szántam. Itt az interjúalanyokat az általuk már látott, előbb említett filmek összehasonlítására kértem.

A negyedik kérdésblokk a tudományszkepticizmusra és az álhírekre vonatkozott. Úgy vélem, a tudománykommunikáció fő feladata, hogy a tudományszkepticizmust csökkentse, az álhírek kiszűrésének képességét erősítse a befogadónál. Ebben a részben az interjúalanyokat arra kértem, hogy fogalmazzák meg, mit értenek a tudományszkepticizmus fogalmán, illetve kértem őket, hogy foglalják össze saját szavaikkal, hogy milyen társadalmi hatása van a tudományszkepticizmusnak.

²⁴ A Padlet egy oktatási technológiai startup cég, amelynek székhelye San Franciscóban, Kaliforniában és Szingapúrban található.

5. Eredmények

5.1 A tudományos ismeretátadás új spektrum-modellje

Mint a korábbiakban is kifejtettem a tudománykommunikációnak nincs egy egységes, konszenzuson alapuló definíciója. Ennek a következő okai lehetnek:

- Nem foglalkozik a tudománykommunikációval egy hivatalos szervezet sem, ami szabályozná.
- A résztvevői eltérő területen eltérő mélységben művelik.
- Nincs egységes irányelv.
- Fogalmi zavar már régóta fennáll és a szavakat szinonimaként használja a köz.

A legkevésbé képlékenyen a kutatók közötti tudományos ismeretátadást definiálhatjuk, ami a tudományos módszertan keretei között zajló szakmai folyamat. Ezt **tudományos kommunikáció**ként írhatjuk le és magába foglalja a hagyományos, tudományos publikációkat, valamint olyan új generációs platformokat, mint a Twitter vagy a Research Gate, ahol kutatók kommunikálnak egymással. Az, hogy mi számít hatékony tudományos kommunikációs gyakorlatnak, az intézményi, helyi és kulturális kontextustól függ (Jensen 2014, Gerber 2014)

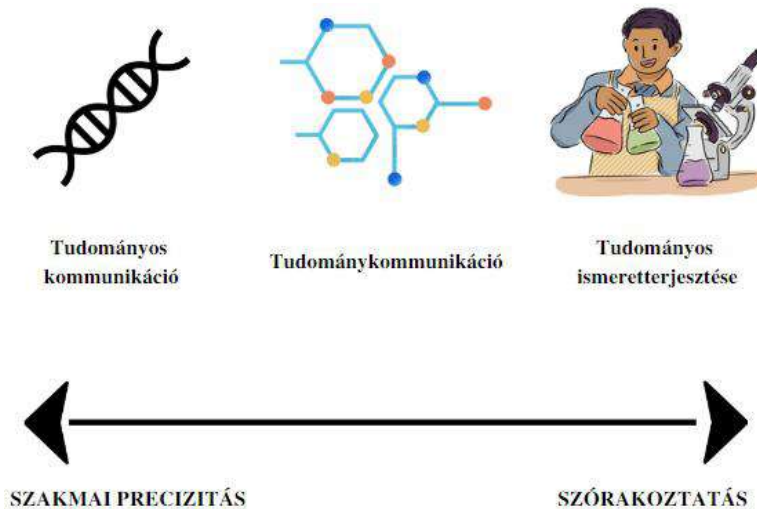
A **tudományos ismeretterjesztés** megközelítésében építkek Tombi Beáta (2018) munkájára, mely szerint ez a tudományos kommunikációból nőtte ki magát. Célja a könnyed, társadalom számára érthető tartalmak előállítása. Nem feltétlenül célja a pontos szakmaiság, inkább a figyelemfelkeltés, fiatalok edukálása, szórakoztatás tudományos tartalmakon keresztül.

Ezzel ellentétben a **tudománykommunikáció** alatt azt az erősen célorientált kommunikációs folyamatot értem, aminek fő fókuszában az érthető információátadás áll általában egy új, jelentős tudományos áttörés vagy sokakat érintő, azonban nehezen érthető tudományos tartalom kapcsán. Ugyanakkor másodlagos funkciójaként nem elhanyagolandó a szórakoztató szerepe sem.

A fentiek tekintetében egy spektrum modellt állítottam fel a **tudományos ismeretátadás módjaiból**, aminek egyik végén a főleg szórakoztató és érdeklődést felkeltő tudományos ismeretterjesztés, másik végén pedig a szigorú, és minden körülmények között szakmai standardoknak megfelelő tudományos

kommunikáció áll. A kettő közötti átmenetnek tekinthető a tudománykommunikáció, ami mindkét véglet legfontosabb értékeit egyesíti, vagyis, hogy szórakoztató és érthető módon „fordítsa le” laikusokszámára gyorsan, tömegesen megjelenő tudományos névumokat. Ez az új modell segíthet áthidalni azt a fogalmi pontatlanságot, amit az előzőekben bemutattam. (3. ábra)

3. Ábra - A tudományos ismeretátadás spektrummodellje
(Forrás: saját ábra)

A dokumentumfilmek diverzitásuk miatt mára alkalmasak nemcsak szórakoztatni, hanem komoly szerepet játszhatnak fontos tudományos tartalmak érthető átadásában is. Így kinőtték magukat az ismeretterjesztés köréből és fontos eszközei lettek a tudománykommunikációnak.

5.2 Az online fókuszcsoportos vizsgálatok eredményei

Az elemzés során az eredményeket két részre bontottam:

- Tartalmi eredményekre
- Csoportdinamikai és nonverbális kommunikáció elemzése révén kapott eredményekre.

5.2.1 Online fókuszcsoportos vizsgálat tartalmi eredményei

A vizsgálat tartalmi eredményeit további 3 részre bontottam annak függvényében, hogy az az adott kérdésekkel, állításokkal kapcsolatban kialakult-e konszenzus az interjúalanyok között (egy csoporton belül, vagy akár minden csoportban) avagy vita tárgyát képezte:

1. Konszenzusos állítások, amivel az összes csoport egyetértett
2. Konszenzusos állítások bizonyos csoporton belül
3. Vita tárgyát képező állítások bizonyos csoporton belül
4. Idioszinkretikus, egyéni állítások

Fontosnak tartom az eredmények részletes tárgyalása előtt kiemelni, hogy a 18–24 éves vidéken élő fiatalok több esetben, amikor fogalommagyarázatot kértem tőlük (pl.: tudomány szkepticizmus, tudománykommunikáció stb.) még nem találkoztak a megadott szóval, így nem tudtak minden esetben érdemben válaszolni a kérdésekre, sokszor támaszkodtak a társaik véleményére.

5.2.1.1 Konszenzusos állítások, melyeket az összes csoport egyhangúan képviselt

A fókuszcsoportos interjú kapcsán több kérdésben volt olyan erős konszenzus, ami életkortól, lakóhelytől és iskolai végzettségtől függetlenül jelentkezett. Ezek a következők voltak:

- **A tudós interpretációja:** A tudós minden esetben a hitelességet képviseli. *„A akár milyen környezetbe bele lehet tenni egy akármilyen nemű, korú embert és ő attól még okos, tudós. Nem a külsőségek határozzák meg, hogy hogy néz ki az, aki feltalál egy vakcinát, vagy lehetséges magyarázatot tud adni az ősröbbanásra”²⁵*
- **Tudománykommunikáció jelentősége:** A tudománykommunikáció minden korosztály és iskolai végzettségű fiatal szerint fontos.
- **Tudománykommunikáció és a tudományos ismeretterjesztés közti különbség:** Egyik csoport sem tudta megfogalmazni a kettő közötti különbséget, vagy ha kísérletet tettek rá, nem ugyanarra az eredményre jutottak. *„Ha Csodálatos Emberi test régi rajzfilmet nézzük, meg a NG Kids gyerek magazint meg az Állatkertet azok mik?*

²⁵ 1824 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat végző lány (BN) gondolata a tudósok kinézetéről a fókuszcsoportos interjúján

Nekem inkább tudományosmértterjesztésnek tűnik. Nem lehet összehasonlítani egy TEDx előadással vagy egy könnyedebb Kutatók Éjszakája előadással, ami szerintem magasabb szakmaiságot képvisel”²⁶

- **A klasszikus és új dokumentumfilmek közötti különbség:** A két típus között különbség van az interjúalanyok szerint. A legjelentősebb eltérés a gyorsaság és az újszerű témaválasztás, illetve a grafikai szerkesztésben van. *„A régi dokumentumfilmek jók voltak, de soha nem az volt, akkor amikor nézni szerettem volna, amit igazán akartam. Nagyon jó volt hallgatni a narrátorokat és az ember kedvet kapott megérteni, meglátni, felkutatni idegen tájakat, kultúrákat, élőlényeket. Ez egy jó alap. Most, hogy Netflixen két kattintásból megvan a világ csomó dokufilmje, ami rövidebb és pont olyan amilyenre vágyom”²⁷*
- **A tudománykommunikáció tudományoskeptikusokra gyakorolt hatása:** Akik igazán tudományoskeptikusok, azokra nem fog hatást gyakorolni semmilyen dokumentumfilm. Ugyanakkor azokra, akik kételkednek a tudományos tartalmakban, de kritikus gondolkodásra még hajlandóak, arra elegendő hatást gyakorolhatnak ezek az újtípusú dokumentumfilmek, hogy ne váljanak tudományoskeptikussá. *„Egy álláspont nem tudja megváltoztatni egy nagy csoport gondolkodását, de hátha sok ember és a tudomány virális terjedése képes rá valamilyen, akár időleges változást csinálni. Legalábbis remélem, így személy szerint.”²⁸*

²⁶ 18–24 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat végző fiú (ITG) gondolata a fókuszcsoporthoz tartozó interjú keretében a tudománykommunikáció és a tudományos ismertterjesztő tartalmak hasonlóságát illetően. n

²⁷ 18–24 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat végző lány (IA) gondolata a régi és az új típusú dokumentumfilmek különbségeiről és hasonlóságáról a fókuszcsoporthoz tartozó interjúján.

²⁸ Egy 25–29 éves korcsoportba tartozó, diplomás fiú (LM) gondolata a tudósok kinézetéről a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során.

5.2.1.2 Konszenzusos állítások melyek csak bizonyos csoporton belül alakultak ki

A maximum középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők mindkét korcsoportból a tudós alakját illetően általában művibb, steril, laboratóriumi környezetben képzelik el. Ez az asszociált tudósalak egy öregedő, ősz férfi, aki fehér köpenyt visel és szemüveges. **A tudóst a popkultúrában sokszor negatívan ábrázolják így róluk az első asszociáció negatív („őrült tudós” = ősz haj, veszély).** Erre a képre gondoltak az az interjúalanyok amikor a tudós alakjának leírására kértem őket. Az interjúalanyok szerint, a hétköznapokban ugyanakkor a tudósok nem felelnek meg ennek a popkultúrából átszivárgó általánosításnak. Sokkal inkább képviselik egy egyszerű hétköznapi ember alakját.

Szintén a felsőfokú tanulmányokat nem végzők egyöntetűen a jövőt és a bölcsességet társítják a tudomány fogalmához, ugyanakkor hozzájuk kapcsolódó meghatározás a bonyolultság is véleményük szerint. Szintén az ebbe a kategóriába tartozók szerint a nagy *streaming* csatornák marketing tevékenysége (célzott hirdetések, *online-offline* megjelenések) közvetlenül nem járulnak hozzá, hogy dokumentumfilmet válasszanak, sokkal inkább támaszkodnak ismerősök ajánlásaira.

A felsőfokú tanulmányokat folytatók, illetve diplomások a tudománykommunikációval kapcsolatban azt a véleményt képviselik, hogy fontos tényező az életben, ugyanakkor nem minden formája (pl. a tudománykommunikációs rendezvények) érhető el tömegek számára.

5.2.1.3 Vitatott állítások melyek csak bizonyos csoporton belül alakultak ki

Ilyen vitatott álláspontok csupán pár esetben fordultak elő. A 18–24 éves, felsőfokú végzettséggel rendelkezők között visszatérő vitakérdésként jelent meg, hogy a *storytelling* befolyásolja-e a hitelességet. Ebben nem sikerült konszenzusra jutnia az interjúalanyoknak.

A 25–29 éves korcsoportban fontos vitakérdés volt, hogy a tudományszkeptizmus és a tudományos szkeptizmus között hol határ? *„De most komolyan, ha alapból nincs olyan szervezet, aki meghatározza, kontrollálja ezeknek (tudományszkeptikusoknak) a gondolkodását és mondjuk megkérdőjelezi a tudományos tartalmakat, úgy, hogy ilyen teljesen elborulttá válik és kikeres a témához kapcsolódó más tudományos tartalmakat, amik cáfolják a tudósok állítását, akkor ő most tudományszkeptikus? Ha egy tudós egy másik tudós*

gondolatait támadja, tudományos megalapozottsággal, akkor ő is tudományszkeptikus?”²⁹

A vita konklúziójaként arra jutottak az interjúalanyok, hogy azok a tudósok, akik önmagukat is kritizálják és kételkednek saját munkájukban, előre viszik a tudományos munkásságukat, viszont azok, akik nem hisznek a tudományos tartalmak valóságában, tehát tudományszkeptikusok, azok egy alternatív valóságot generálnák, állításaikkal félrevezethetik a társadalom tagjait és csorbítják a tudományos pályán lévők hitelességét.

5.2.1.4 Ideoszinkretikus álláspontok

Az interjúk során több interjúalany képviselt olyan álláspontot vagy vetett fel olyan nézőpontot, ami komolyan kiközösítette a csoportot. Ezek a kérdések nagyon pozitív visszajelzések voltak számomra, hiszen ebből is látszott, hogy az interjúalanyok valóban elgondolkodtak a témákon és foglalkoztatta őket ez a kérdés.

- **A rövidebb, interneten megjelenő videós tartalmak ugyanolyan igényesek, jól szerkesztettek, mint a nagy streaming csatornákon lévők, ezért ezekkel is el lehet érni ugyan azt a hatást**

Ez a kérdés annál a pontnál jelentkezett az egyik interjúalánynál, amikor a régi és az új dokumentumfilmek közötti különbségeket vizsgáltuk. *„Ha már megállapodtunk itt abban, hogy mi a különbség a régi új dokumentumfilmek között, és így az időtényező sokszor előjött, akkor pl.: miért nem vizsgálják és miért nem említik a TikTok-on meg a többi rövid formátumot?”*³⁰A legalább felsőfokú tanulmányokat folytató 18–24 éves csoport arra jutott, hogy az időtényező az egyik legfontosabb különbség a klasszikus és új dokumentumfilmek között (klasszikus dokumentumfilmek hosszabbak, míg a streamingesek rövidebbek).

Erre hozta fel egy interjúalany, hogy ha csak ezt a tényezőt vennénk figyelembe, akkor számolnunk kellene a TikTok-on és YouTube-on megjelenő rövid

²⁹ Egy 25–29 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat folytató lány (BR) gondolata arról, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során, hogy hol a határ a tudományos szkepticizmus és a tudományszkepticizmus között.

³⁰ Egy 18–24 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat nem folytató lány (TK) gondolata arról, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során, hogy nemcsak a Netflix és a HBO a megfelelő platform új generációs dokumentumfilmek közzétételére, hanem az idő rövidsége és a tartalmi szerkesztés miatt a TikTok és Youtube-csatorna is megfelelő hatást tud gyakorolni a nézőkre, csak úgy, mint a streaminges csatornákon futó dokumentumfilmek.

1–3 perces tudományos ismeretátadásra szánt tartalmakkal is. Számomra ezek igazán izgalmas felvetés volt, hiszen ez ennek a témának a további kutatását jelentheti ez az irány.

- **Az új típusú dokumentumfilmek riasztanak és nem kínálnak valós megoldást.**

Ezt a megállapítást a 18–24 éves felsőfokú tanulmányokat folytató interjú-résztevő emelte ki. Ő aktívan fogyaszt streaming dokumentumfilmeket és sok esetben tapasztalta azt, hogy ezek az új dokumentumfilmek megmutatják a problémát, lelkiismeret-furdalást generálnak a nézőben, ezáltal elérik céljukat és bevonódik a néző annyira, hogy képes lenne cselekedni, de a film nem mutatja meg a felvetett probléma kezelési lehetőségeit. Ez többek közt azért sem szerencsés szerinte, mert így a néző „*ott van hagyva a problémával*” és nem lesz kedve egy újabb gonddal foglalkozni a szabadidejében, úgy, hogy nem kap a megoldásban segítséget. „*Amikor néztem a Fenntartható Halászatot, meg a Social Dilemmát, csak azt éreztem, hogy fullosan béna ember vagyok és hasztalan és végtelen kártékony, és amúgy is dögöljek meg, de azt nem tudtam meg, hogy hogyan változtassak a kialakult rendszeren, azon kívül, hogy lépjek rá a routerre, meg a telómra, plusz egyik fényt, hal és hús és zöldség helyett is.*”³¹

- **Tudományszkeptikusság előre viszi a tudományt ("harcos tudomány").**

Az interjú közben a tudományszkeptikusságot olyan értelemben tárgyalta egy interjúalany, hogy ez a folyamat voltaképp képes támogatni is a tudósok munkáját. Azt a célt fogalmazza meg a kutatóknak, hogy: „*...mivel vannak emberek, akik nem hisznek a tudományban, ezért a tudósoknak az a feladatuk, hogy a legerőteljesebb módon próbálják őket meggyőzni a világ működéséről.*”³²

³¹ Egy 18–24 éves korcsoportba tartozó, felsőfokú tanulmányokat folytató fiú (SB) gondolata arról, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során, hogy a Netflixen és a HBO Maxon megjelenő dokumentumfilmek milyen megoldást kínálnak arra a problémára, amit bemutat a mű.

³² Egy 25–29 éves korcsoportba tartozó, diplomás fiú (TKB) gondolata arról, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú során, hogy a tudósoknak fontos, hogy harcoljon a tudomány művelésével a tudományszkeptikusok álláspontjának megváltoztatásáért.

5.2.2 Online fókuszcsoportos vizsgálat csoportdinamikai és nonverbális kommunikáció elemzése révén kapott eredmények.

A nonverbális kommunikáció elemzésénél nagy segítség volt a számomra, hogy felvételtől külön tudtam csak ezekkel a jelzésekkel foglalkozni. Három esetben tudtam megkülönböztetni erőteljes mintázat szerint visszatérő jegyeket:

1. Az interjú alanyok zavartan nevettek, kitekintgettek a kamerából, más tárggyal játszottak, amikor olyan kérdésre kellett felelniük, amiről hiányosak voltak az információik.
2. Amikor egy-egy filmélményre kérdeztem rá, sokan becsukták a szemüket és vizionáltak az érintett részeket.
3. A tudományszkeptikusoknál erőteljes érzelmeket mutattak az interjúalanyok. Sokan dühösek voltak ezekre az emberekre, gyakran trágár szavakat használtak, megemelték a hangjukat, erősen gesztikuláltak és ezek a cselekedetek csak kis idő elteltével hagytak alább.

6. Összegzés

A tudományos ismeretátadás fontossága, a tudományszkepticizmus, mint jelenség és az újfajta dokumentumfilmek ezekre gyakorolt hatása, mint téma, fontos és aktuális. Erre korunk társadalmi változásai, a *COVID-19* járvány és az *infodémia* is felhívta a figyelmet.

A digitalizáció és a technológia fejlődése olyan ütemű, hogy azzal a hétköznapi ember nem tud lépést tartani. A megváltozó médiafogyasztási szokásink pedig új műfajokat és platformokat hoztak létre. Ehhez a változásokhoz alkalmazkodnia kell a tudományos ismeretátadásnak is, ez alól a dokumentumfilmek sem kivételek. Mint láthattuk, ez olyan jól sikerült, hogy a nagy streaming csatornák, mint a Netflix és a HBO Max, mára számos ilyen népszerű tartalom gyártóivá váltak. Ezekkel az ismeretátadó filmekkel eddig a témában soha nem látott nézettséget tudtak elérni.

A fókuszcsoportos vizsgálat során elmondták a fiatalok, hogy a látványos grafika, gyors, összesűrített tartalom, az erős érzelmek és a storytelling mind jelen vannak az új típusú dokumentumfilmekben és emiatt választják ezeket a klasszikus filmes elődök helyett. Ez igen komoly potenciált rejt magában, hogy

ennél a jövőt jelentő és még formálható generációnál tartós pozitív attitűdváltoztató hatást érjünk el a tudományos eredmények befogadásával kapcsolatban és hatékonyan reagáljunk a terjedő tudományszkepticizmusra.

Az interjúalanyok arról is beszámoltak, hogy tapasztalatuk szerint a tudósok és kutatók biztosságot és hitelességet sugároznak a való életben szemben a popkulturális megjelenítéssel. Mindazonáltal a nem megfelelő ábrázolásmód és a nem megfelelő kommunikációs csatorna a hitelességet csorbítja, a kutató által képviselt tudományos tartalmakat pedig bonyolulttá teszi, ami a tudományszkeptikusoknak egy újabb lehetőség, hogy megkérdőjelezzék a tudományt. Ebből fakadóan fontosnak tartom felhívni a tudóstársadalom és a média figyelmét arra, hogy fektessenek komolyabb hangsúlyt ismeretterjesztő tevékenységre és képezzék magukat annak helyes módjára. Erre kiváló lehetőség hazánkban bármelyik tudománykommunikációs verseny, melyek során képzést is kapnak a résztvevők. E mellett javaslom a részvételt olyan külföldi konferenciákon is, ahol tapasztalt szakemberek (tudósok, médiamunkások, kommunikációs szakemberek, művészek stb.) elemzik a leírt jelenséget és adnak konkrét megoldási javaslatokat ez ügyben. Ilyen például a heidelbergi Európai Molekuláris Biológiai Szervezet *Storytelling in Science* konferenciája, ami nem csak természettudósoknak hasznos e terén.

Az 18–29 éves megkérdezettek egyetértettek abban, hogy az új típusú dokumentumfilmeknek jelentős preventív hatásuk van a tudományszkepticizmus kialakulásában. Tehát segítenek abban, hogy a befogadó nyitott legyen az újdonságokra, kritikus gondolkodásra tegyen szert és könnyebben szűrje ki az álhíreket. Viszont elmondásuk szerint a meggyőződéses tudományszkeptikusok attitűdjét már nem képesek befolyásolni. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy ezeket a tartalmakat aktívan kell keresnie a felhasználónak, ezért aki már tudományszkeptikus, kerülni fogja ezeket a dokumentumfilmeket. Hasznos lenne tehát olyan konstrukcióban terjeszteni ezen filmek üzenetét, ami aktív keresés nélkül elér széles közönségeket. A legtöbb *social media* platform (Facebook, Instagram, TikTok) algoritmusával és hirdetéseivel képes minderre. Ezért gondolom fontosnak, hogy a dokumentumfilmek, és általánosságban véve a tudományos ismeretátadás össze kell fonódjon a *social médiával*, hogy akarva-akaratlan találkozzon vele a társadalom minden rétege³³,

³³ Forrás: NMHH (2021) Internetes közönségmérési adatok (2021. III. negyedév) https://nmhh.hu/cikk/224565/Internetes_kozonsegmeresi_adatok_2021_III_negyedev
Letöltés: 2022.11.10.

akkor is, ha nem keresi céltudatosan. Ebből fakadóan, ahogy azt az egyik interjúalany is felvetette, érdemes lehet megvizsgálni vizsgálni a TikTok és a YouTube rövid videós tartalmainak esetleges attitűdformáló szerepét is egy következő munkában.

A szakirodalmi kutatás során nem találtam egységes keretrendszert, amit használni lehetne a tudománykommunikáció és társfogalmi lehatárolására. Ezért létrehoztam a tudományos ismeretátadás spektrum modelljét, amiben a szakmai precizitás-szórakoztatás tengelyen értelmeztem a tudományos kommunikáció, a tudománykommunikáció és a tudományos ismeretterjesztés fogalmakat. Az eddig fennállt fogalmi kuszaság okaként a tudományos ismeretátadás rendkívüli heterogenitását jelölöm meg fő tényezőként. Ez abból fakad, hogy a számtalan tudományterület, kutatóintézet, állami és nem állami szervezet és médiumok mind-mind végeznek ilyen tevékenységet, de ez összehangolás nélkül zajlik eltérő tartalmi szinten, minőségben és a legkülönbözőbb platformokon. Ezért azt javaslom, hogy jöjjön létre egy intézményesített, akár nemzetközi szervezet vagy intézmény, ami a tudományos ismeretátadást kutatná, szabályozná, keretrendszert alkotna az idekapcsolódó fogalmaknak és hatékony stratégiát alakítana ki. Így effektíven járulhatna hozzá, hogy ne uralkodjon el a társadalmon a tudományszkepticizmus, ami, mint a járvány során láttuk, rendkívüli veszélyeket hordoz magában különösen az álhírekkel összekapcsolódva.

Mindezen felül a családoknak, a közoktatásnak, a tudományos és gazdasági szektor aktorainak, valamint a politikusoknak azon kell dolgozniuk, hogy a fiataloknak már korán kialakuljon egy befogadó, kritikus, alkalmazkodó és jövőálló attitűdjük a tudományos ismeretátadás formái felé.

Irodalomjegyzék

ABRAMS, K.M. – WANG, Z. – SONG, Y.J. – GALIDO– GONZALEZ, S. (2015). Data Richness Trade-Offs Between Face-to-Face, Online Audiovisual, and Online Text-Only Focus Groups. *Social Science Computer Review*, 33 (1): 80–96. DOI: 10.1177/0894439313519733

BAUER, M. W. – PETKOVA, K. – BOYADJIEVA, P. (2000) Public Knowledge of and Attitudes to Science: Alternative Measures That May End the ‘Science War’. *Science, Technology, and Human Values*, 25 (1), 30–51. <http://dx.doi.org/10.1177/016224390002500102>

BURNS, Terry – O’CONNOR, John – STOCKLMAYER, Susan (2003) Science communication: a contemporary definition. *Sage Publications, Public Understanding Of Science*, 183–202 <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/09636625030122004>

CAMARERO, Emma (2021) A Media Format on the Rise. The Journalistic Investigation Documentary on Netflix and Prime Video doi: 10.13187/me.2021.3.415

EGYED László, MÉCS Anna, NEUMANN Viktor és PALUGYAI István (2012) A tudománykommunikáció nem hagyományos színtere, Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem

FARKAS Eszter, BÖCSKEI Balázs, SZABÓ Andrea (2022) Egy az ország, ha vakcina, kettő, ha tudomány - Tudomány- és vakcinaszkepticizmus az ideológiák és a pártos polarizáció tükrében Magyarországon In. *Társadalomtudományi Szemle / 12. ÉVF. 2. SZÁM* 24–40. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.24>

GERBER, A. (2014). Science Caught Flat-Footed: How Academia Struggles with Open Science Communication. In: Bartling, S., Friesike, S. (eds) *Opening Science*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-00026-8_4

IACCARINO Maurizio (2003) Science and culture Western science could learn a thing or two from the way science is done in other cultures, European Molecular Biology Organization

JENSEN A. Eric (2014) Public engagement with science and technology, JCOM doi:10.22323/2.13010304

KREKÓ Péter, FALYUNA Nóra (2022) *Sarlatánok kora – Miért dőlünk be az áltudományoknak?* Atheneum ISBN: 9789635431489

SÍKLAKI István (2006) *Vélemények mélyén – a fókuszcsoport módszer, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere*, Budapest, Kossuth Kiadó

TOMBI Beáta (2018) *Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában*, Budapest, L'Harmattan Kiadó

VICSEK Lilla (2017) *Online fókuszcsoportok alkalmazása - Lehetőségek, korlátok és tanácsok a hatékonyság növelésére*. Vezetéstudomány. 48 (4): 36–45. ISSN: 0133-0179 DOI: 10.14267/VEZTUD.

Z. KARVALICS László (2020) Infodémia <https://unesco.hu/hirek/z-karvalics-laszlo-irasa-infodemia-cimmel-107248>

KOVÁCS-JERNEY ÁDÁM

A machiavellizmus, idő munka – Számít a véleményed?

Vélemény analízis paraméterek vizsgálata a machiavellizmus, az időperspektíva, és a munkafüggőség tekintetében

Bevezetés

Az elmúlt évek gazdasági változása, a rohamosan fejlődő és megújuló technikai vívmányoknak köszönhetően, a társadalomban előtérbe kerültek a teljesítményorientált és eredménypreferált berendezkedések. Az ember kezd elveszni ebben és a pandémia időszaka ezt a jelenséget tovább erősíthette, melynek eredményeit most kezdjük felmérni. Jelen tanulmányban a machiavellizmust vizsgáltam, amely Niccoló Machiavelli A fejedelem című írására vezethető vissza. Úgy véltem, hogy kapcsolat állhat fent a befolyásolás és az időhöz való viszony között is.

A feltételezésem alapját Philip G. Zimbardo és John Boyd 30 éven át tartó kutatása szolgáltatta. A munkájuk az idő paradoxonját tárgyalja. A felosztásokban bemutatásra került az objektív és a szubjektív idő. A kutatásomban a szubjektív idővel foglalkoztam, ami hatással van a befolyásolás attribútumaira is. A szubjektív időnek hat dimenziója van a szerzők szerint. Ezen hat opció a következő: múlt negatív, múlt pozitív, jelen hedonista, jelen fatalista, jövőorientált és transzcendentális jövőorientált. A vizsgálatban a transzcendentális jövőorientációra nem tértem ki.

Úgy véltem, hogy a befolyásolás vizsgálatának sikerességéhez egy olyan területre is szükségem van, ami társadalmi rétegtől és helyzettől függetlenül érintheti az embereket. A munka dimenzióját választottam olyan területnek, ahol a megfelelő időorientációk vizsgálata kirajzolhatja manipulatív személyiséget. Előzetes szakirodalmi ismeretekre alapozva a kutatásom homlokterébe a három vizsgálati szintér közötti kapcsolat feltárását vettem alapul. A téma unikális jellegét emelve egy újabb érdekes és gyorsan fejlődő jelenséget emeltem be a vizsgálati fókuszba.

A vélemény analízis egy fiatal terület, ami a dinamikusan fejlődő mesterséges intelligenciához kapcsolódik. Ez a szolgáltatás a természetes nyelvi feldolgozásban (gépi elemzés) ismeretes aspektusalapú elemzés. Az egyik előnye, hogy részletesebb információkat szolgáltat a szavakkal kapcsolatos vélemény-

nyekről. A vizsgálat távlati céljai között szerepelt, hogy ha kapcsolat mutatkozik a manipulációról, az időről és a munkáról alkotott vélemények érzelmi és a pszichológiai mérőeszközök között, akkor a jövőben általánosan használhatóvá válhatnak az eredmények, melyet a polarizációs együttjárások kimutatnak.

A tanulmány logikai felépítése szerint a bevezetőben bemutatott szinterek ismertetésével és a köztük fennálló mögöttes összefüggések kirajzolását. A dolgozat második felében az összefüggések által kialakított hipotézisekre irányuló empirikus kutatás bemutatása következik. A tanulmány zárásaképpen, pedig az eredményeket tárgyalom és a vizsgált korrelációk közötti mechanizmusokra keresek magyarázatot.

1. Elméleti háttér

Az 1469-ban Firenzében született Niccoló Machiavelli a köztársaságnak szentelte az életét. Az életének célja kifizetődő volt, mert 1498-tól a második kancellária titkára lett. Az első kancellária foglalkozott a külügyekkel a második kancellária pedig a belügyekkel és a hadászattal. 1512-ig, Firenze ostromáig töltötte be a tisztséget. 1513-ban vidéki birtokán telepedett le és fakereskedéssel foglalkozott. Vidéken tartózkodása alatt egy év leforgása alatt megalakította a máig legismertebb és legvitatottabb 26 fejezetből álló művét, ami A fejedelem címmel jelent meg.

A machiavellizmus célja a hatalom, az irányítás megszerzése, fontos jellemzője, a befolyásolás és a manipuláció. A befolyásolás jelentése, általában valamilyen hatást gyakorolni valakire vagy valamire, valakit saját érdekeinek vagy céljainak a szolgálatába állítani. A fent említett Szigethy Gábor könyve is hasonló értelmezéshez közelít. Miszerint a machiavellizmus ravasz, tisztességtelen mesterkedés, mely cinikus és erőszakkal teli, könyörtelen és amorális, besúgás és árulás vezérelt, valamint az előrelépés vezérli bármi áron (Szigethy 1977.).

A tisztességtelen mesterkedés okán a machiavellista személyek érzelmi működéseit mélyebben vizsgáló kutatások azt a megfigyelést tették, hogy a machiavellista személyiségre jellemző az emocionális távolmaradás és az érzelmi hidegség. A kutatások arra világítottak rá, hogy nem érinti meg őket az események emocionális tartalma, ami arra enged minket következtetni, hogy

kívül tudnak maradni az események folyásán, így kontrollálva önnön emóciójukat. Ezt a realitáselvet már Machiavelli is említi. Ez a fajta önvédő mechanizmus teszi képessé őket arra, hogy társaikat tárgyként vagy, ami ebből következik elérendő céljuk tárgyaként lássák és elfelejtsék emberi mivoltukat.

„Mindenki azt látja, amilyennek mutatod magad, s csak kevesen értik, milyen vagy valójában” (Machiavelli 2015 i.o.:93.). Machiavelli tulajdonképpen a kor általános szemléletmódját adja a fejedelemnek. Ez a szemléletmód a történelem folyamán egy bevett és vezetői attitűd lett a fogékonyabbak számára, de a mai napig az ember egyedi elszigetelése rajzolódott ki, ami a korabeli pszichológiai kutatásokat támasztja alá (Kaposi 2004.). A rejtőzködés, mint a személyiség védőeszköze elengedhetetlen a belső biztonsága kapcsán. Napjainkra ezek a vélekedések elvekké váltak. A szó szűkebb értelmében az emberek, de főként a machiavellista személyiség azért olyan sikeres, mert rengeteg arca van és szerepet játszik (Kaposi 2004).

A rejtőzködés, főleg a taktikai céllal szerepekbe helyezett, a kutatók kíváncsiságát is mozgatta. Ezért kezdték vizsgálni az elmeteóriát a machiavellista személyiségek körében. Az elmeteória pszichológiai fogalom: az a képességünk, hogy más embereknek önálló mentális állapotokat vagyunk képesek tulajdonítani. Ez a képesség lehetővé teszi, hogy másokat nem pusztán fizikai, de mentális értelemben is magunkon kívül álló lényként ismerjük fel. Ez a képesség fontos helyen áll társas életünkben, a machiavellista személyek esetében, segít eligazodni másokon. Egyrésztől megkönnyíti az együttműködést emberek között, másfelől pedig könnyebbé teszi mások manipulálását (Paál és Bereczkei 2006).

A fejlett elmeolvasás képessége két irányban is előnyt jelent interperszonális kapcsolatainkban. Megkönnyíti a társakkal való együttműködést, mert cselekedeteiket következtetni tudjuk, és folyamatos megfigyeléseket teszünk irányukban mentális állapotukra vonatkozólag. Így könnyebben alakulhat ki sikeres kooperáció egy csoporton belül. Másrésztől a jó mentális állapottulajdonító képesség ahhoz segíthet, hogy másokhoz képest előnyösebb helyzetbe kerüljünk, vagy adott helyzetben manipuláljunk másokat saját céljaink érdekében, olyan elvek és automatizmusok alkalmazásával, melyek egyéni tapasztalatok alapján működnek (Martin, Goldstein és Cialdini 2015.). Tehát az elmeteória egy neutrális kognitív eszköz a szociális kapcsolataink szabályozásában. Érdektelen, hogy az pozitív vagy negatív irányú cselekvés (Paál és Bereczkei 2006).

Az elmeteória és a rejtőzködés révén felmerült a kutatókban az empátiái vizsgálata is. Azonban a jelenség definíciója sokrétű, számos kutató eltérő meghatározással írja le. Ahhoz, hogy a kapcsolatra pontosabb képet mutassak, bevezetjük az empátia fogalmi apparátusát skálázó vélekedést. Amit tárgyalni szeretnék ahhoz szükséges, hogy a hideg és a meleg empátia felől közelítve elemezzük a definíciót is (Láng és Birkás 2014).

A hideg empátiát vizsgálva tökéletes egyezést tapasztalhatunk az eddig tárgyaltakkal. A hideg empátia az a fajta kognitív folyamat, amikor megértjük a másik személy állapotát. Legyen ez öröm vagy csalódás, vagy bármilyen érzés és képessé válunk arra, hogy lenyomatot készítsünk az érzéseiről. Fontos tény, hogy itt nem osztozunk a másik érzelmében, képessé válunk, hogy bele helyezkedjünk az állapotba, egyúttal érintetlenek maradjunk érzelmileg. Ha az elmeolvasás felől közelítünk, akkor a hideg empátia és az elmeolvasás képessége tökéletes rendszer ahhoz, hogy javítani próbáljon a másik helyzetén, vagy éppen a saját érdekeinek megfelelően a jelen levő érzelmek alapján befolyásolhassa a másikat (Smith és Mackie 2004).

A fejedelemben Machiavelli erre is tesz utalást a 23. fejezetben, amit kiemel, hogy igazán fontos a fejedelem számára: „...a hízeltést másként [elkerülni - a szerző.], nem lehet csak, ha megérted az embereket és nem bántódsz meg ha igazat mondanak” (Machiavelli 2015 i.o.:121). A kiragadott mondatrész a hideg empátia és az elmeteória kapcsolatára is rávilágít.

Az önérdkevezérelt személyiség kizárja a lehetőséget, hogy mások érzelmeit átélje, hiszen az eszközként való kezelés nem ismeri fel az érzelmek jelenlétét. Ahhoz, hogy az önérdkevezérelt személyiségstruktúra kiválóan működjön az elmeolvasás terén vizsgálnia kell a célok érdekében a kínálkozó lehetőségeket, amikre a leginkább le kell csapnia. Felvetődött a kérdés, hogy milyen a viszonya az időhöz ezeknek a személyiségeknek. Fontos tulajdonságuk, a tökéletes időzítés sikeres taktikájukban.

A machiavellizmus és az idő már a történelmi térben is egy fontos kapcsolatot mutatott. 1597-ben Angliában Francis Bacon Esszék című műve is hasonló gondolatokat fejteget, mint a Fejedelem. Míg a fejedelem egy idillikus személy létrejöttét sürgeti a Mediciek számára, addig Bacon műve az erkölcsös és okos életre biztat. Látszólag két különböző oldala van a műveiknek, azonban a fejedelemnek és az erkölcsös és okos ember képének meg kell egyeznie, hiszen a vezető tökéletes képét szerették volna megalkotni mind a ketten. A két mű

generikusan közös pontokkal indul és egy nagy különbséggel: míg Machiavelli azt mondja, hogy a fejedelem, mit tegyen, addig Bacon azt mondja, hogy mit ne tegyen. Ez a különbség Szigethy szerint az idő múlásának és a térbeli elhelyezkedésnek köszönhető (Szigethy, 1977).

Bacon általánosabban fogalmazza meg téziseit, míg Machiavelli nyelvezete és célja nem titkolt, egyenes és szembetűnő, azonban a vezetői értelmezés teljesen megegyező. A machiavellizmus elméletét tágabban értelmezve Bacon továbbmegy és egy aprólékosabb művet hoz létre, amely a morális és etikai problémákat egy későbbi, nézőponton keresztül mutatja be. A színlelésről és az alakoskodásról szóló esszéje felfedi, hogy a tartózkodás és a zárkózottság egy elfogadott cselekvés, ha egy titok megőrzéséért történik. A nemleges színlelés is elfogadott dolog, ha egy titok megőrzéséért, vagy mások megvédéséért keletkezett. Azonban a tetteges színlelés, amikor tudatosan játssza, hogy ő más, mint amilyen az már nem elfogadható, továbbá elvetendő cselekvés (Bacon 1968).

Bacon véleménye, hogy a tudatos színészkedés, vagy ha úgy tetszik a rejtőzködés, nem megengedhető. Machiavelli ezzel szemben elfogadhatónak tartja: „Azzal viszont ne törődjön, hogy ha olyan rossz tulajdonságokat tételeznek fel róla, melyek nélkül nehezen tudná hatalmát megőrizni” (Machiavelli 2015. i.o.: 93.). Ám a gondolat itt is hasonlatossá válik, hiszen ha talál rá okot az erkölcsi fölény érdekében, tehát önnön erkölcsét és mások kíváncsiságát el tudja altatni, akkor már nem alakoskodásról beszélünk, hanem zárkózottságról és tartózkodásról, ebben az esetben pedig elfogadottá válik. „Amikor valaki nem lát tisztán és nem tud rugalmas lenni a részletekben, legjobban, ha biztosra megy és a végsőig óvatos a földolomban, mint ahogy a vak is lassan lépeget” (Bacon 1968). A gondolatok távolsága és még földrajzi elhelyezkedése is érdekes, Szigethy Gábor okfejtésére utalnék újra, Machiavelli azt mondja, mit tegyen a fejedelem, míg Bacon, hogy mit ne. Ez a fajta időbeli eltérés arra utal számomra, hogy a machiavellizmus jelensége állandó, azonban az idők során finomodik és tisztul, de a lényeg elemei nem változnak. A korok váltják egymást, azonban az elv marad. Az elv állandóságára és az idő nukleáris jelenlétére figyelve az időt is szükséges külön értelmezni és vizsgálni.

Az idő definiálására több tudományterület tett kísérletet, mind a saját maga értelmezésében. Míg a filozófiai középont szerint szubsztanciális attribútum-

ként kezeljük, addig a pszichológia egy rögzített részként. Az idő, Philip Zimbardo és John Boyd szerint az individuális személyiség rögzített része, ami magával hordozza a nézetet, miszerint az időhöz való hozzáállás változtatható.

Az időperspektíva pszichológiai kifejezés azt folyamatot jelöli, amikor időövetekbe vagy időbeli kategóriákba rendezzük személyes tapasztalatainkat. Ez a motívum a pszichológiai idő, ismertebb nevén a szubjektív idő, amely különbözik az óra szerinti, azaz objektív időtől. Az időperspektívák kategorizálásában több irány létezik azonban, Zimbardo és Boyd a három klasszikus és fontos időkategóriát tárgyalja. Azzal, ami volt tehát a múlt, ami van, a jelen, és ami majd lesz, tehát a jövő (Zimbardo és Boyd, 2012). Ez az időértelmezés specifikus időperspektívák szerint tagolódik az értelmezésükben. Név szerint: múlt pozitív, múlt negatív, jelenhedonista, jelen fatalista, jövőorientált és transzcendentális jövőorientált. Harminc éves munkájukat az Időparadoxont értelmezve az idő paradoxonja arra utal, hogy az időperspektívánk az életeseményeinket leginkább befolyásoló tényező, de nem vagyunk ennek tudatában. Továbbá, a specifikus időperspektíva kategóriák számtalan kellemes tulajdonsággal rendelkeznek, ám ha valamelyiknek túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítunk, akkor negatívumai megsemmisítik előnyeit.

Az időhöz való viszony fontossága jelentős, hiszen minden elvnel elengedhetetlen, viszont ezt a fajta hatásmechanizmust a manipulátorok ki tudják használni. Másfelől a manipulátorokat is befolyásolja az idő, köszönhető ez paradox mivoltának, és annak, hogy a tér melyben mozognak az időnek alárendelt. (Orosz, Dombi, Tóth–Király és Roland–Lévy, 2015).

A hat időperspektíva közül a múlt pozitív orientációjú személyre, jellemző, hogy a gyerekkori, szagok képek, és cselekedetek kellemes emlékként, élnek elméjében. Örömmel gondol a múltra, emellett optimista, régi emlékeiből táplálkozik, emiatt ritkán levert és kedvtelen. Általában úgy képzelhető el, hogy régi stílusú házban él vagy régi emlékeket gyűjt. Őriz mindent, ami a múltához kapcsolódik. Örömmel főz és családjáért él. Filmklasszikusokat néz, és régi zenét hallgat, öltözködési stílusát is ez befolyásolja. Kedveli a társaságot és sok barátja van. Óvatosan bánik a pénzzel. Összességében egy kellemes jellemre vall, aki inkább családoorientált, mint karrierista (Zimbardo és Boyd, 2012).

Az ellenpólusa a múlt negatív orientáció, amire jellemző, hogy a személyes és fájdalmas emlékeket újra átéli, és gyakran gondol arra, mit kellett volna másként tennie. Levert és szomorkás alak, gátlásos ember, pesszimizmus jellemzi és nincsen sok barátja. A frusztrációi miatt sokszor belelovalja magát a dühbe és elveszti önuralmát, csapkod. Ritkán edzi testét és ritkán enged meg magának bármiféle szórakozást. Nem veti szét az energia, mégis lefoglalja magát, hogy ne kísértsek fájdalmas emlékei (Zimbardo és Boyd, 2012).

A múltat követően a jelenben lévő jelenhedonistára jellemző, hogy nagyon sok barátja van. Társaságkedvelő, hirtelen ötletektől vezérelve cselekszik, kifejezetten kreatív személyiség. Rengeteg az energiája, bárkit megtud, nevetetni, és mindig jól érzi magát. Ő a társaság lelke. Életüket, aszerint a jelmondat szerint élik, hogy: „Ha jól érzed magad, akkor csináld”. Szeretnek veszélyesen élni nem törődve a holnappal, csak a pillanat számít. Jellemző rájuk a kétség és a pontatlanság. A határidőket nem kedvelik, hiszen szabadságuk feláldozásával jár. Fő motiváló tényezőjük, hogy élvezzenek minden pillanatot (Zimbardo és Boyd, 2012).

A jelen rendelkezik egy másik pólussal is, a jelen fatalistára jellemző, hogy nem kíván beavatkozni saját élete alakulásába. Ez táplálja feltételezhető szorongásait és depresszióját is. Nehezen barátkozik és bizalmatlan természetű. Igazán boldogtalan, ellenben lelkiismeretes, apatikus alak. Tipikusan a lesz, ami lesz szellemiségben élnek (Zimbardo és Boyd, 2012). A múlt és a jelen után a jövő aspektusait tárgyaljuk.

A jövő orientált személyre jellemző, hogy a relativitáselv vezérli. Reggelente megtervezi minden lépését és ennek a napirendnek a menetén halad. Érdekessége, hogy azonnali öröme vágyik, de mérlegeli az élvezet előnyeit és a majdani költségét. Gyakran lemond vágyai azonnali kielégítéséről, mert úgy véli, később ebből nagyobb haszna származik. Számos ismerőse, viszont kevés jó barátja van. Kifejezetten lelkiismeretes és következetes, foglalkoztatják jövőbeli dolgai. A munkáját tekintve, betartja a határidőket és kiválóan teljesít. Nem kedveli az új dolgokat, és az izgalmakat. A pénzt megfontoltan és tudatosan költi. Saját bevallása szerint, is kevés az ideje. A beállítottságának megfelelően minden évben eljár a kötelező orvosi vizsgálatokra, figyel az étkezésre és egészségére, testét is rendszeresen edzi (Zimbardo és Boyd, 2012).

A jövőorientáció másik ága a transzcendentális jövő perspektíva. Jellemző rá, hogy a testi dolgokat elveti és újjászülettként él. Egy olyan világban, ahol

csak is jót cselekszik, mert tudja, hogy teste hal csak meg csupán és a lelke örökké fog élni. Rendszeresen részt vesz istentiszteleteken és otthonában rituálékat hajt végre. Jól képes kontrollálni késztetéseit, nem agresszív és számol a jövőbeli következményekkel (Zimbardo és Boyd, 2012). De a tanulmány, nem tárgyalja a transzcendentális időorientációt, mert a kutatás bemutatása szempontjából nem releváns.

Az eddig tárgyalt megközelítések alapján körvonalazódott, hogy a machiavellista személyiségjegyei között az önérdekvezérelt cselekvés és a bizalmatlanság szerepel. Az előző kutatások azt is igazolták, hogy az elméletória kapcsán tudjuk, hogy képesek behelyezkedni mások lelkiállapotába, de nem válnak érintetté. Így kijelenthető, hogy a bizalmatlanság és az érzelmi távolságtartás megegyezik. Ebből logikusan arra következtethetünk, hogy szociális kapcsolataikban kevés barátal rendelkeznek, mert bizalmatlanságuk és önző struktúrájuk kizárja a barátokat, viszont a rejtőzködésnek és a szerepeknek köszönhetően sok ismerőse van. Ismerjük a szakirodalom alapján, hogy kapcsolatait háttérbe szorítja az érdekeinek megfelelően, és a kooperációs technikák és szituációk, amiket alkalmaz, azok is érdekeinek és céljainak alávetett.

Ezek a megfigyelések ahhoz vezettek, hogy a kapcsolatot kerestem a jelenhedonizmus és a jövő időperspektíva által túlzottan vezérelt embertípus és a machiavellista személyiségtípus között. Továbbá fő fókuszpont volt, hogy azok a személyek, akik nem tesznek a jövőjükért és a pillanatnak élnek, kifejezetten a jelenhedonisták, ők mennyire használják a befolyásolás fortélyait. A kiinduláshoz a pillanat elérést, és a kielégülést vettem alapul, amit a jelenhedonisták jellemeznek (Zimbardo és Boyd, 2012). A relativitás elv, pedig amit a jövőorientált személyiség jellemez, aszerint szervezi napi cselekedeteit, ahogyan kontroll alatt tartja személyes kapcsolatait, és ahogyan késlelteti vágyai kielégülését, azért, hogy később nagyobb haszna váljék belőle, alapot adhat arra feltételezésre, hogy a jövőorientált személy machiavellista (Zimbardo és Boyd, 2012).

Ahhoz, hogy a machiavellizmust, mint a játszmák és a versengés önző aspektusát és az időt, mint az események sorozatának mérőeszközét vizsgáljam, kellett egy olyan „területet” vagy ha úgy jobban tetszik teret találnom, ahol vizsgálni lehet a kontroll iránti vágyat, a versengést, az emberek szubjektív időorientációit, és az egészség aspektusait. Ez a terület a munka területe. Itt

minden kérdéskört érintő jelenséggel lehet találkozni. Ahhoz, pedig, hogy az egészséggel is foglalkozni tudjak a munkát, mint addiktív jelenséget vizsgáltam.

A munkafüggőség jelensége a pszichológiában fiatal területnek számít, megközelítőleg 20 éve beszélhetünk a jelenség szakirodalmi háttéréről. A jelenség oka többek között a gyorsan fejlődő technikai eszközök felhasználása a munkaerőpiacon, és az ehhez a technikai vívmányokhoz köthető munkaformák megjelenése és robbanásszerű elterjedése. A jelenség perszonális aspektusát tekintve ennek a gyorsuló rendszernek köszönhetően a dolgozók elég gyakran túlóráznak, de ami felvetette a problémát, hogy gyakran nem mennek haza a munka miatt. Ezért választaniuk kell a saját személyes életük és a munka között. A függő inkább a munkát és a munkával kapcsolatos teendőit választja, mint a saját személyes életét, a helyzetet nem tudja kontrollálni az esetek zömében túlvállalja magát, mert úgy érzi, szüksége van a munkára. A jelenség veszélyforrása, hogy az illető keményen dolgozik és lelkiismeretes. A munkafüggő személy egészségi állapota romlik a függőség erősödésével és elmagányosodik, ami karakteri változáshoz vezethet és kiégéshez (Andeassen, 2013). A munka világa véleményem szerint nem csak az életünk marginális része, de az a terület, ahol a machiavellista működésmód és az időorientációk is jól vizsgálhatók.

Ulrich Beck így kezdi a munka jövőjét taglaló tanulmányában, hogy szerinte az információtechnológiai racionalizálás forradalmi eredményeként, a kereső munka csökkenőben van (Beck, 2009). Az információ korában, a tudástársadalomba való átmenetet, az oly sokszor megfigyelhető megújulás kíséri, így a dolgozót is a munkája során.

A munka az ipari forradalmak során folyamatosan fejlődött és alakult az elektronikai eszközök fejlődésével. Ahol is a robbanásszerű fejlődés, és az eszközök rohamos exponenciális hatékonyság, és fejlődési görbéje mellett számolni kellett az új ipar és az új hozzáállások jelenlétével. Erre reflektálva láthatjuk, hogy vannak olyan közgazdászok, akik azt állítják, hogy a múltban is voltak technológiai forradalmak, és ennek ellenére mégsem csökkent szignifikánsan a munkaerő iránti kereslet a munkaerőpiacon. Nem látnak olyan indokot, ami miatt a jelenleg folyó ipar 4.0 változásra másképpen kellene tekinteni.

Az Európai Parlament 2016-ban megfogalmazott állásfoglalása szerint: Az ipar 4.0 a termelési folyamatok olyan szervezését írja le, melynek keretében

az eszközök önállóan kommunikálnak egymással az értéklánc mentén: a jövő egy olyan „okos” gyárat hozva létre ezzel, amelyben a számítógép-vezérelt rendszerek nyomon követik a fizikai folyamatokat, létrehozzák a fizikai valóság virtuális mását és decentralizált döntéseket hoznak önszervező mechanizmusok alapján (IPDEaSP 2016.). A gondolat alapja egy újfajta megközelítés. A „skill-biased technological change” (SBTC), ami azon a feltételezésen alapul, hogy a technológia csak kiegészítője a képzett munkaerőnek, ezért a technológiai változás eredményezhet munkaerő szükséglet csökkenést, de nem eliminálja teljes mértékben az emberi munkavégzést.

A munka jövőjével kapcsolatban megkerülhetetlen, hogy a mesterséges intelligenciáról ne essen szó. Mivel a tudományterület nagyon szerteágazó ezért univerzális tudománynak is nevezhető, hiszen rengeteg felhasználási területe van, de ezen dolgozat nem hivatott ezek átfogó bemutatására. Az univerzális tudományterület megközelítéséhez több fogalmi definíció létezik, rövid létrejötté óta, azonban egy általános filozófiai nézetet köszönhetünk Aaron Slomannak, aki a mesterséges intelligencia és a kognitív tudományokat filozófiai és pszichológiai úton megközelítő kutató. A definíció szerint, a mesterséges intelligencia a számítógép tudomány olyan alkalmazott területe, ami az intelligencia kiismerésére és megértésére irányul és ezt követően lemásolja a szükséges alapelveket és feltárja a közöttük létrejövő mechanizmusokat (Sloman, 2019).

A munka jövőjét jelentő parázs viták és a mesterséges intelligencia folyamatos fejlődése és alkalmazása felvetette azt a kérdést, hogy a machiavellista személyek, és mesterséges intelligencia a munkán belüli alkalmazhatóság kapcsán milyen kapcsolat állhat fent.

A számítógépekben manifesztálódó mesterséges intelligencia alapvetően kezdi hallani és látni, amit az emberek csinálnak. Az, hogy a jövőben milyen problémák állnak előttünk ezt nem tudhatjuk, de felelősséggel tartozunk azért, hogy a lehető legaprólékosabb módon kielemezzük a lehetséges scénáriókat. A modern technika már most ott tart, hogy túlnőhet a cselekvő ember belátó képességén. Ez pedig arra enged minket következtetni, hogy gyakran nem tudhatjuk, hogy az új eszközök használata milyen, a távolabbi jövőben jelentkező probléma forrása vagy megoldása lehet. Az a helyzet alakult így ki, hogy az ipar 4.0 kapcsán a világ feletti hatalmasság gyakorlás kiteljesedett és gyakorlatilag mindent az uralma alá tud vonni az emberiség, addig a

gyors és szakadatlan fejlődés mellett ez erkölcsileg és jogilag szabályozatlan, mert az ember általános működése, még mindig azokon az alapokon nyugszik, ami évezredekkel ezelőtti (Jonas, 1984).

A fejlődés és az eszközök megjelenése megenged egy észrevételt, ez pedig a mesterséges intelligencia fogalmi körébe tartozó, ami a megismerés és a lemásolás. Miután lemásolta, utána a döntésnek megfelelően használhatóak is. Ha segítjük a megismerését, akkor felelősséggel tartozunk a használat mellett és ezt az állásfoglalást még a korai fejlődési szakaszban kell meghozni. Abban az esetben, ha megtanulja, hogy milyen a fekete bőr szín, akkor nem szabad, hogy skálázza, hiszen a rasszizmust képessé kell tennünk megszüntetni az eszközben (Zou, és Schiebinger, 2018). Ez a gondolat vezetett ahhoz, hogy újra megvizsgáljuk a machiavellista személyiség elméletéhez való viszonyát. Képesé válik arra, hogy megismerje a másikat és lemásolja azt, ha erre nem lennénk képesek, akkor csak a külső jegyek alapján lehetne megítélni, mit gondolnak mások (Paál és Bereczkei 2006). A bizalom kapcsán, pedig megfigyelést igényel a jelenhedonista és a jövőorientált időperspektíva túlzottan vezérelt embere.

Ahhoz, hogy a kutatás önfejlesztővé váljon szükség volt egy fogalomra, mely az egész gondolatot magában foglalja ez pedig a prudencia. A fogalmat több helyen sokféleképpen definiálják, azonban a fogalmi mag közös, ez pedig, olyan cselekedet, amely korábbi tapasztalatokon alapszik, a jelenben zajlik, mégpedig a jövőre vonatkozó felelősséggel. A fogalom jelenlegi értelmezésére Adam Smith Theory of Moral Sentiments című művét használom. Az erkölcsi érzelmekről szóló művében sokszor feldolgozza és körül járja a prudencia fogalmát. A teljes mű pedig, mint egy origóként képes használni a fogalmat, hiszen az erkölcsi cselekedeteket, vagy a prudenciából működőnek véli vagy teljesen ellentétesen működőnek. Tehát vagy része, vagy a tőle való különbség. A boldogság elősegítése csak is a prudencia erényével valósulhat meg, ami az igazság elosztása, mint egy másik értelmezés. Ez a felelősség csak is egy független érzés, egy láthatatlan kar, egy belső szabályzó eredménye lehet (Smith, 2006).

A machiavellizmusra vetítve kapcsolatot vélek felfedezni, hiszen olyan dolgot tesz, akár rejtőzködve akár nem, ami korábbi tapasztalataival felvértezve ismert a jelenben zajlik és a jövőre irányul, mint felelősség. Az időperspektívák vizsgálatánál is ezt érezhetjük, hogy a hipotézisek alapján a jelenhedonisták és a jövőorientáltak az idő prudenciájában működnek, de eltérő motivációval. A

munka, a függőség vizsgálati tényezőjében szintén ezt az algoritmikusságot rajzolja ki.

A kutatási kérdéseink törzsét az képezte, hogy az ipar 4.0 jelenségével a folyamatosan fejlődő mesterséges intelligencia is a megismerés útján előzetes tapasztalatok során olyan cselekedetekre képes, ami jelenben zajlik és a jövő felelősségére hat? A kutatás és kutatási kérdések önfejlődése a mesterséges intelligencia és az előző három szintér kapcsolatát vizsgálta. A mesterséges intelligencia modelleket úgynevezett tanuló modellekkel fejlesztik, ehhez pedig, mint minden tanuláshoz szükséges valamilyen tapasztalás. Egyszerűen fogalmazva a tanulómodell a mesterséges intelligencia „érzékszerve”. Ahhoz, hogy ilyen érzékszervet állítsunk elő, szükség van egy háttérkutatásra.

A vélemény analízis egy fiatal terület, ami a dinamikusan fejlődő mesterséges intelligenciához kapcsolódik. Ez a szolgáltatás a természetes nyelvi feldolgozásban (NLP) ismeretes aspektusalapú elemzés. Célja, hogy egy adott kulcsszóról (pl. cégről, márkáról, iparágról, kutatási témáról stb.) szóló szöveges tartalmakat rövid idő alatt, automatikusan feldolgozzunk és kiértékeljük. A leginkább megbízható magyar nyelven is működni képes szolgáltató a Neticle Media Intelligence szentimentelemző algoritmusai pozitív-semleges-negatív skálán, +3-tól -3-ig értékeli a szöveges tartalmakat a bennük szereplő pozitív/negatív véleményt kifejező szavak által.

Az algoritmusok a szövegben a központi kulcsszón kívül további kapcsolódó témákat, tulajdonságokat, márkaneveket, személyeket, helyeket, érzelmeket is felismernek és címkéznek, így mélyebb összefüggések is felfedezhetők az adott témával kapcsolatban. A strukturálatlan adatnak számító szöveges tartalmakból (pl. ügyfél-visszajelzések, közösségi média kommentek, termékértékelők, kérdőív-válaszok stb.) automatikus szövegelemző szoftverrel percek alatt kinyerhetők az insightok (a mögöttes tartalmak és összefüggések), számszerűsíthetők és összevethetők a mennyiségi és minőségi adatok bármilyen márka vagy termék, vagy kutatási adat kapcsán. A feldolgozott ügyfél-visszajelzések, vagy vélemények pedig objektív alapként mutatják meg a termék-/szolgáltatásfejlesztőknek, vagy éppen a kutatóknak, hogy merre tovább. A szövegelemzés vagy NLP felhasználási lehetőségei ott merülnek ki, ahol a szöveges adatok is elfogynak, azaz nagyjából végtelenek.

A működését vizsgálva, részletesebb információkat szolgáltat a szavakkal kapcsolatos véleményekről. A természetes nyelvek feldolgozása több elemből és

szakaszból épül fel. Az NLP-vel foglalkozó szakemberek többféle tudományterület módszereit és eszközeit használják ahhoz, hogy a gép és az ember közti kommunikációt könnyebbé és zökkenőmentesebbé tegyék. Ezek közé tartozik például a számítógépes nyelvészet, a mesterséges intelligencia vagy akár maga az informatika is.

Az NLP célja az, hogy a természetes nyelveket kisebb egységekre bontsa le, valamint hogy megállapítsa a kapcsolatokat, relációkat ezek között az elemek között. Minél több adat (szöveg) áll rendelkezésre, annál könnyebb megtalálni az összefüggéseket az adatok között, vagyis annál pontosabb képet kaphatunk a nyelvről. A beemelésre azért volt szükség, mert úgy vélem, ha kapcsolat mutatkozik a machiavellizmusról, az időről és a munkáról alkotott vélemények és a hozzájuk kapcsolódott pszichológiai mérőeszközök között. Akkor megismerés során kapcsolatot találhatunk a jelenségek véleményei között is elemezve ezzel a vizsgált személyek szöveges válaszait és a feltárt eredmények révén közelebb kerülhetünk a szintérek és a hipotézisek típusaihoz.

2. Empirikus kutatás bemutatása

A tanulmány folytatásában az empirikus kutatás levezetését és a feltárt eredmények és a közöttük található összefüggések bemutatását tűztem ki célul. Többek között fontos reflektálni azokra a gondolatokra, hogy milyen kapcsolat áll fenn a machiavellizmus és az időperspektívák között, illetve a munkafüggőség tekintetében mennyire érvényesülnek a célorientált mechanizmusok. Az elméleti részbe beemelt aspektusok kutatására, a vizsgált dimenziók korrelációira, három pszichológiai mérőeszközt használtunk. A dolgozat új kérdésének a véleményanalízisek tisztázásához, pedig az elméleti háttérben bemutatott mesterséges intelligencia szolgáltatást vettünk igénybe.

2.1. Hipotézisek

A kutatás homlokterében az állt, hogy az előzetesen vizsgált célokat újra ellenőrizzem egy nagyobb mintán. Az előzetes célkitűzés fókuszja, hogy azok a személyek, akik tesznek a jövőjükért, milyen mértékben hanyagolják kapcsolataikat, és mennyire hagyatkoznak a befolyásolás eszköztárára. A másik előzetes cél pedig, hogy akik a jelenben élnek és élvezik az élet minden pillanatát, milyen mértékben munkafüggőek és mennyire hagyatkoznak a befolyásolásra.

2.1. A jövőorientált személyek erősen machiavellisták és munkafüggőek,

2.1.1. A jövőorientált személyek a manipulációt és munkát érintő vélemények polarizációjával erős kapcsolatot mutat.

2.2. A jelenhedonista személyek erősen machiavellisták és nem munkafüggőek,

2.2.1. A jelenhedonista személyek a manipuláció polarizációjának véleményével erős, míg a munka véleményeinek polarizációjával pedig nem várunk kapcsolatot.

2.3. Minta

A kutatásban 245 személy vett részt (159 nő és 86 férfi). A legfiatalabb 18 éves, a legidősebb kitöltő pedig 67 éves (átlagéletkor=36,19 SD=13,43). A mintavételben szereplő személyek, a mintavételt megelőzően írásbeli tájékoztatást kaptak, melyben biztosítottam őket a kutatás anonimitásáról, és arról, hogy válaszaikat, adataikat bizalmasan kezelem és csak tudományos elemzés céljából használom. A résztvevőket véletlenszerűen választottuk ki és a vonatkozó etikai szabályokat betartottuk.

2.4. Mérőeszközök

A kutatást kérdőíves módszerrel végeztük. A kérdőívek megválaszolása online módon történt. A kitöltésre szánt idő 25 percet jelentett. A kutatás során három pszichológiai mérőeszközt használtunk. A machiavellizmus meghatározásához a Machiavellianism Personality Scale (MPS) (Talmácsi, Orosz, Birkás és, Bereczkei, 2012) egy 15 tételből álló skála, ami ötfokú Likert-skálán mér (1: egyáltalán nem értek egyet, 2: inkább nem értek egyet, 3: egyetértek is meg nem is, 4: inkább egyetértek, 5: teljes mértékben egyetértek). A kérdőív az eredményeket négy dimenzió szerint skálázza: Amoralitás/Kontrolléret/Kontroll iránti vágy/Mások iránti bizalmatlanság.

Az idő orientációkhoz használt mérőeszköz a 17 tételből álló, Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI) (Orosz, Dombi, Tóth–Király, és, Roland–Lévy, 2015), és az előző mérőeszközhöz hasonlóan ötpontos Likert-skálát használ (1: egyáltalán nem értek egyet, 2: inkább nem értek egyet, 3: egyetértek is meg nem is, 4: inkább egyetértek, 5: teljes mértékben egyetértek). Az eredményeket, pedig öt dimenzióra skálázza: Múlt pozitív/Múlt negatív/Jelenhedonista/Jelen fatalista/Jövőorientált.

A munkafüggőség méréséhez a 14 kérdésből álló Bergen Work Addiction Scale (Orosz, Dombi, Andreassen, Griffiths, és Demetrovics, 2015), ami öt fokozatú Likert-skála segítségével (1: soha, 2: ritkán, 3: néha, 4: gyakran, 5: mindig), méri a személyiséget. Az eredményeket hét dimenzióra osztja, ami a következők: Kitűnés/Tolerancia/Hangulatváltozás/Visszaesés/Elvonás/Konfliktus/Problémák. A norvég és magyar item szett közül a hosszabb magyar item szettet használtuk a kutatáshoz, mert a pontossága jobb eredményeket mutatott. (Orosz, Dombi, Andreassen, Griffiths, és Demetrovics, 2015).

A véleményanalízishez, pedig a Neticle Media Intelligence szolgáltatását használtuk, ami a Zurvey.io. A Zurvey.io saját szövegek elemzésére készült szoftver, mely használható nyílt kérdések válaszainak, SMS, e-mail vagy egyéb szöveges ügyfélvisszajelzések pár perc alatti feldolgozásához, és automatikus elemzéséhez. Az automatikus szövegelemzés egyik előnye, hogy képes a szöveget érzelmi polaritásuk szerint osztályozni. A kérdőívben olyan demográfiai adatokat is gyűjtöttünk, amik az iskolázottságra, a családi állapotra, a lakhelyre, életkorra vonatkoztak. Továbbá az egyéni megítélés szerinti, egészségi állapotot és a szórakozásra fordított időt is megkérdeztük a válaszadóktól.

Az adatokat az SPSS 20.0 for Windows statisztikai elemző program segítségével dolgoztuk fel, és minden próbánál a 0,01-es és 0,05-ös (**p < 0,01, *p < 0,05) szignifikanciaszintet alkalmaztuk döntési kritériumként.

3. Eredmények

A vizsgálati fókuszunkban az előzetes dolgozatok eredményei szolgáltatották a kiinduló pontot. A vizsgálat az idődimenziók és a machiavellizmus közötti kapcsolat feltárására tett kísérletet az előző kutatáshoz viszonyítva nagyobb elemszámon. Az előzetes kutatások foglalkoztak az egészségi állapot, az interdiszciplináris kapcsolatok összefüggéseivel (Andreassen, Hetland, és Pallesen, 2013, Orosz, Dombi, Andreassen, Griffiths, és, Demetrovics, 2015). Fontos kiemelni, hogy a kutatási fókuszba beemelt vélemény analízisek komplex összetevései és a képzettség, továbbá a szórakozásra fordított idő elemzései is új eredményekkel bővítették a megfigyeléseinket. A vélemények automatikus szövegelemzés révén kapták meg a vizsgálati analízishez használt érzelmi visszajelzéseket, ami újabb kutatásokat indukálhat a jövőben. Meg kell említeni, hogy az eredmények nem reprezentatívak. A jövőben nagy elemszámon történő ismétlését követően, akár reprezentatív kutatássá bővíthetők.

3.1. Az első hipotézis és az alhipotézis tárgyalása

A jövőorientált személyek erősen machiavellisták és munkafüggőek, a manipulációt és munkát érintő vélemények polarizációjával szintén erős kapcsolatot várunk.

A hipotézisünk a túlzottan jövőorientált személyek feltérképezésére tett kísérletet. Az elvárásaink szerint ezek az emberek machiavellista személyiséggel rendelkeznek, és beállítottságukból adódóan veszélyeztetni őket a munkafüggőség. A meghatározott vélemények érzelmeinél, pedig ugyan ezt a kapcsolatot realizáltuk. A nagyobb elemszámon elvégzett analízis nem mutatott ki szignifikáns kapcsolatot. Ezt a hipotézist nem sikerült igazolni, azonban az előzetes elvárások eredményeit viszont a hipotézis cáfolat bizonyítja. Az elvárás alapján erős pozitív irányú korrelációkra vártunk. A machiavellizmus skálán történő vizsgálat során a mások iránti bizalmatlanság dimenziójánál ellentétes irányú gyenge negatív kapcsolatot találtunk jövő idődimenzióval ($r(245) = -0,137$; $p < 0,032$), az amoralitást mérő dimenzió között szintén egy ellentétes irányú azonban erős kapcsolatot tártunk fel a jövő dimenzióval ($r(245) = -0,265$; $p < 0,000$). Míg a munkafüggőség dimenziójánál a nagyobb elemszámon történő vizsgálat feltárta a kitűnés ($r(245) = 0,146$; $p < 0,022$) és az elvonás ($r(245) = 0,132$; $p < 0,039$) dimenziói közötti kapcsolatot. Az automatikus szövegelemzés érzelmeinek feltérképezése során nem találtunk kapcsolatot. Ezt a kapcsolat hiányt azzal magyarázom, hogy az orientációra jellemző, jövőbe tekintés, nem engedi, hogy a fogalmi apparátusokról való vélekedés érzelmi elmélyülést alakítson ki a túlzottan jövőorientált személyeknél. Az eredmények alapján azt a megállapítást teszem, hogy minél inkább jellemző a személyre a jövőorientált időorientáció, annál inkább bízik meg másokban és annál inkább szabálykövető. Munkájával szeret kitűnni, és zavarja, ha nem dolgozhat. Ezért véleményem szerint a jövőben egy újabb kutatás során bizonyíthatóvá válik, hogy a jövőorientált személyekre nem jellemző a machiavellizmus azonban a kibővített elemszámon történő minta több kapcsolatot feltételezhet a jövőorientáltak és a munkafüggőség között, ezért ez veszélyeztetheti őket.

3.2. A második hipotézis, és alhipotézis tárgyalása

A jelenhedonista személyek erősen machiavellisták és nem munkafüggőek, a manipuláció polarizációjának véleményeivel erős, míg a munka véleményeinek polarizációjával pedig nem várunk kapcsolatot.

A hipotézisünk a túlzottan jelenhedonista személyek feltérképezésére tett kísérletet. Az elvárásaink szerint ezek az emberek machiavellista személyiséggel rendelkeznek és beállítottságukból adódóan nem veszélyeztetni őket a munkafüggőség. A meghatározott vélemények érzelmeinél, pedig ugyan ezt a kapcsolatot realizáltuk. Azt vártuk, hogy erős kapcsolat mutatkozik majd a machiavellizmus skálája és a jelenhedonizmus között. A jelenhedonista dimenzió mentén rajzolódott ki egy közepes erősségű kapcsolat a machiavellizmus skála kontroll iránti vágy dimenziójával ($r(245) = 0,362$; $p < 0,000$). A mások iránti bizalmatlanság és az amoralitás skálán nem volt együttjárás, pedig a személyiség jelleméből fakadna, hogy másoknak bizalmat szavaz és, ha kell, akkor amorálisan viselkedik. A munkafüggőség dimenziói között pedig az elvárások alapján nem találtunk a kapcsolatot. A hipotézisünket ezért csak részben sikerült igazolni. A manipulációról, az időről és a munkáról alkotott vélemények érzelmei és a jelenhedonista időorientáció között nem találtunk kapcsolatot. Ennek a dimenzióknak az érzelmi feltérképezésére tett kísérlet során ezt a kapcsolatot hiányt azzal magyarázom, hogy az orientációra jellemző, hedonizmus nem vesz tudomást a fogalmi jelentések mélységéről csak a saját önérdekvezérelt tettei befolyásolják.

4. A vizsgálat során nyert egyéb eredmények

Elemzéseink számos érdekes eredménnyel szolgáltak. Ezeket az eredményeket a jövőben érdemes lenne tovább kutatni. Ilyen például a vizsgálat során feltárt eredmények közül a munkafüggőség dimenzióinál, a családi állapot és a visszaesés dimenziója mutatott egy gyenge kapcsolatot ($r(245) = 0,126$; $p < 0,048$). Ami a családi állapot bizonyos státuszát érinti (elvált, egyedülálló) komoly munkafüggőségi veszélyhelyzetet jelenthet az érintett csoportokra (Andeassen, 2013). A véleményekkel történő összevetés a családi állapot és az idővel kapcsolatos vélemények között találtunk gyenge kapcsolatot ($r(245) = 0,143$; $p < 0,026$). Amit szintén a fent említett összefüggéssel magyarázunk, hogy a családi állapot komoly befolyásoló tényezője az időhöz és a munkához való viszonyulásnak.

Az időorientációkkal végzett összevetés, ami a tanulmányokkal egy ellentétes irányú negatív kapcsolatot rajzolt ki a jelen fatalista személyeknél ($r(245) = -0,133$; $p < 0,038$). Erről azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tanulmányokhoz kapcsolódó jelen fatalista embereknél, szorongásaik hátterében a vágy

állhat a fejlődésre, ami a negatív irányú kapcsolatot mutat. Az eleve elrendelt-séggel való elégedetlenség és változatlanság erősíti az időorientációra jellemző depresszív hangulatot és a szorongást (Zimbardo, Boyd 2012).

A vizsgálati vélemények közül a szórakozásra fordított idő, és a manipuláció véleményei között fedeztünk fel erős korrelációt ($r(245) = 0,181$; $p < 0,005$). Ami arra enged következtetni, hogy ha a szórakozásra fordított időt veszélyeztetik, akkor az arra hajlamos emberek képesek a manipuláció eszközéhez nyúlni, ezért a jövőben a machiavellizmus és a szórakozásra fordított időt behatóbban érdemes vizsgálni.

A vélemények érzelmei és a dimenziók közötti összefüggések közül az automatikus szövegelemzés polarizáció, egy ellentétes irányú negatív kapcsolatot rajzolt ki a múlt negatív időorientáció és a manipulációról alkotott között ($r(245) = -0,149$; $p < 0,020$). Erről azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a manipulációról vélekedők közül minden bizonnyal negatívan fog nyilatkozni az, aki a múltjából negatívan táplálkozik, ezzel erősítve az időorientációra jellemző pesszimizmust és a szorongást (Zimbardo és Boyd, 2012). Kapcsolat rajzolódott ki a jelen fatalista időorientáció és a munkáról alkotott vélemények érzelmei között ($r(245) = 0,132$; $p < 0,040$). Erről azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a munkáról vélekedők kapcsolata a jelen fatalista embereknél az érzelmi polarizációt tekintve azért jelez kapcsolatot, mert szorongásaik hátterében a vágy állhat, ami a negatív irányú kitűnés dimenzió mutat. A munkával való elégedetlenség és változatlanság erősíti az időorientációra jellemző depresszív hangulatot és a szorongást (Zimbardo és Boyd, 2012).

5. A vélemények érzelmeinek egymásra és a mérőeszközökre koncentráció mérések

További érdekes eredményeket hozott a vélemények érzelmeit mutató változók egymással történő összevetés és a pszichológiai mérőeszközök kérdéseinek elemzése. A statisztikai vizsgálataink kimutatták, hogy a manipuláció véleményei és az idő véleményei között van t gyenge kapcsolat ($r(245) = 0,159$; $p < 0,013$). Ezért elvégeztük az időorientáció és a vélemények közös feltárását és, múlt negatív időorientáció és a manipulációról kialakított vélemények érzelmei között találtunk egy ellentétes irányú gyenge negatív kapcsolatot ($r(245) = -0,149$; $p < 0,020$). A feltárást a demográfiai adatokra is elvégeztük a három vélemény panel kapcsán és a családi állapot és az idő kapcsolatát rajzolta ki a vizsgálat, ami egy gyenge kapcsolatot mutatott ($r(245) = 0,143$; $p <$

0,026). A manipuláció, az idő és a munka véleményeinek érzelmeit összevettem a mérőeszközök kérdéseivel is.

5.1. A manipuláció véleményei és a kérdőívek kapcsolata

A manipuláció és az MPS kérdőív 15 kérdése közül az 1. kérdés (Társas helyzetben szeretem én adni az utasításokat?) között volt gyenge kapcsolat ($r(245) = 0,128$; $p < 0,045$), és feltártam egy ellentétes irányú gyenge negatív kapcsolatot a 8. kérdésnél (Amikor egy ígéretes ötletem támad, megtartom magamnak, ezzel megelőzve, hogy mások ellopják azt?), ($r(245) = -0,151$; $p < 0,018$). Az időorientációkat vizsgáló ZTPI kérdőív 17 kérdése közül az 1. kérdés (. Bántalmazásban és elutasításban bőven volt részem a múltban?) között volt kimutatható ellentétes irányú gyenge negatív kapcsolat ($r(245) = -0,131$; $p < 0,041$) és a 4. kérdés (Nehezen tudom elfelejteni a gyermekkorom kellemetlen emlékeit?) között volt kimutatható ellentétes irányú erős negatív kapcsolat ($r(245) = -0,177$; $p < 0,006$).

5.2. Az idő véleményei és a kérdőívek kapcsolata

Az idő véleményeinek kapcsolata és az MPS kérdőív 15 kérdése között egy ellentétes irányú gyenge negatív kapcsolatot tártunk fel ($r(245) = -0,135$; $p < 0,034$), a 3. kérdést (Egy napon gazdag és befolyásos ember akarok lenni?) illetően. Feltártunk még a 14 kérdésből álló BWAS kérdőív kérdései közül a 4. kérdést illetően (Érzett késztetést arra, hogy egyre többet és többet dolgozzon?) találtunk egy gyenge kapcsolatot ($r(245) = 0,136$; $p < 0,034$) az idő véleményekkel.

5.3. A munka vélemények és a kérdőívek kapcsolata

A munka véleményeinek kapcsolata nem tárt fel kapcsolatot az MPS kérdőív kérdései esetén, A ZTPI kérdései esetén találtunk egy gyenge kapcsolatot a 15. kérdés (Hajlandó vagyok etikátlan lenni, ha úgy vélem, hogy ez fog hozzásegíteni a siker eléréséhez?) és a munka véleményei között ($r(245) = 0,161$; $p < 0,012$).

6. Összegzés

További kutatások során érdemes lenne a kérdőívek érzelmei és a feltárt kérdések eredményeiből egy közös mérőeszköz kialakítására kísérletet tenni, továbbá a szórakozásra fordított idő jelentőségét, mint a machiavellizmus egyik

motiváló tényezőjét behatóbban vizsgálni. Az eredmények során további uni-kális kutatási eredmények születhetnek a családi állapotok munkához és az időperspektívákhoz való viszonyának elemzésével. A marginalizált csoportok vizsgálata esetén érdemes lehet a jövőben ezeket a gondolatokat a szakpolitikai döntések alapjaként egy általánosan bevett vizsgálattá tenni. A következtéseinket egy adott mintán vizsgáltuk, így az eredmények nem reprezentatívak. A jövőben nagy elemszámon történő ismétlését követően, akár reprezentatív kutatássá bővíthetőek.

A kutatás eredményei a jövőben megoldásként szolgálhatnak a munkaerő piaci kiválasztás magasabb sikerességéhez, alkalmazhatóvá válhat egy előszű-rési eljáráshoz, melyet az elméleti részben tárgyalt mesterséges intelligencia tanulómodell segítségével (Zou, és Schiebinger, 2018) segíthetnénk. Továbbá a kibővített vizsgálatok választ adhatnak az egészség jobb megőrzéséhez a három dimenzió kapcsolatából.

A kutatás eredményei mellett az módszertant is vizsgálva értekes lehet a jövőben további vizsgálatokat tenni a kérdőívek, validált mérőeszközök és a vélemény analízis közös vizsgálatához. A távlati célnak megfelelően a jelen kutatás eredményessége és a módszer elterjedése és használhatósága is magában hordozza a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) 2010-es innovációs stratégiája által kiemelt az innovációs jelentőséget a gazdaság és a társadalom területén is (melynek a mesterséges intelligencia is részese lehet): a technológiai fejlesztés mellett a szociális innovációk fontosságát is hangsúlyozza.

Végezetül a módszer fejlesztése és jelen kutatás eredményei a jövőben megoldásként szolgálhatnak az ENSZ által deklarált Fenntartható Fejlődési célok eléréséhez, mint a minőségi oktatás (SD 4) elérése, vagy a tisztességes munka és gazdasági növekedés biztosítása (SDG 8) mellett az egyenlőtlenségek csökkentésében (SD 10) is nagy szerepet játszhat.

Irodalom

Andreassen, Cecilie Schou (2013). Workaholism: An overview and current status of the research. *Journal of behavioral addictions*, 3(1), 1–11.

Andreassen, Cecilie Schou – Hetland, Jørn – Pallesen, Ståle (2013). Psychometric assessment of workaholism measures. *Journal of Managerial Psychology*. 29 (1), 7–24.

Andreassen, Cecilie Schou – Griffiths, D. Mark – Hetland, Jørn – Kravina, Luca – Jensen, Fredrik – Pallesen, Ståle (2014). The prevalence of workaholism: a survey study in a nationally representative sample of Norwegian employees. *PLoS One* 9 (8).

Bacon, Francis. (1968). *Esszék*. Helikon, Budapest.

Beck, Ulrich (2009). *A munka szép új világa*. Belvedere Meridionale. Szeged.

Eliot. R. Smith – Diane M. Mackie, (2004). [szerk]. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest

Jonas, Hans (1984). *The Imperative of Responsibility – In Search of an Ethics for the Technological Age*. The University of Chicago Press, Chicago.

Kaposi Márton (2004). *A rejtőzködő egyén arca és álarcai*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Láng, Amrás – Birkás, Béla (2014). Machiavellianism and perceived family functioning in adolescence. *Personality and individual differences*, 63, 69–74.

Machiavelli, Niccoló. (2015). *A fejedelem*. Helikon kiadó, Budapest.

Orosz Gábor – Dombi Edina – Andreassen, Cecilie Schou – Griffith, D. Mark – Demetrovics Zsuzsanna (2015). Analyzing models of work addiction: Single factor and bifactor models of the Bergen Work Addiction Scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*. 14, 662–671.

Orosz Gábor – Dombi Edina – Tóth-Király István. – Roland-Lévy, Christine (2015). The Factor structure of the short Zimbardo Time Perspective Inventory. *Current Psychology* 36, 39–47.

Paál Tünde – Bereczkei Tamás (2006). Elmeteória, együttműködés, machiavellizmus: A felnőttkori elmeolvasó képesség hatása a társas kapcsolatokra. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 61. 4. 511–532.

Policy Department A: *Economic and Scientific Policy*. (2016). Industry 4.0. PDF. interneten itt: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf) - utolsó letöltés: 2022.10.22.

Sloman, Aaron (2019). *The computer revolution in philosophy: Philosophy, science and models of mind*. Author. interneten itt: <https://www.cs.bham.ac.uk/research/projects/cogaff/crp/> - utolsó letöltés: 2022.10.22.

Smith, Adam (2006). *The Theory of Moral Sentiments*. Dover Publications Inc. Mineola, N.Y.

Steve J. Martin – Noah J. Goldstein – Robert B. Cialdini. (2015.). *Kis lépés nagy hatás*. HVG Kiadó Zrt. Budapest.

Szigethy Gábor (1977). *A machiavellizmus*. Magvető Kiadó, Budapest.

Talmácsi György – Orosz Gábor – Birkás Béla – Bereczkei Tamás, (2012) A Dahling – féle machiavellizmus skála validálása. *Alkalmazott Pszichológia*. 3, 63–82.

Zimbardo, Philip – Boyd, John (2012). *Időparadoxon*. HVG Kiadó Zrt. Budapest.

Zou, James – Schiebinger, Londa (2018). AI can be sexist and racist—it's time to make it fair. *Nature*. 559. 324–326.

MÁRTON RICHÁRD

Az államfői hatalom Magyarországon és a Szlovák Köztársaságban

„A hatalomhoz való viszonyunk az, amin megmérettetünk. Azon, hogy ki mire használta. És hogyan.” Göncz Árpád

1. Bevezetés

Az 1989-es rendszerváltás óta Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki *„kifejezi a nemzet egységét és örködik az államszervezet demokratikus működése felett.”* Az elnök alkotmányos jogállása alapján a klasszikus, parlamentáris államfő képét festi, funkciója elsősorban protokolláris. Nem része a végrehajtó hatalomnak, így alkalmazható a constanti felfogás, miszerint az államfő semleges hatalmi ág. Ezt igazolja az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) határozata: *„A köztársasági elnök kívül áll a végrehajtó hatalmon, önálló államfői hatásköre van.”*

A politikai perszonalizáció hatására, a parlamentáris rendszerekben a miniszterelnök kerül a hatalom súlypontjába, ugyanakkor a tudomány megosztott abban a kérdésben, hogy – míg prezidenciális vagy félprezidenciális rendszerekben az államfő a politikai élet aktív aktora – ebben a kormányzati formában mekkora súly nehezedik a köztársasági elnökre. A kérdésfelvetés Magyarország esetében is legitim, hiszen az 1989 után megválasztott magyar köztársasági elnökök szerepfelfogásában és működésében is nagy különbségek fedezhetők fel, melyek befolyásolhatják az államfő közelségét a hatalmi centrumhoz (Körösenyi, 2015). Tehát az alapvetően „gyenge” elnöki szerepkör a parlamentáris országokban egyedi képet mutathat, így az ebbe a körbe tartozó államok elnökeit egyfajta erőssorrendbe helyezhetjük el (Frye, 1997; Siaroff, 2003).

Hipotézisem szerint a magyar államfőt, alkotmányos helyzete e képzeletbeli lista felső szakaszába helyezi. Az összehasonlító politológia módszertanát alkalmazva összevetem a magyar és a szlovák köztársasági elnöki pozíció mintázatát.¹ A Szlovák Köztársaság kormányzati berendezkedésében, geopolitikai helyzetében és – például a kelet-közép-európai rendszerváltásokat tekintve –

¹ Timothy Frye tipológiája szerint a magyar államfő valamivel erősebb, mint a szlovák elnök (Frye, 1997)

politikatörténeti elemeiben is hasonlóságot mutat Magyarországgal.² Az összehasonlítás során megvizsgálom a két állam alkotmányát, az államfőre vonatkozó legfontosabb jogszabályokat. Kísérletet teszek a két állam működésében felmerülő hasonlóságok és különbségek bemutatására, amik kutatási területem szempontjából relevánsak lehetnek. Áttekintem az elmúlt harminc év legfőbb eseményeit, amik az államfőkhöz köthetők. A kutatás elsődleges célja, hogy a magyar példát kontrasztba állítsa, ezzel megalapozva egy hosszabb távú munkát, amiben más parlamentáris államok is helyet kaphatnak.

2. Módszertan

A kutatás szempontjából szerencsés, hogy számos releváns szakirodalom áll rendelkezésre. Ugyanakkor ez némi hátrányt is jelent, hiszen nem egyszerű feladat új eredménnyel előállni. A témába vágó kutatások már foglalkoztak egy általam is előrevetített erőssorrend felvázolásával, ebben pedig vizsgálták a kelet-közép-európai régiót is, így képet kaphatunk belőle a magyar-szlovák viszonylatról is (Siaroff, 1997).

Ezekről azonban több szerző azt a kritikát fogalmazza meg, hogy a vonatkozó kutatások kevésbé politikatudományi, mint inkább jogi megközelítést alkalmaznak. *Nábelek Fruzsina* és *Török Gábor* a következőképp fogalmaz: „Ezek az összehasonlító munkák leginkább a közjogi szabályok és lehetőségek felméréséig juthatnak el, így nincs lehetőségük a politikai gyakorlat feltárására (Körösenyi, 2015).”

E tudományos munkák kapcsán érdemes megfigyelnünk, hogy jelentős részük – a téma aktualitásához képest – régen született, ami problémás, mert a 2010 utáni évek – Magyarországon egész biztosan – jelentősen hozzájárulnak az államfői karakterológia megrajzolásához. Ezért tekintem fontosnak, hogy a témával kimerítően foglalkozó szakirodalmak sokaságát tovább bővítsem, noha vizsgálódásom első eredménye, hogy kérdésfeltevéseimre már bizonyos szempontokból található válasz.

Újdonságként nagyobb hangsúlyt kívánok fektetni a politológiai megközelítésre, bár nem nélkülözhetem a jogi aspektusokat sem a továbbiakban kifejlesztett módon, továbbá az egyes példák közé a közelmúltból is válogatok.

² Továbbá jelen dolgozat megírásakor mindkét ország államfői posztját nő tölti be, ami további kutatási témákat irányozhat elő, melyekkel jelen munkámban nem foglalkozom.

Hosszú távú célként egy erőssorrend felállítását jelöltem meg³ a parlamentáris demokráciák államfői karakterológiáját felvázolandó. Mindezt azért teszem, hogy segítsek megérteni a magyar köztársasági elnök alkotmányos jelentőségét a mindenkori politikai rendszer keretei között. Erejét legjobban akkor mérhetem, ha tágabb térben vetem össze egy hasonló szereplővel, ezért szükséges az összehasonlító elemzés. A mintám ez esetben a Szlovák Köztársaság köztársasági elnöke, a bevezetőben vázolt okok miatt. Úgy gondolom, hogy a végeredmény kézzelfoghatóbb, ha a közgondolkodás számára is ismert „fix ponthoz” képest skálázom mintáimat. Éppen ezért egy erős elnök jellemzőit próbálom felfedezni az általam vizsgált országok gyakorlatában.⁴ Az Amerikai Egyesült Államok elnökének egyes jellemzőit⁵ veszem példaként, és ahhoz viszonyítom a két vizsgált államfő státuszát. Fontos azonban kiemelnünk, hogy az Egyesült Államok elnöke egy személyben a végrehajtói hatalom letéteményese (USA Alkotmány), ezzel szemben a vizsgált országok államfői nem, vagy csak névleg vesznek részt a kormányzásban (Szlovákia Alkotmánya; 48/1991. ABH). Így azt kell majd látnunk, hogy Magyarország vagy Szlovákia áll-e közelebb az USA-hoz az elnöki intézmény jegyeinek szempontjából.

Az egyes tulajdonságokat három különböző dimenzióban értékelem, de ezek átfedésben lehetnek egymással. Úgy vélem, a meghatározott dimenziók elengedhetetlenek a köztársasági elnöki funkció jellegének értelmezésében. Ezek logikai sorrendben a következők:

A hatáskörök, jogi mozgástér (1) vizsgálata során áttekintem az elnökök legfontosabb feladatait és hatásköreit a teljesség igénye nélkül. Bemutatom az egyes alkalmazott módszereket e jogkörök csoportosítására, de kiemelek olyan hatásköröket, amiket a hatalomgyakorlás szempontjából kulcsfontosságúnak tartok, mert ezekkel az elnök politikai hatást válthat ki.

³ Az államfői hatalom erősségével az ún. „hatalmi index iskola” foglalkozik (Körösenyi, 2015).

⁴ A vonatkozó forrásokban már találunk olyan megállapítást, ami a magyar elnök hatásköreinek egyes, a parlamentarizmus keretein túlmutató jellegét írják le, ezzel párhuzamosan foglalkoznak a parlamentáris országokhoz képest is gyengébb jogosítványokkal, például: Körösenyi András (szerk.): A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. (Budapest: Osiris Kiadó 2015) pp: 187

⁵ Ezek kiválasztását aszerint végzem, hogy az elnök politikaformálásában mennyire meghatározók. Mennyire normatívak az elnökre nézve, illetve az ő döntése kötelezi-e az egyes intézményeket, szervezeteket. (pl. politikai vétó; kinevezések; politikai felelőtlenség a Kongresszus irányába)

A szerepfelfogás, aktivitás, alkotmányos helyzethez való viszony (2) értékelése során azt nézem meg, hogy az egyes elnökök regnálása milyen tanulságokat hordoz az alapkérdés megválaszolásához. Ezalatt azt értem, hogy hatásköreik gyakorlása milyen jellegzetességeket hordoz, az egyes elnökök tevékenysége milyen örökséget hagyott a későbbi államfőkre. Nem vállalkozom azonban az 1989 óta hivatalba iktatott valamennyi elnök bemutatására, csak azokat emelem ki, akik a jogi dimenzióban fontosnak vélt hatáskörök szempontjából, vagy egyedi és meghatározó cselekedeteik alapján valamiért kitűnnek a sorból.

A harmadik dimenzióban – az előző szempontrendszerrel összhangban – a pártokhoz és a pártrendszerhez való viszonyt (3) vizsgálom. Azt állítom, hogy az államfő és a pártok kapcsolata nagy jelentőséggel bír az államfői mozgástér korlátaira nézve a politikai arénában. Ebben a dimenzióban részletesebben tekintem át az elnök megválasztásának módját, hogy milyen befolyással van a pártokra, illetve a pártok milyen befolyással vannak rá.

Mindkét példám esetében ezeket a dimenziókat követem a vizsgálódás során, ugyanakkor az utolsó dimenzióra különös figyelmet fordítok, mivel ebben a közegben a politikatudományi kérdések (pártérdekek megjelenése, politikai játszmák) kerülnek előtérbe. Ezekben belül értékelem az USA rendszeréből kiragadott jellemvonásokat, abban bízva, hogy ez által könnyebben meghatározható lesz a fix pont és a minták távolsága. Fontos kiemelnem, hogy ha egyik minta rendelkezik a fix pont tulajdonságával, míg másik nem, az nem jelenti automatikusan, hogy előbbi közelebb van ehhez a ponthoz. Ugyanis egy másik jellemvonás esetében ez fordítva is előfordulhat. Mivel azonban kiemelt tulajdonságokat veszek alapul a kutatásnál, így a konklúzió torzulhat, ha a vizsgálatból kimaradt jellemzőket is értékeljük.

3. Magyarország köztársasági elnöke

Mivel elsődleges feladatomnak tekintem e kutatással, hogy az érdeklődő közönséget hozzásegítsem a magyar minta alaposabb megértéséhez, így ez a fejezet dolgozatom legfontosabb része, egyben ezzel kezdem a minták bemutatását.

3.1. Feladat- és hatáskörök, jogi lehetőségek dimenziója

Hogy átfogó képet kapjunk a magyar elnök szerepéről az államhatalom gyakorlásában, meg kell ismernünk alkotmányos helyzetét, a rá vonatkozó

és/vagy vele (is) foglalkozó jogszabályok sokaságát,⁶ amik megalapozzák mozgásterét, egyben képessége fakad cselekvésre, joghatás kiváltására és politikaformálásra. Az államfőre vonatkozó legfontosabb normákat az ország alkotmányában kell keresnünk, így az Alaptörvény rendelkezéseit vizsgálom.

A köztársasági elnök feladat- és hatásköreinek csoportosítására már számos megoldás született. Egyik legelemibb módja a hatáskörök bemutatásának e jogosítványok egyszerű felsorolása, követve az alaptörvényi sorrendet, vagy más jogi szempontrendszer alapú megközelítést (Körösényi, 2015). De az egyes jogkörök jelentősége a politikai gyakorlatra, alkalmazásuk gyakoriságára is rendezőelv lehet (Körösényi, 2015). Itt sajátos jogi-politológiai megközelítésre van lehetőség, például abban az esetben, ha azt vizsgáljuk, hogy egy adott jogi aktus miniszteri ellenjegyzésez van-e kötve.

A viszonyítási pontként kiválasztott amerikai elnök hatásköreihez képest, a magyar államfő alábbi – alaptörvénybe foglalt hatáskörei – értelmezhetők és jelentősek, így jelen tanulmányban ezek bemutatása kap majd nagyobb hangsúlyt.

Magyarország Alaptörvény 9. cikkébe tartozó, és jelen dolgozat szempontjából releváns hatáskörök az alábbiak:

9. cikk (1): az elnök nemzeti egységet megtestesítő és alkotmányosság felett őrködő szerepe. Analóg példa: Az USA elnöke esküjében fogadja, hogy megvédi az alkotmányt (USA Alkotmánya II. cikk 1. §). Az államfő alkotmányos jogállásának meghatározása, de nem hatásköri funkció, ugyanakkor erre a hatáskörök értelmezésénél tekintettel kell lenni. Az elnök önálló politikai döntéseivel éppen ezt a feladatát képes megvalósítani (8/1992. ABH). Jelen fejezet pedig az elnök önálló politikai döntési lehetőségeit, diszkrecionális jogait tárgyalja.

⁶ Különösen ilyen: *Magyarország Alaptörvénye; 2011. évi CX. törvény a köztársasági elnök jogállásáról és javadalmazásáról; 2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről; 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről; 182/2022. (V.24.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat-és hatásköréről* továbbá jogszabálynak nem minősülő, de mindenkire nézve kötelező hatályú és az államfői hatáskör vizsgálata szempontjából kiemelt jelentőségű normák a következők: *48/1991. (IX.26.) AB határozat; 8/1992. (I.30.) AB határozat; 47/2007. (VII.3.) AB Határozat; 62/2003. (XII.15.) AB Határozat; 10/2014. (II.24.) OGY Határozat*

9. cikk (2): *főparancsnoki jogállás*. Analóg példa: *Az amerikai elnök az USA haderejének főparancsnoka* (USA Alkotmánya II. cikk 2. §). A két országban bevett szabályozás formailag lényegében megegyezik, ugyanakkor tartalmilag különböznek. A magyar államfő esetében egy, a demokratikus működés feletti őrködéshez hasonló funkcióról beszélünk. Az elnök irányítója, és nem vezetője a haderőnek, továbbá az irányítás három szerv (Országgyűlés, Kormány, köztársasági elnök) közös felelőssége (48/1991. ABH). Ezzel jelentősen szűkülnek lehetőségei szemben az USA elnökével, aki a nemzetbiztonságot érintő kérdésekben kiemelt aktor (Pozderka, 2017). Mégis fontos megemlíteni ezt a funkciót a magyar minta esetében is, hiszen egyrészt az alapvető államfői hatáskörök (például: kinevezési jogkörök, egyéni kegyelmezés joga) jellege nem változik katonai dimenzióban az általános eljáráshoz képest. „A köztársasági elnök fegyveres erők irányítására vonatkozó hatásköre alkotmányjogilag nem különbözik egyéb hatásköreitől; kinevezési és jóváhagyási jogosítványát ugyanazokkal a feltételekkel gyakorolja, mint az egyéb kinevezési, jóváhagyási és megerősítési jogköröket.” (48/1991. ABH) Emellett a honvédelmi törvény 5. § (3) bekezdése felhatalmazza az elnököt, hogy a „Honvédség működését érintő bármely ügyben tájékoztatást kérhet a honvédelemért felelős miniszertől.” A Kormány alapvetően az Országgyűlésnek felelős, és nem a köztársasági elnöknek, így nem is köteles beszámolni számára (Sólyom, 2010). Ezzel a jogával élve azonban, a köztársasági elnök olyan információkhoz juthat, amik befolyásolhatják hatásköreinek gyakorlásában. Ezzel összefüggésben áll a különleges jogrendre vonatkozó szabályozás, amiről e dolgozat külön pontja szól.

9. cikk (3) c): *törvénykezdeményezési jog*. Analóg példa: *az USA elnöke megfontolásra javasolhat intézkedéseket a Kongresszusnak* (USA Alkotmánya II. cikk 2. §). Az amerikai példában ez a jog szoros összefüggésben áll az elnök végrehajtó-hatalmi pozíciójával, de az USA közpolitikáinak megalkotásában egyenértékű szereplő, az ún. „vasháromszög” többi elemével: a Kongresszus illetékes bizottságaival és a lobbi csoportokkal. A magyar elnök ezzel szemben nem rendelkezik végrehajtó hatalommal (48/1991. ABH), és a törvényhozási folyamatban is vétőjoga által kerülhet előtérbe (62/2003. ABH). Mégis figyelemre méltó hatásköre ez a köztársasági elnöknek, hiszen nem kötött miniszteri el-lenjegyzéshez és ezzel élve felhívhatja az Országgyűlés figyelmét az általa fontosnak vélt politikai, társadalmi kérdésekre. Tovább erősíti e hatáskört, hogy az elnök törvényjavaslata bizottsági jóváhagyás nélkül automatikusan tárgysorozatba kerül (10/2014. OGYH). Ide kapcsolódik egy, az Országgyűlésről szóló

törvénybe foglalt elnöki hatáskör, ami bár nem törvénykezdeményezésre irányul, mégis hasonló jellemzőkkel írható le: „28 § (4) A köztársasági elnök [...] határozati javaslatot terjeszthet elő. (...)”

9. cikk (3) f): „különleges jogrendet érintő döntéseket hoz.” Az Egyesült Államok Alkotmányában nem találunk utalást az elnök különleges jogrend idején betöltött szerepéről, ahogyan magáról a különleges jogrendről sem, mivel az USA szabályozása más logikát követ (Béres, 2021). Jelen tanulmány szempontjából elég leszögezni azt a tényt, hogy Amerikában rendkívüli jogrend idején az elnököt illeti különleges hatalom főszabály szerint (Béres, 2021). Magyarországon az Alaptörvény kilencedik módosítása három típusra redukálta a különleges jogrendi időszakok fajtáit: veszélyhelyzet, szükségállapot, hadiállapot (Magyarország Alaptörvénye). Ezzel együtt átalakította a köztársasági elnökre vonatkozó szabályozást, így a hatályos rendelkezések egy esetben sem delegálnak különleges hatalmat a köztársasági elnöknek (Ősze, 2021). Az Alaptörvény 9. cikk (3) f) bekezdésének rendelkezéseit mégis érintetlenül hagyta, az e körben meghozható döntések jogalapját és körülményeit pedig az 53–56. cikkek tartalmazzák. Azonban az alkotmány elsősorban Országgyűlést helyettesítő jogkört állapít meg az államfőnek bizonyos esetekben, illetve valamennyi különleges jogrendi időszakban tájékozdási jogot ad a számára az által, hogy a különleges hatalom birtokosának beszámolási kötelezettséget állapít meg (Magyarország Alaptörvénye). Ez a hatáskör a honvédelmi törvény 5. § (3) bekezdése szerinti tájékozdáshoz való joggal egyenértékű a politikai cselekvés szempontjából.

9. cikk (3) i): a politikai vétó. Analóg példa: az amerikai elnök vétójoga (USA Alkotmánya I. cikk 7. §). A politikai vétó a közigondolkodásban másodrendű hatáskörnek tűnik az alkotmányossági vétóhoz képest (Sólyom, 2010). Látható azonban, hogy az Egyesült Államok esetében is – nagyon hasonló keretekkel – erős államfői jog, amely a törvényhozás ellensúlyozására hivatott a fékek és ellensúlyok rendszerében. A magyar alkotmánybíróság is kimondta, hogy „A köztársasági elnöknek a törvényhozási folyamatra kiható jogkörei nem formálisak, a köztársasági elnök az aláírási jogkörének gyakorlásával, illetve annak megtagadásával tényleges korlátját, ellensúlyát jelenti az Országgyűlés törvényalkotási tevékenységének. A törvényhozó hatalom érdemi korlátozása biztosítja a hatalommegosztás elvének érvényesülését az Alkotmány 26. §-a szerinti eljárásban.” (62/2003. ABH) Kumin Ferenc – aki a köztársasági

elnök politikai vétójával foglalkozott részletesen – a mindenkori elnök hatásos eszközeként írja ezt le. (Kumin, 2013).

9. cikk (3) j): az államfő javaslatot tesz állami tisztségviselők személyére. Analóg példa: *Az USA elnökének kinevezési joga* (USA Alkotmánya II. cikk 2. §). Az amerikai elnök hivatkozott hatásköre a normaszöveg alapján a magyar államfő kinevezési jogával cseng össze. Ugyanakkor ez a magyarországi mintázat esetén nem jelent erős politikai lehetőséget a köztársasági elnök számára (Körösényi, 2015). Ezzel szemben a nevezett hatáskörök közös jellemzője mindkét országban, hogy két alkotmányos intézmény relációjában érvényesülnek, és benne az államfő a kezdeményező (ezért érdemi szerepe van a megválasztandó/kinevezendő személy kiválasztásában) és a törvényhozás reakciós funkciót lát el: megválaszthatja vagy jóváhagyhatja az államfő által kizemelt személy beiktatását. Mindezek magukban hordozzák az elnöki szerepvállalás felerősödését, eltekintve a miniszterelnök megválasztásától (Magyarországon), ahol az elnöki javaslat jogi és politikai eszközökkel kijátszható, így nem tekinthető érdemi szerepkörnek (Körösényi, 2015).

3.2. A szerepfelfogás, a politikai aktivitás dimenziója

Az elnökök szerepfelfogásának kérdése kulcsfontosságú szempont ahhoz, hogy segítsen értelmezni az intézmény jelentőségét, ahogyan arra több szerző is rámutat.⁷ A szerepfelfogás alatt azt értjük, hogy az államfő miként értelmezi tisztsége súlyát országa politikai rendszerében, ennél fogva hogyan kíván részt venni a politika alakításában. Ennek fokmérője lehet, hogy az egyes alkotmányos hatásköreivel hányszor él, milyen eredménnyel. Egy adott időszakban érdeemes tehát figyelmet fordítani erre a dimenzióra is, ugyanis hasznos tanulságok vonhatók le belőle. Jelen dolgozat két példát emel ki az 1989 utáni magyar történelemből: Göncz Árpád és Sólyom László tevékenységét, mivel esetükben az általános elnöki gyakorlattól eltérő mintákat láthatunk.

Göncz Árpád a rendszerváltás utáni Magyarország első köztársasági elnöke volt két cikluson keresztül. Azonban az első öt éve elnökként a téma szempontjából érdekesebb. Göncz Árpád működését jól leírja az „ellensúly”

⁷ Például a következők: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.*; Kumin Ferenc: *Megfontolásra Vissza. Doktori értekezés.* (Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem 2013).; Szomszéd Orsolya: „Államfői jogok alkalmazása a gyakorlatban” *Politikatudományi Szemle* 2005/ 3–4.

jelző, hiszen az Antall-kormány regnálása alatt a köztársasági elnök több alkalommal került konfliktusba a kormánnyal, vagy magával a miniszterelnökkel (Szomszéd, 2005). Göncz számos – az alkotmányban rögzített – lehetőségével élt, az elmúlt három évtized alatt például ő volt az az államfő, aki a legtöbbször vett részt az Országgyűlés ülésein, a vizsgált időszakban összesen hetvenegyszer, de szintén ebben Antall-kormány hivatali ideje alatt Göncz huszonkét-szer szólalt fel a törvényhozásban (Szomszéd, 2005).

Emellett szólni kell néhány különleges esetről, amik politikatudományi szempontból emlékezetessé tették Göncz Árpád elnökségét: a taxisblokádnak és a médiaháborúnak (Szomszéd, 2005).

Előbbi esetében fontos tényezője volt az események alakulásában a köztársasági elnök televíziós beszéde, amiben felszólította a kormányt a benzináremelés felfüggesztésére, valamint a taxisokat is a blokádnak felszámolására (Szomszéd, 2005). A köztársasági elnök továbbá írásos parancsot juttatott el a Honvédelmi Minisztérium akkori közigazgatási államtitkárának, Annus Antal tábornoknak, amiben az elnök leszögezte: a honvédség erői nem vehetnek részt rendfenntartó feladatokban. Innen eredeztethető a köztársasági elnök főparancsnoki jogállását övező vita, amit a 48/1991. (IX.26.) AB határozat rendezett (Szomszéd, 2005). Ugyanez a határozat tisztázta a köztársasági elnök kinevezési jogával összefüggő kérdéseket, amelyek a médiaháború során bontakoztak ki, azzal, hogy Göncz Árpád megtagadta az Antall József által – a televíziós és rádiós alelnöki tisztségekre – javasolt személyek kinevezését (Szomszéd, 2005).

Ezekben a kérdésekben tehát a Göncz I.-ként elhíresült AB határozat a kormány álláspontját igazolta. E dokumentum jelentősége, hogy a következő három évtizedre segítette behatárolni az államfői hatalom helyzetét a Magyarországon kialakult hatalommegosztási struktúrába, ezzel alapvető kereteket határozott meg a köztársasági elnök működését illetően (Gárdos-Orosz–Zakariás, 2021). Az AB határozatának egyes passzusait az Alaptörvény normaszövege is átvette, így az Alkotmánybíróság akkori értelmezése máig irányadó (Gárdos–Orosz – Zakariás, 2021).

Sólyom László 2005-től 2010-ig töltötte be a köztársasági elnöki tisztséget egy cikluson keresztül. Göncz Árpád mellett a másik legaktívabb államfőnek te-

kinthető, mégis más szerepfelfogásról tanúskodik elnöki magatartása elődjéhez képest (Körösenyi, 2015). Ez összefüggésbe hozható előéletükkel, illetve a pártokhoz fűződő viszonyukkal, amiről e dolgozat külön alfejezete szól.

Sólyom László tevékenységét jól jellemzi az általa alkalmazott elnöki vétók száma. Regnálása alatt tizenhat alkalommal élt alkotmányossági vétóval, és összesen harmincegy alkalommal küldött vissza elfogadott törvényt megfontolásra az Országgyűlésnek (Körösenyi, 2015). Már ez a szám is kiemeli az 1989 utáni államfők sorából, hiszen a vétók típusai szerint külön-külön, és összességében is ő élt a legtöbbször ezzel az eszközzel. Jelen tanulmány a politikai vétót az államfő fontos eszközeként definiálta, ezért az ezzel kapcsolatos kvantitatív mutatók valamennyi köztársasági elnök esetében tanulságosak. Így a politikai vétók sikeressége. Kumin Ferenc összesítésében Sólyom László politikai vétói többnyire eredményesek voltak, például azért, mert a megvétózott törvények szövegén az Országgyűlés módosított, és tekintettel volt az államfő kifogásaira (Kumin, 2013).⁸

Sólyom László elnöksége más szempontból is emlékezetes. A köztársasági elnök jelölési jogát eltérően közelítette meg, mint elődjei (Kumin, 2013). Nem egyeztetett a pártokkal az egyes tisztségviselők megválasztása során, ezzel a pártok érdekeit igyekezett kizárni a jelölési folyamatból. Mivel a köztársasági elnök diszkrecionális joga a jelölés, nem alakult ki közjogi vita az elnök hatáskörét illetően, de az Országgyűlés nem fogadta el az államfő jelöltjeit, így csak hosszú folyamat eredményeképp sikerült betölteni a funkciókat. Mivel azonban az elnök kitarthatott jelölési gyakorlata mellett minden esetben, az államfő szerepe felértékelődött e tekintetben, hiszen a folyamat végén az elnök jelöltjeit az Országgyűlés megválasztotta. Ugyanakkor, ahogy a 2010 utáni köztársasági elnökök gyakorlatából látható, a Sólyom által bevezetett megközelítés nem teremtett politikai hagyományt (vö: Körösenyi, 2015). Ezért Sólyom elnök egyedülálló ebből a szempontból a rendszerváltás utáni államfők listáján, de mivel az Alaptörvény nem változtatott a köztársasági elnök jelöltállítási jogán, elméletben fennáll a lehetősége, hogy a mindenkori államfő egy, a Sólyom elnökéhez hasonló megközelítést alkalmazzon.

⁸ Kumin ugyanakkor megkülönböztet eredményes és részben eredményes vétókat, a szempontrendszerrel lásd: Kumin Ferenc: Megfontolásra vissza. Doktori értekezés. (Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem 2013).

Ezek a példák igazolják a bevezető gondolatot, hogy Göncz Árpádhoz hasonlóan Sólyom is aktív elnöke volt az országnak, de aktivitásuk más keretek között értelmezendő. Ugyanakkor előfordultak – jelentőségüket tekintve – hasonló esetek, mint Göncz Árpád korában, éppen ezért ez a dolgozat nem tárgyalja ezek tanulságait.⁹

3.3. A pártok, a pártrendszer és az államfő viszonyának dimenziója

A fenti példák segítettek megérteni, hogy a mindenkori köztársasági elnök mozgásterét a hatáskörök és a szerepfelfogás eredményeképp alakul ki. Azonban a szerepfelfogást meghatározza, hogy az elnök milyen viszonyban van a parlamentáris rendszerek főszereplőivel: a pártokkal. Ebből adódik, hogy a pártrendszer mivoltának értelmezése nélkül azt sem érthetjük meg, milyen szerepet lát el a mindenkori köztársasági elnök a rezsimben. A korábban bemutatott példánál a köztársasági elnök aktivitását valamennyi esetben befolyásolták a pártok, közvetve vagy közvetlenül. Ezért e tanulmány nem az aktuális helyzetről igyekszik egyfajta portrét festeni, céljai ennél szerényebbek: az 1989 utáni mintázatokat lekövetve feltárni, a pártok viselkedése milyen módon hathat az államfői magatartásra Magyarországon, és ez milyen fogalmi hálóban írható le.

A parlamentáris berendezkedésű országokban, ahol az államfő de facto nem gyakorol végrehajtó hatalmat, az alkotmányok általában a nemzet egységének kifejezésre juttatását határozzák meg a köztársasági elnöknek. Ez részben az alkotmányos monarchia öröksége, ami a parlamentarizmus bölcsőjének tekinthető. Ahhoz, hogy ezt a feladatát elláthassa, az elnöknek nem szabad részt vennie a pártok napi versenyében, azaz a Constanti elképzelés szerint az elnök „lebegő” hatalmi ággá válik.

⁹ Ilyen volt Sólyom László beszéde a 2006-os zavargások kapcsán, amit ő maga is az egyik legfontosabb elnöki cselekedetének minősített visszaemlékezéseiben. Ugyanakkor ez jelentőségében hasonló Göncz Árpád taxisblokád idején elmondott beszédéhez. Vagy jó példa, amikor Sólyom László 2007-ben megtagadta Horn Gyula kitüntetését, aminek nyomán az Alkotmánybíróság értelmezte az elnök, kitüntetések adományozására irányuló hatáskörét és megállapított, hogy itt az államfőnek érdemi mérlegelési joga van. Ha a kitüntetésre javasolt személy esetében a díj adományozását ellentétesnek tartja az alkotmány értékrendjével, akkor megtagadhatja a kitüntetés adományozását. (47/2007. (VII.3.) AB Határozat) Ahogyan e tanulmány is hivatkozott ilyenekre, Sólyom László elődjei hivatali idejében is születtek ilyen határozatok, amelyek jelentősége összehasonlítható a Sólyom elnök döntéseire reflektáló határozatával.

1989 óta hivatalba került köztársasági elnökeink ehhez képest valójában mind kötődtek a pártokhoz, előéletükből jellemzően kiderül, hogy milyen politikai értékrendszer mentén tevékenykedtek, esetleg milyen tisztségeket töltöttek be például a kormányban.¹⁰ Az elnök tehát pártok felett áll, az összeférhetetlenségi szabályok alapján nem is tölthetne be tisztséget a pártban, noha érdemes megjegyezni, hogy elméletileg nem tiltja semmilyen jogszabály, hogy az államfő pártnak tagja legyen, az összeférhetetlenség egyedül a tisztségekre, funkciókra vonatkozik (Magyarország Alaptörvénye). Az elnökök párttagságáról hivatali idejükben kevés információ áll rendelkezésünkre.

Az elmúlt – nagyjából – harminc év tapasztalata, hogy az elnöki székbe a pártok második vonalából kerülnek politikusok, és a pártjukkal fennmaradó informális kapcsolatuk nem, vagy csak mérsékelten teszi lehetővé, hogy az elnök esetlegesen a párt irányvonalától eltérő intézkedést hajtson végre (Körösényi, 2015). A miniszterelnöki pozíció erősödő jellege, nagyobb közjogi jelentősége miatt, és deklaráltan pártpolitikai intézmény lévén valószínűleg vonzóbb a pártok élvonalbeli vezéregyéniségeinek (Körösényi, 2015). Ezért, ha az adott párt képes arra, hogy mindkét tisztségbe ő delegálja politikusait, az a miniszterelnöki pozíciót tovább erősíti informálisan.

Látható tehát, hogy az első kérdés az, hogy az elnök jóban van-e a párttal? Különösen érdekes ez, ha az adott párt egyben a kormányzó erő.

Ezen a ponton kell szólni a kohabitáció lehetőségéről. A politikai társbérlet akkor merül fel, ha egyes fontos állami intézményeket különböző pártok politikusai töltik be. Azonban az intézmények közjogi ereje okán ez nagyobb jelentőséget nyer a félprezidenciális rendszerekben. Ennek ellenére Magyarországon is érdemes vizsgálni ezt a jelenséget, ugyanis a tapasztalatok szerint akkor váltak hangsúlyosabbakká az elnöki hatáskörök, amikor az államfő és a kormány különböző pártállású volt (Körösényi, 2015).

A kohabitációt is két módon határozhatjuk meg: 1) amikor az elnök a kormány rivális pártjainak érdekeit képviseli (például Göncz Árpád); 2) amikor az elnök megválasztása valamiféle kompromisszum eredménye így valójában nem tartozik egyik meghatározó erőhöz sem. (például Sólyom László)

¹⁰ A kormányt ebben a dolgotatban a pártok által uralt intézménynek tekintem.

Tehát, ha a politikai környezet megkívánja, az elnök szerepe felerősödhet. Ez azonban mégis korlátok között valósulhat csak meg, ugyanis az elnöknek tekintettel kell lennie a pártversenyre saját ambíciói miatt, hiszen a köztársasági elnököt a parlamenti többség választja (Köröseyi, 2015). A közvetett elnök-választás főszabály szerint egyfajta kiszolgáltatottságot sugall az elnök és a törvényhozás relációjában az Országgyűlés javára. Ezt mérsékeli a két intézmény eltérő hivatali ideje, így ha várható átrendeződés a parlamentben, ami esetleg kedvez az elnökhöz közeli politikai erőnek, kiaknázhatja lehetőségeit a kohabitáció idején. Göncz Árpád példája nagyjából ennek felel meg, és látható az is, hogy amint megszűnt a társbérlet, az elnök szerepe is a protokolláris feladatok ellátására összpontosult (Szomszéd, 2005). Sólyom László ugyanakkor, akinek személyéről csak a választás harmadik fordulójában döntöttek, és alig három szavazattal kapott többséget ellenfelénél a pártok logikájától független szerepfelfogást követett, így az őt – elméletileg – támogató jobboldal sem őt jelölte köztársasági elnöknek ciklusa végén.

Orbán Viktor 2010 óta tartó kormányzása alatt az államfői pozíció háttérbe szorult, nem fordult elő a 2010 előtti évekhez hasonló konfliktus, és az elnökök alig szólaltak meg a napirendet uraló politikai témákban, inkább saját napirendjükre figyeltek, pl. Schmitt Pál esetében az anyanyelvápolás, Áder Jánosnak a klímavédelem (Horváth, 2014).

A parlamentáris rendszerek és az elnöki rendszerek között fontos hasonlóság, hogy az államfői hatalom szétválik a törvényhozástól. Az alkotmány nem engedi, hogy egy személy egyszerre elnök legyen és képviselő. Sem az USA-ban (elnöki példa) sem Magyarországon (parlamentáris példa). Ez tehát fontos hasonlóság, ami előírányozhatná a fentebb bemutatott jelentős hatáskörök gyakorlását. Ugyanakkor lényeges különbség, hogy az Egyesült Államokban közvetlen elnök-választás van. Így az elnök nem rendelkezik politikai felelősséggel a Kongresszus felé, és annak többsége nem is képes presszionálni az elnököt az újraválasztással összefüggésben. Az elnök újraválasztását ugyanis elsősorban saját teljesítménye és népszerűsége befolyásolja, és valójában élvonalbeli politikus a pártjában. Fontos információ az is, hogy az USA pártjai más felépítésűek, mint az Európában működő pártok. A magyar elnök nem rendelkezik politikai felelősséggel, az egyes aktusait a felelősségi rendszerbe a kormány tagjának ellenjegyzése garantálja, de az ebben a dolgozatban relevánsnak tekintett hatáskörök mind ellenjegyzés nélkül gyakorolhatók (Kukorelli, 2007).

Ebből a szempontból sem mondható tehát felelősnek az elnök, megválasztásának módja mégis nagyban befolyásolja mozgásterét.

3. 4. A magyar példa összefoglalója

A köztársasági elnök hatáskörei számos ponton összehasonlíthatók az USA elnök jogköreivel, hasonló erősségű hatáskörök ezek kisebb-nagyobb eltéréssel. Az államfő nemzeti egységet megtestesítő szerepe nehezíti az aktív politizálást, de ezt a nehézséget az elnök saját szerepfelfogása feloldhatja. Az elnökök 2010 előtt gyakrabban kerültek a politikai napirend centrumába, noha ez esetenként közjogi, máskor politikai vitákat váltott ki. Az aktivitás összefüggésbe hozható a politikai társbérletek időszakával, de az elnök mozgásterének korlátja a megválasztásának módja. Az elnök jelentőségét a pártrendszer is alakítja, további kutatást irányoz elő az elnök szerepének vizsgálata az egyes pártrendszer típusokban (Enyedi – Körösenyi, 2004). Magyarország köztársasági elnöki intézménye – a végrehajtó hatalmi hatáskörök hiányától eltekintve – közelít az amerikai elnök intézményéhez, és inkább politikai, mintsem hatásköri korlátokba ütközik a magyar államfő, ami gyengíti jelentőségét.

4. A Szlovák Köztársaság köztársasági elnöke

A dolgozat második nagy egységében Szlovákia államfője kerül a fókuszba. Jelentősen könnyebb feladat a szlovák mintázat bemutatása, hiszen a magyar példánál alkalmazott módszertan alkalmas a másik példa elemzésére is, illetve a két ország közötti hasonlóságok lehetővé teszik, hogy az egyes dimenziókról szűkebb terjedelemben írjunk. Ennek ellenére a jelentősebb eltérésekre a magyarországi példákhoz hasonlóan részletesen kitér a tanulmány.

4.1. Feladat- és hatáskörök, jogi lehetőségek dimenziója

A Szlovák Köztársaság államfőjét is a viszonyítási pontként meghatározott amerikai elnökhöz hasonlítjuk. A mintaállam köztársasági elnökére vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket a Szlovák Köztársaság Alkotmánya hatodik fejezetének első szakaszában kodifikálta a jogalkotó. Ezen belül a 102. cikkely foglalkozik részletesen az elnöki hatáskörökkel.

A Szlovák Köztársaság Alkotmánya 102. cikkelyébe tartozó, és jelen dolgozat szempontjából releváns hatáskörök az alábbiak:

102. cikkely (1) az elnök alkotmányosság felett őrködő szerepe. Analóg példa: *Az USA elnöke esküjében fogadja, hogy megvédi az alkotmányt* (USA Alkotmánya II. cikk 1. §). Szlovákia alkotmányának államfőre vonatkozó részének első bekezdése az USA elnök esküjének szövegével hozható összefüggésbe, akár csak a magyar példa esetében azzal, hogy a szlovák mintázat is rögzíti az alkotmányos rend feletti őrködés funkcióját, de a szimbolikus, nemzet egységét megtestesítő feladat elhagyásával és azzal, hogy szerepét az elnök saját meggyőződésére bízta, lényegesen nagyobb szabadságot ad a szlovák államfőnek. Politikai tevékenysége megosztó kérdések köré is épülhet, de ezzel nem sérti meg alkotmányos funkcióját. Érdemes megjegyezni, hogy a szlovák köztársasági elnököt az alkotmány, a végrehajtó hatalomra vonatkozó fejezetben szabályozza. Tehát a szlovák elnök formálisan része a végrehajtó hatalmi ágának, így látszólag közelít az amerikai modellhez, csak hogy az alkotmány a kormányt határozza meg a végrehajtó hatalom csúcspontjává, tehát mégis a Constanti felfogás érvényesül a szlovák példánál is (Csink é. n.). Ezek tanulsága alapján Szlovákia elnöke a magyar és az amerikai államfő között helyezkedik el.

102. cikkely f); o): az elnök szerepe a törvényhozásban, politikai vétő. Analóg példa: *az amerikai elnök vétőjoga* (USA Alkotmánya I. cikk 7. §). A magyar példához hasonlóan erős jogosítvány a szlovák államfő kezében, eljárási szabályaikban is hasonlóak a vizsgált mintázatok.

102. cikkely g); h); s); t): a szlovák köztársasági elnök kinevezésekre vonatkozó hatáskörei. Analóg példa: *Az USA elnökének kinevezési joga* (USA Alkotmánya II. cikk 2. §). A szlovák elnök kinevezési hatásköreiben ritkán kezdeményező, a vizsgált példától eltérően. Azonban itt egyfajta együttdöntési mechanizmusról van szó, hiszen az elnök mérlegelési joggal rendelkezik a kinevezések tekintetében (Csink é. n.). Tehát a kinevezési hatásköre a magyar példához képest egyértelműen erősebb, de a jelöltek személyére nincs ráhatása, így saját politikai érdekeit nem tudja közvetlenül érvényesíteni a kinevezési hatáskörrel.

102. cikkely k): a köztársasági elnök a hadsereg főparancsnoka; 102. cikkely l): hadat üzen, békét köt; 102. cikkely m): mozgósítja a különleges erőket, különleges jogrendet vezet be és szüntet meg. Analóg példa: *Az amerikai elnök az USA haderejének főparancsnoka* (USA Alkotmánya II. cikk 2. §). A Szlovák Köztársaság elnöke a magyar köztársasági elnökhöz hasonlóan keretek között gya-

korolja főparancsnoki hatásköreit. Ezek ugyanakkor felértékelődhetnek különleges jogrend idején, amikor a szlovák államfőnek magyar partneréhez képest jelentősebb jogkörök állnak rendelkezésére. Az elnök ugyanis a négy lehetséges különleges jogrendi időszakból három esetében a különleges jogrendet bevezető tisztségviselő, ám nem önállóan kezdeményezi a döntést, hanem valamely más hatalmi ág javaslatára cselekszik (Szinec – Szinec, 2021). De dönthet úgy, hogy elutasítja a kezdeményezést (Szinec – Szinec, 2021). Érdemes azonban itt is szemügyre venni a valóságos politikai körülményeket. Bár nem létezik precedens (a veszélyhelyzettől eltekintve, ami a kormány felelősségi köre) e hatáskörök gyakorlására, nehezen képzelhető el, hogy az ország egzisztenciális veszélyeztetettsége esetén (pl. háborús veszély, elemi csapás) az államfő megtagadná az államszervezet működését garantálni hivatott különleges jogrend bevezetését. Ez csak akkor válhatna valóssá, ha az ország nem lenne fenyegetve, ennek ellenére a kezdeményezésre jogosult személy vagy szerv különleges jogrendet kívánna bevezetni. Az elnöki mérlegelés tehát arra hivatott, hogy megőrizze az állam demokratikus működését, így ez a hatásköre szorosan kapcsolódik jogállásához.

102. cikkely p): jelentést terjeszt a törvényhozói hatalom elé az ország állapotáról és komoly politikai kérdésekről. Analóg példa: az USA elnöke időnként tájékoztatja a Kongresszust az állam helyzetéről. (USA Alkotmánya II. cikk 3. §) Ebben az esetben az államfő, a tőle független törvényhozói hatalom intézményének figyelmét ráirányíthatja egy általa fontosnak vélt politikai kérdésre, azaz e jogosítvány útján az elnök tematizálhatja a politikát.

102. cikkely r): az elnök a feladatai ellátásához szükséges információkat kérhet a kormánytól. Analóg példa: az amerikai elnöke felkérheti a minisztériumi tisztségviselőket, hogy írásban közöljék véleményüket a felelősségi körükbe tartozó ügyekről (USA Alkotmánya II. cikk 2. §) Ahogy a magyar példánál is láttuk, az elnök egyes speciális esetekben tájékoztatást kérhet a kormánytól, mely kérésre a kormány érdemben köteles felelni. Ez azért érdekes, mert a kormány alapvetően a törvényhozásnak felelős mind Szlovákiában, mind pedig Magyarországon. Így az elnök tevékenységét, politikai napirendjének alakítását befolyásolhatják az így nyert információk. Látható azonban, hogy az USA-tól eltérően a vizsgált államokban ez a hatáskör igen szűk területre vonatkozik.

A szlovák elnök vizsgálata alapján a következő észrevételek tehetők.

Több különböző pontban szabályozza az alkotmány azokat a hatásköröket, amik politikai értelemben nem különböznek, és az USA alkotmányában is egy analóg példával vethetők össze. Ilyen példa a szlovák elnök kinevezési hatásköre (Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Ezért ilyen esetekben e dolgot ezeket egyként kezelte, ezzel jelentősen leszűkítve, az egyébként soknak látszó, releváns jogosítványok számát.

Látható az is, hogy az elnök számos jogosítványa hasonló alakilag a magyar példákhoz, de jogi természetükben erősebbnek tekinthetők. Ugyanakkor ezek, a körülmények miatt csak korlátozottan érvényesülhetnek, mint például a különleges jogrend (Szlovák Köztársaság Alkotmánya).

A szlovák elnök esetében olyan hatásköröket is vizsgálni kellett, amik a magyarországi mintázatnál nem jelentek meg, de összefüggésbe hozhatók a viszonyítási alappal, ilyen volt például az elnök joga, hogy felhívja a törvényhozás figyelmét egyes témákra (Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Az is látható, hogy egyes – a magyar államfő rendelkezésére álló – hatáskörökkel a szlovák államfő nem rendelkezik. Ilyen a törvénykezdeményezés joga.¹¹

Ehhez kapcsolódik az elnök jogállása, ami eltér a magyar köztársasági elnökétől, és a hagyományos, a monarchiákban tapasztalható „szimbólumszerepet” gyengíti azáltal, hogy az elnökre bízta szerepének értelmezését, lényegesen nagyobb keretet adva a szerepfelfogás kérdésének, amiben az elnök aktívan élhet önálló politikai döntéseivel, például a vétóval, ami a magyar és az USA vonatkozásában is fontos hatáskör (Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Ezt erősítheti joga a tájékoztódásra (Szlovák Köztársaság Alkotmánya).

Mindezek vonatkozásában kell vizsgálni az elnök megválasztásának módját és politikai felelősségét, amivel a további dimenziók vizsgálatánál külön alfejezet foglalkozik.

4.2. A szerepfelfogás, a politikai aktivitás dimenziója

A hatáskörök vizsgálata során kiderült, hogy a szlovák államfő is rendelkezik olyan jogosítványokkal, amik hatékony eszköznek bizonyulnak a parlamentá-

¹¹ A Szlovák Köztársaság Alkotmánya 87. cikk (1) bekezdése taxatív felsorolást tartalmaz a törvényjavaslat benyújtásának jogosultjairól, amiben nem szerepel a köztársasági elnök.

ris keretek között a köztársasági elnök kezében, hogy befolyásolni tudja a politikai napirendet. A magyar példákhoz hasonlóan Szlovákiában is kialakultak hatásköri viták a köztársasági elnök tevékenysége nyomán. A szlovák elnökök szerepfelfogásának vizsgálatához e dolgozat *Philipp Köker Veto and Peto* című munkájára támaszkodik, de figyelembe vesz más lényeges tanulmányokat, tudományos munkákat is.

Michal Kovac 1993-tól 1998-ig volt a Szlovák Köztársaság elnöke. Akár csak az első magyar rendszerváltás utáni államfőnek, neki is voltak konfliktusai a kormánnyal. E dolgozat terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy részletesen kerüljön bemutatásra az egyes elnökök tevékenysége, ezért csak az eklatáns példák rövid ismertetésére szorítkozik.

Ahogyan a hatásköri dimenzió bemutatásánál látható, hogy az államfő nem köteles a kinevezésekre vagy felmentésekre vonatkozó javaslatoknak eleget tenni, Göncz Árpád elnökségére emlékeztet. Azzal a jelentős különbséggel, hogy Kovac esetében a szlovák alkotmánybíróság az elnököt igazolta, amikor megtagadta a Meciar-kormány külügyminiszterének a felmentését. A kormányfő lemondással fenyegette a köztársasági elnököt, aki ezért aláírta a felmentő határozatot. Ám később az alkotmánybíróság kimondta, hogy az elnöknek mérlegelési joga van e tekintetben (Csink é. n.).

Göncz Árpád a taxisblokádnál tett nyilatkozatával formálta az eseményeket, nem volt szüksége alkotmányos hatásköreinek alkalmazására. Michal Kovac esetében is található hasonló példa. 1994-ben a köztársasági elnök a nemzethez intézett beszédében autokrata hajlamokkal vádolta meg az akkori kormányfőt Vladimír Meciar (Köker, 2014). Ezt követően egy ellenzéki képviselő bizalmatlansági indítványa nyomán a kormány elveszítette a törvényhozás bizalmát, így az elnöknek lehetősége volt menesztetni a miniszterelnököt (Köker, 2014). Mégsem lehet azt mondani, hogy kizárólag az elnök beszéde váltotta volna ki a kormánnyal szembeni ellenszenvet. Köker tanulmányában több ízben kitér azokra a szempontokra, amik azt támasztják alá, hogy az elnök szerepvállalása valójában csak gyorsította az eseményeket (Köker, 2014).

Rudolf Schuster követte Kovact az elnöki széken. Az alapirodalomként használt tanulmány egy esetet említ, amikor az elnök megkísérelt beavatkozni a kormány szerkezetét érintő kérdésekbe (Köker, 2014). Mégsem erről emlékeztet elnöksége. Az első elnök volt, akit közvetlenül választottak, mivel Szlovákiában alkotmánymódosítást hajtottak végre. Jelölése is figyelemre méltó a

Göncz elnökkel való hasonlósága miatt, de erre – ahogy a közvetlen választás jelentőségének bemutatására is – a következő alfejezet tér ki részletesen. Schuster és Sólyom László között is van egy fontos hasonlóság, hiszen mindkettejük hivatalba lépése a politikai vétó alkalmazásának megnövekedésével járt. Schuster az elfogadott és elé tárt jogszabályok 13.1%-t vétózta meg.

4.3. A pártok, a pártrendszer és az államfő viszonyának dimenziója

A szlovák mintázat esetében is azt kell megnézni, hogy a pártverseny hatással van-e a köztársasági elnök munkájára, esetleg fokozza-e aktivizmusát. A magyar példánál az alábbi szempontokat követve sikerült egyfajta képet kialakítani a kérdésről: a politikai társbérlet, az elnök megválasztásának módja és politikai felelősségének vizsgálata. Ezért ugyanezeket a szempontokat érdemes itt is külön-külön megnézni, gyakorlati példákkal szemléltetve.

A Szlovák Köztársaság Alkotmánya 101. cikkelyében rendelkezik a köztársasági elnök megválasztásának módjáról. Az elnököt közvetlenül a nép választja. Ezzel a szlovák gyakorlat eltér a magyarországi rendszertől, és a szlovák elnököt e dolgot fogalmi rendszerében az USA elnökéhez egy lépéssel közelebb helyezi. Ugyanis a szlovák köztársasági elnök nem felelős a parlamentnek, de fontos eltérés tapasztalható közöttük, mivel a szlovák államfő politikai felelőssége nem azonos az USA elnökének politikai felelősségével, hiszen a szlovák köztársasági elnök népszavazás útján visszahívható ezért az amerikai elnök státusához képest a szlovák államfő széke valamivel bizonytalanabb (Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Ez – a térségben is egyedülálló megoldás – összefüggésbe hozható azzal, hogy a szlovák elnök aktusaihoz általában nem szükséges a kormány tagjának ellenjegyzése (Csink é. n.).

A Szlovákia elnökére vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok a magyar elnökhöz hasonlítják a szlovák államfőt, ám az alkotmányos szabályozásban a javadalmazás az összeférhetetlenség fő szempontja, ezért pártban betöltött tisztség sem kizárható, ha azért az elnök nem kap díjazást (Szlovák Köztársaság Alkotmánya). Tehát lehet párttag is az elnök, ahogyan az Magyarországon is lehetséges. Kovac és Schuster elnökségük előtt a pártjuk vezetésében foglaltak helyet, azonban elnökké választásuk után kiléptek a pártból. Szlovákia harmadik elnöke: Ivan Gasparovic elnökként is párttag maradt (Köker, 2014).

Mivel azonban az elnökválasztás főszereplői nem a pártok, könnyebben kialakulhat társbérlet. (Erre hathatnak még a pártrendszer sajátosságai, a külön-

böző intézmények hivatali idejének átfedése is, stb.) Köker vizsgálatában három elnök ciklusát tekintette át, akik közül kettőt e dolgozat is példaként mutat be, mivel gyakorlatuk hasonlóságokat mutat a magyar mintázatban vizsgált elnökökkel. Kovac és Schuster is társbérletben volt köztársasági elnök, bár ennek oka, hogy megválasztásuk után eltávolodtak pártjuktól (Köker, 2014). Schuster megválasztására azonban érdemes kitérni, őt ugyanis egy koalíciós szerződés részeként jelölték posztjára, ezért is érdekes megválasztását követő irányváltása. Ez az eset hasonlít Göncz Árpád hatalomra jutására, aki az MDF-SZDSZ paktum eredményeként lett köztársasági elnök (Körösényi, 2015).

Összességében Köker eredménye, hogy a szlovák elnökök tevékenységét aktivizálja a kohabitáció, és fontos szemponttá vált az újraválasztásra való törekvés, mely esetben fontos a pártok és egyes társadalmi csoportok támogatása is, ezért az elnök a hatásköreit ezzel motiválva gyakorolhatja, például Gasparovic elnök politikai vétói ezt az elméletet támasztják alá (Köker, 2014).

4.4. A szlovák példa összefoglalója

A szlovák elnök magyarországi partneréhez hasonlóan számos fontos hatáskörre rendelkezik, de ezeket jellegüknél fogva kisebb csoportokba lehet sorolni. A szlovák elnök alkotmányos meghatározása és egyes – a magyar példában nem található – hatáskörök nagyobb lehetőséget teremtenek neki a saját napirend kialakítására, de figyelemmel kell lenni hatásköreinek korlátjaira, mivel ezek egy része ritka politikai eseményekhez kapcsolódik, például kormányválsághoz. A szlovák elnök politikai felelőssége eltér a vizsgált mintázatokhoz képest, politikai felelőssége nagyobb az USA-hoz és Magyarországhoz viszonyítva is, de a minták egyezést mutatnak abban a tekintetben, hogy a törvényhozó intézmény és az államfő minden esetben független egymástól. A pártok mégis képesek befolyásolni az elnököt, ha stabil többségük megerősíti helyzetüket a parlamentben, vagy ha az elnök újraválasztásához rászorul ezeknek a pártoknak a támogatására. (A pártok befolyása a végrehajtói hatalomban teljesedhet ki, ezért nem elemi érdekük az államfő támogatása.)

5. Konklúzió

A kutatás meghatározásánál két hipotézist vázoltam fel: 1) a parlamentáris berendezkedésű köztársaságok elnökeit képzeletbeli erősorrendbe lehet helyezni; 2) a magyar köztársasági elnök ennek a felső szintjén helyezkedik el.

Kutatásom során első eredményem az volt, hogy a témával már számos tanulmány foglalkozott, és mindegyik más-más megközelítéssel vizsgálta a kérdést. A különböző eredmények tehát azt igazolják, hogy az első hipotézis felvetése helytálló.

Az elvégzett kutatások sorát bővítve újfajta megközelítést kellett alkalmaznom, amiben a politikatudományi szempontok dominálnak, de nem fedkezhettem meg a jogi megközelítésről sem. Ám innentől nem is számíthatam olyan eredményre, ami minden körülmények között helytállónak bizonyul majd. Valószínűleg nincs is ilyen, valamennyi kutatás eredményét figyelembe kell venni a legpontosabb válasz meghatározásához.

Második hipotézisem igazolására azt kellene látnom, hogy Magyarország köztársasági elnöke közelebb van az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez az elképzelt erősrendben, mint a Szlovák Köztársaság elnöke.

Kutatásom ezt nem tudta egyértelműen bizonyítani, hiszen egyrészt általános keretet kívánt adni a kérdésnek, ami a vizsgálódási folyamat eredményei szerint nem lehetséges.

Ezeket az eredményeket a következők szerint lehet összefoglalni:

1. A szlovákiai köztársasági elnök a magyarhoz hasonlóan némely esetekben felértékelődik, míg máskor igen gyenge politikai aktornak tekinthető. Mindkét országban láttuk, hogy különböző okoknál fogva, (pl. szerepfelfogás) különböző időszakokban (pl. társbérlet ideje) felértékelődik az elnök szerepe, de ez semmiképpen nem automatizmus, hanem függ attól, hogy az elnök hogyan határozza meg önmagát. Tehát egy további kutatás valójában csak azt mérheti, milyen lehetőségei vannak egy elnöknek, adott országban, adott időben.

2. Ehhez azonban a klasszikus tér/idő behatároláson kívül más dimenziókat is figyelembe kell venni. Például ez a kutatás a belső viszonyokra fókuszált, de politikai szempontból nem mellékes, hogy az országok, amelyeknek az elnökeit vizsgáljuk, milyen pozíciót töltenek be a regionális vagy a globális politikában, de jure (pl. ENSZ BT tagság) és de facto (pl. regionális hatalmi státusz). Mivel ezek szükségszerűen egy új teret adnak egy állami vezető politikai súlyának. Ez az elnöki hatalom abszolút értékének egyik fokmérője lehet.

3. A belső viszonyokat is érdemes lenne tovább boncolni, hiszen mindkét példa igazolja, hogy a köztársasági elnöki tisztség potenciális hatalmi intéz-

mény. Ebbe az irányba mutat egy teoretikus felvetés: mi lenne, ha egy országban élvonalbeli (párt) politikus válna köztársasági elnökké? Ezt kis túlzással a „*hatalmi index iskola és a befolyás barométer kapcsolatának*” is nevezhetnénk.

4. A parlamentáris országokban – így a vizsgáltakban is – fontos szerephez jut(hat) az államfő. Ezt igazolja, hogy számos ponton összehasonlíthatók tulajdonságaik egy hagyományosan erős államfőével: az USA elnökével. Eltekintve tehát a végrehajtó hatalmi jellegtől, érdemi feladat vár a köztársasági elnökökre, ami nem korlátozódhat a protokolláris feladatokra.

Ez a tanulmány tehát összefoglaló jellegű, második hipotézisem igazolása csak akkor volna lehetséges, ha valamennyi, a kutatás nyomán felmerült egyéb szempontot górcső alá vennénk. Ezek a megközelítések segítenek feltérképezni a kutatás folytatásának lehetséges irányait.

6. Irodalomjegyzék

Tanulmányok

Béres Nóra: *Ahol a különleges jogrend egyáltalán nem is különleges: az amerikai modell.* In: Nagy, Z., Horváth, A. (szerk.) *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*, 563–591. o. Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

Dr. Csink Lóránt: A köztársasági elnöki tisztség közép-európában. A Lengyel, a Cseh és a Szlovák út In: *Romániai Magyar jogtudományi Közöny.* 2007/1. 79–91.

Enyedi Zsolt – Körösenyi András: *Pártok és pártrendszer.* Budapest: Osiris Kiadó, 2004.

Frye, Timothy: A politics of institutional choice: Post-communist presidencies. In: *Comparative Political Studies* 1997/30. 523–552.

Gárdos–Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga (szerk.): *Az Alkotmánybírósági Gyakorlat I. kötet* Budapest: HVG-ORAC lap –és könyvkiadó, 2021.

Halász Iván (szerk.): *Alkotmányjog.* Budapest. Dialóg Campus Kiadó, 2018.

Horváth Péter: *Pártok és koalíciók. Kormányalakítás Magyarországon 1990–2014.* Budapest: Gondolat, 2014.

Képes György: Az amerikai állammodell. Az Egyesült Államok alkotmányának alapelvei. In: *Rubicon* 1997/8. 38–44.

Köker, Philipp: *Veto et Peto: Patterns of Presidential Activism in Central and Eastern Europe.* Doctoral thesis (Ph.D), Londo: UCL University College, 2015.

Körösényi András: „Párturalom és államfői szerep. A 2004-es kormányváltás legitimitásáról” In: Sándor Péter et al. (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 2005 Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 123–132.

Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris, 2015.

Kukorelli István: *Alkotmánytan I*. Budapest: Osiris, 2007.

Kumin Ferenc: *Megfontolásra vissza*. Doktori értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2013.

Ósze Áron: A különleges jogrend alaptörvényi reformja. In: *Parlament Szemle*, 2021/1. 5–21.

Pozderka Zoltán: Az Amerikai Egyesült Államok védelmi tervezési rendszerei. *Nemzet és Biztonság* 2016/1. 76–91.

Siaroff, Alan: „Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction”. In: *European Journal of Political Research* 2003/42. 287–312.

Sólyom László: *Egy elnökség lenyomata. Válogatott beszédek és interjúk*. Budapest: Századvég, 2010.

Szinek János, Szinek Csütörtöki Hajnalka: (2021) *A különleges jogrendi esetekörök alkotmányos és törvényi szintű szabályozása Szlovákiában*. In: Nagy, Z., Horváth, A. (szerk.) *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet. 530–548.

Szomszéd Orsolya: Államfői jogkörök alkalmazása a gyakorlatban. *Politikatudományi Szemle* 2005/3–4. 131–147.

Jogforrások

48/1991. (IX.26.) AB határozat

8/1992. (I.30.) AB határozat

10/2014. (II.24.) OGY Határozat

182/2022. (V.24.) Korm. rendelet a Kormány tagjainak feladat –és hatásköréről

47/2007. (VII.3.) AB Határozat

2011. évi CX. törvény a köztársasági elnök jogállásáról és javadalmazásáról

2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről

2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről

62/2003. (XII.15.) AB Határozat

A Szlovák Köztársaság Alkotmánya

Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya

Magyarország Alaptörvénye

Online források

Felpörgött a Sándor-palota tours: 21 hivatalos úton, összesen bő egy hónapot töltött külföldön Novák Katalin a beiktatása óta eltelt fél évben (utolsó letöltés ideje: 2023. április 19.)

PAPP GÁBOR

A magyarországi hajléktalan ellátás rendszerszintű elemzése

BEVEZETÉS

Tizennégy éve dolgozom a hajléktalan ellátásban szociális munkásként. Munkám során napi kapcsolatban állok az ellátórendszer minden egységével, így folyamatosan tapasztalom annak minden nehézségét, melyek szervezeti szinten vannak jelen. 2018-ban részt vettem egy országos szervezetfejlesztési programban, ahol egy tizenkét fős csoport tagjaként az ország különböző településein lévő hajléktalanszállók vizsgálata volt a feladat, megadott szempontrendszer alapján. Ezt követően megalakult az Országos Hajléktalanügyi Munkacsoport, melynek szintén tagja voltam, illetve 2023 januárjától a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület hajléktalanügyi munkaközösség országos társvezetője vagyok. Nemcsak a szóban forgó társadalmi populáció problémáinak mélységét és összetettségét sikerült alaposan megismernem, hanem az ellátórendszer struktúráját, működését is. Jelen tanulmány elsődleges és legfontosabb célja a kutatásban szereplő ellátórendszer részletes bemutatása, melynek körében elsősorban a szegedi és kecskeméti ellátórendszerre, azok működési fogyatékosságaira, hiányosságaira fókuszál.

Témaválasztásomnak van egy másik nagyon fontos aktualitása: a hajléktalan lét egy olyan folyamat következménye, melyet intenzíven felerősít a technológiai fejlődés, ill. az annak következményeképp tartóssá váló munkanélküliség. Az elavult, kevésbé, vagy egyáltalán nem piacképes szakmák, ismeretek birtoklása nem teszi lehetővé a munkaerő-piaci elhelyezkedést, így sokan – még ha átmenetileg is – a hajléktalan ellátásban jelennek meg.

A tanulmányban szigorúan elemzést végzek, vagyis nem minősítek, és főleg nem hibáztatok, vagy értékelek semmiféle irányítást.

Kutatásom során a következő kérdésekre keresem a választ: A jelenlegi ellátórendszernek vannak-e működési fogyatékoságai? A méltóságteljes emberi élet körülményei biztosítottak-e a rendszerben? A hajléktalan lét komplexitását nem vitatva, a rendszer képes-e a kigondozás irányába előmozdító szolgáltatásokat nyújtani? Tanulmányommal hármas célt szeretnék elérni. Ezek közül első a jelenlegi rendszer diagnosztizálását, második az ideálisnak mondható struktúra bemutatását tűzi ki feladatául. Harmadik célom az utóbbiból fakadóan egy olyan intézmény bemutatása, amely nemcsak a hajléktalan populáció problémáinak kezelésére kínál hatékonyabb alternatívát, hanem a társadalom egyéb, marginalizálódott, vagy marginalizálódó egyénei és csoportjai számára is. Szociálpolitikai szempontból stratégiai fontosságú egy ilyen kutatás, melynek két fő okát tudom megkülönböztetni: A hajléktalan állapotnak komplex összetevői vannak – noha ez a lét a depriváció legmagasabb foka (Breitner, 1991), ezért nemcsak a hajléktalanokat közvetlenül segítő, vagy segíteni próbáló intézmények érintettek a problémakezelés során, hanem az egészségügyi ellátórendszer, a rendőrség, a büntetés végrehajtási rendszer is. A másik ok, hogy nem talákoztam olyan kutatással, mely az ellátórendszer ilyen típusú vizsgálatát végezte volna el, ill. azt publikálta volna. Reményeim szerint, a hiányosságok feltárásán túl sikerül felvázolni egy olyan ellátórendszert, amely egyszerre alkalmas az adekvát segítségnyújtás feltételeinek megteremtésére, valamint a XXI. század kihívásaira történő megfelelésre.

A kutatási módszertan rövid bemutatása

Tanulmányom elkészítése során három kutatási módszert használtam. Vizsgálataim alapvetően kvalitatív jellegűek. Az egyik választott módszer a félig strukturált interjúk kérdezés volt. Ezt az intézmények vezetőivel, valamint a szakma országosan ismert, meghatározó személyiségeivel végeztem el. A te-repen dolgozó kollégákkal fókuszcsoportos interjúkat készítettem. A kutatói

kérdések e két munkakör mentén differenciálódtak, mivel a mindennapi tevékenységek jelentősen befolyásolják a problémák értelmezésének aspektusait. Végezetül a hazai, és a témában releváns külföldi szakirodalom tanulmányozása mellett az intézmények éves beszámolóinak kigondozási adatait vizsgáltam át, részegységenkénti lebontásban.

1. A HAZAI HAJLÉKTALAN ELLÁTÁS ELEMEI A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG

1.1. A hajléktalanság hazai és nemzetközi értelmezései

Mielőtt a hajléktalanellátó rendszert elemezném, célszerű annak célcsoportját bemutatni. A hajléktalanság definiálása nem könnyű feladat, noha a probléma egyértelműnek tűnik. Ennek a tanulmánynak nem a jelenség tisztázása a célja, viszont fontos világosan látni, hogy milyen problémahalmazról van szó. Számos hazai és nemzetközi definíció, meghatározás és értelmezés ismert. Mára már egyre inkább kialakult egy konszenzus a szociális szakemberek között azzal kapcsolatban, kit is tekintenek igazán hajléktalan embernek. A vizsgált jelenség szempontjából a legközelebb álló meghatározás, mely szerint a hajléktalan lét a depriváció azon formája, amely a lakástalanságban teljesedik ki (Breitner, 1999).

A törvényi definíciók az 1993. évi III. törvény (Szociális törvény) alapján (1993. évi III. tv):

1. ellátási szemléletű meghatározás: hajléktalan az, aki éjszakáit utcán, közterületen, vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben tölti.
2. igazgatási szemléletű meghatározás: hajléktalan az, aki bejelentett lakcímmel nem rendelkezik, kivéve, ha bejelentett lakcíme a hajléktalan-szállás.

A definíció tehát kezdetben a lakásviszonyokra, a lakás hiányára korlátozódott, majd később kiterjedt a szociális kapcsolatok hiányára is. A FEANSTA (European Federation of National Organization Working with the Homeless – Nemzetközi Hajléktalanügyi Szervezet) szerint a hajléktalan embereknek négy nagyobb csoportja van:

1. fedél nélküliek (hajléktalanok)
2. lakás hiányában intézményben élő emberek (effektív hajléktalanok)
3. bizonytalan hajlékban lakó emberek
4. a lakhatási standardoknak nem megfelelő lakásban, vagy nem megfelelő lakáskörülmények között élő emberek.

Itt érdemes szemügyre venni néhány külföldi meghatározási kísérletet. Az angol jelentés a homeless szót definiálja, mely szerint azok az emberek hajléktalanok, akik olyan rossz körülmények között élnek, hogy számukra nem lehetséges a civilizált családi élet. Tehát aki a társas emberi együttlét színhelyétől lakáskörülményei miatt megfosztatik: *homeless*. Természetesen vannak más angolszász meghatározások is. Vannak szerzők, akik szerint az tekinthető hajléktalannak, akiknek nincs állandó lakhelye ('with no fixed abode') (Lamb,1984), 'without a settled way of living'(Baasler, 1983)

Kiemelten fontosnak tartom, hogy Magyarországon a hajléktalan ellátás csak az első két halmazra terjed ki, tehát a hajléktalanok és az effektív hajléktalanok adják az ellátórendszer ügyfélkörét. A kutatástovábbi részében azt tekintem hajléktalannak, aki az ellátórendszer valamelyikét igénybe veszi.

1.2. A hajléktalanellátó rendszer kialakulásának mérföldkövei

Ez az alfejezet lényegesen nagyobb terjedelmet érdemelne, mint amennyit jelen munkában részánhatok, azonban a részletes történeti bemutatás szétfeosztítené a tanulmány kereteit, ill. egy teljesen másik irányba vinné el azt. Éppen ezért – a teljesség igénye nélkül - azokat az eseményeket mutatom be, melyek a rendszerváltás idején elindították az ellátórendszert az intézményesülés útján. Mindenekelőtt fontos megjegyezni, hogy valamennyi megmozdulás, kezdeményezés és szerveződés – mintegy mozgalmi jelleggel – önkéntes alapon indult. A résztvevő „mozgalmárok” semmilyen anyagi vagy egyéb javadalmasra nem számítottak.

A Menhely Alapítvány és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat létrejötte.

1989 telén bezárták a budapesti pályaudvarokat, így egy addig szokatlan jelenség tűnt fel. A magukat hajléktalannak nevező emberek akciót szerveztek, hogy valamilyen fedél legyen a fejük felett. Közvetlenül az életük került veszélybe, és mivel ez komoly sajtónyilvánosságot kapott, kialakult egy rájuk szerveződés. Gy. P. így emlékszik vissza az akkor történetekre: *„Az alaptörténet az volt, hogy elkezdtek kizavarni a hajléktalanokat a pályaudvarokról, 1989 tél elején, ezek a hajléktalanok – ez a teljesen új szó, az emberek számára is teljesen új volt –, ezek fogták magukat és elkezdtek akciózni a bezárásra! Ez volt '89 telén, tél elején. Teljes mértékben úgy szólt, hogy lényegében a Keletit és a Délit elkezdtek bezárni, a hajléktalanok praktikusán felültek a metróra, leszálltak a Blahán, fogták magukat és leültek. (...) (-mondja Gy. P. és később így folytatja:) Azután lett egy rájuk szerveződés. Különböző népségek elkezdtek*

pokrócokat, teát, kaját hozni nekik. És az, hogy ezek kik voltak, az nagyon plasztikus. A csírapártok bizonyos képviselői. Aktív emberek, akik aktívak voltak a csírapártokban és ez is meg az is egy érdekes protestálás volt. [Akkor] az egész rendszer borult, időben ez se előbb, se később nem következhetett volna be, csak akkor. Több dolog összejárt. Az biztos, hogy maguk a hajléktalanok abszolút érzékelték, egyrészt azt, hogy most vagy robbanunk, másrészt azt is érzékelték, hogy most le lehet ülni a Blahán. És vannak esélyek. A mindenféle csírapártok képviselői meg vitték a kaját. Ez csak olyan ellátás volt, ami azért volt érdekes, mert nem kelhetek fel, mert akkor lényegében felszámolódik az egész.”(Idézi: Pik, 1994. 43. o.)

Gy. P. egyik alapítója volt a Hajléktalanokért Társadalmi Bizottság elnevezésű szervezetnek, amelyhez a szociális munkás attitűddel bíró, aktívan tevékenykedő segítők fordulhattak. Eközben parlamenti típusú tárgyalások folytak a Blaha Lujza téren. A Menhely Alapítvány szerzett tehát magának egy épületet, egy volt munkásór laktanyát a VIII. kerületben. A budapesti hajléktalan ellátás egyik ágát alkotja ma is a Menhely Alapítvány, mely tehát a hajléktalanok hatóság közreműködésével, saját maguknak megszerzett épületben kezdte el működését.

A gazdasági és társadalmi átalakulás életre hívott egy másik nagy szervezetet, mely szintén tevékenyen vett részt a hajléktalanság kezelésében. Ez a szervezet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Érdeemesnek tartom idézni Vecsei Miklóst, a szervezet egyik vezetőjét, felzárkóztatásért felelős miniszterelnöki megbízottat, aki a legautentikusabban fogalmazta meg a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szerepét, elképzeléseit a fővárosi, később országos hajléktalan ellátás kiépítésében.

„A Magyar Máltai Szeretetszolgálat a Szuverén Máltai Lovagrend Segélyszolgálat, s bár önálló szervezet, a lovagrend 900 éves története, lelkesége meghatározza életét. A nyolcágú kereszt, – amely a Biblia nyolc boldogságát szimbolizálja – a világ minden részén jelen van, s e kereszt alatt dolgozók figyelik, támogatják egymás munkáját. A Magyar Máltai Szeretetszolgálatot a rendszerváltás gazdasági-társadalmi-politikai kihívásai keltették életre. Anélkül, hogy akartuk volna, cseppentünk bele a történelembe az 1989 nyarán lezajlott kelet-német menekültek segítésekor, szervezetünk ekkor alig féléves volt. Aztán pár hónapra már a romániai polgárháború kényszerített minket gyors cselekvésre. (...) Miközben ezek a munkák zajlottak, csendben felépült egy országos hálózat. Ennek elemeként kezdte meg munkáját a budapesti szervezet is

(...) Hajléktalanok részére szállót létesítettünk, idős, beteg, elhagyott embereket segítettünk otthonaikban; nappali melegedőket és ingyen konyhákat szerveztünk, orvosi és szociális szolgáltatásokat nyitottunk, a mozgássérültek gondozásában segédkeztünk, szociális gondozó- és ápolóképző szakiskolát alapítottunk. (...)

A tény, hogy Budapesten jelenleg alig 2 ezer ágy van az ellátásukra, [a hajléktalanokról van szó] e kérdést számunkra cinikussá teszi, ugyanakkor súlyos dilemmát okoz: a mai nap kihívását miként oldjuk meg? Hozzunk létre nagy létszámú, de szakmailag nehezen működtethető szállókat, vagy igyekezzünk valamiféle rendszert kialakítani? Mi az utóbbi mellett döntöttünk. Már 1990 őszén, amikor a Miklós utcai 50 fős szállónkat megnyitottuk – ekkor zárták be a pályaudvarokat a hajléktalanok előtt –, láttuk, hogy lakóink sokszínűsége erőnket meghaladó feladatokat ró ránk. Egy helyen lakott ekkor mozgássérült, hadirokkant, magára maradt nyugdíjas, elmebeteg, alkoholista, drogos és még sorolhatnánk. Ekkor a már működő szervezetek egymás között igyekeznek megoldani a feladatokat. (Így vált közeli jóbaráttá a Menhely Alapítvány, a SZETA és más szervezetek is).(...)

A Szeretetszolgálat számára különös gondot jelent az utcára kerülő családok, leányanyák ellátása. Zuglóban 22, többségükben cigány családdal élünk együtt és segítjük őket az önálló életvezetés kialakításában. (...) Gondozottaink körében nem végzünk térítő munkát... Úgy gondoljuk, hogy – a nem vallási értelemben vett – misszióknak abban áll, hogy a magyar társadalom minél több tagjában ébressze fel a közösség iránti felelősség érzését. A Szeretetszolgálat ezért tartja fontosnak, hogy szakmailag képzett munkatársai mellett minél többen kapcsolódjanak be önkéntesen ebbe a munkába.”(Vecsei Miklós)

A két szervezet kialakulásának történetéből, megfogalmazott céljaiból jól látható, hogy a hajléktalanság kezelését, megoldását főleg tömegszállások létrehozásával képzelték el. Ez az elképzelés akkor logikusnak látszott. A kutatásom során megkérdezett interjúalanyok egy része szerint az akkor hajléktalanná vált emberek problémáját képes lett volna kezelni az a tömegszállás rendszer, azonban a tömeges elszegényedésre és részben emiatti lakásvesztésre nem voltak felkészülve.

A kialakult hajléktalanellátó rendszer részletes bemutatása.

1990 őszén az új kormányzat kormánybiztos vezetésével létrehívta a Népjóléti Minisztériumon belül a Szociális Válságkezelő Programok Irodáját, amelynek

többek között az egyik feladata a hajléktalan ellátás kezeléséhez szükséges intézményrendszer kiépítése lett. Az Iroda az 1990–1991 telén szükséges válságlépések megtétele mellett, a korábbi szakmai műhely ajánlásainak megfelelően *előterjesztést készített* a hajléktalanság jogi rendezését szolgáló szakmai-szabályozási kérdésekről.

Az *előterjesztés* kimondta, hogy a hajléktalanügyi szabályozás valódi alanyai az effektív hajléktalanok – vagyis előtérbe a tűzoltó megoldásokat helyezte, és nem gondolkodott prevencióban, legfeljebb a veszélyzónában élők informálását és esetenkénti szociális gondozását tartotta fontosnak. A hajléktalanság problémáinak kezelését olyan állami feladatnak tekintette, amelyet az állam az önkormányzatokon keresztül valósít meg.

Az előterjesztés az ellátórendszer kiépítésénél három – minimum – feladatot fogalmazott meg:

- a „hajléktalan termelő” intézmények patológiás mechanizmusát csökkenteni és funkcióbővítéssel alkalmassá tenni az általuk hajléktalanná tettek befogadására;
- oldani a hajléktalan emberek fővárosi koncentrációját;
- a szállások mellett létrehozni olyan szociális gondozó szolgáltatásokat, amelyek a felderítést, problémakezelést végzik.

Az ellátórendszer kiépítése gyakorlatilag a nulláról indult. A lökést a hajléktalan emberek demonstrációi adták. Ezek mentén alakult ki egy – azóta is példa nélküli – szakmai összefogás különféle szervezetek, szolgáltatók, civilek, egyházak, állami szereplők együttműködésével, és alapvetően a nem állami szereplők kezdeményezésével. A hajléktalanellátó rendszerben máig domináns a civil részvétel.

1.3. A Szociális törvényben meghatározott hajléktalanellátó rendszer fejlődése

Az 1989–90-ben megalakult „Hajléktalan műhely” magába foglalta a hajléktalan ellátásban dolgozó szakembereket, szervezeteket, egyházakat. Pályázatban kezdték támogatni azokat a civil és állami szervezeteket, amelyek hajléktalan ellátásra vállalkoztak. Ez a támogatás lehetőséget biztosított arra, hogy folyamatosan forráshiánnyal küzdő, hagyományos szociális intézmény is megjelenjen ebben a körben, felemás, sokszor eredeti diszfunkcionális működését átmentő megoldási kísérletekkel.

Az első hajléktalanügyi jogszabály.

A hajléktalan ellátás első központi szabályozása az előterjesztést követően több mint egy évet váratott magára. A hajléktalanokról gondoskodó egyes szociális intézmények feladatáról és működéséről szóló 2/1992. (I.6.) NM rendelet nem tett arra kísérletet, hogy definiálja a hajléktalanságot, csupán a hajléktalan ellátások két év alatt kialakult (és általában öndefiníciók alapján működő) formáit írta le. (2/1992. (I.6.) NM rendelet)

Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. 1993 elején az azóta többször módosított Szociális törvény emelte be a hajléktalan ellátásokat a szociális ellátások rendszerébe és ellátási kötelezettséget is megállapított. A Szociális törvény a hajléktalan emberek esetében kétféle meghatározást ad:

Az első definíció értelmében „... hajléktalan a bejelentett lakóhellyel nem rendelkező személy, kivéve azt, akinek bejelentett lakóhelye hajléktalan szállítás.” [(Szociális törvény 4. (2))]

E definícióból adódóan „a hajléktalan személyek ügyében szociális igazgatási eljárásra az a szociális hatáskört gyakorló szerv illetékes, amelynek illetékességi területét a hajléktalan személy az ellátás igénybevételekor nyilatkozatában tartózkodási helyeként megjelölte.” (Szociális törvény 6.) A hajléktalan emberek részére nyújtott pénzbeli és természetbeni ellátások esetében e szerint e definíció szerint kell eljárnia önkormányzatoknak. A definícióval kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy az a tapasztalatok szerint csupán a hajléktalan embereknek mintegy a negyedére alkalmazható.

- A Szociális törvény második definíciója értelmében: „hajléktalan az, aki éjszakáit közterületen vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben tölti”.(Szociális törvény 6.)

Ez a definíció a szociális ellátás szempontjait követi. Ebből a meghatározásból adódóan a „a települési önkormányzat, tekintet nélkül hatáskörére és illetékességére, köteles az arra rászorulóknak átmeneti segílyt, étkezést, illetve szállást biztosítani, ha ennek hiánya a rászorulóknak az életét, testi épségét veszélyezteti.”

Ehhez a definícióhoz köti a Szociális törvény a hajléktalan emberek részére fenntartott személyes gondoskodást nyújtó ellátásokat. Vagyis ezt a meghatározást köteles alkalmazni az önkormányzat akkor, ha nappali melegedő, éjjeli menhely vagy átmeneti szállás formában nyújt személyes gondoskodást.(Szociális törvény 78., 84., 89. §) Ez azt is jelenti, hogy ezen ellátások igénybevételekor feltételként nem köthető ki lakcím vagy utolsó lakcím szerinti területi illetékesség.

A Szociális törvénynek ez a rendelkezése a gyakorlatban egyértelműsége ellenére is csak korlátozottan valósul meg. Ennek legfontosabb oka az, hogy az igénybejelentés és a kötelező ellátás igénybevételének módja, illetve az ezzel kapcsolatos eljárás alsóbb szintű jogszabályokban nincs meghatározva. Az eljárás főbb eszközeinek, illetve módszereinek meghatározása hiányában nem biztosítható a helyi önkormányzati rendeletek kikényszerítése és egységes szempontok szerinti megfogalmazása sem. Nincs központi irányelv annak meghatározására sem, hogy milyen körülményeket kell úgy tekinteni, amelyek az életet és testi épséget veszélyeztetik.

A törvényi definíciók mellett a hajléktalanság fogalma a szakirodalomban is meglehetősen viszonylagos. Jelenti egyrészt a lakástalanságot, fedélnélküliséget, egy hely – menedék – hiányát, másrészt a társadalmi kapcsolatok és kötelékek hiányát. Magában foglalja a kockázatot és az oksági viszonyt, és általában a társadalmi kirekesztettség egyik arculataként fogalmazódik meg. A Szociális törvény feltárt hiányosságai mellett fontos megvizsgálni, hogy milyen lehetőségeket, pozitívumokat tartalmaz.

- Szállást nyújtó intézménynek az éjjeli menedékhelyet és az átmeneti szállást tekintette, illetve tekinti ma is. Tény, hogy ezek a szállások a

közvetlen életveszély (elsősorban a kihűlés) megelőzésére alkalmasak, továbbá tisztálkodási lehetőséget is biztosítanak.

- Egyéb szociális szolgáltatást nyújtó intézmények között felsorolta a szociális információs szolgálatot, utcai gondozó szolgálatot, népkonyhát, nappali melegeződőt és a hajléktalanok gondozási központját.
- Megjelent a rendeletben, mint lehetséges ellátási forma a rehabilitációs és kríziskezelő intézmény. Ez lehetett volna a rendelet egyik legértékesebb része, ha nemcsak, mint „lehetőségként”, hanem kötelező minimumként épül be. Erről bővebben kifejtem tapasztalataimat és gondolataimat a tanulmány későbbi szakaszában.
- Fontos előrelépést jelentett, hogy elvárásként rögzítette a személyzetre vonatkozó előírásokat. Igazi jelentősége viszont abban volt, hogy a rendeletben előírt nyilvántartási kötelezettség bevezetésén keresztül lehetővé vált a szálláshelyek működtetésének normatív típusú állami támogatása, s ezzel némileg kiegyensúlyozottabb lett a működés. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a pusztán normatív finanszírozás nem teljesítmény centrikus, és főleg nem végeredmény orientált.

A hajléktalanellátó rendszer felépítése, a szolgáltatások vertikális és horizontális struktúrája. A különböző ellátási formákat nem időrendi megjelenésük szerint, hanem a struktúrában elfoglalt helyük és funkcióik alapján mutatom be, nagy hangsúlyt fektetve a szolgáltatási elemek előnyeinek és hátrányainak, továbbá hiányosságainak ismertetésére.

1. **Átmeneti szálló.** Ez a szolgáltatási forma közvetlen a lakhatás hiányát hivatott orvosolni. Átmeneti időre – Szegeden két évre –, havi térítési díj ellenében biztosítja a nappali és éjszakai benttartózkodás lehetőségét, továbbá lehetőség van tisztálkodásra is. Étkeztetési kötelezettsége a jogszabályok alapján nincs. Ez a szálláslehetőség főleg azoknak az ellátottaknak lehet relatíve nagy segítség, akik rendelkeznek állandó jövedelemmel. A jövedelem gyakoribb esetben valamilyen típusú segély, ritkább esetben munkából származó jövedelem. Előnye, hogy viszonylag olcsó. Hátrányokból ennél jóval több van. A szobák minimum 3–5 ágyasak, a tisztálkodási helyiségek

közösek, így a privát szféra teljes hiányából adódó egészségügyi és pszichikai következmények csak rontják az ellátottak egyébként is deprivált állapotát. Hátrányként újra említenem kell az étkeztetés hiányát.

2. **Éjjeli menedékhely.** Részben hasonlít az átmeneti szállóhoz, de mint nevéből is következik, csak éjszakai tartózkodás lehetőségét biztosítja. Ennek a szolgáltatási formának két pozitívumát tudom megemlíteni. A szolgáltatás teljesen ingyenes, továbbá a törvényi előírásoknak megfelelően biztosítja az ellátottak alapvető higiéniai szükségletei kielégítésének feltételeit. A menedékhelyet reggel el kell hagyni, így az ott éjszakázó ellátottak napközben egyéb ellátási formákat kénytelenek igénybe venni.
3. **Nappali melegedő.** Elsősorban, de nem kizárólag hajléktalan személyek nappali benntartózkodásának lehetőségét biztosító szolgáltatási forma, ami nemcsak télen, hanem egész évben nyitva van (a szolgáltatás elnevezése sok esetben megtévesztő). Itt szintén lehetőség van tisztálkodásra, továbbá a szabadidő értelmes eltöltésére. A törvényi szabályozás sajnos máig nem emelte a melegedők szolgáltatási minimumai közé az étkeztetést. Természetesen nem is tiltja, de ezt csak akkor tudja biztosítani egy melegedő, ha vannak egyéb, a normatíván kívüli forrásai is.
4. **Az utcai szociális munka.** Paradox módon ez az egyik legfiatalabb szolgáltatási forma a magyarországi hajléktalanellátó rendszeren belül, legalábbis a törvényi szabályozás szempontjából. 2006-ban épült be az alapszolgáltatások közé azzal a céllal, hogy az intézményi szolgáltatásokat bármilyen okból kerülő ellátottak is kapjanak alapvető, az életben maradáshoz nélkülözhetetlen szolgáltatásokat. Számos ellátott kerül mind a nappali melegedőt, mind az éjjeli menedékhelyet, illetve minden egyéb tömegszállást, így az utcai szolgálatnak jut az a feladat, hogy felkutassa, majd gondozásba vegye ezeket az ellátottakat. Az utcai munka egyik legfontosabb feladata, hogy az intézményi szolgáltatások igénybevételére ösztönözze ügyfeleit.
5. **Krizisszálló.** Szegeden minden év november 1-től április 30-ig kizárólag éjszakai benntartózkodásra nyújt lehetőséget. Tisztálkodni a folyosó végén található közös tusolóban lehet, aludni pedig az átlag húsz ágyas szobákban. Ez a szolgáltatás – nevéből is

következtethetően – csak a leghidegebb hónapokban nyújt némi védelmet a kihűléstől. Funkciója ezzel gyakorlatilag kimerül. Takarót nem kapnak a kliensek, így jellemzően az egész nap magukon hordott ruhában vészelik át az éjszakát.

- 6. Hajléktalanok Egészségügyi Centruma.** Más néven egészségügyi lábadozó, 2009-ben nyitotta meg kapuit a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által. Az egészségügyi centrum komoly hiánypótló funkciót tölt be megalakulása óta. Itt egy speciális ellátási formáról van szó, melynek lényege, hogy a kórházi ellátásra már nem szoruló, de lábadozást még igénylő hajléktalanoknak ne az utcára, vagy a szállóra kelljen menniük, hanem olyan kulturált körülmények közé, ahol mindez kivitelezhető. Az egészségügyi lábadozás ideje alatt megkezdődik a szociális-egzisztenciális kigondozás is. Legfontosabb cél, hogy az oda bekerült ügyfél már ne az utcára kerüljön vissza. Ilyen típusú intézmény Magyarországon csak egy van minden régióban. Szegeden jelenleg harminc engedélyezett férőhellyel működik az Egészségügyi Centrum. Ugyanennek az intézményi egységnek az eleme a hajléktalanok háziorvosi rendelője. Szegeden majdnem mindegyik hajléktalan háziorvosi ellátása itt történik. Ennél a szolgáltatási elemnél megfigyelhető a komplexitás irányába történő elmozdulás, de teljesen mégsem képes odáig eljutni. Főleg finanszírozási okokból sajnos kénytelen nélkülözni számos olyan szolgáltatási elemet, amelyek a kigondozáshoz nélkülözhetetlenek.

1.4. Változó szükségletek és új kigondozási stratégiák

„A hajléktalanokért végzett munka célja az emberi élet alapvető feltételeinek biztosítása és megteremtése, amely arra irányul, hogy enyhítse, illetve megakadályozza a szükségtelen nélkülözést és az értelmetlen szenvedést.” – olvasható a Hajléktalan Szolgálatok Tagjainak 1993-ban megalkotott és elfogadott szakmai-etikai kódexében. (Etikai Kódex 1994)

Az előző fejezetekből kiderül, hogy miután Magyarországon látható, majd egyre szaporodó társadalmi jelenséggé vált a hajléktalanság, kormányzati szinten is felismerték, hogy kezelni kell a problémát. Interjúalanyaim elmondásai szerint a kezelés már kezdetben félrecsúszott. Az 1992-es és főleg az 1993-as szabályozás a meglévő – főleg tömegszállítás jellegű – megoldásokat emelte törvénybe, vagyis az intézményi növekedést és fejlődést ebbe az

irányba determinálta. Az intézmények kötelező szolgáltatási elemei gyakorlatilag még az életben maradás feltételeit sem biztosítják, csak akkor, ha ezeket az elemeket összevontan vizsgáljuk. Ez annyit jelent, hogy a hajléktalan létbe került személynek a rendszeren belül több alrendszer szolgáltatóját kell felkeresnie, hogy az életben maradáshoz szükséges ellátásokat igénybe tudja venni.

A vizsgálat egyik legfontosabb kérdése, hogy miért széttagolt az ellátórendszer. A legalapvetőbb szükségletek kielégítéséhez miért kell két, vagy három egységet felkeresni naponta? Ha minden szakember tisztában van a jelenség heterogenitásával, akkor az ellátórendszer miért homogén egységekből épül fel?

A hajléktalan nők helyzete. Az országos statisztikák minden nagyobb városban azt mutatják, hogy az elmúlt években növekedett a hajléktalan nők aránya a teljes populáción belül. Ez az arány megegyezik az Európai Unió átlagával. 2000-ben 10% volt a nők hajléktalanságon belüli aránya, 2021-ben már 20–22%-ra emelkedik ez a mutató. Egyes városokban, mint például Miskolcon, eléri a 25%-ot is a nők hajléktalanságon belüli aránya. Ennek okát főleg a kapcsolati rendszerek gyengülésében, megszűnésében találjuk, de az is gyakori, hogy egy rossz kapcsolatba történő menekülés következtében válik egy nő hajléktalanná. A hajléktalan világban a nők helyzete az esetek többségében lényegesen rosszabb, mint a férfiaké. A kiszolgáltatottság, az áldozati státusz mivolt, a félelem és a bizonytalanság általában olyan kényszerkapcsolatokba kergetik őket, ahol mindezek jellemzően megmaradnak, de legalább kiszámíthatóbb formában. A hajléktalan nők a szexuális kihasználásnak is ki vannak téve. Vannak, akiket a partnerük prostitúcióra kényszerít, így biztosítva a bevételt. Az ilyen esetekre a szociális munkások legtöbbször csak következtetni tudnak, hiszen az ilyen fajta kihasználásokra jellemző egyfajta protektív magatartás, mely során a futtató személy rendszeresen ellenőrzi, hogy a nő hol tartózkodik, megérkezett-e a szállóra, valamint a bántalmazásokkal együtt is védettebb helyzetben egy „valakihez tartozó” nő, mint aki magányos. A Február Harmadika felmérések alapján a hajléktalan nők:

- iskolázatlanabbak, mint a hajléktalan férfiak,
- gyorsabban válnak alkohol- vagy drogfüggővé,
- gyakran erőszakos párjuk, családjuk miatt menekülnek az utcára,
- többen lehetnek erőszakos cselekedetek áldozatai.

A hajléktalan nők speciális problémáira történő intézményi szintű reakció országos szinten is alacsony, de Szegeden különösen. Az alapvető higiéniai szerek limitált (!) biztosítása, a nőgyógyászati szűrők és vizsgálatok szinte teljes hiánya, valamint az összesen tizenkilenc női férőhely a hajléktalanszállón finoman szólva is változásért kiált. A hajléktalanellátó rendszer valamelyik szolgáltatását igénybe vevő nők száma a nyilvántartási adatok alapján mintegy nyolcvan fő, ennek fele hajléktalan, vagy effektív hajléktalan. A hajléktalanná vált nők kigondozása mind módszertani, mind intézményi (tehát szolgáltatási) szempontból nehéz és speciális feladatok elé állítja a szakma szereplőit.

1.5. Ellátórendszeren kívüli kigondozási stratégiák és azok hiányosságai

A Housing first program.

Ezt a programot az Egyesült Államokban alkalmazták először, 1988-ban Los Angelesben, majd 1992-től New Yorkban. A program elnevezése kifejezi annak módszertani lényegét. Szakít, vagy szakítani próbál a „lépcsőzetes” kigondozási stratégiákkal, helyette az ügyfelet rögtön lakásba helyezi, ahol viszonylag önállóan élve egy team segítségével építi fel önmagát. Ez a team orvosokból, pszichológusokból, szociális szakemberekből és addiktológusokból áll össze. Ezt a programot számos európai ország átvette, sajátosságai mentén adaptálva. Magyarországon, azon belül az általam elsősorban vizsgált régióban is volt egy ilyen kísérlet. Pályázati forrásból tizennyolc hónapra finanszírozta tizenhat fő számára a lakhatást, annak minden költségével együtt a Szeretetszolgálat. A programba bevont személyek (továbbiakban mentoráltak) együttműködési megállapodást kötöttek a Szeretetszolgálattal, melynek keretén belül minimális felelősség és kötelezettségvállalás hárult rájuk.

Az amerikai és nyugat európai gyakorlattól eltérően team nem alakult, hanem mentori feladatokkal megbízott szociális munkások töltötték be ezt a funkciót. Magam is részt vettem a programban mentorként. A program felemás eredményekkel zárult. Főleg azoknál a személyeknél volt sikeres a program, akik fizikailag és főleg lelkileg kellő stabilitást mutattak már a program előtt. A kudarcok okait leginkább a problémakezelés komplexitásának hiányában láttuk. Hiába volt biztosított a kulturált lakhatás – annak minden költségével –, a mentoráltak többsége nem tudott mit kezdeni a hirtelen jött radikális változással. A lakhatás biztosítása által még nem lett piacképes szakmája, nem tudott az utcai életmód beidegződéseitől szabadulni, de főleg lelkileg nem tudta azt a szintet megugrani, ami az önálló élethez szükséges.

A támogatott lakhatás.

A **támogatott lakhatás** – szakosított ellátásként – a fogyatékos személyek, a pszichiátriai betegek (kivétel: demens személyek) és a szenvedélybetegek részére biztosított ellátás, amely az életkornak, egészségi állapotnak és önálló életvitelének megfelelően az ellátott személyek önálló életvitelének fenntartása, elősegítése érdekében biztosít:

- lakhatási szolgáltatást,
- esetvitelt,
- segítségnyújtást a közszolgáltatások és a társadalmi életben való részvételt segítő más szolgáltatások igénybevételéhez,
- továbbá – igény esetén, komplex szükségletfelmérés alapján – felügyeletet, étkeztetést, gondozást, készségfejlesztést, tanácsadást, pedagógiai segítségnyújtást, gyógypedagógiai segítségnyújtást, szállítást, háztartási vagy háztartást pótló segítségnyújtást.

A támogatott lakhatás a jogszabályok szerint nem kifejezetten a hajléktalanok számára nyújtott lakhatási forma, viszont nem is tiltja azok bevonását. A jogszabályban megfogalmazott rászorultsági faktorok valamelyike (sokszor akár mindegyike) a hajléktalanok jelentős számánál jelen van, de a hajléktalan ellátás mégsem tud ezen az úton elindulni. Ennek legfőbb oka, hogy a jogszabályok nem teszik lehetővé az ehhez szükséges munkavégzési mobilitást. Az esetvitel, különösen több bevont ügyfél esetében megvalósíthatatlan egy főállásban utcai szolgálatot, nappali melegedős tevékenységet, vagy bármi egyéb szolgálatot végző szakember munkája során, mert a finanszírozási megállapodások szigorúan behatárolják a szakemberek mozgásterét. További probléma, hogy a támogatott lakhatás nem ingyenes. Átmeneti időre sem előlegezi meg a lakhatást az arra rászorulóknak, így azok a hajléktalanok, akik számára a lakás azonnali és reális ugródeszka lehetne, teljesen kiszorulnak a potenciális igénybe vevői körből.

2. A SZEGEDI ÉS KECSKEMÉTI KUTATÁS MÓDSZEREI

2.1. A vizsgált települések kiválasztásának szempontjai

Kutatásomban elsősorban a szegedi ellátórendszer hiányosságait tárom fel oly módon, hogy azt a kecskeméti szolgáltatási struktúrával hasonlítom össze. Ennek a két városnak van a legnagyobb intézményi lefedettsége a Dél-alföldi

Régió belül, továbbá megtalálható minden olyan intézményi szolgáltatási forma, ami az országban jelen van. A hajléktalan lét és életforma sajátosságai egyezést mutatnak országos szinten, így az esetleges „jó megoldások”, vagy „jó gyakorlatok” reprezentatívvá válhatnak. Félig strukturált interjúkat nemcsak az régió intézményeinek vezetőivel készítettem, hanem olyan országos vezetőikkel is, akik a szakmában meghatározó személyek, mivel a meglévő helyzet kialakulásának okait ők jobban ismerik, de a terepen dolgozókkal készült fókuszcsoporthoz interjúk kifejezetten a Dél-alföldi Régióra koncentráltak.

2.2. A kutatási probléma: célok és kérdések

Vizsgálatom legfontosabb célja, hogy diagnosztizálja az ellátórendszert, annak minden jól és rosszul működő mechanizmusával, továbbá feltárja a rendszer hiányosságait. A hajléktalanok számbeli aránya a többségi társadalomhoz képest nem mondható magasnak, viszont problémáik összetettsége miatt (és persze a jelenség látványossága miatt) mégis jelentős alanyai a szociálpolitikai alrendszerek összességének. Azt szeretném kideríteni, hogy ez a rendszer a saját lokális keretein belül, mennyire képes hatni a hajléktalan lét állapotára, képes-e azt kezelni, adott esetben megoldani. Fontos megjegyezni, hogy a *kezelés* színvonalának értékelése szubjektív megítélés alá esik, akárcsak a *megoldás*. Ennek legfőbb oka az, hogy több szempont, vagy sokkal inkább érdek van jelen egyszerre.

A többségi társadalom (habár az sem egységes) leginkább ismert érdeke, hogy a hajléktalanság ne legyen látható. Ez nem az empátia hiányát jelenti, sokkal inkább a tehetetlenségből adódó harag és sajnálat elegyét.

A szociális szakemberek érdeke – legalábbis a legtöbb és remélhető esetben – az ellátottak kigondozása, ha az nem lehetséges, akkor életminőségének javítása, de minimum az állapotromlás megállítása vagy lassítása. Mind a társadalmi, mind a szakmai szempont és érdek megvalósításához megfelelő hátterintézményi hálóra van szükség, mely felépítését és felszereltségét tekintve is alkalmas funkciójának betöltésére. A funkciót tekintve két fő irányt különböztetek meg. Az egyik a méltóságteljes emberi élet körülményeinek biztosítása. A másik fő irány a kigondozás intézményi feltételeinek biztosítása. Utóbbi lényegesen több szolgáltatási elem meglétét várja el. Ezekben az esetekben már nem szubjektív, hanem objektív szempontokról beszélhetünk. A módszertant mindig az egyén aktuális szintjének bázisán lehet kidolgozni, de

a beavatkozás az intézmény által létrehozott környezetben valósul meg. Az intézményen – vagyis a védett környezeten – kívüli kényszereknek meghatározó szerepe van mind a kigondozási koncepció, mind a stratégia megfogalmazásakor. Tehát ez azt jelenti, hogy a komplex szolgáltatás nyújtása minden ellátott egyéni szintjétől és állapotától függetlenül szükséges.

A kigondozási koncepciókra gyakran jellemző, hogy a modellalkotásuk során alkalmazott struktúráképző elemek szinte mindegyike az ügyfélre és annak aktuálisan meglévő tőkerendszerére fókuszál. Ez nem azt jelenti, hogy a segítő szakember vagy team figyelmen kívül hagyja a tágabb – és itt főleg munkaerőpiaci, gazdasági – mezőket, hanem azt, hogy a rendelkezésre álló eszközrendszer nem tesz lehetővé nagyobb mozgásteret. Az intézményi széttagoltság tehát módszertani széttagoltsághoz vezet, így a sikerességi, és főleg kigondozási mutatók alacsony szinten vannak. Ellátotti szempontból azt is láthatjuk, hogy nem a rendszerek reagálnak az ügyfelek igényeire, hanem az ügyfelek – bizonyos célokról lemondva – alkalmazkodnak a szolgáltatások nyújtotta körülményekhez.

„A rendszerváltás éveiben, a piacgazdaság megszületésével szoros összefüggésben azonnal és tömegesen jelentek meg hajléktalan emberek 1989–90 telén Budapest és a magyarországi nagyvárosok utcáin, pályaudvarain, aluljáróiban. (...) A 90-es évek második felére az emberi alapszükségletek kielégítése és az életet veszélyeztető nyomor enyhítése céljából kialakult és intézményeiben megszilárdult egy országos hajléktalan ellátó rendszer. A magyarországi hajléktalan-ellátás máig magán viseli a kezdeti évek nyomait. Az akkor sürgető teendők ellátása – az életmentés, a nyomor enyhítése, a hajléktalan létből fakadó ártalmak csökkentése – minden energiánkat felemésztette, és nem maradt erőnk, és nem volt segítő eszközünk a hajléktalanok tömegének csökkentésére, az egyén társadalmi tagságának, önbecsülésének, egészségének, hitének visszaszerzésére.”(Vecsei, 2008. 1. o.)

A rendszerváltás idején megtapasztalt hajléktalan-ügyi problémát ekkor pragmatikus eszközökkel próbálták orvosolni. Ahogy a fenti idézetből is kiolvasható, a hajléktalan ellátás máig magán viseli a kezdeti évek nyomait. Egyik legfontosabb kérdés, *hogy kell-e változtatni az ellátórendszeren*. Ha elismerjük a változtatás szükségességét, akkor milyen lenne az ideálisnak mondható ellátórendszer? Annak érdekében, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjak, kvalitatív kutatási módszert választottam. A szakemberekkel fókuszcsoporthoz, míg az intézmények vezetőivel félig strukturált interjúkat

készíttem a kutatásetikai szabályok betartásával. A kutatói kérdések is e két csoport mentén differenciálódtak. Ez ad egyfajta szabadságot mind a résztvevőnek, mind az interjú készítőjének is. Az interjú adatfelvétel egy kvalitatív kutatási módszer, mely a minőségi adatokra helyezi a hangsúlyt. Ehhez társulnak az intézmények Szakmai Programjai, illetve saját empirikus tapasztalataim is.

Az interjúkat minden résztvevővel a saját városában készítettem, ami főleg a komfortérzet magasabb szintjét biztosította számukra.

2.3. Félig strukturált interjúk

Félig strukturált interjút hét személlyel sikerült készítenem. Szegeden az Egyesített Szociális Intézmény Hajléktalanellátó Egység vezetőjével, Kecskeméten a Komplex Hajléktalanellátó Intézmény vezetőjével, valamint a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Dél-alföldi Régiójának ügyvezetőjével. Szükségesnek éreztem, hogy ne csak a kutatott terület, vagyis a Dél-alföldi Régió vezetőinek, hanem az ország más területein élő és dolgozó, a szakmában meghatározó és emblemikus személyek véleményét is halljam a témával kapcsolatban, ezért további négy fővel készítettem el az interjút. Időrendi sorrendben *K. I.* volt az első, aki jelenleg a BMSZKI-nál dolgozik, de korábban az országos hajléktalanügyi munkacsoport vezetője, illetve a legújabb hajléktalanügyi stratégia egyik szerzője volt. Ezt követően *G. Z.-al*, a Menhely Alapítvány módszertani munkatársával, a Február Harmadika munkacsoport vezetőjével készült el az interjú. Véletlenszerűen alakult úgy, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat két alapító tagjával és egyben alelnöki posztját betöltő személyekkel készített interjúk zárták a kutatás eme szakaszát

A kérdések alapvetően minden interjú esetében megegyeztek, azonban a válaszok és a vélemények különbözőségei miatt elfordult, hogy korábban nem kalkulált kérdések is felvetődtek. Az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg a félig strukturált interjúk elkészítéséhez:

1. A jelenlegi hajléktalanellátó rendszernek vannak-e működési fogyatékoságai?
2. A hajléktalan lét komplexitását nem vitatva, tudunk-e a kigondozás irányába ható szolgáltatásokat nyújtani?
3. Mire/mikre lenne szükség a hatékonyabban működő rendszer kiépítéséhez?

4. Azok a szolgáltatási elemek, melyek a klasszikus ellátórendszeri lépcsőn nem helyezhetők el (egészségügyi centrumok, hajléktalanokat rehabilitáló intézmények) evolúciós lépcsőfoknak tekinthetők-e?
5. Véleménye szerint kialakítható-e, és ha igen, milyen feltételrendszerek mellett egy olyan ellátórendszer, amely képes 1. a méltóságteljes emberi élet körülményeit, és 2. a kigondozás intézményi feltételeit biztosítani?
6. Lát-e esélyt arra, hogy olyan egységek jöjjenek létre, ahol a szociális-egzisztenciális kigondozás oktatási, képzési programokkal egészül ki? *(A képzésbe a személyiségfejlesztés és bármilyen egyéb edukatív elem beletartozik.)*
7. A technológiai fejlődés hatására megjelenő munkanélküliség kihívásaira felkészíthető-e a hajléktalan ellátás? (Véleménye szerint fel kell-e készülnie az ellátórendszernek – akár preventív céllal – erre a kihívásra?)
8. Milyen az ideális hajléktalanellátó rendszer?

2.4. Fókuszcsoportos interjúk

A terepen dolgozók ugyanazokat a hiányosságokat vagy hibás működéseket másban látják megnyilvánulni, mint a vezetők, ezért a kérdéseket is ennek a különbségnek megfelelően állítottam össze.

1. Milyen lehetőségeket biztosít a jelenlegi ellátórendszer a kigondozáshoz?
2. A méltóságteljes emberi élet feltételei biztosítottak-e a jelenlegi rendszerben? Milyen feltételeket biztosít ehhez az ellátórendszer?
3. Kigondozás során milyen háttérintézményi hiányosságok tapasztalhatók?
4. Intézményi szinten a hatékonyabb munkavégzéshez mire lenne szükség?
5. Milyen strukturális változások lennének indokoltak a hatékonyabb működés érdekében?

Az interjúk begépelését követően elsősorban az interpretációt választottam, mint interjúelemző technikát, mivel valamennyi interjúalanynál látványosan a mélyebb összefüggések, problémák és hiányosságok megfogalmazása volt jellemző. További elemzési eszközként a kondenzációt emeltem be.

3. A SZEGEDI ÉS A KECSKEMÉTI HELYZETKÉP

Ebben a fejezetben a két vizsgált település, vagyis Kecskemét és Szeged ellátórendszerének hiányosságainak feltárására kerül sor. Először a fókuszcsoportos interjúk, majd a vezetőkkel készített félig strukturált interjúk interpretációja által válik világossá, hogy az ellátórendszert belülről látó, annak minden – főleg a széttagoltságból adódó – hiányosságával szembesülő szakemberek milyen struktúrát tartanának ideálisnak. A válaszokat helyenként szó szerint idézem, de leginkább a témát érintő gondolatok interpretatív és tömörített változatait építem be. A tanulmányban leginkább a szegedi és kecskeméti intézményi struktúrákat mutatom be, de az ellátórendszer országos egészét érintő gondolatokat szintén fontosnak tartom ismertetni, melyeket egy külön erre a célra szánt alfejezetben írok le. Utóbbi interjúalanyai elsősorban budapesti szakemberek.

3.1. Az ellátórendszer hiányosságai a munkatársak nézőpontjából

1. Milyen lehetőségeket biztosít a jelenlegi ellátórendszer a kigondozáshoz?

Az interjúalanyok kezdetben egymásnak látszólag ellentmondó válaszokat adtak a csoporton belül. A kigondozás feltételeit azok a dolgozók látják biztosítottnak, akik egyszerre látják maguk előtt az ellátórendszer valamennyi szereplőjét. Amikor viszont az interjú során szembesülnek mind a térbeli, mind a módszertani széttagoltsággal, akkor már egyre inkább a lehetőségeket tagadó kollégáik véleményét osztják. Az sem volt először világos és egységes, hogy ki mit ért kigondozás alatt. Miután mindez tisztázódott, a válasz egyértelműen az volt, hogy a rendszer inkább beszűkíti az ellátottak mozgásterét, mintsem biztosítaná azt.

Az első kérdésnél legintenzívebben a képzés és oktatás hiányát nevezték meg a szakemberek. A kecskeméti integrált otthon valóban magasabb szintű ellátást nyújt gondozottjainak, de az oktatás itt sem épült be az alapvető szolgáltatási elemek közé. Az egyik interjúalany így fogalmazott: *„Sem a személyi, sem a strukturális feltétel nem adott, még nálunk sem, mert hiányzik egy csomó tényező, ami motiválhatná őket (a klienseket). Elvárásaink vannak, de szakmát nem adunk a kezükbe. A mentális állapot is összetett dolog. Nekem sem lenne kedvem, ha azt sem tudnám, mi vár rám.”*

Nagyon lényeges gondolat, mivel nemcsak a jelent, hanem a jövőt is nézi a válaszadó. A motivációt mindig a jelenben kell megteremteni az ellátottakban, de ez csak akkor lehetséges, ha olyan konkrét célok körvonalazódnak, melyeknek van realitásuk. A képzés és az oktatás hiánya miatt lényegesen kevesebb és főleg alacsonyabb szintű cél fogalmazódik meg ügyfélben és segítőben egyaránt.

2. A méltóságteljes emberi élet feltételei biztosítottak-e a jelenlegi rendszerben? Milyen feltételeket biztosít ehhez az ellátórendszer?

A válasz itt sem volt egységes. Az egyik – általam legfontosabbnak tartott – gondolatot szeretném idézni: *„Ez a kérdés azért nem jó, mert a hajléktalan lét eleve nem méltóságteljes, vagyis mindegy, mit biztosítunk annak, aki bekerül ebbe.”* A válasz bizonyos szempontból teljesen jogos és érthető, viszont mindannyian tudjuk, hogy nem lehetséges minden hajléktalan kigondozása, ezért törekedni kell legalább az állapotromlás megelőzésére, illetve a körülmények javítására.

A szegedi kollégák válaszai alapján nincsenek biztosítva a méltóságteljes emberi élet feltételei. Ennek jelentős szerepe van abban, hogy sokan nem is szeretnének az intézményi ellátással élni, hanem inkább az utcán vagy egyéb közterületeken maradnak. A méltóságteljes emberi élet körülményeit a csoport többsége csak a rehabilitációs részlegen lakóknál látja megvalósultnak, bár itt is fogalmaznak meg hiányosságokat. Az alapvető fiziológiai szükségletek kielégítésén túl a normális élet feltételei nem teljesen adóttak. A szobák még a viszonylag kulturáltabb rehabilitációs részlegen is három személyesek.

Ezen kívül a méltóságteljes emberi élet meghatározó feltételeként említették az emberi kapcsolatokat, ami az ellátottak számára legtöbb esetben a segítő. *„Ha az egész rendszert nézzük, lehetne jó, de ahhoz jobban kéne összehangolni. Vagyis nem vagyunk elegenden, mert sok kliens jut kevés dolgozóra, és gyakoriak a viták is, mert mindenkinek a saját kliense a legfontosabb.”* Szociálpolitikai szempontból első olvasatra talán nem tűnik relevánsnak ez a gondolat, azonban fontos látni, hogy mennyire soktényezős egy ügyfél szempontja, amikor intézményi szolgáltatást választ. A segítőtől kapott törődés számára sokszor az egyetlen emberi kapcsolat, amely, ha végképp megszűnik, nagyobb eséllyel választja a teljes utcai életformát.

3. A mindennapi munka során milyen háttérintézményi hiányosságok tapasztalhatók?

A két leggyakrabban említett hiány az ún. küszöb nélküli intézmények, valamint a kifejezetten hajléktalanok számára kialakított és fenntartott egészségügyi intézmények hiánya fogalmazódott meg. Azokon a segítői beavatkozási szinteken, ahol ezek a hiányosságok kirajzolódnak, nem a *kigondozás*, hanem az utcai lét minimális elhagyása fogalmazódik meg célként, de a legtöbb esetben – épp a hiányosságok miatt – ez is megvalósíthatatlan.

Valamivel ritkábban, de mégis megfogalmazott probléma a fertőtlenítő fürdetők hiánya. Speciális szükségleteket speciális szolgáltatási elemek lennének képesek kielégíteni. Ez különösen Szegeden látványos hiányosság, mivel összesen egy fertőtlenítő fürdető konténer van az egész városban. A fertőtlenítő fürdető hiányánál fontos megjegyezni, hogy a közismert sztereotípiák, miszerint a hajléktalanok bűdösek, koszosak, szennyezett a ruhájuk stb., az ellátottak legfeljebb 10% -a esetében igaz. Mivel ez a 10% a populáció leginkább feltűnőbb rétege, így általában mindegyiküket ezzel a képpel azonosítják az emberek. Ennél sokkal aggasztóbb az, hogy ennek a 10%-nak a legalapvetőbb higiéniai ellátása nem megoldott. A háttérintézményi hiányosságok megfogalmazásánál a szegedihez képest lényegesen magasabb szinteken gondolkodtak a kecskeméti kollégák. Ennek oka elsősorban az, hogy az ottani ellátórendszer – komplexitásából adódóan – magasabb szintű szolgáltatások biztosítására alkalmas.

Természetesen elhangzott az is, hogy már az alapvető ellátási elemek sem hiánytalanok. *„Vannak hiányosságok. Az elejétől a végéig. De ha a kigondozást kérdezed, akkor én önálló, vagy partnerrel megvalósuló lakásra gondolok. Hát addig még a rehab sem visz el mindenkit. Kellene kiléptető lakás. Több is. Kellene szakma a kezükbe, hogy ne kerüljenek vissza. Megtakarítani csak az tud, aki tovább marad a rehabon. De az önbizalma még nem biztos, hogy tartósan megmarad. Nincs is utógondozás. Pedig azt nemcsak szociális munkásoknak, hanem a pszichológusoknak is kellene csinálni, de mi sem csináljuk.”*

Itt már nemcsak a fiziológiai szükségletek kielégítésének fontossága, hanem az önálló egzisztencia eléréséhez szükséges lakás, piacképes szakma, valamint a mentális kiegyensúlyozottság nélkülözhetetlensége fogalmazódik meg. A csoport egy másik tagja a következőket mondta: *„Elmondanám. Lelkileg is*

készen kell állni. Azt mondják, hogy annyi idő kigondozni valakit, amíg hajléktalan volt. Ez persze nem igaz. Aki tíz éve hajléktalan, még nem kell tíz évig kigondozni. Kellő segítséggel fel lehet építeni úgy, hogy ne kerüljön vissza. Erre jó nekünk a Matkói úti rendszerünk (Rehabilitációs részleg). Csak itt kevés embert tudunk fogadni. Ezt kellene bővíteni. Egyébként általában van szakmájuk, csak az nem már nem használható.” Ebben az alig néhány mondatban is nagyon értékes gondolatok fogalmazódnak meg, továbbá komoly hiányosságokra mutat rá az interjúalany. A mentális stabilitást nem nélkülözheti az, aki integrálódni szeretne a társadalomba. A piacképes szakma hiánya szintén visszatérő gondolat, továbbá a rehabilitációs részleg bővítésének igénye önmagáért beszél.

4. Intézményi szinten a hatékonyabb munkavégzéshez mire lenne szükség?

Itt leginkább a kiléptető lakások hiánya jelent meg válaszként. A kiléptető lakás (ennek több megnevezése is van) egy speciális lakhatási szolgáltatás, amely a hajléktalanságból már kiszakadt, de a többségi társadalom vérkeringésébe még be nem kapcsolódó személyek integrációját segíti. Ez konkrét és egyértelmű jele annak, hogy a szakemberek látnák a fényt az alagút végén, de mégis elakad a folyamat a segítői szakasz egyik legjelentősebb mérföldkövéénél. Ezen kívül jelezték a nem hajléktalansággal foglalkozó intézményekkel – többek között családsegítőkkal – történő együttműködés hiányát is. Az ilyen típusú együttműködéseknek a prevencióban lenne meghatározó szerepük.

Visszatérő gondolat volt az oktatás, képzés hiánya, amit a jelenlegi ellátórendszer nem képes biztosítani. A szakemberek vitán felül egyetértettek abban, hogy az oktatásnak szerves részét kellene képeznie az intézményi szolgáltatások összességének, mivel a hajléktalan lét – mint hiánykomplexum – egyik legnagyobb problémája a munkaerőpiac-releváns tudás hiánya. A kecskeméti dolgozók a hatékonyabb munkavégzéshez elsősorban olyan szolgáltatásbővítéseket javasolnak, amelyek becsalogatják az ellátottakat, majd lehetőleg bent is tartják őket. Itt főleg az étkeztetés és a tisztálkodás kulturált körülményeinek megteremtése lenne az elsődleges az elmondottak alapján. Fontosnak tartják a hajléktalanellátó intézményeken belüli jelzőrendszer fejlesztését, mivel a tapasztalatok alapján sokszor csak akkor érkezik a jelzés, amikor már nagyobb gondok vannak az ügyféllel.

„A hajléktalanosnál legtöbbször az a gond, hogy csak akkor jön az információ, amikor már nagy baj van. Lenne hova bemenni. De akkor miért várja meg a kliens, hogy nagy baj legyen? A hatékonyságot jól fejlesztené, ha kifinomultabb jelzőrendszer lenne. Az utcát (utcai szociális munkásokat) ezekre az ellátottakra kellene teljesen ráállítani. Intézményi szinten a küszöb nélküli fürdető és egész napos (!) menedékhely kellene, hasonlóan, mint a norvégoknál.” Ezek a gondolatok is nagyon értékesek. Érdeemes lenne összehasonlító tanulmányokat végezni olyan országok ellátórendszerével, melyek módszertanilag meghaladták a magyarországi rendszert. Lényeges, hogy nem finanszírozási kérdéssről, hanem adekvát segítői intézményi struktúrákról van szó.

A magyarországi hajléktalanellátó rendszerekben indokolatlanul – és sokszor értelmetlenül – sok az adminisztrációs kötelezettség. A szakembereknek gyakran az a benyomásuk, hogy a tevékenység dokumentálása fontosabb, mint maga a tevékenység. Az egyik kecskeméti interjúalany a következőt mondta: *„Az adminisztrációs terhek (TEVADMIN) csökkentése által akár a kliensekre is juthatna több idő.”* Ez természetesen nem jelenti a dokumentáció teljes elhagyásának igényét, viszont óhatatlanul felveti azt a kérdést, hogy állami, fenntartói szempontból mik a prioritások.

A kecskeméti ellátórendszerből nagyon hiányzik a hajléktalanok egészségügyi centruma. A Dél-alföldi Régióban ilyen intézmény csak Szegeden van.

5. Milyen strukturális változások lennének indokoltak a hatékonyabb működés érdekében?

Ennél a kérdésnél főleg a jelenlegi struktúra hibáiról számoltak be a szakemberek, elsősorban *szociális munkás* aspektusból. A hibák leginkább az intézményi széttagoltság mentén váltak láthatóvá. Ez azért is van így, mert a különböző munkakörök jogilag is lehatároltak, tehát nem érvényesül az *egy ellátott egy esetfelelős* elve, hanem szolgáltatási elemenként van esetfelelőse az ellátottnak. Ez módszertanilag kaotikus, még akkor is, ha a szakemberek próbálják az ügyfél érdekei mentén szintetizálni munkájukat. *„Szörföznek (az ellátottak) a különböző szolgáltatások között. Az átmeneti szállás kolléga nem tudja, hogy hol tart az ügyféllel a nappali melegedős, vagy az utcai szociális munkás. Mindenki csinál neki valamit, aztán látjuk, hogy két év múlva sem történt vele semmi.”* A fenti idézet egy szegedi szociális munkástól származik, de hasonlóan valamennyien megfogalmazták ugyanezt a gondolatot. A

különböző szolgáltatási egységek nem, vagy csak kismértékben képesek meghaladni saját lokális kereteiket, azonban így módszertanilag sem képesek szintet ugrani.

Összességében elmondható, hogy terepen dolgozó kollégák nem azt fogalmazták meg, hogy (sokkal) több pénz kellene a hajléktalanellátó rendszerbe, hanem azt, hogy ezeknek a forrásoknak a felhasználását a szakmára kellene bízni. Az ellátórendszer amennyire hiányos, ugyanannyira széttagolt is, vagyis az integráció lenne az első lépés.

3.2. Az intézményvezetők véleménye és javaslatai

Ebben az alfejezetben a szegedi és a kecskeméti intézményvezetőkkel készített félig strukturált interjúk által igyekszem bemutatni és összegezni mindazokat a hiányosságokat, melyeket tapasztalnak.

1. A jelenlegi hajléktalanellátó rendszernek vannak-e működési fogyatékoságai?

„Van egy pár. A működés akkor lenne hatékonyabb, ha mondjuk, nem kellene külön szervezni az étkeztetést. Nincs is minden ellátottnak megoldva. A Bajai úti szállón és a Moszkvai körúton csak a Covid óta van kiszállítás, mert a népkonyha nyitva tartását felfüggesztették. A krízis is bezár májustól, akkor ők hova fognak menni? Legalább az éjjeli nyitva lehetne egész évben, és a meleg ételt kiszállítanák azoknak, akik bejönnek a szállóra.”

Már az első kérdésre adott válasz is egy nagyon súlyos szolgáltatási hiányosságra mutat rá. Tény, hogy a Covid-járvány miatt sok minden felborult nemcsak a hajléktalan ellátásban, hanem azon kívül is. A krízisszálló május 1-én bezár, mivel az csak a téli időszakban működik, elsősorban a kihülés magas kockázata miatt. Célszerű lenne egész évben működtetni ezt a szolgáltatást, mivel az utcai életforma nem csak télen jelent közvetlen életveszélyt.

Az ellátórendszer működési hibáit leginkább a szerhasználó fiatalok, illetve a mentálisan sérült személyek hajléktalan ellátásban történő tömeges megjelenésében látja mindkét interjúalany. Szakmai oldalról a rengeteg idő és energia elhasználása, fenntartói szempontból pedig az ezzel járó hatalmas költségek fogalmazódtak meg működési hibaként. *„Nagyon összekeveredett a szerhasználó fiatalok, pszichiátriai betegek és egyre inkább idősödő ellátottak ellátása azokkal, akiknek» csak «lakhatási problémája van. Ezt mindenképp külön kéne*

választani. Ez nagyban kihat a működésre. A működés most sokszor a szinten tartást jelenti, ami nagyon sok energiát leköt és nagyon költséges.” Kecskeméten – Szegedhez hasonlóan – szintén gondot okoz, hogy homogén szolgáltatást nyújtanak heterogén ellátotti csoport számára.

2. A hajléktalan lét komplexitását nem vitatva, tudunk-e a kigondozás irányába ható szolgáltatásokat nyújtani?

„Vannak eszközök, de elég gyengék. Az ügyfelek motiváltsága sem éppen kiugró. Azok, akik ki akarnak lépni ebből, szerintem ki tudnak, és segítjük őket mindenben. Hogy komplexen segítünk-e? Azt nem mondanám, de nem is vagyunk komplex eszközökkel ellátva.”

Az ügyfelek motiváltságának alacsony szintje részben a jelenlegi körülményekkel magyarázható. Vecsei Miklós úgy fogalmazott, hogy „a hajléktalanok sokszor nem tudnak akarni.” Elvesztettek valamit, ami szükséges lenne akár kisebb célok kitűzéséhez, majd megvalósításához. Felmerül a kérdés, hogy az intézmények ezzel kapcsolatos felelőssége hol kezdődik, és meddig terjed. A kigondozás irányába ható szolgáltatási elemek nagyobb mértékben vannak jelen a kecskeméti ellátórendszerben, viszont ott sem hiánytalanul.

„Az intézményünkben jelenleg erre a lehetőséget a Hajléktalan Személyek Rehabilitációs Intézménye adja, részben. A munkatársak rávezetik, betartatják a lakókkal a térítési díj, a kötelező megtakarítás rendszeres fizetésére, a háztartás vezetésére, életvezetési tanácsadással segítik őket. De nagy szükség lenne kiléptető lakások működtetésére, illetve hozzájuk kapcsolódó segítő szakemberekre. Védett munkahelyek teremtése is előre tudná vinni a kigondozások sikerességét. Most is vannak védett munkahelynek nevezett lehetőségek, de nagyon kevés van belőlük, viszont az igény nagy lenne rájuk. Sőt a hajléktalan populáció összetétele, állapota is indokolná, hogy minél több ilyen legyen.” –fogalmazta meg a regionális vezető.

A kiléptető lakások hiánya a szegedi és a kecskeméti fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során is megfogalmazódott, akárcsak a védett munkahelyek alacsony száma. Munkahelyet a kecskeméti rehabilitációs részleg sem biztosít, azt az ellátottnak önállóan kell szereznie. „A komplex intézményünk abból a megfontolásból alakult, hogy pont komplexen kezelje a problémákat. Ez elég jól megvalósult egy ideig, de aztán a rehabilitációs részre is fel kellett venni mindenkit, mert az átmenetin már nem volt elég hely. Összességében tudunk, de a ki-

gondozás mindig egy magasabb lépcsőfok, ezért elvi síkon is külön kell választani a rehabilitálhatót az éppen még nem rehabilitálhatótól.” Az utolsó mondatban a régióvezető ismét egy neuralgikus pontra mutat rá, miszerint szükséges lenne külön elhelyezni az ellátottakat a segítségnyújtás módszertanilag indokolt módjától függően.

3. Mire/mikre lenne szükség a hatékonyabban működő rendszer kiépítéséhez?

„Amit mondtam, hogy külön kéne kezelni a különböző problémákat. Folyamatos étkeztetésre lenne szükség és kulturáltabb szobákra. Akik egészségileg nem annyira mobilak, vagy életkoruk miatt, szerintem azokat helyezném kívülre, mert nekik már más segítség kellene. A rendszeren belül lehetne valamilyen rehabilitációs programokat beemelni, de csak azoknak persze, akiknél még működne. Kellene több egészségügyi centrum. Nagyon kevés ez a harminc férőhely. Viszont a küszöb nélküli intézmény bevezetését nem támogatnám. Már így sincs küszöb, csak a tüdőszűrő.”

Világosan látszik, hogy a tömegszállások nem képesek heterogén szolgáltatási módokat alkalmazni, pedig a hajléktalanság egyáltalán nem homogén. Az egészségügyi centrum óriási áttörés a magyarországi hajléktalan ellátás történetében, de a meglévőknel jóval több lenne indokolt. A régióvezető az alábbi gondolatokat fogalmazta meg: *„Minél több védett környezetre. Védett munkahelyekre, olyan szakmai team-re, ami védőhálót képez. Ezt csak egységes team-ben tudom elképzelni. Amit mondtál, hogy különböző tőkéi vannak az embernek, csak egy ilyen védett környezetben tudná újra magába szívni. Ha ezeket a tőkéket megadjuk, akkor jó esélye van a kigondozásra.”*

Bourdieu tőkeelmélete a hajléktalanságon belül éppúgy igaz, mint azon kívül. A hatékonyabban működő rendszer párhuzamosan képes emelni az ügyfelek gazdasági, társadalmi és kulturális tőkéjét. Ennek a kérdésnek a leghangsúlyosabb pontja a védett környezet biztosítása, de az egységes szakmai team-ek megalkotása is nélkülözhetetlen.

4. Azok a szolgáltatási elemek, melyek a klasszikus ellátórendszeri lépcsőn nem helyezhetők el (egészségügyi centrumok, hajléktalanokat rehabilitáló intézmények) evolúciós lépcsőfoknak tekinthetők-e?

„Hát igen. Rehabilitáló intézményt, ami kifejezetten hajléktalanos lenne, nem nagyon ismerek, de egészségügyi centrum jöhetne még pár. A

hajléktalanokkal az egészségügy nem szívesen foglalkozik, viszont tőlünk elvárják, hogy csináljunk velük valamit. Azt is elvárják, hogy ne legyenek utcán, közben a szállót érdemben alig fejlesztették. Egészségi szoba is több kellene, minimum ápolóval. Az ellátórendszeri lépcsőt én nem biztos, hogy ugyanúgy látom. Nem feltétlen felfelé haladnak ezek a lépcsők. Sokszor egymás mellett vannak, csak másik napszakban adja ugyanazt a szolgáltatást.”

A hajléktalanok egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetőségeit jogilag nem korlátozza semmi. Szegeden a Magyar Máltai Szeretetszolgálat biztosítja az ún. Hajléktalanok Háziorvosi Rendelőjét, de a szabad orvosválasztás joga elvileg a hajléktalanokat is megilleti, tehát nem minden ügyfél választja az MMSZ háziorvost. A gyakorlatban más a helyzet a szakorvosi rendelések és kezelések terén. Az ügyfelek életmódjukból adódóan sokszor szennyezett ruhában érkeznek a vizsgálatokra, így nem mindig részesülnek olyan ellátásban, mint mások, ezért általában kerülnek is az egészségügyi intézményeket. A szállókon belüli egészségügyi szobák bővítése jelentős segítség lenne nemcsak az ellátottak, hanem a kórházak számára is.

„Nagyon. Az egészségügyi centrum nem tudom, mennyire tud kigondozni, de hiánypótló volt a magyar hajléktalan ellátásban. Több kellene, ezt tudjuk. A rehabilitációs intézményektől többet várt el mindenki. Nem az ő hibájuk, hogy nem lettek olyan eredményesek. Hajléktalanok rehabilitációja új, és szerintem kidolgozatlan fogalom. Mi sem mondhatjuk a rehabilitációs részlegen, ha van éppen férőhely, hogy ne jöjjön, akinek amúgy az átmenetin lenne a helye.”

Az elmondottak alapján a rehabilitációs intézmény nem tudta hozni az elvárásoknak megfelelő eredményeket. Ez nem azt jelenti, hogy semmilyen eredményt nem hozott. A hajléktalan ellátáson belül a rehabilitáció valóban kidolgozatlan fogalom, ezért magam is inkább a *kigondozás* szót használok, bár nem túl szép.

5. Véleményed szerint kialakítható-e, és ha igen, milyen feltételrendszerek mellett egy olyan ellátórendszer, amely képes 1. a méltóságteljes emberi élet körülményeit és 2. a kigondozás intézményi feltételeit biztosítani?

„Akkor lehet kialakítani, ha nem egyben kezeli ezeket az embereket. Azért nagy különbség van még két hajléktalan között is. A méltóságteljes mit jelent? Ha azt megadjuk, miért akarna kimenni a rendszerből? Így sem akarnak. Persze, lehetnének emberibbek a körülmények. Azt ki lehetne alakítani. Főleg azért, hogy tényleg kevesebben akarjanak az utcán lenni. De az sem tartaná bent egész nap. Egyébként biztos kialakítható. Ahhoz sok szakember kéne, olyanok, akik értenek is hozzá, de mindenképpen a különválasztással kezdeném. A kigondozás csak utána jön. De az most is van, csak kevés eredménnyel. Szerintem akkor is a motiváció hiánya lenne a legnagyobb gond. Szerintem ez nem intézményi probléma.” Újra megjelenik a heterogén állapot homogén intézményi eszközökkel történő kezelésének problémája. Nagyon fontos megjegyzés, hogy amíg a méltóságteljes, vagy egyszerűen csak kulturált emberi körülmények nem adóttak, addig a kigondozás sem valósítható meg. Másik fontos gondolat, hogy az intézmények ilyen irányú fejlesztése által nagyobb arányban mennének be az ügyfelek az utcáról.

„Ezt szerintem megcsináltuk. Azért a Matkói úton tényleg van minden, ha meg valaki nem akar bejönni, az utcások rendszeresen látogatják. A méltóságteljes emberi élet feltételei akkor lennének teljesen adottak, ha végre újra tisztáznánk, hogy mi is tartozik a hajléktalan ellátás keretein belülre. Pszichiátriai, addiktológiai, családsegítői, meg a jó ég tudja, mi minden vagyunk már. Nem is mindenki való hajléktalan közösségbe, mivel alapvetően nem az a problémája.” Látható, hogy különböző kérdéseknél tér vissza ugyanaz a probléma. Országos szinten elmondható, hogy a hajléktalan ellátásban rengeteg olyan ügyfél van, akiknek alapvetően nem lakhatási problémáik vannak.

6. Látsz-e esélyt arra, olyan egységek jöjjenek létre, ahol a szociális-egzisztenciális kigondozás oktatási, képzési programokkal egészül ki? (A képzésbe a személyiségfejlesztés és bármi egyéb edukatív elem beletartozik.)

Ilyen típusú szolgáltatási elemek beépítését egységvezető asszony nehezen tudja elképzelni, mivel a jelenleg működő struktúrát látja, amibe ezeket a

programokat szinte lehetetlen beilleszteni, főleg rendszeressé tenni. Tény, hogy a jelenlegi felépítés és intézményi széttagoltság nem teszi lehetővé ezeknek a szolgáltatásoknak a beemelését.

„Szerintem megvalósítható lenne. Így teljes lehetne a kigondozási folyamat. Tanulni, képződni sose késő, ráadásul épülnek a hasznos társas kapcsolatok is, amelyeknek a hajléktalan emberek híján vannak. Sokuknál látom, hogy nyitottak az újra, főleg, ha motiváltak a kikerülésre. Sok munkáltató is képezi a dolgozóit, így talán könnyebben boldogulnának ezekkel a képzésekkel. Kompetenciafejlesztés is jó alapot adhat további, magasabb szintű képzésekhez.”

A regionális vezetőtől szintén igenlő választ kaptam a kérdésre: *„Na, az nagyon kellene. Szerintem már magának a védett környezetnek egy alapvető eleme lenne, mivel a társadalmi együttélésnek mindenhol vannak szabályai. A szállón kívül is. Ha egyszer kikerül, sokszor a szabályok betartásának képtelensége miatt kerül vissza. Képzés? Mondjuk akár szakmát, vagy ilyesmit? Ahhoz oktatói team is kellene. Szervezni talán egyszerűbb. Pénz. De esélyt, azt látok rá.”* A képzés fontossága hosszú távú perspektívákban gondolkodva is vitathatatlan. Egyelőre a forráshiány miatt nem épült be a szolgáltatási elemek közé.

7. A technológiai fejlődés hatására megjelenő munkanélküliség kihívásaira felkészíthető-e a hajléktalan ellátás? (Véleményed szerint fel kell-e készülnie az ellátórendszernek – akár preventív céllal – erre a kihívásra?)

Ennek a kérdésnek nemcsak a jövőre, hanem a jelenre nézve is komoly relevanciája van. A kigondozási nehézségek kapcsán gyakran elhangzó demotivált lelki állapot sokszor azért alakul ki és marad meg tartósan az ügyfelekben, mert azt látják, hogy nincs is hová „kimenniük”. Ez még a fiatalabb, nem túl régóta hajléktalan ügyfelekre is jellemző gondolkodás.

„Szerintem még a nem hajléktalanokat sem lehet felkészíteni erre. Nagyon sok az új, szerhasználó fiatal. Szakmunkás bizonyítványuk sincs. Vagy van, de hagyjuk. Ezeknek hogyan beszéljek digitalizációs problémákról, vagy annak veszélyéről?” A válasz logikus és egyben elszomorító. A társadalmi kiillesztődés egyik legszélsőségebb formája a hajléktalanná válás. A piacképes tudás hiánya ötvöződve a szerhasználattal olyan problémahalmazt teremt, amit a jelenlegi ellátórendszer legfeljebb konzerválni képes.

„Mindenképpen. Amennyire én látom, sok hajléktalan ember alacsony iskolai végzettségű, elég régen kiestek a munkaerőpiacról. Legtöbben, akik aktív korúak, nem is tartoznak a fiatal korosztályba. Nekik ez a fajta technikai fejlődés magas lépcső. Nehezebben tudnak visszakerülni a munka világába. Emiatt is említettem, hogy rájuk való tekintettel, rájuk szabva sokkal több védett munkahelyre lenne szükség. Akik a fejlesztések miatt váltak munkanélkülivé, azoknak valamilyen, rájuk szabott képzési rendszerre lenne szükség. A prevenció talán itt lenne megvalósítható.” A kilátástalanság a perspektivikus gondolkodást teljesen feleslegessé teszi számukra, sőt mi több, maga a hajléktalan közeg válik egyre biztonságosabbá, kiszámíthatóbbá.

8. Milyen az ideális hajléktalanellátó rendszer?

„Szerintem annak csak a hajléktalanságra kell reagálnia. Másra nem tud. Még arra is hiányosan. Éppen ezért kellene külön rakni a nem hajléktalanokat a hajléktalanoktól. Az ideális rendszerben nem lenne ez a káosz. Szerintem a szakmai munka is akkor kezdődhetne meg igazán.” A szelektálás leginkább arra vonatkozik, hogy az inkább addiktív problémákkal küszködő ellátottaknak először azokon a meghatározott pontokon kellene segíteni. Erre a hajléktalanellátó rendszer nem képes. Ez nem nevezhető hiányosságnak, mivel egyszerűen csak egy másik szakmai területről van szó. Fontos kiemelni a káosz kifejezést. A tömegszállásokban történő gondolkodás és kivitelezés ezt törvényszerűen előidézte.

A teljes interjú konklúziója számomra az, hogy a széttagoltság következtében még a méltóságteljes emberi élet feltételei sem adóttak a szegedi ellátórendszerben. A kigondozási arány alacsony, gyakran nem is az intézmény szolgáltatásainak, hanem a szociális szakemberek küzdelmeinek, és természetesen az ügyfél szándékának eredménye az a kevés sikertörténet. A szolgáltatási hiányosságok, a kulturált életkörülmények hiánya gyakran távol tartják az ügyfeleket az intézményi ellátástól. Mindezek következményeként alakul ki az intézményi szolgáltatásokkal szembeni bizalmatlanság, aminek hatására az utcai lét válik vonzóbbá az ellátottak számára. Az utcai szociális munkát ezekre az ügyfelekre dolgozták ki a szakemberek, azonban világosan látszik, hogy jelentős változást, esetleg kigondozási sikert nagyon ritkán lehet megélni ezen a terepen.

„Mindenkét be kell fogadnia, de idea-világot nem szeretnék elképzelni. Mindenképp szinteket tennék, még a rehabon belül is. Az ideális ellátórendszer

minden szintje védett, viszont az élet, ahova kimegy, már nem lesz védett. A képzésadás nagyon jó ötlet, de kell egy idő után egy nagyon éles határ, amikor már nem fogjuk annyira a kezét. Elszórtan lakásokat is elképzelek, ahol már nagyjából önálló életet él.” (R. O. régióvezető)

„Az ideális rendszerben is vannak intézmények, amik nem átalakított épületek, hanem igazodnak a hajléktalan emberekhez mind elrendezésükben, berendezésükben. Kis létszámúak, a szobák is. Nem költöztetnék be egy épületbe 100 embert, csak max. 15-öt. Egyszerű, de kulturált berendezést tennék. Mindenre jutna egyéni, megfelelő időtartamú figyelem. Az adminisztrációt is egyszerűsíténém. Mindenképpen szükséges lenne egy olyan önkormányzattal való együttműködés, amelynek keretén belül a kihasználatlan önkormányzati lakások ún. kiléptető lakásként funkcionálnának. Azt a koncepciót követném, hogy a hajléktalanság egy átmeneti, nem túl jó állapot, ahonnan lehet kiútni, ha az ellátott is akarja. Ne végállomás legyünk, hanem csak egy állomás.” (Sz. M. intézményvezető)

3.3. Ahogyan az országos vezetők látják

A tanulmány következő szakaszában országosan ismert, emblemikus szakmai vezetőkkel készített félig strukturált interjúk eredményeit mutatom be. Itt a kérdéseket nem sorolnám fel külön, mert a válaszok gyakran visszatértek, illetve nem is feltétlen az adott kérdésre reflektáltak. Az interjúalanyok nagyon régóta dolgoznak az ellátórendszerben, többen közülük minisztériumi szinten próbálnak reformokat megvalósítani, nemcsak a hajléktalan ellátásban, hanem számos egyéb, leszakadó, vagy már leszakadt társadalmi csoport felkarolását illetően is.

A rendszerváltást követően újtára induló ellátórendszer már a kezdetekor sem volt a megfelelő stratégia (ezt tudták is!), de mégsem történt érdemi strukturális változás. A jogszabályok (1993. évi III. törvény, 1/2000. SzCsM rendelet stb.) a meglévő rendszerekre fogalmazódtak meg, így törvényileg is szinte lehetetlenné vált a szolgáltatások adekvát megjelenítése. A jelenlegi ellátórendszernek – annak minden vívmánya ellenére – szinte csak hiányosságai vannak. Képes biztosítani a kigondozáshoz szükséges feltételeket, de az csak a dolgozók heroikus küzdelme által valósul meg, tehát mindenképpen változásért kiált. (K. I.)

A legnagyobb gond, hogy a sikereket produkáló, főleg uniós projektekből finanszírozott programok nem képesek beépülni az alapszolgáltatások közé,

pedig az lenne a természetes (például lakhatási programok, képzések, mentálhigiéniai fejlesztések stb.) Az egészségügyi ellátásuk szinte megoldatlan. Elvileg ugyanazok a jogosultságok illetik meg a hajléktalanokat, mint bárkit, de tudjuk, hogy ez nem így működik a gyakorlatban. Egészségügyi centrum régióként van egy, pedig minimum minden megyében, de inkább minden nagyobb városban lennie kellene. Így tehát az egészségügyi centrum nem lépcsőfok, hanem alapvető szükségleteket és az életben maradáshoz szükséges ellátásokat biztosító intézmény, amit csak ritkasága miatt élünk meg sikeres áttörésként.

A digitalizációs munkanélküliség ismert és ijesztő jelenség a vezetőség körében, illetve azon túl. Az ellátórendszer nincs felkészülve, mivel a jelenlegi problémákat sem képes megfelelően kezelni. Ehhez politikai akarat, a körülmények józan megítélése, továbbá sok pénz kellene. A felsoroltak legalább egyike hiányzik. *„A hajléktalan ellátás megrekedt a kezelés alacsony szintjén, a megoldás jelenleg nincs napirenden.”* (Gy. D. L.) A szakmát nem érdekli meg a különböző politikai és pénzügyi döntéshozók a megoldásról, de még a kezelésről sem.

Az ideális hajléktalanellátó rendszer rugalmas! Ezt némileg eltérően megfogalmazva, de minden vezetőtől hallottam. *„Az adott települések maguk kellene, hogy meghatározzák, milyen szolgáltatást nyújtó intézményekre, azon belül milyen szolgáltatási elemekre lenne szüksége az általuk ellátott célcsoportnak.”* (G. Z.) Beruházásra és átstrukturálásra egyaránt szükség lenne. A jogalkotásnak (szakmai, módszertani kérdésekben természetesen) letről kellene haladnia felfelé. A források ésszerű felosztása és elköltése konkrét feladatokhoz kötött módon valósulhatna csak meg. Angliai és egyéb példákon keresztül a végeredményt kellene finanszírozni és nem az ágyak számát, vagyis a tényleges esetkezelés legyen megfinanszírozva. Ezen kívül az ideális ellátórendszer képes az utcától a lakhatásig vinni az ügyfelet.

A kecskeméti ellátórendszer komplexitásának előnyei. Kecskeméten 2012-ben nyitotta meg kapuit a Komplex Hajléktalanellátó és Rehabilitációs Központ. Nappali melegedő, népkonyha, utcai szolgálat már korábban is volt, de ezt a típusú integrált működést és szolgáltatási struktúrát csak a nevezett időpontban kezdte meg. Mielőtt ismertetem ennek az ellátórendszernek az előnyeit, magát az egységet mutatom be röviden.

Kecskeméten a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Kecskeméti Csoportja által nyílt meg a Komplex Hajléktalanellátó és Rehabilitációs Központ halmozottan hátrányos helyzetű hajléktalan emberek és szociálisan rászorultak részére. Tehát eredendően nem csak a hajléktalan populáció volt a felkarolni kívánt célcsoport. A központ intézményei:

- nappali melegedő
- éjjeli menedékhely
- átmeneti szállás
- szociális otthon hajléktalanok számára
- rehabilitációs otthon
- utcai gondozó szolgálat

A rehabilitációs programon belül az igényeknek megfelelően tanfolyami oktatáshoz, képzéshez nyújt segítséget az intézmény, azon kívül tematikus foglalkozásokat szervez, szabadidős, kulturális és közösségi programokat kínál. A tematikus foglalkozásokon a lakhatásra, pénzkezelésre, életvezetésre készíti fel lakóit az intézmény. A központban hét kiléptető lakást alakítottak ki, melyek mintegy önálló „albérletként” szolgálnak a rehabilitációban részt vevő hajléktalanok számára. Így még intézményi keretek között, szociális munkások segítségével sajátítják el az önálló életet. A következő lépésben a gondozottak már intézményen kívüli, saját albérletet keresnek. A „kiléptetés” után a szociális munkások még fél évig figyelemmel kísérik a már önálló életet élő és már nem hajléktalan személyt.

Ez az egység kétségtelenül magasabb és jobb minőségű szolgáltatásokat nyújt, mint a régió többi intézménye, azonban néhány dolgot fontos megjegyezni. Az oktatáshoz segítséget nyújt, az nem épült be az alapszolgáltatások közé. Munkahelyet szintén segítenek keresni az intézmény dolgozói, viszont közvetlen és védett munkahelyet nem képes biztosítani. Mindezek nem az intézmény hibái!

Hiányosságok ugyan itt is megfogalmazódtak, de mégsem annyi, mint a szegedi interjúalanyok által. A komplex rendszer a méltóságteljes emberi élet körülményeit – még ha vannak is hiányosságai – jóval magasabb szinten valósítja meg, mint a szegedi széttagolt rendszer. Említették ugyan, hogy az utóbbi években – férőhely hiányában – az egyébként átmeneti szállóra készülők ellátottat is fel kell venni a rehabilitációs részlegre, de még így is lényegesen kul-

turáltabb körülményeket tudnak teremteni az ügyfeleknek. Az étkezést az integrált egységnél minden ügyfél számára biztosítják. *„A jelenlegi rendszer a hajléktalan emberek fizikai szükségleteit maximálisan kielégíti. Az étkeztetésük, az egészségügyi ellátásuk, az igényük szerinti tisztálkodási és ruházkodási lehetőség számukra adott. Ezzel gyakorlatilag a mindennapi létükhöz szükséges dolgok meg is vannak. Ha a saját intézményemre gondolok, akkor nálunk magas színvonalú ellátást kapnak a hajléktalan emberek. Kulturált környezet, kényelem, jó minőségű élelmiszer, biztonság.”* Tehát az étkezés, tisztálkodás, egészségügyi alapellátás egy helyen történik, ezáltal még költséghatékonyabb is az integrált struktúra.

Módszertani szempontból is sokkal nagyobb mozgástere van a kecskeméti kollégáknak, mivel a rehabilitálható ügyfelet elválaszthatja a még nem, vagy már nem rehabilitálhatótól. Az ellátottak egy helyen vannak, ezért gyorsabban és rugalmasabban tudnak reagálni a kollégák az ügyfelek életében bekövetkező változásokra.

4. A KOMPLEX ELLÁTÓRENDSZER MINT A PROBLÉMAKEZELÉS ADEKVÁT ESZKÖZE

A hajléktalan lét heterogén problémahalmaz, így annak homogén módokon történő kezelésének hatékonysága erősen vitatható. A méltóságteljes emberi élet feltételeinek biztosítása elemi kötelességük a segítő intézményeknek, továbbá azok megvalósulásának szociálpolitikai hozadékai is vannak.

4.1. A méltóságteljes emberi élet szociálpolitikai előnyei és intézményi feltételei

A méltóságteljes emberi élet körülményeinek alsó, vagy minimum szintjét szubjektív szempontok szerint is meg lehet határozni, azonban szociálpolitikusként csak objektív mérőket használhatunk. Ehhez fontos tisztázni, hogy melyek azok az objektív eredmények, amelyek igazolják a méltóságteljes emberi élet körülményei megvalósulásának szociálpolitikai relevanciáját. A hajléktalanság számos probléma együttes jelenléte mind az érintett személy saját életében, mind a teljes populációban. Éppen ezért a szociálpolitikai alrendszerek, illetve állami szervezetek (például rendőrség, büntetés végrehajtás) számára fokozott terhet jelent, dacára annak, hogy létszámukat tekintve a hajléktalanok a teljes népesség legfeljebb 0,25%-át teszik ki. (Ez az arány csak a hajléktalanokra és az effektív hajléktalanokra vonatkozik.) Egyáltalán nem

lenne törvényszerű az egészségügyi ellátórendszer – különösen a mentőszolgálat – ilyen fokú túlterhelése, ha az intézményi szolgáltatásokat többen és gyakrabban vennék igénybe a hajléktalanok.

A leggyakoribb egészségügyi problémák – noha életmód betegségeknek nevezzük – nem közvetlenül a hajléktalan létből eredeztethetők, hanem a szolgáltatások mellőzéséből. A Szegeden működő Egészségügyi Centrum 2020-as beszámolója szerint a hajléktalanokat az alábbi megbetegedések érintik leginkább:

- szív és érrendszeri,
- traumatológiai,
- légzőszervi,
- belszervi elváltozások
- bőrbetegségek – élőködők
- rosszindulatú daganatok
- pszichiátriai betegségek
- mozgásszervi,
- érzékszervi (látás, hallás),
- emésztőszervi elváltozások.

A traumatológiai és bőrgyógyászati problémák egyértelműen azoknál az ellátottaknál a leggyakoribbak, akik szinte teljesen kerülnek az intézményi szolgáltatásokat. Ugyanez elmondható a mozgásszervi, emésztő- és belszervi elváltozásoknál. Előbbiek jellemzően fagyásos eredetűek, utóbbi kettő a rendszeretlen és egyoldalú táplálkozás következménye. Ezek a leépülések – bár fokozatosan, egyénenként eltérő ütemben mennek végbe – az egészségügyi ellátórendszernek okoznak további leterhelést, pedig mindez nagy arányban megelőzhető lenne. Általában a mentőszolgálat viszi az ellátottakat a kórházba, mivel a hajléktalanok jellemzően kerülnek az egészségügyi ellátórendszerbe. A kórházból kikerülve az állapotromlás folytatódik, így egyre kisebb a felépülés és a társadalmi integráció esélye.

A mentőszolgálat nemcsak az említett panaszok miatt találkozik gyakran a hajléktalanokkal, hanem a különböző addikciók miatt is. Az életmód gyakori velejárója az alkoholfogyasztás, illetve az utóbbi években az olcsó, utcai drogok használata. Érdekes, hogy a tíz leggyakoribb betegség listáján – legalábbis közvetlenül – nem szerepel az alkohol okozta dependencia szindróma, valamint az egyéb, pszichoaktív szerek okozta függőség, azonban ismert tény, hogy a

hajléktalan populációban a tudatmódosító szerek használóinak aránya magas. Ezt mind az ellátottak, mind a szakemberek a körülmények elviselhetetlenségével, valamint a jövőkép hiányával magyarázzák. Így azonban gyakori páciensek a klinikán, nemcsak a pszichiátriai és az addiktológiai részlegen, hanem a traumatológia és a belgyógyászati osztályokon is. A teljesen utcai életet élő hajléktalanok között jóval magasabb az alkohol- és drogfogyasztók aránya, mint az átmeneti szálló lakói között. Bátran kimondhatjuk, hogy a hajléktalan-ellátó rendszerben a kulturált körülmények megteremtése nagyban hozzájárulna az egészségügyi ellátórendszer tehermentesítéséhez.

Közvetlenül nem a szociálpolitikai alrendszerek közé tartozik a büntetés végrehajtás, viszont annak fenntartása minden egyes elítélt által többre kerül. Egy rab napi költsége a börtönben 12.000 Ft, ha a gyógyszerköltségeket nem számoljuk. A szegedi nappali melegedő ügyfeleivel készített interjúkból és beszélgetésekből kiderült, hogy a negyven év feletti ellátottak 30%-a, a negyven év alattiak 45%-a volt már többször elítélve, többségük szabálysértések miatt. Legalább 25%-uk folyamatosan, vagyis évente többször is visszajár a börtönbe. Ezek jellemzően köztisztasági szabálysértések, de gyakoriak az utcán történő alkoholfogyasztás miatt, vagy kisebb bolti lopásokból összeszedett pénzbírságok, melyeket kifizetés hiányában szabadságvesztésre vált a bíróság. Napi 12.000 Ft-tal számolva egy ötven napos elzárás – ami átlagosnak mondható – 600.000 Ft-ba kerül az államnak. Minél többször éli meg mindezt egy ember, annál inkább elveszíti motivációját, és kerül egyre távolabb a civilizált társadalomtól. A visszailleszkedésnek egy idő után már nem lesz realitása.

A rendőrség és az igazságszolgáltatási rendszer szempontja érthető, mivel az a dolguk, hogy védjék és fenntartsák a társadalmi rendet és a közbiztonságot, azonban felvetődik a kérdés, miszerint mennyire logikus ez a problémakezelő metódus pénzügyi szempontból. Ezeket a problémákat, akárcsak az egészségügyi ellátórendszerét, szintén jelentős mértékben redukálná a magasabb szintű szolgáltatásokat nyújtó – ebből kifolyólag több ügyfelet magához hívó – intézmény. Mindehhez azonban élhetőbb, egyben vonzóbb körülményeket kellene kialakítani. A létminimum fogalmának alkalmazása és intézményi szintű megvalósítása a hajléktalan ellátás világán belül nem pusztán praktikus, de szükségszerű is. Elsősorban a már meglévő szolgáltatások integrálása, kiegészítése nem igényelne különösebb anyagi ráfordítást. A kulturált(abb) élet körülményeihez az alábbi feltételek minimum szükségesek:

- A hajléktalan nők számára egészségügyi csomagok állandó biztosítása.
- Az alapvető szolgáltatási elemek közé kellene emelni az étkeztetést minden ellátott számára.
- A megfelelő élettér biztosítása a szobák ágyszámának csökkentésével. A szobánkénti ideális létszám két fő. Nem emeletes ágyakon!

Ez a három szolgáltatás máris jelentősen csökkentené a konfliktusok számát a szállókon belül, így még több ellátott venné igénybe, nemcsak éjszakára.

- Minden ellátottnak saját, zárható szekrényt kellene biztosítani. Ez helyenként megvan, de kicsik.
- Állandó fehérnemű és zokni készletek tárolására alkalmas raktárszobák kialakításával azok cseréje megoldhatóvá válna, így számos bőr- és egyéb betegséget lehetne megelőzni.
- Koedukált szobák párok részére.
- Orvosok bevonásával legalább havonta kötelező egészségügyi ellenőrzés, alapvető vizsgálat. A megelőzés mindig a leghumánusabb és egyben legolcsóbb beavatkozás.

A felsorolás vélhetően nem teljes, de itt csak azoknak a szolgáltatásoknak a bemutatására törekedtem, amelyek a kulturált körülmények legalapvetőbb feltételei. Az önkormányzatok és egyéb fenntartók részéről ezek a kiegészítések nem okoznának jelentős többletkiadást. Éppen ellenkezőleg. Összességében, állami szinten a már említett alrendszerek jelentős tehermentesítése által lényegesen kevesebb pénzbe kerülnének. A felsorolt szolgáltatási elemeket csak a bentlakásos intézményekben lehet bevezetni, krízisszállókon – azok működési lehatároltságai miatt – nem.

4.2. A kigondozás intézményi szintű feltételei, szakmai team-je, eszközei

A méltóságteljes, kulturált élet feltételeinek biztosítása alapvető feladata kell, hogy legyen az ellátórendszernek, azonban ezzel párhuzamosan egy másik fontos funkciót is szükséges betöltenie. Az ügyfelek kigondozása, mint feladat gyakran megfogalmazódik a szociális munkában, azonban láthatóan súlyos hiányosságok vannak az ehhez szükséges intézményi feltételek területén. A korábbi interjúk bemutatásában olvasható, hogy a ritka sikertörténetek a dolgozók heroikus küzdelmei által valósulnak meg, viszont az ellátórendszerben ér-

demi strukturális változás nem történt az elmúlt évtizedekben. Márpedig a kigondozás egyik alapvető feltétele a megfelelő intézményi háttér. Kizárólag a megfelelő, magas szintű szolgáltatások tehetik alkalmassá az intézményt arra, hogy a legjobb értelemben *kelepcébe csalja* az ellátottakat, ahol megkezdődik a hajléktalan létből történő kigondozás.

Az ismertetett interjúk, valamint saját tapasztalataim alapján megállapítom azt a tényt, hogy mindazok a kiemelt programok, melyek általában valamilyen projekt-program keretében valósulnak meg, nem képesek állandósulni az ellátórendszerben. Győri Péter a 2013-as Országjelentésben a következőt írja: *„A hajléktalanok/fedélnélküliek esetében nem történt meg a szembenézés azaz, hogy a hajléktalanság nem csak a fedélnélküliség problémája, hanem a szociális lakáspolitikai és az összehangolt segítő rendszerek hiányából adódó élethelyzet, mely csak sokéves, szisztematikus lépések sorozatával lenne csökkenthető. A változás, a megelőzés az egyén felelőssége mellett számos más szereplő, szervezet felelőssége is.”* (Győri 7. o.) Az ellátórendszer intézményei tekintetében az idézett szöveg legfontosabb fogalmai az *„összehangoltság”*, valamint a *„szisztematikus lépések sorozata”*. Intézményi szinten, sajnos Szegeden mindkettő hiányzik. Térben és módszertanilag egyaránt széttagolt, így a kigondozás irányába ható legnagyobb erőfeszítések is képtelenek szintetizálódni.

Az alábbiakban olyan konkrét szolgáltatási elemeket mutatok be, melyek a kigondozás alapkövei.

A munkaképesség állapotának javítása. A fejlesztő foglalkoztatás bevezetése komoly előrelépés Magyarországon. Az ide vonatkozó jogszabály lehetővé teszi hajléktalan személyek bevonását, azonban a kifejezetten erre a célra kialakult intézmények főleg fogyatékos, továbbá pszichiátriai és szenvedélybeteg személyek segítésére specializálódtak. Kifejezetten hajléktalanok számára, azok speciális igényeire kialakított ilyen jellegű intézmény nincs.

A munka releváns állapot javítása éppen olyan fontos, mint a piacképes tudás elsajátítása. Az uniós projektek leggyakoribb hibája, hogy csak a munkaerőpiacra próbálják integrálni az érintetteket, viszont azok foglalkoztathatóságának növelését nem emelik be a programba. Egy évek óta hajléktalanként élő személy munkába állításának semmiféle realitása nincs. A munkavállaláshoz szükséges kondíciókkal egyáltalán nem rendelkezik, ezért szinte teljesen felesleges intézményen kívüli munkavállalásra ösztökélni. Ezzel szemben, ha egy

integrált szolgáltatású intézmény képes úgy munkát biztosítani, hogy az ügyfelek állapotjavulásának megfelelően, fokozatosan növeli a munkaterheket, miközben garantálja a védett környezetet, hosszú távon lényegesen jobb eredményekre számíthatunk. A fokozatosság kulcsfontosságú, viszont azt csak védett környezetben lehet alkalmazni.

Nagy szükség lenne tehát olyan intézmények kialakítására, amelyek lehetőséget biztosítanak a munkavégzésre ellátottaik számára. Nem a gazdasági rentabilitás az elsődleges cél, hanem a rendszerességre történő ráhangolás, valamint az egyén hasznosságtudatának erősítése. Szolgáltatásait integráló (és kiegészítő) intézmények esetében mindez már csak szervezés kérdése. Hosszabb távon, amikor már nagyobb az ügyfelek munkabírása, szociális szövetkezetek kialakítása is reális cél lehet.

A munkaképes állapot elérése elengedhetetlen a kigondozáshoz. A munka releváns állapot elérésének szociálpolitikai előnyei számos ponton tetten érhetők. A különböző segélyek felvétele helyett az adóztatható jövedelemszerzéshez történő eljutás, a szociális ellátórendszer forrásainak kímélése, valamint az egyre növekvő fogyasztás csak néhány kiragadott példa. Ehhez viszont nemcsak a fizikai állapot javítása, hanem a mentális kiegyensúlyozottság elérése is megfogalmazott cél kell, hogy legyen.

Mentális fejlesztés. Azoknak a pszichiátriai betegeknek, akiknek állapota már nem rehabilitálható, külön erre a célra specializálódott intézményekre lenne szükségük. Tanulmányomban azon hajléktalan személyek számára kialakítandó ellátórendszer bemutatását vállalom, akik esetében a mentális fejlesztés rendszeres és szakszerű alkalmazása, mint kigondozási eszköz tényleges eredményeket hozhat.

A hajléktalanná vált emberek között jelentős a pszichiátriai betegek aránya, aminek legalább két fő oka van. Az egyik, hogy az elmúlt évtizedekben bezárt bentlakásos pszichiátriai otthonok egykori betegei a hajléktalan ellátásban jelentek meg. A másik fő ok, hogy az utcai életmód következtében komoly fizikai, de lelki bántalmak is érik a hajléktalanokat, gyakran még egymást is traumatizálva, így mentálisan egyre sérülékenyebbé és sérültebbé válnak. A pszichológiai mechanizmusoknak a kigondozás kapcsán is hatalmas jelentősége van, mivel az egyén önértékelésének romlása következtében egyre demotiváltabbá válik.

„A hajléktalanság sajátos veszteség, amely identitáskrizist idéz elő. A stabil lakóhely megszűnésével az egyén bizonyos szociális szerepeit is automatikusan elveszítheti, pl. családon belüli, szomszédsági kapcsolataiban. Egyre kevesebb eséllyel bír a munkaerőpiacon: ha már eddig is munkanélküli volt, szinte lehetetlen alkalmazást nyernie, de ha van állása, valószínűleg nem képes annak megtartására. A biztos szerepek elvesztésével párhuzamosan a »hajléktalan« életformához kapcsolódó viszonyok alakulnak ki.” (Barabásné, 2006)

A *tanult tehetetlenség*, mint diagnosztizálható pszichológiai és neurológiai defektus a hajléktalan társadalom esetében jelentős számban, és ami még rosszabb, annak súlyos fokozatában fordul elő. A fogalmat Martin E. P. Seligman alkotta meg az 1960–70-es években. Ennek az alapvetően mentális problémának a legfőbb okozója a kívülről érkező negatív ingerek összessége, melyek kiszámíthatatlan módon és időben érkeznek. Az alany egy idő után arra a következtetésre jut, hogy képtelen az ingerek hártására, ezért nem is próbálkozik vele. Törvényszerű következményként kialakul a reményvesztés és a passzív viselkedés. A hajléktalan létben élő ember folyamatos fizikai és lelki traumáknak van kitéve, így nem meglepő módon a *tanult tehetetlenség* legtöbbjüknél bekövetkezik. Az egyik legnagyobb gond, hogy a *tanult tehetetlenség* egy idő után képes a különböző agykémiai és neurológiai mechanizmusokra is hatást gyakorolni, vagyis idegrendszeri elváltozásokat okozni.

Az egyik legfontosabb kutatási eredmény a *tanult tehetetlenséggel* kapcsolatban, hogy sem jutalmazással, sem tanácsadással nem kezelhető, hanem kizárólag a negatív ingerek teljes megszüntetése vezet eredményre. A negatív ingereket építő ingerekre kell kicserélni, miközben az alany szemléletét úgy próbálják formálni, hogy képes legyen a körülményeitől függetleníteni érzelmeit és gondolatait. A *tanult tehetetlenség* helyére így a *tanult optimizmust* léptetik, persze fokozatosan.

Itt meg kell jegyezni, hogy a mentális problémák megfelelő kezelését illetően nemcsak az ellátórendszerben, hanem a társadalom általános szemléletében is vannak korrigálandó elképzelések. V. M. úgy fogalmaz, hogy „*a hajléktalanok nem tudnak akarni*”. Elveszett valami, amit nem képes egy olyan ellátórendszer visszaadni, amely a legtöbbször csak a pillanatnyi szükség kielégítésére törekszik, de azon túl már nincs mozgásteret. Egy bentlakásos intézmény falain belül a „*biztos szerepeket*” újra lehet építeni, de az utcán nem. Itt is hangsúlyt kell, hogy kapjon a fokozatosság és a párhuzamosság pszichológiai és pedagógiai szempontból egyaránt. Az elvesztett szociális szerepeket újra

kell tanítani, ezzel párhuzamosan a jövőképet reális kereteken belül kialakítani. Fontos, hogy az ügyfél mindezt maga tegye meg, de erre csak szakember segítségével lehet képes.

Amennyiben valódi előrelépést szeretnénk az ügyfelek életében, úgy nélkülözhetetlen a mentális fejlesztés az alapvető programelemek listájáról. Az ellátottak ilyen irányú, intézményen belüli fejlesztése és támogatása szintén jelentős mértékben tehermentesíti az egészségügyi ellátórendszer egyik tagját, mégpedig a klinika pszichiátriai rendelőit és osztályait. Az ellátottak életmódjukból adódóan gyakran keresik fel a pszichiátriai rendelőket. A szegedi Egészségügyi Centrum adatai alapján legalább egyharmaduk folyamatos konzultációra jár a pszichiátriára, azonban láthatóan ez legfeljebb – jó esetben – a szinten tartásra elegendő kezelés. Az Egészségügyi Centrum és a szegedi Nappali Melegedő adatai alapján az ellátottak további egynegyedének szerepel az egészségügyi aktájában a pszichiátriai kezelés javaslata, de mégsem járnak ezekre a kezelésekre. Ennek oka főleg az, hogy rossz tapasztalataik vannak a bánásmódot illetően, vagy kifejezetten szégyellik egzisztenciális és egészségügyi helyzetüket, de olyanok is vannak, akik már teljesen bizalmukat veszítették és lemondtak minden reményről a jövőt illetően.

„A hajléktalanság sajátos veszteség, amely identitáskrizist idéz elő.” Ebben a krízishelyzetben nem is lehet reális elvárás, hogy az ügyfél önállóan, minden segítség nélkül akarjon felépülni az egészségügyi ellátórendszer szolgáltatásai által. A mentális fejlesztésnek az alapvető szolgáltatási elemek részévé kell válnia. A tanult tehetetlenség, a generalizált szorongás, a depresszió és minden egyéb mentális zavar kezeléséhez a megfelelő szakemberek sem tudnak hatékony segítséget nyújtani, ha az érintettek széttagolt alrendszerekben küzdenek a túlélésért. Egy ember személyiségének újraépítése, skilljeinek megtalálása és aktivizálása elképzelhetetlen úgy, hogy az illető a terápia és a fejlesztés közben gyakorlatilag az utcán él, vagy olyan tömegszálláson, ahol még a kulturált körülmények feltételeit sem biztosítja az adott intézmény.

Oktatás, képzés. *„Az, hogy valaki milyen iskolai végzettséggel rendelkezik, jelentősen meghatározza az életben kínálkozó lehetőségeket, és lényegesen meghatározza az egyén további boldogulását.”* (Győri, 2002. 10. o.) A munkába állás az arra alkalmas ügyfelek esetében hosszú távon megkerülhetetlen cél, viszont annak számos feltétele van. A hajléktalanság rendszerváltáskori és jelenlegi sajátosságai sok mindenben eltérnek, azonban van némi hasonlóság a

piacképes tudás hiányának tekintetében. Ez persze nem jelenti azt, hogy akik akkor (és még a rendszerváltás előtt) hajléktalanok lettek, mindnyájan nélkülöztek volna szakmát, érettségi bizonyítványt, vagy akár felsőfokú végzettséget (ahogyan ma sem), de sok esetben a meglévő tudás nem bizonyult piac-képesnek.

A hajléktalan populáció iskolai végzettsége az utóbbi években egyre alacsonyabb a többségi társadaloméhoz képest. Az egyik ilyen változás a 8 általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők arányának megduplázódása az elmúlt két évtized alatt (5-ről 10%-ra). A teljes hajléktalan helyzetben lévő népességben belüli részarányuk ugyan nem tűnik meghatározónak, azonban például a hajléktalan roma nők körében a teljesen iskolázatlanok aránya (azoké, akik nem fejezték be az általános iskolát) már 25%, s közülük a 30 évesnél fiatalabbak körében ez az arány 30% fölött van. A hajléktalanok fele rendelkezik valamilyen középfokú végzettséggel, de ezek legnagyobb része valamilyen alacsony presztízsű, vagy elavult szakmát jelent.

A hajléktalanság magyarországi megjelenése és főleg láthatóvá válása óta a hajléktalanná válás egyik lépcsőfokának a munkahely elvesztését tartják a szakemberek. A rendszerváltást követően a piacosodás térnyerése, a gazdaság és így a társadalom átstrukturálódása következtében néhány év alatt a munkanélküliség tömeges jelenséggé vált. Természetesen ennek következményeként a hajléktalanok már korábban is létezett, de jóval alacsonyabb létszáma is jelentősen megnőtt. Ez nem azt jelenti, hogy a munkanélküliség közvetlen hajléktalan létet eredményez, de munka hiányában ebből a létből kiszakadni képtelenség. Kivételt képeznek az életkoruk vagy egészségi állapotromlásuk okán valamilyen intézménybe bekerült ügyfelek, akik a felsorolt okok miatt – szerencsés esetekben – időskorúak otthonába kerülnek.

A munkanélküliség szerencsére ma már nem olyan arányú, mint a kilencvenes évek első felében (különösen 1993-ban), de az aktív korú hajléktalan személyek minimum 90%-a nem rendelkezik állandó, bejelentett munkahellyel Szegeden. Ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán nem dolgoznak. A Február Harmadika kérdőív alapján egyharmaduk rendszeresen vállal alkalmi munkát. Tartósan sajnos nem képesek megmaradni még olyan munkahelyeken sem, ahol viszonylag jól lehet keresni. Részben a leromlott fizikai állapot, részben a közösségben elvárt alkalmazkodási hajlandóság hiánya, de leginkább a rendszerességtől való szinte teljes elszokás miatt. Kisebb arányban ugyan, de szerepe van a különböző addiktív problémáknak is.

Fontos látni, hogy ezek az emberek akarnak dolgozni, de nem tudnak! További probléma, hogy amennyiben munkát vállalnak, napközben nem tudják igénybe venni az ellátórendszer szolgáltatásait, vagyis nincs mit enniük. Ha valamilyen segítséggel sikerül egy hónapon keresztül megoldani az étkezést, a kifizetett munkabérüket nem tudják hol félretenni, mivel többségüknek nincs bankszámlája. Általában építőipari vagy egyéb, olyan munkákat vállalnak, ahol készpénzben fizetnek. Ennek számos kockázata van, mivel a hajléktalan életforma nem a spórolási szándéknak kedvez. Szomorú tény, hogy az ellátórendszer – hiányosságaiból és strukturális hibáiból adódóan – nem képes intézményi szinten jelentősen támogatni még azokat az ügyfeleket sem, akik erejükön felül próbálkoznak kitörni a hajléktalan létből. Ennél a problémánál is látható, hogy nem az anyagi források hiánya gördít akadályokat a megoldás útjába, hanem az intézményi szolgáltatások széttagoaltsága.

Az oktatás és képzés intézményi szinten történő bevezetése és állandósítása legalább az általános iskola befejezését tudná garantálni, de a munkaügyi szervezetekkel való szoros együttműködés során szakmák elsajátítására is lehetőség nyílna. Ebben az esetben ismét egy olyan szolgáltatásról van szó, amelyet jelenleg is próbálnak igénybe venni ügyfeleik számára a szociális munkások, azonban a lakhatás megoldatlansága miatt mindez elérhetetlennek bizonyul. Mindezekből következik, hogy nem az oktatási intézmény felé kell orientálni az ügyfeleket, hanem pont fordítva. A már védett intézményben lakó ügyfelekhez célszerű elvinni az oktatást, képzést, mivel csak így lehet realitása a tanulás által történő felzárkóztatásnak.

Az általános iskolai bizonyítvány megszerzése óriási lépés az érintett ellátottak életében, azonban itt nem szabad megállni. A robotizáció és a digitalizáció térnyerésével már most is folyamatos a munkaerő-piaci lemorzsolódás, mely folyamat a jövőben minden előrejelzés szerint fokozódni fog. Ezzel párhuzamosan a nagyarányú kivándorlás miatt jelentősen megnőtt a hiányszakmák (valójában a hiányzó szakmunkások) aránya. Ezt az űrt képesek lehetnének legalább részben betölteni azok a jelenleg ellátott személyek, akik most is mindent elkövetnek a kitörés és a felzárkózás érdekében. Védett környezetben számítástechnikai és minden egyéb piacképes tudás elsajátításának van realitása, azon kívül viszont nincs.

A szakmai team és annak működése. A jelenlegi ellátórendszer az intézményi széttagoaltságon kívül egy másik, igen jelentős problémával is küzd, ez pedig a

szakmai team-ek hiánya. Nem az adott szolgáltatói egységekből hiányoznak ezek a team-ek (bár sok helyen onnan is), hanem az ügyfelek által bejárt teljes ellátórendszerben. Ez leginkább a már említett intézményi széttagoaltságból adódik. Egy optimálisan működő, térbeli és szolgáltatási szempontból integrált intézmény egyik legalapvetőbb feltétele a hatékony szakmai team.

A jelenlegi rendeleti szabályozások meglehetősen szűk mozgásteret biztosítanak az ügyfelekkel foglalkozó szakembereknek. Bár az ügyfelek több különböző szolgáltatást is igénybe vesznek, esetfelelőse csak egy lehet minden el látottnak, legalábbis egy fenntartón belül. Ez önmagában nem lenne probléma, ha az ügyfeleknek elegendő volna egy ellátói egység szolgáltatásait igénybe venni, azonban azok fentebb összefoglalt hiányosságai miatt kénytelenek valamennyi lehetőséget kihasználni. Ez nem zárja ki sem a team, sem a stáb működését, azonban kb. háromszáz ellátott esetében (Szegeden), az intézmények diffúzitása miatt ezeknek a szakmai csoportoknak az állandósított működése irreális elképzelés.

Egy integrált intézmény falain belül könnyedén megvalósítható – sőt, törvényi előírás is – az *„egy ügyfél egy esetfelelős”* régóta várt módszere. Az esetfelelős mozgásteret nem ér véget a szolgáltatási egység határainál, hanem a reá bízott 25, de legfeljebb 30 ügyfél esetét kell vinnie függetlenül attól, hogy azok éppen melyik kigondozási periódusban tartanak. Ennek az egész folyamatnak a felülvizsgálata és elbírálása a team feladata. A team tagjainak természetesen rendelkezniük kell mindazokkal a kompetenciákkal, amelyek a célcsoport fejlesztéséhez szükségesek. A célcsoport heterogenitása, illetve a fent említett szolgáltatások különbözősége megköveteli a team sokszínű összetételét is, tehát ebben az esetben már nem elégséges, ha például csak szociális munkások alkotják a team-et.

Az első és legfontosabb lépés a kulcsinterjú elkészítése. Ennek az interjúnak a konklúziója mentén dől el, hogy az ügyfél az adott pillanatban rehabilitálható-e, vagy nem. Amennyiben az interjú alapján felállítható diagnózis szerint egyelőre nem rehabilitálható, akkor az alapellátásokat biztosító intézményi egységben helyeznék el. Ha viszont magasabb eredmények elérésére lehet következtetni, akkor a kigondozáshoz szükséges elemekkel rendelkező egységbe kerülne az ügyfél, ahol természetesen már a vele szemben támasztott elvárások is nagyobbak. Menet közben mindkét esetben lehetnek változások, ezért fontos a team rendszeres esetmegbeszélése, valamint az esetfelelős folyamatos, ügyfél centrikus jelenléte.

A problémák összetettsége miatt a szakmai team-nek is viszonylag sokszínűnek kell lennie. A munkaképes állapot javítása érdekében nélkülözhetetlen az addiktológiai konzulens, a mentálhigiénés munkatárs, pszichológus és munkaügyi tanácsadó jelenléte. Ezeknek a szakembereknek ismerniük kell az ellátotti kör sajátosságait a hajléktalan életmódból adódó beidegződésekkel együtt.

A munkaképes állapot javítása és a mentális fejlesztés – mivel edukatív eszközöket is alkalmaz – szervesen összekapcsolódik az oktatással. Míg az első kettő inkább egyéni szinten, terápiás jelleggel, utóbbi csoportos formában, a jövőbe tekintő célokat kitűzve valósul meg. Mind a három kigondozási elemnél kulcsfogalom a rendszeresség.

A munkatársak motiválása csapatban mindig könnyebb és hatékonyabb. A megfelelő összetételű team lehetővé teszi az intézményen belüli képzést és mentorálást a munkatársak részére, jelentősen csökkentve a kiégés kockázatát.

4.3. Továbblépni vagy bent maradni? Az „elég jó” intézmény

Az ügyfelek intézményi ellátásban történő bennragadásának veszélyétől való félelem a segítő szakma egyik leggyakoribb jelensége. Kicsit pontatlanul ezt gyakran hospitalizációnak is szokták hívni. Ez a félelem nem teljesen alaptalan, mivel az intézményi elhelyezés – legyen az egészségügyi, szociális, de akár büntetés végrehajtási –, már középtávon is képes az egyént *izolálni*, aminek következtében egyre kevésbé lesz alkalmas a *szociális adaptációra*.

„A hospitalizmus vagy hospitalizáció tágabb értelemben olyan magatartászavar, mely hosszabb intézeti (kórház, nevelőotthon, szociális otthon, intézet stb.) tartózkodásra vezethető vissza. Minden hospitalizációs ártalom, testi-lelki károsodás kimutatható a hosszabb ideig intézeti körülmények között élő gyermekek és felnőttek esetében egyaránt.”

A hajléktalan ellátás esetében nem igazán a hospitalizmus fent megfogalmazott eseteivel találkozhatunk, de a mechanizmusok között jelentős átfedések vannak. Kétségtelen, hogy egy optimálisan működő, komplex szolgáltatásokat nyújtó intézménynek számolnia kell ennek kockázatával, azonban nem lenne szerencsés, ha pusztán erre hivatkozva tartanánk alacsony szinten az intézményi szolgáltatások összességét. Ha a magas színvonalú szolgáltatások valóban „bennragasztanak” az ügyfeleket, akkor az alacsony színvonalúnak tömeges

sikereket kellene produkálnia. Természetesen nem produkál tömeges kigondozási sikereket a jelenlegi rendszer, így az ebből a szempontból megfogalmazott magasabb szintű ellátással szembeni kritikák alaptalanok.

A tanulmány korábbi szakaszaiban megfogalmazott szolgáltatási – valójában kigondozási – elemek (a munkaképes állapot elérése, mentális fejlesztés, oktatás) mindegyike a többségi társadalom vérkeringésébe történő visszailleszkedést szolgálják. A lépcsőzetes kigondozás nélkülözhetetlen foka a kiléptető lakások használata. Ezt az interjúalanyok többsége is megfogalmazta, dolgozók és vezetők egyaránt. A hospitalizáció tehát nem az intézményi szolgáltatások alacsony szinten tartásával előzhető meg, hanem épp ellenkezőleg, azok emelése által csökkenthető. A jelenleg működő intézmények, mivel nem képesek a kigondozáshoz szükséges feltételeket biztosítani, sokkal inkább hospitalizálnak, noha egyáltalán nem ez a szándék fogalmazódik meg szakmai programjaikban.

Egy ideális intézményben a szakmai team-ek kiemelt feladatai közé tartozik az ügyfelek kivezetése az ellátórendszerből. A kivezetés feltételeinek egyike a többször említett kiléptető lakás, de nélkülözhetetlenek mindazok a képzési és egyéb fejlesztő elemek, amelyek az önálló életvitelhez szükségesek. A jelenlegi rendszerből nemcsak a rövidtávú célok megvalósításához szükséges feltételek hiányoznak, hanem a végső cél – vagyis a reintegráció – eléréséhez nélkülözhetetlen ún. *kivezető technikák* sem épültek be az egységesen elfogadott módszertani stratégiák közé. Kimondható, hogy szinte teljesen hiányoznak.

5. ÖSSZEGRZÉS

Bár a szakmai könyvekben, beszámolókbán *hajléktalan ellátásról* szoktunk beszélni, valójában csak *hajléktalan ellátók* léteznek elsősorban. Gondolok itt a magyarországi hajléktalan ellátás történelmi datálására (első hullám: az 1993. évi III. törvény előtti időszak, második hullám: az azt követő, harmadik: az 1/2000-es SzCsM rendelet stb.), de a jelenlegi pluralitására is, aminek „egységét” a *szakmai korrektség* közös elfogadása teremti meg.

Ezt jelzi az is, hogy gyakorlati és elméleti ellentéteik vitáit is a szakmai korrektségen, annak elméleti és szókészletén keresztül vívják: áldozati státuszról, kiváltságosság skáláról, tárgyasításról, tolerancia-hiányról/többletről, kizárításról, triggerokról, kizárólagosan x-eknek fenntartott terekről stb. hallunk, ha egymás közt összezsapnak. Elismerhetjük valamennyi létjogosultságát, azonban pluralizmusuk szakmai, módszertani diffúzitáshoz vezet, melynek következtében alkalmatlanná válnak a kliens kigondozására. Szigorú, de reális megfogalmazásban a *rendszerek bizonyítékok* a kigondozás meg nem valósulására.

Ha elfogadjuk, hogy a hajléktalanságot nem „*létrehozták*”, hanem „*lett*”, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy nem lehet pragmatikus, módszertanilag behatárolt eszközökkel felszámolni. Mivel a hajléktalan populáció igen heterogén, a rendszerek pedig homogének, ezért a jelenség teljes felszámolása naivan utópisztikus kísérlet lenne (egyelőre). De mi történik az egyénnel, aki nem a kb. 25.000 fős (?) populáció öntudatos tagja? Egy magának jobb életet áhító (vagy már nem) individuum, aki sodródik a különböző rendszerek szolgáltatásai között. Az ellátást megkapja ugyan, de ezek együttesen sem képesek valódi szociális, egzisztenciális *liftként* működni az alany életében. Társadalmi helyzete, munkaerő-piaci inaktivitása, demotivált élete inkább csak konzerválódik, az ellátórendszer minden erőfeszítése dacára.

Tényleges változást a komplex rehabilitáló intézmények képesek elérni, melynek magyarázata szinte kézenfekvő. A hajléktalanság is egy összetett jelenség. Komplex társadalmi depriváció, tehát hiába is próbálják a különböző akadályokat leküzdeni, a hiányosságokat pótolni/pótoltatni, mire az egyik lyukat betömné valamelyik alrendszer, újabb keletkezik máshol, feladva a leckét egy másik alrendszernek.

A hajléktalanná válás társadalmi, gazdasági, valamint egyéni okait különösebben már nem szükséges taglalni, sokkal fontosabb, hogy az egyén külső és

belső erőforrásait, tartalékait egyszerre kell (kellene) mozgósítani, illetve az előrejutásban őt akadályozó tényezőket ezzel párhuzamosan kiiktatni. A jelenlegi rendszerek, vagy inkább alrendszerek erre nem, vagy csak nagyon kis részben alkalmasak.

Komplex társadalmi depriváció: Tehát nem lesz senki hajléktalan azért, mert alkoholistá, elvált, munkanélküli, depressziós, esetleg pszichiátriai defektusok terhelik, vagy éppen kriminalitási hajlamai vannak, ahogy azt sokan sokszor gondolják, hanem a felsoroltak együttes megléte hordozza az ilyen irányú lecsúszás veszélyét. Amikor a kliens bejön a melegedőbe, vagy megtalálják az utcán, addigra már szinte biztos, hogy a társadalmi kiilleszkedés olyan fokára jutott, ahonnan csak lefelé vezet az útja. A rehabilitáló intézmény tehát nemcsak a már régen az utcán élő kliensek esetében indokolt, hanem az újonnan ellátásra szorulóknál is. Természetesen nem minden, a hajléktalanságot kiváltó és konzerváló tényezőt lehet „intézményi úton” visszaszorítani. Az okok közt gyakran szerepet játszó kapcsolati rendszerek felbomlását, rossz működését nem tudja semmilyen intézmény helyreállítani, viszont az egyént alkalmassá teheti új, számára előnyös kapcsolatok kialakítására.

Szakmailag tehát a hajléktalanokat rehabilitáló intézmények kiépítését tartom szerencsés lépésnek. A szenvedélybetegségektől való megszabadulás közben piacképes szakmát szerezni, valamint szociális kompetenciákat is elsajátítani, újratanulni komoly kihívás kliensnek és segítőnek egyaránt, de ha a kellő feltételek megvannak, már nem lehetetlen. Ez persze költséges „befektetés”, de vélhetően hatékonyabb, hosszú távon talán még olcsóbb is, mint a jelenlegi rendszer és annak finanszírozása.

Valamennyi jelenleg működő alrendszer szükséges, de hatékonyabb lenne, ha meghatározott területenként lennének kifejezetten hajléktalanokat rehabilitáló intézmények. Szükség van az egyén testi, lelki szükségleteinek kielégítésére, függőségeinek kezelésére, munkaerő-piaci esélyeinek radikális növelésére, egyéni kompetenciáinak fejlesztésére egyszerre, párhuzamosan. Ha mindez megvalósul, jó esély van a kliens kigondozására, így az ellátórendszer egyéb egységei is jobban működnének.

6. KITEKINTÉS

Melyek azok a XXI. századi problémák, melyekre a jelenlegi, komplexebb ellátórendszerek sem kínálnak megoldást? Az Ipar 4.0 a negyedik ipari forradalom nemzetközileg elfogadott megnevezése. Ez az ipari forradalom a technológiai robbanás, a robotizálás, amely egyes szakértők szerint már az ötödik ipari forradalom előszobája, ami a mesterséges intelligencia totális térhódítása lesz.

A szerző megjegyzi, hogyha van Ipar 4.0, akkor szükség van társadalmi kohézió 4.0-ra is. Ez nem jelent mást, mint a digitalizáció következtében a munkaerőpiacról kiszoruló tömegek életszínvonal esésének megakadályozását. Ennek egyik lehetséges módja a piacképes tudás megszerzése feltételeinek biztosítása. Ez főleg oktatáspolitikai stratégia. A másik mód a digitalizáció előnyeinek felhasználása és beépítése a szociális ellátórendszerbe. A társadalmi kohézió fontosságának gazdasági aspektusból történő vizsgálata a közgazdasági és szociológiai szempontrendszerrel kiválóan összehozza. Egyik sincs meg a másik nélkül.

„Ipar 4.0-ról beszélni önmagában olyan, mint amikor valaki a gazdasági növekedés és a jólét garanciáit egyedül a gazdaságban keresi, és úgy gondolja, hogy a szociálpolitika csak elosztja azt, amit a gazdaságpolitika megtermel. Ez a szemlélet nem veszi figyelembe, hogy a társadalompolitikai rendszereknek fontos szerepe van a gazdasági újratermelés szempontjából nélkülözhetetlen humán tőke megóvásában. Jól működő családpolitika és oktatáspolitikai nélkül a szükségesnél és a társadalmilag elvárhatónál alacsonyabb színvonalú humán tőke jön létre, egy jól funkcionáló foglalkoztatáspolitikai és egészségpolitika pedig meg tudja védeni a humántőkét a munkaerőpiacon hasznosító embert a különböző veszélyeztető faktorokkal szemben (baleset, betegség, munka elvesztése, stb.), illetve képes segíteni a gyors regenerációban és a munkaerőpiacra történő mielőbbi visszatérésben.” (Czibere, 2019. 301. o.)

Szociális szolgáltatások alatt az egyén autonóm életviteléhez szükséges anyagi javak biztosítását értjük. Ezek a szolgáltatások lehetnek pénzbeli és természetbeli ellátások. Legfőbb funkciójuk a (rászoruló) egyén életkörülményeinek javítása, illetve állapotomlásának megakadályozása. A szociális rászorultság tág fogalom. A rászorultság ténye nem feltétlenül és kizárólag anyagi, jövedelmi viszonyok mértéke alapján állapítható meg. Számos egyéb tényező, mint például egészségi állapot, életkor stb. alakítja a rászorultak körét. Magyarorszá-

gon a szociális ellátórendszer *univerzális*, tehát senki, aki bármilyen okból rá-szorulóvá válik, nem helyezhető a rendszeren kívülre. E struktúra fenntartásának egyik legfontosabb feltétele a biztosítási rendszer. Értelemszerűen minél többen fizetnek a közös kasszába, annál nagyobb mozgástere van a szociálpolitikai döntéshozóknak. Van azonban egy aggasztó jelenség, mégpedig a *technológiai munkanélküliség*. A szociális ellátórendszerek „keresleti” oldalán elsősorban azok jelennek meg, akik a digitalizáció terjedése miatt váltak munkanélkülivé. A „kínálati” oldal megpróbálja ezt átképzésekkel, vagy akár eszközök (laptop stb.) biztosításával kezelni, vagyis nem problémaként, hanem lehetőségként értelmezi a technikai vívmányokat.

„Szociális szempontból megkerülhetetlen kérdés, hogy a hátrányos helyzetű családok hozzáférnek-e az okos eszközökhöz, mert az új technológiák a mainál nagyobb lehetőséget biztosítanak számukra a munkaerőpiaci bekapcsolódásra. Magyarországon a KSH adatai szerint a lakosságnak csupán 1,2%-a nem rendelkezik telefontal. Szintén erősítheti a szociális védelmet, ha az új technológiák nemcsak az idősek, hanem a tanyán vagy más izolált, szegregált településen, településrészen élők számára biztosítják a lehetőséget arra, hogy információt, szolgáltatásokat, és szükséges esetén segítséget kapjanak az infokommunikációs eszközök segítségével.” (Czibere, 2019. 307. o.)

Kétségtelen, hogy a kínálati oldal hatékonyabban és magasabb szinten tud szolgáltatást nyújtani, azonban a keresleti oldal (és annak problémahalmaza) annál sokkal heterogénebb, mint amit néhány rendelkezésükre álló technikai eszközzel kezelni tudnának. További gond, hogy az így kiilleszkedett személyek jelentős részét nem tudja sem a szociális, sem más rendszer integrálni. Ebből az következik, hogy az állami – esetünkben a szociális – rendszer lesz egyre leterheltebb. Ez talán a legneuralgikusabb pontja az egész folyamatnak. A technológiai munkanélküliség növekedésének hatására egyre kevesebb adóztatható jövedelemmel kell számolnia a mindenkori kormányzatnak, így viszont az ellátórendszerek hatékony működése is kétségessé válik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2001): *Ha elszakad a háló... A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Bakos Péter (é.n.): *Hajléktalan emberek társadalmi integrációját célzó gyakorlatok az Európai Unióban*.

Bakos Péter (2011): Lakhatás, mindenekelőtt. *Esély*, 3. 106–112.

Bakos Péter (2006): *Az Egészséghez való emberi jog: Az egészség biztosítása a hajléktalan emberek számára Magyarországon*. Készült a hajléktalanokkal foglalkozó egészségügyi dolgozók és a hajléktalanellátó szervezetek FEANTSA kérdőívére adott válaszai alapján a FEANTSA számára.

Bakos Péter – Győri Péter (ford.): ETHOS – A hajléktalanság és lakhatásból való kirekesztettség európai tipológiája. FEANTSA.

Bakos Péter (2007): *Összetett problémák, összetett megoldások: A hajléktalan emberek integrációja a foglalkoztatás által Magyarországon*. Készült a hajléktalanellátó szervezetek FEANTSA kérdőívére adott válaszai alapján a FEANTSA számára.

Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György (2003): *Tíz év után – Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. Otthontalanul... Tégy az emberért! 2*. Budapest. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei: 5–40.

Bíró Gyula–Vadász Anikó (2003): A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései. *Esély*, 4. 31–55.

Borza Beáta (2008): „Emberi méltóság – korlátok nélkül” Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hajléktalansággal foglalkozó projektje. *Kapocs*, 7. 4.

Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 1. 84–108.

Breitner Péter (2013): A hajléktalanság lakástörténeti előzményei. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy azt emberért! 9*. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 87–99.

Breitner Péter (2016): Lakáshasználat a hajléktalanságban – jelentés a szociálpolitika senki földjéről. In: *Dialógusok a hajléktalanságról. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11*. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 83–102.

Breitner Péter – Kepe Róbert – Nacsa Dániel – Rábay Zsuzsanna – Rész Levente – Szívós Rita – Virág Zoltán (2010): *Mentés másként. Tanulmányok a Van Esély Alapítvány programjáról*. Van Esély Alapítvány, Budapest.

Budai Erzsébeth (2004): Női homoszexualitás a hajléktalanellátásban. *Háló*, 10. 8–9.

Castel, Robert (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – A kiilleszkedés pokoljárása. *Esély*, 3. 3–23.

Czibere Károly (2019): *Ipar 4.0 Jogi- társadalmi-gazdasági kihívások és válaszok*. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

Csikós Tímea – Kiss Bernadett (2014): A (téli) krízisidőszak tereptapasztalatai az ombudsman szemével. *Esély*, 3. 100–110.

Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Győri Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. *Esély*, 6. 3–137.

Fadgyas-Freyler Petra (2017): A hajléktalan emberek általános jellemzői és egészségi állapotuk egy adminisztratív adatbázis alapján. *Esély*, 3. 102–122.

Fehér Boróka (2011): Hajléktalanság és térbeli kirekesztés. *Replika*, 2. Esély 6. 118–120.

Fehér Boróka (2012): Közterületen élők lakhatási programjai. *Esély*, 4. 65–89.

Fehér Boróka (2009): *Hajléktalan emberek traumás élményei és azok feldolgozása narratív eszközökkel*. „Mit kellene tudni egy szociális munkásnak ahhoz, hogy a hajléktalannal dolgozni tudjon?” PhD értekezés, kézirat. ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális munka – Szociálpolitika Doktori Program.

Fehér Boróka – Balogi Anna (2017): *A Habitat For Humanity Magyarország Elsőként Lakhatást! programjának értékelése*. Zárótanulmány kivonat. Habitat for Humanity, Budapest.

Fehér Boróka – Koltai Luca – Németh Balázs – Szabó Andrea – Caputová, Katerina – Scotková, Gabriela – Tilling, Ian – Wygnnanska, Julia (2016): *Ways out of homelessness in Central Europe*.

Fehér Boróka – Kovács Ivetta (2018): Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján. *Esély*, 6. 33–64.

Fehér Boróka – Somogyi Eszter – Teller Nóra (é.n.): *Támogatott lakhatási programok kiterjesztésének és más lakástámogatásokkal való összehangolásának lehetőségei*. Készült a Hajléktalan emberek társadalmi és munkaerő-piaci integrációjának szakmai és módszertani megalapozása (TÁMOP–5.3.2-08/1-2008-0001) kiemelt program keretében.

Fehér Boróka – Tatár Babett – Vida Judith (szerk.) (2014): *Képzés – lakhatás – foglalkoztatás. Integrációs programok hajléktalan élethelyzetben lévő emberek számára. Otthontalanul... Tégy az emberért! 10*. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest.

Ferge Zsuzsa (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság, *Esély*, 1.

Forrai Erzsébet – Ladányi Erika (2008): Beszámoló az éjjeli menedékhelyet és átmeneti szállót igénybe vevő hajléktalan emberek körében végzett kutatásról. *Kapocs*, 7. 4.

Gacs Katalin (2014): Lakhatás helyet börtön. A hajléktalanság kriminalizációjának alkotmányossági problémái. *Fundamentum*, 3. 22–38.

Gurály Ottó (2013): A hajléktalanná válás dinamikája. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy az emberért! 9.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 185–188.

Gurály Zoltán (2013): Mennyi az annyi? Hajléktalanság és amivel nem számolunk. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy az emberért! 9.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 143–149.

Gurály Zoltán – Török Ágnes – Udvarhelyi Tessa (2003): A kihúlésről. *Kapocs*, 2. 6.

Győri Péter (2013): Amit tudunk – 10 év. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy az emberért! 9. kötet*, Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 118–142.

Győri Péter (2017): Hajléktalanság – romák – gyermekszegénység. *Esély*, 4. 17–44.

Győri Péter (2014): *Hajléktalanügyi országjelentés, 2013.*

Győri Péter (2016): Margó szélén billegő életek. Kérdések és feleletek a számok nyelvén. In: *Dialógusok a hajléktalanságról. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 63–81.

Győri Péter (2016): Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás. Hajléktalan emberek időmérlege, 2014. In: *Dialógusok a hajléktalanságról. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 37–54.

Győri Péter (2013): Töréspontok. Bevezető gondolatok a tanulmánykötethez. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy az emberért! 9.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 5–9.

Győri Péter – Gurály Zoltán (2013): A titkos lista. In: *Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Otthontalanul... Tégy az emberért! 9.* Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 189–201.

Győri Péter (összefogl., 2015): *Hajléktalanügyi teendők 2015. Utcától lakásig.* Javaslatok a hajléktalan emberek ellátásának átalakítására. 4.0 munkaváltozat.

Hajas Barnabás – Szabó Máté (2009): Emberi méltóság – korlátok nélkül. In: *Emberi méltóság korlátok nélkül.* A gyermekek, a hajléktalanok és a gyülekezők jogai. Országgyűlés Hivatala, Budapest. 9–17.

Hammarberg, Thomas (2009): Senki sem válhat hajléktalanná – a megfelelő lakhatás külön jogot jelent. In: *Emberi méltóság korlátok nélkül: a gyermekek, a hajléktalanok és a gyülekezők jogai.* Országgyűlés Hivatala, Budapest. 133–136.

Háy János (szerk.) (2004): *Alkonyzóna – Hajléktalan művészek antológiája.* Barrus Könyvkiadó, Budapest.

Horváth Olga (2018): Befogadás és rehabilitáció - hajléktalanok munkában. In: *Rendszer és váltás. A Szociális Törvény első 25 éve.* L'Harmattan – SZOSZAK, Budapest. 459–470.

- Horváth Olga (2001): Hajléktalan emberek rehabilitációja. In: *Utak és lehetőségek a szegénység visszaszorítására*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. 123–127.
- Horváth – Takács Bernadett – Maróthy Márta – Varga Péter (2018): Hajléktalanellátás. In: *Rendszer és váltás. A Szociális Törvény első 25 éve*. L'Harmattan – SZOSZAK, Budapest. 241–253.
- Iványi Gábor (1997): *Hajléktalanok*. Sík Kiadó, Budapest. Magyarország felfedezése.
- Merton, Robert K. (1993): Társadalmi struktúra és anomia. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára (szerk.): *A deviancia szociológiája. Szöveggyűjtemény*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszék – T-Twins, Budapest. 9–37.
- Misetics Bálint (2014): Hajléktalanság és méltóság. A kriminalizáció tilalmától a lakhatáshoz való jogig. *Fundamentum*, 3. 58–62.
- Misetics Bálint (2017): Lakáspolitikai és hajléktalanság. In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015*. Osiris, Budapest. 338–363.
- Oross Jolán (szerk., 2000): *Apró lépésekben... Szenvedélybetegség, hajléktalanság, rehabilitáció*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. Periferia Seria 7.
- Pik Katalin (1995): Kik a hajléktalanok és mit tehetünk értük? *Esély*, 5. 60–80.
- Piketty, Thomas (2013) *A tőke a 21. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Schermann Márta (főszerk.) (2010): *HajléktaLand. Útikalauz*. Szubjektív Értékek Alapítvány, Budapest.
- Szoboszlai Katalin (2010): Nők fedél nélkül. In: *A megértés útjai. Hajléktalan sorsok, traumák és a segítő kapcsolat. Otthontalanul... Tégy az emberért! 8*. Menhely Alapítvány és Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest. 99–147. o.
- Szoboszlai Katalin – Fábrián Gergely – Hüse Lajos (2008): Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok? Hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények feltárása és a megelőzés módjainak keresése. *Esély*, 4. 94–106.
- Szociális Munka Etikai Kódexe (Elfogadta a Szociális Szakmai Szövetség Küldöttgyűlése 2016. április 15-én.)
- Tamási Erzsébet (2004): Egy férfinyira a hajléktalanságtól. Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban. *Esély*, 3. 26–57.
- Udvarhelyi Éva Tessza (2014): *Az igazság az utcán hever. Válaszok a magyarországi lakhatási válságra*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Vecsei Miklós (2008): „Merre tovább?”
- Waldron, Jeremy (2010): Hajléktalanság és közösség. *Replika*, 71. 131–161.

Jogszabályok

2/1992. (I. 6.) NM rendelet a hajléktalanokról gondoskodó egyes szociális intézmények feladatáról és működéséről (Hatályban volt 1992.I.15-től 1994.II.06-ig)

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

1/2000 (I. 7.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

Internetes források

<http://www.refomix.hu/tanulmányok-kutatasi-beszamok.html>
letöltés: 2021. 09. 07.

http://www.refomix.hu/cikkek/ETHOS_hungary.pdf
letöltés:2021. 09. 19.

http://www.refomix.hu/cikkek/Hungary_empl_report_2007_HU.pdf
letöltés:2021. 09. 22.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőimnek, Dr. Duró Annamáriának és Sánta Tamásnak a sok segítségért és tanácsért, melyekkel hozzájárultak diplomamunkám létrejöttéhez.

Külön köszönöm a segítséget mindazoknak a kollégáknak, akik a tanulmány elkészítéséhez nélkülözhetetlen információkat és személyes tapasztalatokat, véleményeket osztottak meg velem az interjúk során. Itt külön kiemelném Kovács Ivettát, Rigó Orsolyát, Vecsei Miklóst, Győri-Dani Lajost és Gurály Zoltánt. Köszönet illeti meg Győri Pétert, aki bizalommal bocsátotta rendelkezésemre az általa készített tanulmányokat dolgozatom megírásához.

SZABÓ PÉTER

„Álljunk bele, ha kell...”, avagy a magyar fiatalok közéleti aktivitása

A fiatalok korosztályát a hozzájuk kötődő sztereotípiák alapján lázadónak (Szabó, 2014; Szabó – Oross, 2021), öntörvényűnek írjuk le, melyek az ifjúságot általánosítva jellemzik egy-egy tulajdonságot kiragadva, figyelmen kívül hagyva az egyedi sajátosságokat és gondolkodásbeli különbségeket. A korosztály bizonyos része tiltakozik, amikor a családtagok és a tapasztaltabbnak tartott felnőttek véleményt fogalmaznak meg róluk vagy iránymutatást kívánnak nyújtani. Ellentmondanak a „bölcst” gondolatoknak, melyek pedig - később belátva - csak védelemként szolgálnak, megóvva őket a csalódásoktól. Belegondolva, ez igaz a családi és iskolai közösségi viszonyokra, azonban amikor a fiatalok közéleti aktivitását és véleménynyilvánítását vagy annak hiányát szeretnénk megérteni, azt látjuk, hogy ezen a szinten közülük már kevesebben állnak ki az igazukért vagy fogalmazzák meg gondolataikat. Az ebben a nézetben megjelenő disszonancia megértésére kívánok magyarázatot találni, áttekintve azt, hogy milyen tevékenységformák és gondolatok határozzák meg a fiatalok politikai és közéleti témájú cselekedeteit és, hogy milyen aktivitási potenciállal rendelkeznek, alapul véve a Magyar Ifjúság Kutatás¹ 2020 felmérés adatait.

A fiatalok politikához való viszonya

Az ifjúság politikai aktivitásának kutatása az 1989–1990-es rendszerváltást megelőzően is már hangsúlyos volt, azonban kutatási témává azt követően vált (Szabó – Kern, 2011). A fiatalok fejében a politika egy nehezen értelmezhető kifejezés, amely világtól távol kívánnak maradni, mert tisztességtelennek látják azt. A fiatal korosztályt eltérőképpen jellemzik a kutatók. Van, aki csendes generációról ír (Székely, 2017), míg mások szerint a fiatalok olyan ügyek mentén „politizálnak”, melyek érintik őket (Szabó, 2014) és a véleményük artikulációjával kívánnak változást elérni vagy az adott állapot, helyzet fenntar-

¹ A nagymintás ifjúságkutatások az ezredforduló óta zajlanak négyévente (Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016, Magyar Ifjúság Kutatás 2020), 8000 fő megkérdezésével. A 15–29 éves fiatalok élethelyzetének, életeseményeinek, életmódjuknak és jellegzetes problémáiknak megismerése a kutatás célja.

tására törekednek. Szabó Andrea és Kern Tamás (2011) az ifjúságra a történések elszenvetőként hivatkozik, akik így elfogadták azt, hogy kiestek a politikusok érdeklődési köréből. Ezt bizonyítják a Magyar Ifjúságkutatás első éveiben felvett adatok is, 2000-ban a fiatalok 55 százalékának alig keltette fel az érdeklődését a politika világa, mely 2004-re és 2008-ra sem változott, sőt kismértékben nőtt is (60 %). Ugyanakkor, mint arra Szabó – Oross (2021) rámutat, a politikai aktivitás csökkenése nem azonosítható feltétlenül politikai érdektelenséggel. Ebben szerepe inkább a felnőtté válás eseményeiként azonosított mérföldkövek elérésének kitolódásában van. Amíg a fiatal a szüleivel él és esetleg nincs önálló keresete, nem kell feltétlenül foglalkoznia a rá váró kötelezettségekkel és a megélhetés költségeivel szembesülnie; azzal, hogyan ossza be a jövedelmét, hogy a hónap végén ne ériék kellemetlenségek. A politikusok által hozott rendelkezések még kevésbé határozzák meg az ő életüket, nem szükséges aktívan figyelemmel kísérniük a törvényi változásokat, melyek irányadóak az életükre. Ebben az életkorban nem is feltétlenül foglalkoztatja a fiatal a politika világa, nem követi aktívan a politikai történéseket. A közéleti események iránti nyitottságra hatással van az intézményi bizalom és az ország demokratikus helyzetének megítélése is. A különböző intézményekbe, szervezetekbe és testületekbe vetett bizalom alacsony szintje és a demokráciával szembeni fenntartások a politikától való elfordulást vonják, vonhatják maguk után.

A fiatalok közéleti aktivitása

A fiatalok vélekedése szerint a „jó állampolgár” az a személy, aki tájékozott a közügyekben, részt vesz a választáson, és akinél az aktív politizálás együtt jár az önálló véleményformálással is (Szabó – Kern, 2011). A Magyar Fiatalok 2021 kutatás arra mutat rá, hogy a korosztály 71 százaléka venne részt egy esedékes országgyűlési választáson (Bíró-Nagy – Szabó, 2021). A különböző tevékenységformákat vizsgálva azonban (bejelentett tiltakozás, petíció aláírása, kítűző viselése, online aktivitás) alacsony azok aránya, akik ily módon fejezik ki véleményüket. A politikai cselekvésformák tekintetében a fiatalok harmada tekinthető aktívnek, három százalék azok aránya, akik igazán aktívak. Ugyanakkor megállapítható, hogy azon fiatalok, akik már korábban is éltek a véleménynyilvánítás lehetőségével, ők később is mobilizálhatók és más aktivitási formák felé is nyitottnak tekinthetők (Szabó – Kern, 2011).

A közélet formálása felé leginkább nyitott ifjúság előnyben részesíti az aláírások gyűjtését és a tiltakozó nyilatkozatok kézjeggyel való ellátását, melyekről elmondható, hogy csekély személyes kockázattal és bevonódással járnak (Szabó – Kern, 2011). A fiatalok jövőre vonatkozó aktivitási potenciálja igazolja is ezt, a megkérdezettek 40 százaléka venne részt direkt demokratikus tevékenységekben². Oross – Szabó (2017) az előbbi részvételformákat erőforrás és bevonódás szempontjából különbözteti meg. A politikai tiltakozásban való aktivitás sok erőforrást és intenzív bevonódást megkövetelő formák, az emellett megjelenő és azt kiegészítő tiltakozó levelek aláírásában való részvétel alacsonyabb bevonódást kíván meg. A későbbi, választási részvételhez nem köthető politikai véleménynyilvánítási formákban való aktivitásra hatással van az is, hogy a fiatal megmozdulásai saját megítélése szerint mennyire voltak hatásosak. Amennyiben úgy látja, hogy cselekedete nem érte el a célját, egyszerűen alkalmanként marad meg az esemény az emlékeiben.

Oross és Szabó (2017) az Aktív Fiatalok Magyarországon³ kutatássorozat longitudinális adatait összehasonlítva rámutat, hogy 2015-re, két év alatt megnőtt azok aránya, akikre nem volt jellemző politikai participáció, ugyanakkor a fiatalok között többen voltak aktívak, mint 2013-ban. A felsőoktatásba járó fiatalok körében készült felmérés szerint a válaszadók negyede (26 %) többféle aktivitási formában is részt vett.

A kutatási terület szakirodalmában sokat tárgyalt tézis, hogy a vélemények kifejtésében szerepe van az oktatás mellett a családnak, a kortárscsoportnak, valamint a médiának is (Bognár – Szabó, 2017). A demokrácia első lépcsőfokaként azonosíthatjuk az iskolák tanulóinak képviselői rendszerét, a diákönkormányzatot (DÖK). A fiatalok kicsiben és a mindennapi jól ismert közegben ismerkedhetnek meg a demokratikus döntéshozatallal, amely azonban nem valósul meg maradéktalanul, mutat rá Csáki (2011). A diákok egy részének választása és a szavazásban való részvétel lehetősége nem saját döntésként érvényesül, akár a teljes folyamatból is kimaradnak, kimaradhatnak.

² A szerzők a kifejezés alatt megkülönböztetik a legális tiltakozást és a kampányaktivitást, illetve ezek kombinációját.

³ Az Aktív Fiatalok Magyarországon egy nagymintás kérdőíves adatfelvétel, mely a magyar egyetemisták politikai aktivitására és részvételére koncentrált kutatás. A felmérés első hulláma 2011/2012-ben indult, majd a következő adatfelvételek 2013-ban, 2015-ben és 2019-ben kerültek sorra (Szabó 2014: 13–17.).

Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat 2013-as felvétele során is látható a diákönkormányzatiság működésére vonatkozóan, hogy a megkérdezett egyetemisták több mint fele (52 %) nem állt kapcsolatban korábbi oktatási szintek valamelyikén fiatalokat képviselő érdekvédelmi szervezettel (Laki – Szabó, 2014). Véleményem szerint ennek több oka is van. Az oktatási rendszerben nincs lehetőség részletesen és átfogó módon megismerkedni az állampolgársághoz kötődő jogokkal, jellemzően a végzősök történelem tananyagának utolsó oldalain szereplő ismeretekre már nem jut idő, vagy maga a pedagógus nem kíván róla részletesen beszélni. Másrészt, iskolánként eltérő, hogy egy-egy diákönkormányzat mennyire számottevő múlttal, hagyománnyal és beágyazottsággal rendelkezik, milyen rendszerességűek a DÖK-gyűlések és mennyiben érvényesülhetnek a diákok igényei, mennyire adnak teret a kéréseiknek.

Beszélgetés egymás között a közéletről

A politika kifejezés jelentéséből adódóan egy közösség ügyeinek gyakorlásáról van szó, ki többet és aktívabban, ki kevesebbet és úgymond tudat alatt foglalkozik a közélettel. Erre mutat rá az a felsőfokú oktatási intézménybe járó fiatalok körében készült felmérés⁴, melyből kiderül, hogy a fiatalok jelentős többsége (90 %) eltérő rendszerességgel beszél kortársaival közéleti kérdésekről és társadalmi problémákról (Bognár – Szabó, 2017), emellett túlnyomó többségük (86 %) nagy vonalakban vagy teljes mértékben egyetért szülei politikai világnézetével. A megkérdezett fiatalok válaszai alapján arra következtethetünk, hogy a családi környezetben a közélet témája eltérő gyakorisággal kerül szóba, a megkérdezettek több mint harmadánál (35 %) ritkán merül fel a téma, 17 százalékuk esetében pedig gyakran előfordul, hogy a politikáról beszélnek. Kijelenthető, hogy a közélet iránt jobban érdeklődő fiatalok többsége a felsőfokú oktatási intézménybe járó hallgatókból és a diplomások közül kerül ki (Oross – Szabó, 2017). Ők olyan családokban nevelkednek/nevelkedtek fel, ahol jellemzően a szülők is magasabb társadalmi státuszúak. Továbbá, az otthoni beszélgetések során gyakrabban felmerülő közéleti és politikai kérdések rendszeres megvitatása is hozzájárul a fiatalok nyitottságához és véleményük felvállalásához, amennyiben úgy érzékelik, hogy valamilyen igazságtalanság érte őket. Szerepe van továbbá annak is, hogy a

⁴ Aktív Fiatalok Magyarországon, 2015.

családban mennyire jellemzi a mindennapok részét a közéletről folytatott beszélgetés, melynek hiánya kétféle hatással lehet a fiatal közéleti gondolkodására. Egyrésztől lehet, hogy éppen ez indítja el a politikai véleményalkotásra, másrészt megtörténhet az is, hogy az lesz számára az egyértelmű, hogy ezzel a területtel nem kell foglalkozni.

A családi és ismerősi kapcsolatok mellett jelentős szereppel bírnak a kortárs csoportok, ahol indirekt és látens politikai szocializáció valósul meg (Bognár – Szabó, 2017), ugyanis a fiatalok akarva-akaratlanul a médián és a korábban említett ágenseken keresztül érintkeznek a politikai közbeszéddel. Az azonos korú barátokkal és ismerősökkel folytatott beszélgetések másik hozadéka pedig az, hogy szerepe lehet egy politikai szempontból eleve aktívnak tekinthető barát unszolásának vagy ajánlásának, hogy a fiatal elszánja magát arra, hogy formális keretek között, egy ifjúsági politikai szervezet tagjaként aktívan formálja a közéletéről folyó beszélgetést. Ösztönzőként hathat a politika iránt érdeklődő barát olyan társaira is, akik esetleg korábban még csak ismerkedtek a közéletiséggel, segítségükre lehet az aktivizálódásra vonatkozó döntés meghozatalában.

Az online tér és szerepe a korosztály véleményformálására

Kálóczi (2014) a fiatalokat választáson való részvételük és politikai aktivitásuk alapján sorolta csoportokba. Az apatikus fiatalok körében alacsony a politikai érdeklődés és a választástól távolmaradással egyfajta protest szerep jellemzi őket, továbbá elutasítják az internetes véleménynyilvánítást. A passzív fiatalok bizonyos fokig érdeklődnek a politikai események iránt, azonban ők sem vesznek részt a választáson. Politikától való elfordulásuk ellenére képeket és videókat megosztanak, valamint eseményeket hoznak létre. A konformistaként azonosított személyek szintén alacsony politikai érdeklődéssel bírnak, a választásokon aktívak, pártpreferenciával is rendelkeznek és képességeik, lehetőségeik alapján bele is szólnak a politikába. Körükben az internet jelentősége nőtt, a passzívokhoz képest az internetes szavazásokban is részt vesznek. A bizonytalan konformisták alacsony vagy közepes politikai érdeklődése a választáson való részvétellel társul, ők azonban nem pártválasztók. A medián-szavazóként, résztvevőként és rendszerkritikus résztvevőként azonosított fiatalok közepes vagy magas politikai érdeklődéssel rendelkeznek és a választásokon is aktívak. Az utóbbi csoport tagjai nem tekinthetők pártválasztónak.

A virtuális térre demokratizálódásként tekintő nézet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (Oross – Szabó, 2017), nem alakultak nagy számban olyan csoportok az online térben, akik az addigi személyes részvétel útján ne tudták volna hallatni a hangjukat. A politikai aktivizmus területén egyre nagyobb szerep jut az internetnek, melyet a szerzők újrészvételeként írnak le. Az online világban a többi formához képest az egyéni bevonódás szintje akár minimálisra is csökkenthető. A fiatalok kevesebb, mint felére (47 %) a politikai jellegű bejegyzések kedvelése, negyedére (24 %) a hozzászólás írása jellemző. Közel azonos arányban (23 %) találunk olyan fiatalokat, akik bejegyzést tesznek közzé, 4 százalékuk blogolás formájában fejezi ki véleményét.

Bene (2017) az aktivitással kapcsolatban arra mutat rá, hogy az állításuk szerint magasabb politikai érdeklődéssel rendelkező válaszadók nagyobb valószínűséggel hoznak létre politikai tartalmakat, úgyszintén a politikai befolyásolási szándékkal bírókról nagyobb bizonyossággal mondhatjuk, hogy politikai információkat osztanak meg. Az internet világa lehetőséget nyújt az egyén számára, hogy véleménye kifejtéséhez politikai kommentátorrá és civil újságíróvá váljon (Böcskei – Német, 2021).

A koronavírus-járvány hatással volt-e a fiatalok közéleti érdeklődésére?

Abban a kérdésben, hogy a pandémia mekkora és esetleg tartósnak tekinthető változást eredményezett-e a fiatalok politikai érdeklődése szempontjából, megoszlanak a vélemények és további vizsgálatokra van szükség a témában. Egy, azonban bizonyosnak látszik: a koronavírus-járvány hatással volt a fiatalok politikai gondolkodására is. Szabó és Oross (2021) szerint közvetlenül és elsődleges hatásként nem a járványhelyzet miatt nőtt meg a fiatalok közélet iránti nyitottsága, hanem az egészségügyi jellegű útmutatásokat megkívánó esemény politikai térben való megjelenésének tudható be a hatás. Nem lehet egyértelműen kimondani, behatárolni azt, hogy mely korcsoportot érintette leginkább negatív módon a járványhelyzet, de talán vitán felül áll az, hogy a középiskolás és egyetemista korosztály volt az, amelyet a korlátozások leginkább érintettek. A szociális életét kibontakoztatni és szélesíteni kívánó fiatalság visszaszorult az otthoni környezetbe, érintkezéseik jelentős része a családi viszonyokra szűkölt, a kortársakkal való kapcsolattartás pedig az online térbe helyeződött át (Nagy – Fekete, 2020; Fekete, 2021). Mint a többség, a fiatalok is a döntéshozókra figyeltek és ez által váltak politikai szempontból

tudatosabbakká, a korosztály egy részének érdeklődése a közélet felé terelődött.

A Magyar Fiatalok 2021 kutatás a korosztály megnövekedett politikai érdeklődésére mutat rá. Az ötfokú skálán mért átlagérték (2,43 átlagpont) az eddigi felmérések esetében a „legmagasabb” politika iránti nyitottságot mutatta a válaszadók körében (Bíró-Nagy – Szabó, 2021), mely továbbra sem tekinthető kiemelkedő változásnak, ugyanakkor a fenti feltevéseknek alapot adhat. A válaszadók nemét és a lakóhely településtípusát tekintve leírható, hogy a férfiak és a fővárosi lakóhellyel rendelkezők továbbra is jobban érdeklődnek a közéleti események iránt, mint a nők vagy a más közigazgatási egységbe sorolt válaszadók. Jól láthatóan a fiatalokban megfogalmazódik egy olyan gondolat, hogy a politika nem kíván az ő érdekeikkel foglalkozni, mely így az ifjúság közönyösségéhez vezethet, ugyanakkor a választásokon magas részvételi arányt látunk, a megkérdezettek több mint kétharmada (71 %) megjelenne szavazóként. A fent említett kutatás alapján leírható, hogy a fiatalokra leginkább a civil aktivitás (20 %) és a tüntetésen való részvétel (19 %) jellemző. A jövőbeli aktivitásra vonatkozóan petíció aláírásával (26 %) állnának ki egy ügy mellett, valamint esetlegesen a bojkott eszközéhez folyamodnának (23 %).

A Magyar Ifjúságkutatás felmérései alapján leírható, hogy 2012-ben volt a politikai érdeklődés mélypontja, a csúcspont a 2020-as adatfelvételhez köthető (Marián, 2022), mely együtt jár az apolitikusok számának 2008-hoz viszonyított legalacsonyabb, 33 százalékos arányával. Ezek az adatok is arra mutatnak rá, hogy a koronavírus-járvány mellett a korábbi, közoktatási, valamint felsőoktatási rendszerben történt kormányzati beavatkozások és átalakítások is hatást gyakorolhattak a korosztály gondolkodásmódjára, ami a politikához fűződő viszonyt illeti. A fiatalok 6 százaléka vett részt korábban politikai nyilatkozatok és kezdeményezések aláírásában, 8 százaléka aláírások gyűjtésében, 4 százaléka pedig tüntetések és utcai felvonulások résztvevője volt. A megkérdezettek 8 százaléka ezen aktivitási formák közül egyben vett részt, az ifjúság kis részére igaz az, hogy több véleménynyilvánítási formában is kipróbálta már magát, 3 százaléka a felsoroltak közül kettőben, 1 százalék pedig mindhárom részvételi tevékenységben hallatta a hangját vagy kifejezte véleményét.

A fiatalok közéleti aktivizmusa tekintetében megfigyelhető alacsony potenciálra rávilágít az az adat, miszerint a demokrácia kifejezés hallatán a

megkérdozettek többsége (33 %) gondol részvételre, tehát a közügyekbe való beleszólás lehetőségére (Kovács, 2014). Kovács (2014) szerint az ifjúság passzív szemlélődése és a befolyásolási készség hiánya mellett szerepe van annak a tényezőnek is, hogy a közéleti eseményekben fenntartásokkal, aggályaikat megfogalmazva vesznek részt vagy elzárkóznak attól. A megkérdozettek 28 százaléka szerint a tüntetésen való részvétel miatt hátrányt szenvedhetnek. A korosztály 60 százaléka ezt nem tartja valószínűnek, ugyanakkor nem is tudja azt kizárni, csupán a fiatalok 12 százaléka van arról meggyőződve, hogy az ilyen jellegű véleménynyilvánítás következtében nem érheti őket semmilyen retorzió.

A fiatalokban alappal vagy alaptalanul élő gondolatot Szabó és Kern (2011) fejt ki, amikor arról ír, hogy a magyar lakosság elutasítja a rendszerellenes megmozdulásokat és a véleménynyilvánítás esetén a rendszerkonform jelleg dominál, mely oka lehet annak, hogy a tüntetések jellemzően rövid életűek és - néhány kivételtől eltekintve - a kívánt cél elérése nélkül érnek véget. Az elégedetlenség azonban egy idő után akkorára duzzadhat (Szabó – Kern, 2011; Uherkovich, 2017), mely egy kiszámíthatatlan veszélyforrásként az aktuális hatalom feje felett lebeghet Démoklész kardjaként. Ugyanakkor a meg nem értettség, valamint a politikai vezetés fiatalok felé irányuló figyelmének hiánya Európában a szélsőségesen gondolkodó pártok megerősödését hozhatja (Sloam, 2016) és kiválthatja az érintett társadalmi csoport aktivizálódását. Weiss (2020) több, európai uniós példát is megemlít, amikor a fiatalok a tiltakozást választották nemtetszésük demonstrálására.

Önkéntesség a fiatalok körében

Kerpel-Fronius – Nagy – Fazekas (2022) tanulmányukban a KSH Munkaerő-felmérés adatai alapján utalnak arra, hogy a nők esetében nagyobb az önkéntességre való hajlandóság. A Magyar Ifjúság Kutatás 2020 kutatásban fény derült arra, hogy a fiatalok 16 százaléka végzett többségében szociális területen önkéntes munkát a kérdezést megelőző időszakban, közülük is a 15-19 évesek tekinthetők a legaktívabbnak, melyet a szerzők az iskolai közösségi szolgálattal magyaráznak, mely 50 óra kötelezően elvégzendő segítő tevékenység a diák által választott helyen és időbeosztással. A kedvezőbb társadalmi státusszal rendelkező szülők gyermekei között több olyan személyt találunk, akik ellenszolgáltatás nélkül tettek már valami hasznosat. A mögöttes tényezők vizsgálá-

lata során kiderül, hogy a fiatalok belső indíttatásból végeznek önkéntes tevékenységet (54 %), 22 százalékuk a kapcsolatépítés miatt vállal ilyen jellegű plusz „terhet”. Az önkéntes munka végezhető intézményi vagy szervezeti keretek között és emiatt szerteágazó területeket érinthet, melyek között megemlíthetjük az ifjúság ügyét is. A megkérdezettek harmada ismer olyan szervezetet, amely a korosztály segítségével foglalkozik, azonban egy ilyen szervezet életében való részvétel alig azonosítható körökben. A fiatalok 3 százaléka vesz részt rendszeresen az alkalmakon, ugyanakkor 8 százalék nem ismer ilyen közösséget a lakóhelyén. A diákönkormányzat szintén egy olyan szervezet, mely nevéből adódóan a fiatalok érdekképviselésével foglalkozik. A megkérdezettek harmada (38 %) tud ilyen, a környezetében működő kezdeményezésről, a fiatalok 53 százaléka számára elérhető közelségben is van, ugyanakkor 22 százalékuknak egyáltalán nincs lehetősége a helyi ügyekbe való beleszólásba.

A fiatalok szervezeti kötődése nem tekinthető kiemelkedőnek, 40 százalék egyhez, 26 százalék kettőhöz, 16 százalék pedig három vagy több közösséghez kapcsolódik (Oross – Szabó, 2014). Amennyiben az ő érdekeiket képviselő szervezetre fókuszálunk, még kevesebben vannak ezekben a csoportokban. Hallgatói szervezethez 11 %, a HÖK-höz 8 %, a HaHa-hoz, azaz a 2012-ben létrejött és a HÖOK (Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája) vetélytársaként önmagát definiáló Hallgatói Hálózathoz az egyetemisták és főiskolások 2 százaléka kapcsolódik a felmérés időszakában.

Kérdésfelvetés és a téma vizsgálata

A Magyar Ifjúság Kutatás 2020 adatait felhasználva azt vizsgálom, hogy milyen aktivitási potenciállal rendelkeznek a 18–29 éves magyar fiatalok. Látnak-e lehetőséget a politika befolyásolására, miben keresendők a fiatalok különböző csoportjaiban a különbségek, milyen szerepe van ebben az oktatásnak és a családi háttérnek? Milyen tényezők határozzák meg politikai aktivitásukat, részt vesznek-e ezalapján a közélet formálásában?

Az első hipotézisem szerint a fiatalok alacsony politikai aktivitásának hátterében az áll, hogy kevesen látnak lehetőséget az országos ügyekben való beleszólásba, így nem is töreksenek véleményük megfogalmazására. Amennyiben a fiatal úgy érzi, hogy nincs dolga a politikával, nem is szándékozik annak formálásában részt vállalni. A második hipotézisem az, hogy a koro-

navírus-járvány következtében - a téma átpolitizáltsága miatt - nagyobb hangsúlyt kapott a közélet témája a beszélgetések során a családi és szűkebb baráti kapcsolatokra korlátozódó kontaktusokban. A harmadik hipotézisem szerint az önkéntesség növeli a közéleti aktivitási formákban való részvétel lehetőségét, vagyis aki olyan tevékenységformában vesz részt, melyért nem jár külön juttatás, nagyobb valószínűséggel a politikai események formálásában is aktívabbnak tekinthető. Feltételezem továbbá azt is (H4), hogy egy politikailag aktív barát megléte hatást gyakorol a fiatal elkötelezettségére, az ilyen tulajdonságokkal rendelkező személyek képesek lehetnek aktivizálni a fiatalok még jelenleg passzív rétegeit.

Elemzés a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 alapján

Elsőként áttekintem azt, hogy a fiatalok politikai részvételében mennyiben jellemző az egyes aktivitási formákban való részvétel. Utánajárok annak, hogy mi határozza meg azt, hogy egy fiatal alternatív módon kifejezi-e a véleményét vagy éppen elzárkózik ettől. A téma szakirodalmában sokat tárgyalt és fontos vizsgálati megközelítés a baráti találkozások és családi beszélgetések során felmerülő közletről folytatott társalgás gyakorisága. Ezt követően elemzem azt, hogy szerepe van-e a fiatalok véleménynyilvánításában az önkéntességnek, ezen keresztül vezethet-e út a politikai érdeklődés felé. Végül azt nézem meg, hogy a kérdezett által megnevezett aktív barát milyen befolyással lehet a fiatal politikai gondolkodására.

Fiatalok politikához való viszonya

Az aktivitási formákban való részvétel véleményem szerint a politikai érdeklődésen és a választáson való részvételen keresztül érthető meg, az a fiatal, aki nem nyitott a közélet világa felé és nem voksol, nem fog aktivitást mutatni a politikai színtéren. Marián Béla (2022) tanulmányában láthattuk, hogy az ifjúság közéleti, politikai érdeklődésében növekedés tapasztalható a Magyar Ifjúságkutatás négyévenkénti adatfelvételeit alapul véve. Részben a korosztály egyre inkább érdeklődő attitűdjei, másrészt a koronavírus-járvány hatására a fiatalok még inkább nyitottabbá váltak a közügyek iránt. A politika iránti nyitottságban meghatározó szereppel bír a kérdezett lakóhelyének településtípusa.

A település lélekszámának növekedésével visszaesik ugyanis azok aránya, akik egyáltalán nem érdeklődnek a politika iránt ($p=0,000$) és emelkedés

figyelhető meg a politika témája iránt érdeklődést mutatók esetében (1. számú melléklet). A megállapítás alapja az, hogy a települési lejtőn lefelé haladva csökken azok aránya, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, ugyanis az egyén iskolázottságának megfelelő munkavégzés lehetőségei is szűkülnek. A politikával, közéletiséggel foglalkozó szakirodalom (Bíró-Nagy – Szabó, 2021) is rámutat arra, hogy magasabb politikai érdeklődés azonosítható a fővárosban élő válaszadók esetében. A településtípus mellett fontos megvizsgálni a fiatalok életkorából adódó sajátosságokat is.

Az életkor emelkedésével nő a politikai érdeklődés a fiatalok körében ($p=0,000$), mutatnak rá a felmérés adatai. A jogi szempontból vett nagykorúságot éppen betöltő fiatalok (18–19 évesek) többsége feltételezhetően még nem rendelkezik széleskörű demokrácia tapasztalatokkal, esetlegesen „csak” elméletben ismeri a politika világát. Ebből adódóan többségük egyáltalán nem foglalkozik a politikával (2. számú melléklet). A korosztály felső kategóriája (25–29 évesek) valószínűleg már több választási kampányt megélt, így gyaníthatóan többször voksolt és érzékeli azt, hogy a kormányok döntései hatással vannak az életére. Lehetőségeit kihasználva tájékozódik a történésekkel kapcsolatban, mely által nagyobb fokú politikai érdeklődés figyelhető meg az esetükben. Az életkor előrehaladtával egyre több ismeretre tesz szert a fiatal az élet több területén, így a politika és közélet tekintetében is.

Az iskolai végzettségi szint emelkedése elősegíti a világ nyitottabb szemlélését, az egyén kapcsolatai révén eltérő szociális háttérű, más mentalitással, tulajdonságokkal és gondolkodással rendelkező embereket ismer meg. A magasabb iskolázottsággal rendelkező egyének kritikusabbak a világ dolgaival kapcsolatban, ugyanakkor elfogultabbaknak is tekinthetők a saját meggyőződéseiket illetően (Patkós – Szántó, 2021). A politikához való viszonyulás kapcsolatban áll a fiatal iskolai végzettségével ($p=0,000$), az oktatási rendszerben több évet eltöltő kérdezett nagyobb valószínűséggel juttatja kifejezésre magasabb fokú érdeklődését, mint alacsonyabb iskolázottságú társa (3. számú melléklet). A bourdieui értelemben vett kulturális tőke szerepet játszik abban, hogy a fiatal közélet iránti nyitottsága hogyan és milyen mértékben ölt testet, ugyanis az elsajátított, megszerzett tudás egyre nagyobb szerepet kap az oktatási szint emelkedését figyelembe véve. A politikához fűződő viszony tekintetében befolyásoló szereppel bír az, hogy a fiatal honnan szerzi a politi-

kai ismereteit, egyáltalán szán-e időt ezek feltárására, értelmezésére és megértésére. A témával kapcsolatban megfogalmazódó kérdései megválaszolására talál-e partnert vagy saját maga lesz az, aki interpretálja az eseményeket.

A kérdezett nemét tekintve a politikai érdeklődés magasabb foka jobban jellemzi a férfiakat ($p=0,000$). A nők a másik nemhez képest kevésbé mutatnak nagyobb fokú érdeklődést (4. számú melléklet). A női válaszadók 30 százaléka egyáltalán nem érdeklődik a politika iránt, addig a férfiak 25 százalékára volt ez jellemző. Teljes mértékben nyitottnak a nők 3, illetve a férfiak 5 százaléka tekinthető. A politikát formáló személyekre tekintve azt látjuk, hogy többségében férfiak vállalnak szerepet a politikai színtéren. Ez a mentalitás, attitűd élhet a fiatalokban is, amikor a közéleti érdeklődésük fokát kell meghatározniuk.

Az alacsonyabb társadalmi csoportba tartozó fiatalok jelentős része (48 %) teljes mértékben elzárkózik a politikától ($p=0,000$), addig az önmagukat felsőközép- és felső társadalmi státusszal jellemzők nyitottabbnak tekinthetők a politikai érdeklődés szempontjából (5. számú melléklet). A társadalmi helyzet, főképp, ha a megélhetés nehézségei felől tekintjük, nem elhanyagolható szerepet játszik abban, hogy az egyén mennyire foglalkozik a közélettel. Sok esetben a legkisebb gondjuk is nagyobb annál, minthogy az idejüket politikai tájékozódással töltsék. Szerepe lehet annak is, hogy csalódtak a döntéshozókban, társadalmi helyzetük az ígérek ellenére nem javult, nem változik, vagy éppen romlik. Továbbá, érzésük szerint élethelyzetük javításában nem kapnak segítséget, így elfordulnak a politikától, közömbössé válhatnak iránta. A legrosszabb helyzetben lévők ugyanis jellemzően alacsony iskolázottságuk miatt olyan nehézségekkel küzdenek meg, mely a jövő passzív szemlélésére készíti őket és bizonyos szempontból a csalódottságuk ölt testet a politika iránti érdeklődés alacsony fokában. A jobb körülmények sem feltétlenül jelentenek magas érdeklődési szintet, ugyanakkor alacsonyabb az ő esetükben a politikától való teljes elzárkózás.

Választáson való részvétel

A választáson való részvétel hasonlóképpen a politikai érdeklődéshez jól használható közelítőértéket ad arról, hogy a fiatal mennyire tekinthető politikai szempontból aktívnek. A rendszeres időközönként megtartott voksolások egy demokrácia olyan aktusai, amikor az adott ország állampolgára kifejezheti a véleményét az eltelt időszakkal kapcsolatos döntéseket illetően. A

fiatalok alacsonyabb részvételére több magyarázat kínálkozik, ugyanakkor nem vehető általánosnak, különbségek figyelhetők meg, abban, hogy ki az, aki részt vesz egy voksoláson vagy sem. Az egyik ilyen tényező az életkor, az ifjúságot az idősebb korcsoportokhoz képest alacsonyabb politikai érdeklődés jellemzi. Véleményem szerint ebben a szakaszban az életük nagy részét a kapcsolatok építése, az ismerkedés tölti ki, inkább foglalkoznak a tanulással vagy a munkakereséssel, az önálló életkezdéssel, mint azzal, hogy mi történik a politikában.

	Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának (és jogosult volna szavazni), ön elmenne-e szavazni?				Összesen
	biztosan igen	valószínűleg igen	valószínűleg nem	biztosan nem	
18–19 éves	176 19%	390 42%	139 15%	218 24%	923 100%
20–24 éves	615 26%	1125 47%	339 14%	313 13%	2392 100%
25–29 éves	919 31%	1364 46%	401 13%	305 10%	2989 100%
Összesen	1710 27%	2879 46%	879 14%	836 13%	6304 100%

1. számú táblázat - A kérdezett életkora és a választáson való részvétel közötti kapcsolat (n=6304)

Az életkor előrehaladtával nő azok aránya, akik valamekkora bizonyossággal részt vennének egy esetleges választáson ($p=0,000$), és ezzel arányosan csökken azok köre, akik teljesen elzárkóznak ettől (1. számú táblázat). A 25. életévüket betöltött fiatalokkal kapcsolatban feltételezhető, hogy élhetnek már ezen állampolgári jogukkal, így megtapasztalhatták azt, hogy hogyan folynak a választási kampányok és esetlegesen felismerhették a részvételük fontosságát is. Azt, hogy a fejük felett dönthetnek olyan kérdésekben, amely igenis érinti őket, olyanok határozhatják meg a jövőjüket szavazatukkal, akik - az ifjúsághoz képest vett - népességben belüli felülreprezentáltságuk miatt nagyobb befolyással bírnak egy-egy választás alkalmával.

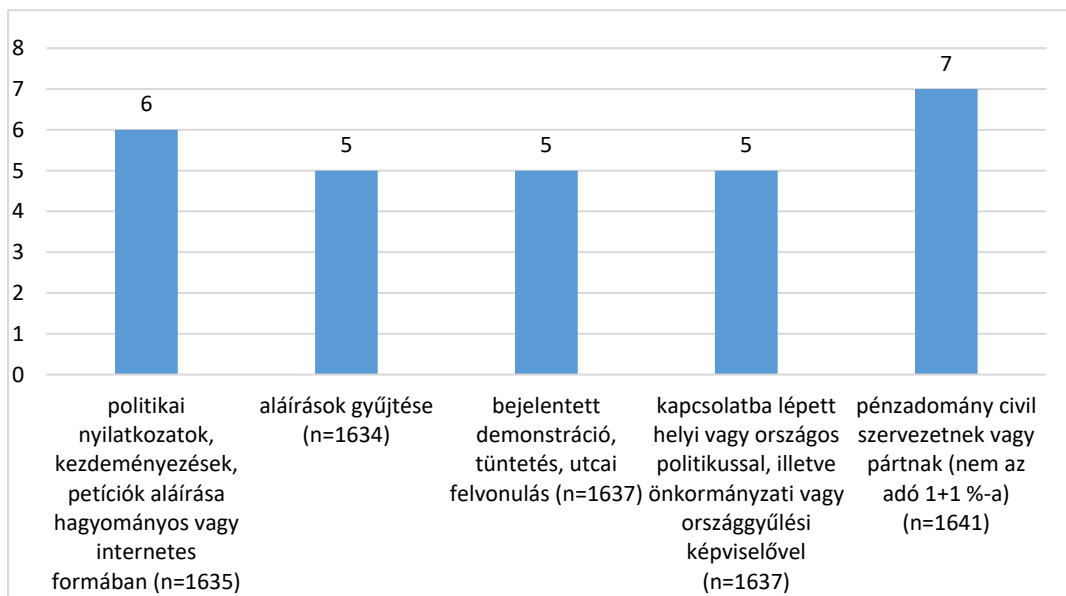
	Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának (és jogosult volna szavazni), ön elmenne-e szavazni?				Össze- sen
	biztosan igen	valószínűleg igen	valószínűleg nem	biztosan nem	
8 általános osztály vagy annál kevesebb	218	312	122	225	877
	25%	35%	14%	26%	100%
szakmunkás végzettség	316	669	182	195	1362
	23%	49%	14%	14%	100%
érettségi	955	1656	524	383	3518
	27%	47%	15%	11%	100%
diploma, PhD	221	242	51	33	547
	41%	44%	9%	6%	100%
Összesen	1710	2879	879	836	6304
	27%	46%	14%	13%	100%

2. számú táblázat - A kérdezett iskolai végzettsége és a választáson való részvétel közötti kapcsolat (n=6304)

A magasabb iskolai végzettség növeli annak az esélyét, hogy valaki részt vegyen egy esetleges országgyűlési választáson, és arányosan csökken azok száma, akik biztosan nem szavaznának ($p=0,000$). Az életkor mellett a végzettségi szint is meghatározó abban, hogy a fiatal részt vesz-e egy esetleges választáson, így például a diplomával vagy magasabb végzettséggel rendelkező kérdezettek kétötöde biztosan leadná a szavazatát egy voksoláson (2. számú táblázat).

Aktivitási formákban való részvétel

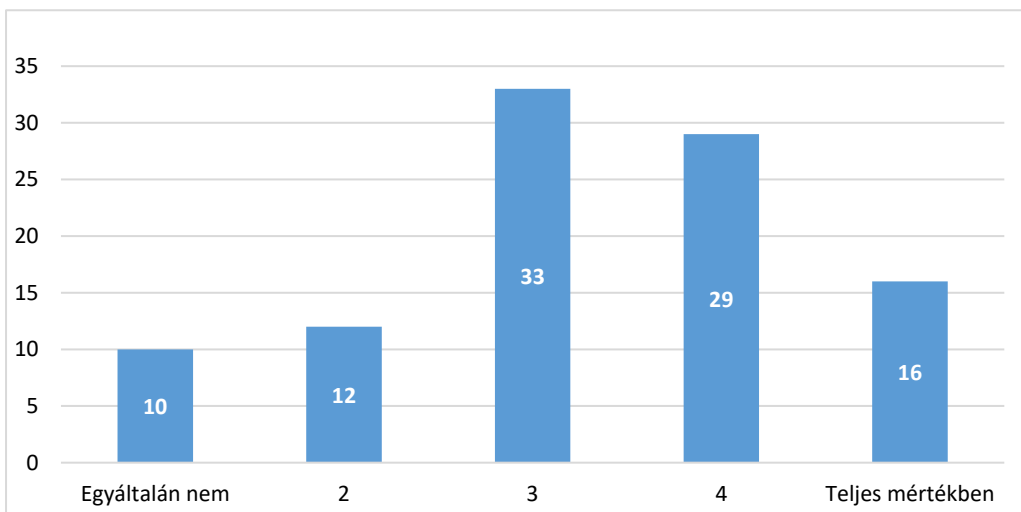
Az első hipotézis során tehát azt vizsgálom, hogy milyen politikai aktivitás meghatározó a korosztályra, és milyen tényezők vannak hatással arra, hogy a fiatal a választási részvétel mellett ily módon is véleményt mondjon. Kovács (2014) vélekedése szerint a fiatal rá nézve veszélyét érzi annak, ha politikai eseményeken, megmozdulásokon megjelenik, kifejezi egyet nem értését vagy elégedetlenségét. A fiatalok alacsony részvételének hátterében az az elgondolás állhat, hogy sok esetben hiányoznak vagy éppen kiforrotlanok a tapasztalatok vagy a gyakorlat, amivel élhetnének véleményük vagy ellenérzésük kifejezésében. Erre mutat rá az aktivitási formákban megjelenő részvétel alacsony foka (1. számú ábra).

1. számú ábra - A különböző tevékenységformákban résztvevők megoszlása (%)

Kevesekre jellemző ugyanis az, hogy kilépve a megszokott környezetből, a komfortzónából, az utcára vonuljanak, idejüket arra szánják, hogy civil vagy politikai ügyekben aláírásokat gyűjtsenek, esetleg saját pénzükből adományozzanak pártok számára, vagy közvetlenül egy vagy több megválasztott politikushoz forduljanak. A nem választáson való részvételben megmutatkozó aktivitás kevésbé meghatározó a fiatalokra nézve, a megkérdezettek kisebb

hányada gyakorolta aktivitási potenciálját. Az említett aktivitásban jelentősége van annak, hogy az egyén foglalkozik-e a politikával. Úgy tűnik tehát, hogy az aktivitási formák gyakorlása - a választáson való részvételhez képest - kevésbé meghatározó a fiatalokra nézve. A részvételt árnyalja az, hogy a fiatal hogyan ítéli meg a közéletbe beleszólás lehetőségét, úgymond dolgának érzi-

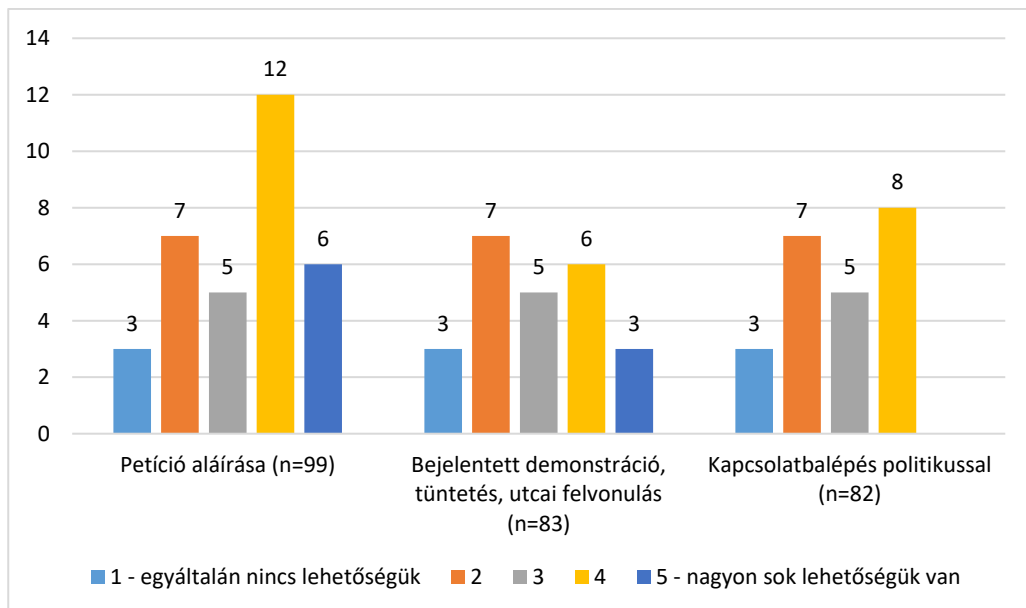

e a politikával való foglalkozást.

2. számú ábra - Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? A hozzám hasonló embereknek nincs dolga a politikával (válaszadók százalékában, n=1648)

A 2. számú ábra arra mutat rá, hogy a megkérdezettek nem látják jelentőségét annak, hogy ilyen formában kifejezzék a véleményüket, vagy nem tartják ezeket ehhez hatásos eszköznek, ugyanakkor a tapasztalatok hiánya is lehet oka az alacsony aktivitási potenciálnak. A fiatalok közel fele (45 %) szerint a hozzájuk hasonló embereknek nincs dolga a politikával. Ezzel ellentétesen vélekedik a fiatalok egyötöde, azaz ők azok, akik szerint a korosztály életének része kell, hogy legyen a közélettel való foglalkozás. Az iskolai végzettség differenciálja az állítással való egyetértést. A végzettségi szint emelkedése ebben az esetben is növeli azok arányát, akik szerint a korosztálynak „feladata” a közéleti tájékozódás, véleményformálás ($p=0,000$). Az is kiolvasható az adatokból, hogy a fiatalok nagyobb része a skála középső értékét jelölte meg (6. számú melléklet), melyben a korosztály adott kérdéssel kapcsolatos hezitálása is megjelen-

het. Bizonyos esetekben véleményüket kifejezik, más helyzetekben alacsonyabb fokú vagy csak a választásokhoz köthető aktivitás jellemzi őket. Az alternatív véleménynyilvánításban ez meg is jelenik, amikor az országos közügyekbe való beleszólás lehetőségéről kívánunk többet megtudni.

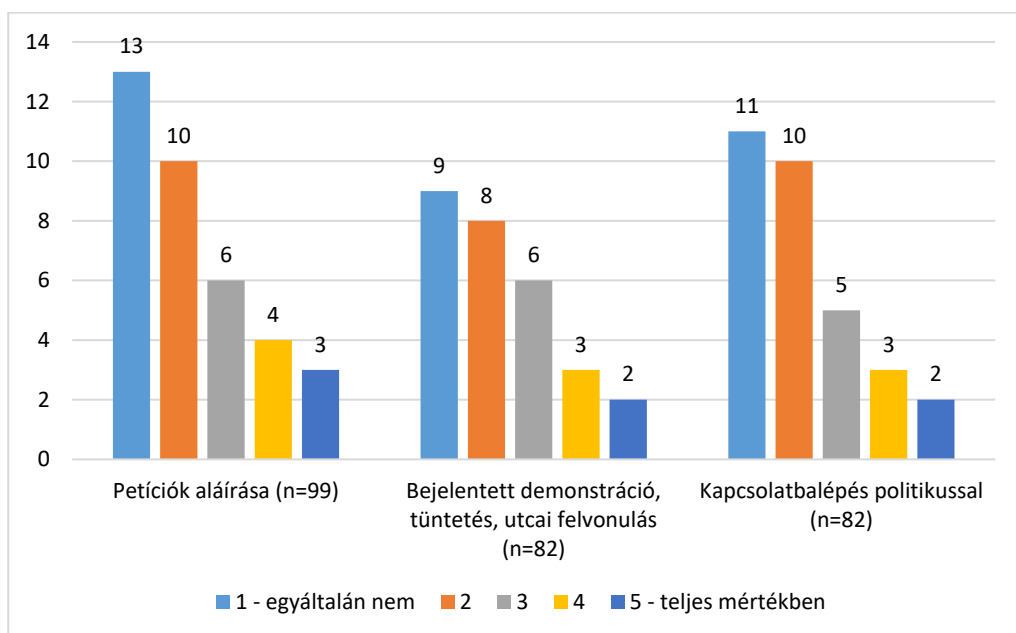

3. számú ábra - Az országos közügyekbe való beleszólás lehetősége és véleménynyilvánítási formákban való részvétel közötti kapcsolat a kérdésre igennel válaszolók százalékában⁵

A politikai nyilatkozatok, petíciók aláírása nem igényel több időt, mint az adott ügy mellett elköteleződő egyén lakcím adatainak megadása és egy szignó odaiggyesztése a sor végére. Ezzel az aktivitási formával azok a fiatalok is élnek, akik nem látnak beleszólást a közügyekbe ($p=0,002$). Jellemzőbb azonban, hogy azon kérdezettek vesznek részt ilyen jellegű kezdeményezésben, akik bíznak abban, hogy számít a véleményük az országos ügyekben (3. számú ábra). A bejelentett demonstráción, tüntetésen való részvétel – mint ahogyan a többi aktivitási forma is – kevésbé jellemzi a fiatalok véleményformálási potenciálját. Ugyanakkor azok a fiatalok, akik alig vagy valamennyire látnak lehetőséget arra, hogy gondolataikkal befolyással legyenek az országos köz-

⁵ Kérdés: Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos közügyekbe?

ügyekre, vállalják a részvételt ebben a kifejezett aktivitásban ($p=0,019$). A politikussal való kapcsolatfelvétel egy olyan aktivitási formaként azonosítható, amikor az egyén feltételezhetően jelentősen kilép a komfortzónájából és közvetlenül a döntéshozóktól szerez információkat. Az aktivitási kategória nem határozza meg azt, hogy ez személyes formában történik, esetleg telefonhívásban vagy online levelezésben nyilvánul meg, ugyanakkor jelentős személyes erőfeszítést kíván/kívánhat meg az egyéntől. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy az előző esethez hasonlóan itt is, noha alacsony arányban, de azok a fiatalok vállalkoznak az említett részvételre, akik megítélésük szerint befolyással bírnak a politika formálására ($p=0,026$). Jól látható ugyanakkor az is, hogy amennyiben a fiatal úgy értékeli, érzékeli, hogy nem számít a véleménye, tiltakozik vagy politikusokhoz fordul.

4. számú ábra - 'A hozzám hasonló embereknek nincs dolga a politikával' és a véleménynyilvánítási formákban való részvétel közötti kapcsolat a kérdésre igennel válaszolók százalékában

A politikai nyilatkozatok aláírására, petíciók kézjeggyel való ellátására való hajlandóság kapcsolatot mutat azzal, hogy a fiatal mennyiben érzi azt, hogy dolga van a politikával ($p=0,000$). Az állítással egyet nem értő kérdezetek éltek nagyobb arányban a részvételi forma adta lehetőségekkel és kifejezték e módon a véleményüket egy adott témában (4. számú ábra). Az áttekintett aktivitási

formák közül ez tekinthető a korosztályt leginkább megmozgató tevékenység-típusnak. A tüntetésen való megjelenés azon fiatalok körében azonosítható, akik egyáltalán vagy inkább nem értenek egyet a fenti állítással, bár az előző formához képest alacsonyabb a résztvevők száma és aránya is ($p=0,001$). Azaz egy jelentős kisebbség kifejezi ily módon a véleményét, még azt is vállalva, hogy felismerik őket vagy tudomást szereznek a részvételükről. Az előzőhöz hasonló megállapításra jutunk, amennyiben a politikával kapcsolatos tevékenységet és a képviselővel való kapcsolatba lépést tekintjük át ($p=0,000$). A közéletiséggel való foglalkozást sajátjuknak érző fiatalok között nagyobb arányban találunk olyanokat, akik aktivitása kiterjed a döntéshozókkal való kapcsolatra is. Figyelemre méltó, az, hogy ezen aktivitás gyakoribb az állítással egyet nem értők között a demonstráción való részvételhez viszonyítva, amely véleményem szerint határozottabb politikai érdeklődést feltételez.

A személyes jelenléthez kötődő aktivitás mellett egyre nagyobb jelentőség jut az online aktivitás vizsgálatának. Böcskei – Német (2021) rámutat, hogy a fiatalok körében felértékelődik a közösségi média a kapcsolattartás mellett a politikai tájékozódás tekintetében is. A weboldallal rendelkező hírportálok és az analóg televíziócsatornák közül egyre több aktor teszi közzé tartalmait a fiatalok körében népszerű és a tájékozódás szempontjából előkelő szerepet betöltő social media felületeken, mobil alkalmazásokban. A közélet-ről való tájékozódás során a feltöltött tartalmak által létrejön egy valós idejű és akár élő kapcsolat a történések követésére, emellett a felhasználó egyszerűen értesül ismerőseivel történő újdonságokról és a világ történéseiről is. A főkomponens elemzés lehetőséget kínál arra, hogy leírjuk milyen területeken azonosítható a fiatalok időtöltése ezeken a felületeken. A megkérdezett fiatalok esetében is azonosítható olyan csoport, amely tevékenysége a közösségi platformokon a kapcsolattartásra koncentrálódik, valamint, akik a felületet elsősorban közéleti tájékozódásra használják.

	Komponens	
	1	2
Adományozás	0,833	
Vásárlás	0,755	
Munkakeresés	0,748	
Párkeresés	0,681	
Segítségkérés, tanácskérés	0,668	
Üzleti (munkával összefüggő kapcsolattartás)	0,650	
Közösségi programok szervezése	0,527	
Tájékozódás általában		0,836
Tájékozódás a helyi hírekkel (települést érintő) kapcsolatban		0,776
Szórakozás		0,681
Politikai, közéleti hírekkel kapcsolatos információszerezés	0,476	0,481
Kinyerési eljárás: Főkomponens elemzés.		
Rotációs eljárás: Varimax Kaiser normalizációval.		
a. Forgatás 3 iteráláson keresztül egyezett.		

3. számú táblázat - A második komponensen szerepelnek azok a fiatalok, akikre a közösségi média oldalak használata során jellemző a közéleti és politikai tájékozódás

A teszt szignifikáns eredményt mutat ($p=0,000$), mely a modell jó illeszkedését jelenti. A közösségi oldalak használatának célját vizsgálva két csoport különíthető el (3. számú táblázat). Az első komponensre besoroltak médiafogyasztására egy szerteágazó felhasználás jellemző, a munkán keresztül a magánéletben át egészen a szabadidő eltöltéséig aktívak a felületeken. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy aki ma a fiatalok elérését, megszólítását fontosnak tartja, ezt a tényt nem hagyhatja figyelmen kívül. A második komponensen szereplő válaszadókra közéleti érdeklődés jellemző, ők azok, akik többek között a közösségi médiát tájékozódásra, ezen belül települést érintő hírekkel kapcsolatos informálódásra, politikai, közéleti hírekkel kapcsolatos információszerezésre és közösségi programok szervezésére is használják.

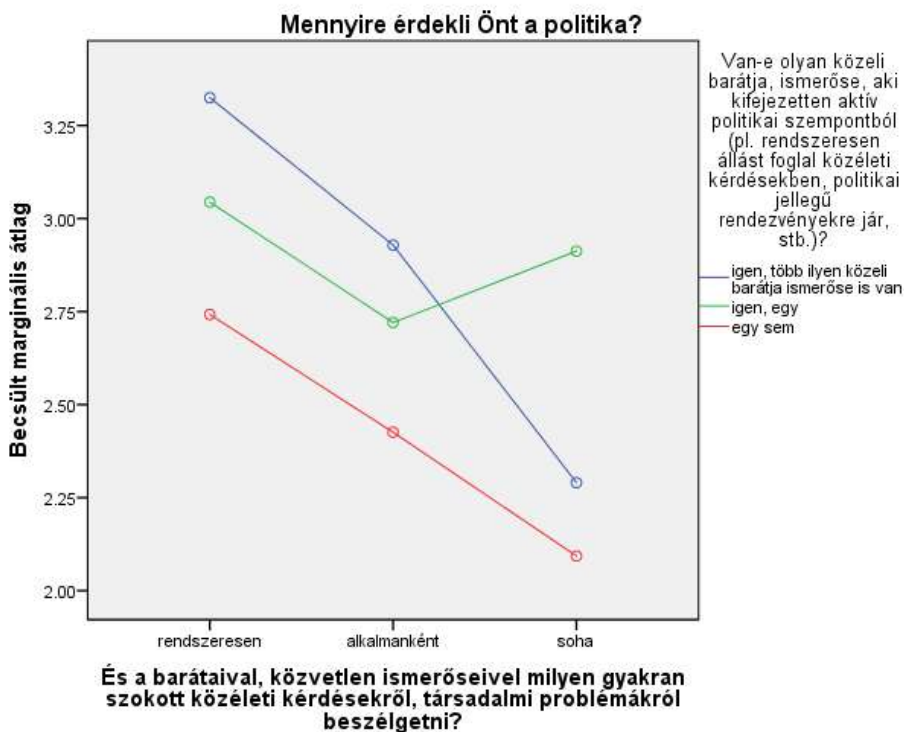
Diskurzus a közéletéről, társadalmi problémákról

A második hipotézis ellenőrzéséhez - mely szerint a koronavírus-járvány következményeként a családi és társas beszélgetések során nagyobb hangsúlyt kapott a politika témája - annak jártam utána, hogy mi jellemzi a korosztályt ebben az aspektusban. Feltételezésem szerint a koronavírus-járvány és a bevezetett korlátozó intézkedések hatására a fiatalok társas kötelékei szűkültek és a közvetlen baráti körre és a családra korlátozódtak. Egy ilyen helyzetben, valamint amiatt, hogy a járvány kezelése és az arról szóló kommunikáció áthelyeződött a politikai szintérbe, a közéleti témák tekintetében gyakori diskurzus jellemezte ezt az időszakot.

A válaszadó fiatal iskolai végzettsége meghatározza a politikai kérdések tekintetében a szülőkkel való egyetértést vagy egyet nem értést ($p=0,000$). Az oktatási szinteket tekintve mindegyik esetében hangsúlyosan jelen van a mindkét szülővel egyetértő véleményformálás, ugyanakkor az alacsonyabb végzettségtől a magasabb felé haladva nő azok aránya, akik osztják szüleik véleményét. Ebből adódóan ellentétes irányú csökkenés figyelhető meg azon fiatalok esetében, akik nem ismerik szüleik politikai nézeteit (7. számú melléklet). A megállapítás adódhat abból, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók maguk is olyan családban nőnek fel, ahol a szülők többsége is a fiatalával azonos végzettségi szintet tudhat magáénak. A korábban leírtak igazolják azt, hogy ezekben a családokban a politikai és közéleti érdeklődés magasabb szintje azonosítható, alkalmanként vagy rendszeresen beszélgetnek a politikáról, közéletéről. Ebből adódik az, hogy elenyésző azon fiatalok aránya, akik nem ismerik szüleik politikai nézeteit.

A szülőkkel való egyetértés politikai kérdések tekintetében eltér a társadalmi státusz alapján. Az alsó társadalmi csoporttól a felső felé haladva nő azok száma, akik mindkét szülővel egyetértenek, valamint jelentősen csökken azok száma, akik nem ismerik a szülők politikai nézeteit ($p=0,000$). Az alsó társadalmi csoport tagjaihoz képest duplájára nő azok aránya, akik mindkét szülővel egyetértenek és csökken azon fiatalok aránya, akiknek csak részben egyezik a politikai véleménye az őt nevelőkkel vagy éppenséggel nem ismeri a politikai véleményüket (8. számú melléklet). Feltételezhetően szerepet játszik az, hogy a gyakoribb közéletéről folytatott beszélgetés révén a jobb státuszú fiatalok jobban, behatóbban megismerik a szüleik gondolatait, mely formálja a fiatalok politikához való viszonyát is.

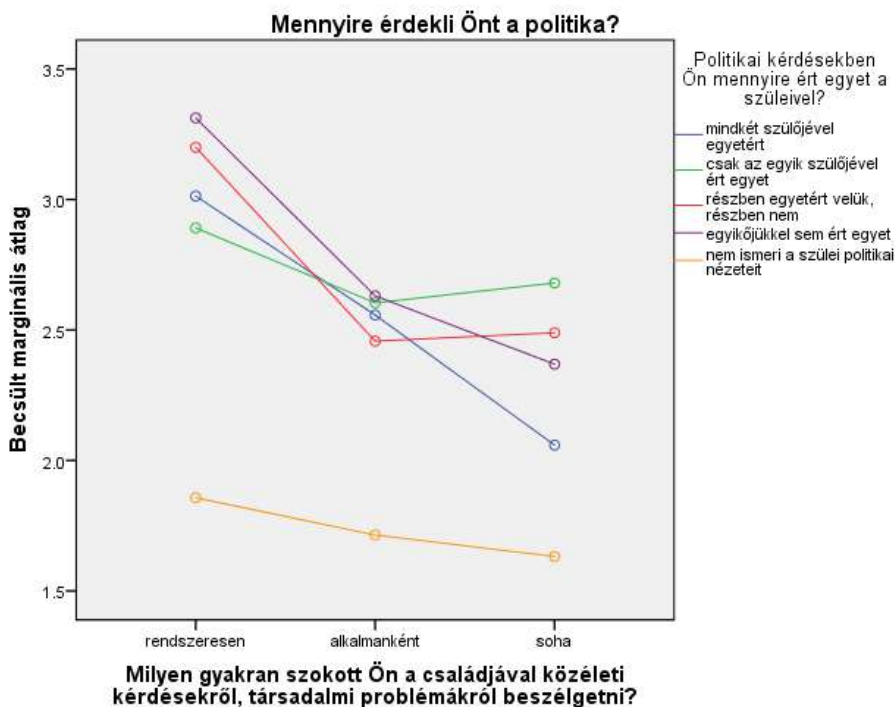
A variancia-analízis jó módszert kínál arra, hogy több változó együttes hatását vizsgáljuk. A függő változóként kiválasztott politikai érdeklődést összehasonlítva a barátokkal folytatott beszélgetések gyakoriságával és az aktív barát létére vonatkozó kérdéssel, kiderül, hogy a két változó külön-külön szignifikáns eltérést mutat. Érvényesül a főhatás, ugyanis a politika iránti érdeklődés eltér abban, hogy a fiatal társaságában milyen gyakran merül fel a közélet témája a beszélgetések során és ismer-e a kérdezett olyan személyt, aki politikai szempontból elkötelezettnek mondható. Interakciós hatásról is szó van, a változók együttjárását igazoló statisztika értéke kisebb, mint egyezred (9. számú melléklet).

5. számú ábra - Az egyén politikai érdeklődésre külön-külön és együtt is hatással van a barátokkal közletről folytatott beszélgetés és az aktív barát léte

A politika iránti érdeklődés magasabb azon fiatalok körében, akik baráti társágában gyakrabban vagy akár alkalmanként szóba kerülnek közéleti események, és említenek olyan személyt, aki véleményük szerint rendszeresen elmondja álláspontját az aktuális politikai történésekkel kapcsolatban. Azokban a társaságokban, ahol nem folyik diskurzus a politikáról és nincs is a kérdezett környezetében aktívnak nevezhető barát, ott a legalacsonyabb a közélet iránti nyitottság. Az 5. számú ábra alapján egy olyan megállapítás is tehető, miszerint azokban a baráti társaságokban, ahol sohasem beszélgetnek politikáról, mégis a kérdezett megemlített egy általa témában aktívnak tartott személyt, magasabb politika iránti nyitottság azonosítható. Ezek a fiatalok lehetséges, hogy egymás között folytatnak diskurzust a témában, mert kellemetlenséget okozhat nekik, ha véleményüket megosztják a baráti közegekben.

A barátok és ismerősök mellett a szülők is jelentős hatást gyakorolnak az egyén politikai gondolkodására, így a vélemények azonosságát vagy éppen eltérését, valamint a beszélgetések gyakoriságát tekintettem át, függő változóként ezúttal is a politikai érdeklődést választva. A két független változó külön-külön szignifikáns eltérést mutat. A főhatás tehát arra mutat rá, hogy eltérő politikai érdeklődés jellemzi a fiatalokat mind a szülőikkel folytatott beszélgetések, mind a politikai kérdésekben kifejtett gondolataikat illetően. Az interakciós hatás abban áll, hogy a két független változó együttesen hatással van az egyén politikai érdeklődésére (10. számú melléklet).

6. számú ábra - Az egyén politikai érdeklődésére külön-külön és együtt is hatással van a szülők véleményével való egyetértés a politikáról és a közéletről folytatott beszélgetések gyakorisága

Függetlenül a közéletéről folytatott beszélgetések gyakoriságától, azok a fiatalok, akik nem ismerik szüleik politikai nézeteit szinte teljesen közömbössé válnak a politika iránt (6. számú ábra). Feltételezhetően mivel nincs jelen a családi környezetben a politikáról való diskurzus, érthető módon nem érdeklődik a fiatal az őt körülvevő világ e szelete felől, nem világos számára, hogyan viszonyuljon a politikához. A „legmagasabb” politikai nyitottsággal - érdekes módon - azon kérdezettek rendelkeznek, akik bár rendszeresen beszélnek családi körben a köz ügyeiről, de csak részben vagy egyáltalán nem egyezik a véleményük a szüleikével. Lehetséges az, hogy más forrásokból, például a barátoktól vagy ismerősöktől szereznek információt vagy megbeszélik azt egymás között, egyeztetve a gondolatokat. A nevelők politikai véleményével egyet nem értő vagy részben egyet nem értő, úgynevezett „lázadó” mentalitás abban ölt testet, hogy ezek a fiatalok véleményem szerint álláspontjuk, politikai véleményük alátámasztása érdekében a tájékozódásra helyezik a

hangsúlyt. Az ellenpólust azok a válaszadók alkotják, akik, noha mindkét szülő véleményét sajátjukéhoz hasonlóknak, azzal megegyezőnek gondolják, de a család nem beszélget a politikáról.

Önkéntes tevékenység

A harmadik hipotézis megfogalmazása során azt feltételezem, hogy az önkéntesség kapcsolatban áll az aktivitási formákban való részvétellel. Az az egyén, aki önkéntes módon végez segítő tevékenységet, érzékenyebb a közélet témája iránt és nagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy aktivitási potenciáljával élve kifejezi véleményét. Az önkéntesként tevékenykedő fiatalok szociálisan érzékenyebbek, így nagy valószínűséggel a közélet iránt is nyitottabbnak tekinthetők.

	Végzett Ön valaha ilyen tevékenységet?			Összesen
	igen, az elmúlt 1 évben is	igen, de utoljára több mint egy éve	nem	
igen, több ilyen közeli barátja ismerőse is van	85	85	591	761
	11%	11%	78%	100%
igen, egy	78	135	953	1166
	7%	11%	82%	100%
egy sem	261	295	3927	4483
	6%	6%	88%	100%
Összesen	424	515	5471	6410
	7%	8%	85%	100%

4. számú táblázat - Az aktív barát és a kérdezett önkéntessége közötti kapcsolat (n=6410)

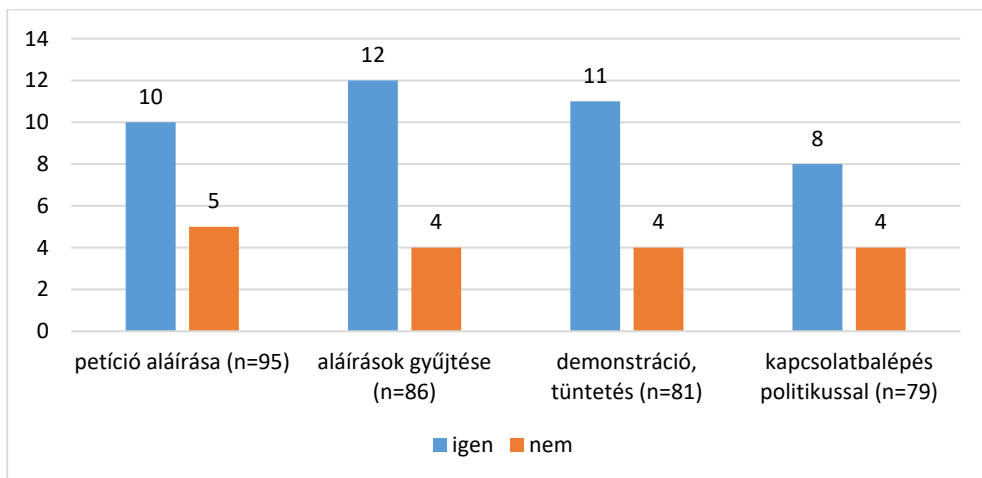
A kérdezett által aktívnak tartott barát vagy barátok léte hozzájárul ahhoz, hogy a fiatal önként vállalt tevékenységet végezzen ($p=0,000$). Amennyiben azt feltételezzük, hogy az e sajátos jellemzőkkel rendelkező barát maga is elkötelezett az önkéntesség területe iránt, akár ez ösztönzőleg is hathat a segítő tevékenység iránt korábban érdeklődést nem mutató társakra. Az adatok világosan mutatják, hogy bár a fiatalok kisebb része vállalt önkéntes tevékenységben való részvételt, ugyanakkor a politikai véleményét megfogalmazó ba-

rát számának emelkedése csökkenti azok arányát, akik nem végeztek ilyen jellegű feladatot (4. számú táblázat). Hasonlóképpen az előzőekhez, itt is megállja a helyét az a megállapítás, miszerint amennyiben a kérdezettnek nincs olyan ismerőse, aki aktívan kifejezi a véleményét politikai kérdésekben, alacsony a valószínűsége az önzetlen cselekedetek végzésének. A nők és a férfiak eltérő rendszerességgel folytatnak önkéntes tevékenységet, a nők körében gyakoribb a segítő tevékenység (5. számú táblázat).

	Végzett Ön valaha ilyen tevékenységet?			Össze- sen
	igen, az elmúlt 1 év- ben is	igen, de utoljára több mint egy éve	nem	
férfi	207	245	2915	3367
	6%	7%	87%	100%
nő	238	289	2684	3211
	7%	9%	84%	100%
Össze- sen	445	534	5599	6578
	7%	8%	85%	100%

5. számú táblázat - A kérdezett neme és az önkéntesség közötti kapcsolat (n=6578)

Az önkéntesség, bár mindkét nem esetében alacsonynak tekinthető, ugyanakkor a nők körében szignifikáns eltérés mutatkozik a férfiakhoz képest ($p=0,003$). Önkéntes tevékenység alatt jellemzően a szociális területen végzett munkát értjük, mely szférában a nők felülreprezentáltságát tapasztaljuk. Mint látható volt a politikával való foglalkozás nem kizárólagosan a férfiakra jellemző tevékenység. Ebben az esetben is leírható, hogy bár vannak olyan férfiak, akik voltak már önkéntesek, azonban a nőkhöz képest alacsonyabb az arányuk.

7. számú ábra - Az önkéntesség és az aktivitási formákban való részvétel közötti kapcsolat (az aktivitási formában résztvevők százalékában)

Rátérve az önkéntesség és az aktivitási formákban való részvétel tárgyalására, jól látható az, hogy nagyobb arányban találunk olyan fiatalokat, akikre nem jellemző, hogy petíciókat lássanak el kézjegyükkel ($p=0,008$). Ugyanakkor azonosítható egy kisebbség - a fiatalok 10 százaléka - akik önkéntessége megmutatkozik abban is, hogy részvétel jellemzi őket ebben a tevékenységformában (7. számú ábra). Az aláírások gyűjtése olyan kampányokhoz kötődő aktivitási forma, amely során a résztvevő aktivista egy jelölt vagy párt indulásához szignókat és az ajánlók személyes adatait gyűjti. Ebben a tevékenységformában is az az egyén vállal nagyobb szerepet, aki önkéntességre adja a fejét ($p=0,000$). A tüntetésen való részvétel egy olyan aktivitási forma, melynek gyakorlása részben korlátozott volt a koronavírus-járvány kapcsán meghozott intézkedések miatt. A többi véleményformálás esetében sem volt időtartamra vonatkozó megkötés, így itt sem. A részvételi formában a fiatalok kisebbsége volt aktív, viszont akik önkénteskedtek, körökben magasabb aktivitás azonosítható ($p=0,000$). A politikusok megkeresése a többi tevékenységi formához képest kevésbé jellemzi a megkérdezett fiatalok aktivitását ($p=0,048$), mely rámutat arra a tényre, hogy az az egyén, aki aktív ebben a tevékenységformában, elkötelezett, hogy információhoz jusson a döntéshozóktól.

Politikai szempontból aktív barát szerepe a fiatal életében

Negyedik hipotézis során azt tesztelem, hogy a közélet iránt aktivitást mutató kortárs, ismerős milyen szerepet tölt be a kérdezett fiatal életében. Az elemzés során górcső alá veszem, hogy a nyilvánosan politikai véleményét és gondolatait kifejtő barát, ismerős képes lehet-e megszólítani társait és rávenni őket az aktívabb politizálásra. Meghatározó jelentősége van annak, ha a kérdezett fiatalnak van olyan személy az életében, aki véleménye szerint aktívnak tekinthető politikai szempontból, tehát például rendszeresen kifejezi álláspontját közéleti kérdésekben, megjelenik politikai jellegű rendezvényeken. Jelen fejezetben arra kívánok rámutatni, hogy a baráti beszélgetések fontos szerepet játszanak a politikai történések megvitatásában és löketet adhat az egyén politika felé forduló mentalitása tekintetében.

A politika témája iránti nyitottság szempontjából az egy vagy több ilyen jellemzővel, tulajdonsággal bíró személy pozitív hatást gyakorolhat a környezetére, képes lehet aktivizálni, bevonni másokat is. A politikai befolyási képességgel rendelkező személyek példaként jelenhetnek meg a közélet iránt érdeklődést mutatók felé. A települési lejtőn lefelé haladva nő azok aránya, akik nem tudnak megemlíteni egyetlen ilyen barátot sem ($p=0,000$). A fiatalok kétharmada nem említett ilyen személyt, ugyanakkor arányaiban több aktív ismerősről számoltak be a nagyobb lélekszámú településekről származó fiatalok, mely adódhat abból, hogy ezekben a közigazgatási egységekben többen élnek, így az egyén is nagyobb baráti körrel rendelkezhet (11. számú melléklet). A politikai érdeklődésre is hatással lehet az, hogy az egyén rendelkezik-e politikailag aktív ismerőssel.

	Van-e olyan közeli barátja, ismerőse, aki kifejezetten aktív politikai szempontból (pl. rendszeresen állást foglal közéleti kérdésekben, politikai jellegű rendezvényekre jár, stb.)?			Összesen
	igen, több ilyen közeli barátja ismerőse is van	igen, egy	egy sem	
1 - egyáltalán nem érdeklő	95	142	1524	1761
	5%	8%	87%	100%
2	116	285	895	1296
	9%	22%	69%	100%
3	300	494	1328	2122
	14%	23%	63%	100%
4	193	205	578	976
	20%	21%	59%	100%
5 - nagyon érdeklő	58	54	162	274
	21%	20%	59%	100%
Összesen	762	1180	4487	6429
	12%	18%	70%	100%

6. számú táblázat - A politikai érdeklődés és a politikai szempontból aktív barát léte közötti kapcsolat (n=6429)

A magasabb politikai nyitottság megmutatkozik abban, hogy van-e a kérdezettnek politikai érdeklődést mutató barátja. A kérdezettek többsége ugyan nem említett meg egyetlen ilyen személyt sem, jól láthatóan nő a politika iránti nyitottság azok körében, akik akár több ilyen barátot is számon tartanak ($p=0,000$). Ebből kifolyólag a közéleti témáktól elzárkózó fiatalok között kevesebben vannak azok, akik ilyen barátokat tudhatnak magukhoz közel (6. számú táblázat). Bizonyos fenntartással, de azt is megfogalmazhatjuk, hogy a barátságok kialakulásánál jelentősége lehet a politikai érdeklődésnek. A 'hasonló hasonlót vonz' elv alapján barátság azon személyek között jöhet létre kölcsönösen, akik esetében közéleti nyitottság azonosítható. Fontos azt is fi-

gyelemmel követni, hogy milyen gyakori a diskurzus a fiatalok között. A rendszeres beszélgetés feltételezhetően azok között azonosítható, akik tudnak olyan személyről, aki politikai szempontból aktív szerepvállalással bír. A gyakori, témában zajló kommunikáció előmozdíthatja a fiatal politikához fűződő viszonyát és a közéletben tevékeny állampolgárrá válhat.

	És a barátaival, közvetlen ismerőseivel milyen gyakran szokott közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?			Összesen
	rendszeresen	alkalmanként	soha	
igen, több ilyen közeli barátja ismerőse is van	199	535	31	765
	26%	70%	4%	100%
igen, egy	136	905	137	1178
	11%	77%	12%	100%
egy sem	256	2589	1642	4487
	6%	58%	36%	100%
Összesen	591	4029	1810	6430
	9%	63%	28%	100%

7. számú táblázat - A politikai szempontból aktív barát léte és a közletről folytatott baráti beszélgetések gyakorisága közötti kapcsolat (n=6430)

A politikai eseményekről való diskurzus gyakorisága alapján feltételezhetjük, hogy politikailag aktív fiatalokról van szó (7. számú táblázat), akik baráti társasága is érdeklődik a közéleti történések iránt ($p=0,000$). A közéletben aktívan tevékenykedő személy megemlézése elenyésző, amennyiben a baráti társaságban nem kap jelentőséget a politika, vagyis nem folyik beszélgetés ebben a témában. Nem lehet egyértelműen azt sem kijelenteni, hogy a rendszeres közletről folytatott diskurzus lenne a kulcs a fiatalok aktivitásának előmozdítására, ugyanakkor az látható, hogy az aktív barátok száma hatással van a közletről folyó beszélgetések gyakoriságára. A közügyek gyakorlásában elkötelezett ismerős elősegítheti a környezete jövőbeli országgyűlési választáson való határozottabb részvételét is (8. számú táblázat).

	Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának (és jogosult volna szavazni), ön elmenne-e szavazni?				Összesen
	biztosan igen	valószínűleg igen	valószínűleg nem	biztosan nem	
igen, több ilyen közeli barátja ismerőse is van	260	387	66	31	744
	35%	52%	9%	4%	100%
igen, egy	262	635	186	69	1152
	23%	55%	16%	6%	100%
egy sem	1141	1809	603	705	4258
	27%	42%	14%	17%	100%
Összesen	1663	2831	855	805	6154
	27%	46%	14%	13%	100%

8. számú táblázat - Az aktív barát léte és a választáson való részvétel kapcsolata (n=6154)

Jól láthatóan az aktív közéleti szerepvállalással jellemezhető barátokkal rendelkező kérdezettek döntő többsége biztosan vagy valószínűleg részt venne egy parlamenti választáson ($p=0,000$). Körükben elenyésző azok számaránya, akik kijelentik, hogy nem kívánnak élni szavazati jogukkal, mely kifejezheti azt, hogy a nem voksoló fiatalok a barátok irányából számonkérés formájában kellemetlenségek érhetik a választástól való távolmaradás miatt. Azonban ahogyan csökken az aktív közeli ismerősök száma, nagyobb arányban találunk olyan fiatalokat, akik teljes mértékben elzárkóznak a voksolástól. Ezekben a társaságokban feltételezhetően hiányzik egy olyan minta, mely az aktívabbnak tűnő közösségekben jelen van. A fiatalok alapvetően elkötelezettek tekinthetők a választáson való részvételt tekintve, hiszen minden válaszkategóriában a többség szavazat formájában kifejezné véleményét, még akkor is, ha egy feltételezett cselekedetről van szó, melyet nem előz meg kampány. Ugyanis egy választási időszak megmozgathat olyan állampolgárokat, köztük fiatalokat is, akiket a választásszociológia és politikatudomány passzívoknak nevez és egy szoros eredmény esetén döntő befolyásuk lehet.

Következtetések

Az első hipotézisben megfogalmazottak az elemzések során beigazolódtak, az a fiatal fejezi ki véleményét vagy lép kapcsolatba politikussal, aki feladatának érzi a közügyek gyakorlását és lehetőséget lát gondolatainak kifejezésére. A második hipotézis tekintetében az eredmények arra engednek következtetni, hogy nem minden ifjúsági csoportban van jelen hangsúlyosan a közélet, szerepe van a politikai érdeklődésnek és a fiatal iskolai végzettségének, valamint a kortársakkal történő beszélgetések során a politikai szempontból vett aktív barátnak is. A magasabb közéleti nyitottsággal és iskolázottsággal jellemezhető szülők, illetve a közéletben tevékeny ismerőssel rendelkező kérdezettek körében rendszeres és gyakori a közéletéről folytatott diskurzus, ez alapján tehát a hipotézis csak részben igazolható. A harmadik hipotézis során az önkéntesség közéleti aktivitási formákra gyakorolt hatását vizsgáltam. A cselekedetekben megmutatkozó közéletiség meghatározó azokra vonatkozóan, akik a kérdezést megelőzően önkéntes tevékenységben vettek részt, vagyis a hipotézis megállja a helyét azzal a fenntartással, hogy a tevékenységformákban való részvétel kevés fiatalra jellemző. A negyedik hipotézis beigazolódtott, ugyanis az aktív barát léte hatást gyakorol a beszélgetések gyakoriságára és a választáson való biztosabb részvételre.

Az elmúlt időszakot meghatározó, az ifjúság életét érintő esemény a sztrájkoló tanárok mellett kiálló tanulók aktív szerepvállalása volt, mely rámutatott arra, hogy amennyiben a korosztály igazságtalanságot érzékel, képes cselekedni. Természetesen a jelen tanulmányban elemzett felmérés erre még nem mutathatott rá, ugyanakkor ennek jelei már felsejleni látszottak. A diákok tüntetései és megmozdulásai a médiában nagy hangsúlyt kapnak, az eseményeken készült felvételeken többszáz fiatal látható, akik a velük szolidaritást vállalókkal már nagyobb tömeget alkotnak. A most megmutatkozó politikai döntések befolyásolására törekvő részvétel képes lehet a fiatalok szélesebb rétegeinek aktivizálására, ezért is fontos a populáció e szegmensének vizsgálata. A jövőbeli kutatások segíthetnek feltárni az ifjúság politikai aktivitásában bekövetkezett változásokat és figyelmet szentelhetnek annak, hogy a jelen események átalakulást hozhatnak-e az oktatási rendszerben, és kialakulhat-e a magyar társadalomban az egymás iránti szolidaritás.

Irodalomjegyzék

Bene Márton (2017): Egymásra hangolva. A Facebook információforrássá válásának hatása az egyetemista fiatalok politikai viselkedésére. In: (Szabó – Oross, szerk.) *Csendesek vagy lázadók? - A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged, Belvedere könyvek. Belvedere Meridionale, MTA TK PTI. 52–78. pp.

Bíró-Nagy András – Szabó Andrea (2021): *Magyar Fiatalok 2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung. 56–77. pp.

Bognár Adrienn – Szabó Andrea (2017): Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990–2016. In: (Szabó – Oross, szerk.) *Csendesek vagy lázadók? - A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged, Belvedere könyvek. Belvedere Meridionale, MTA TK PTI. 16–36. pp.

Böcskei Balázs – Német Szilvi (2021): *Toxikus technokultúrák és digitális politika*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet és Napvilág Kiadó.

Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: (Bauer – Szabó, szerk.) *Arcatlan (?) nemzedék Ifjúság 2000–2010*. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged. 101–113. pp.

Fekete Mariann (2021): Megkoronázott sebezhetőségek - avagy a fiatalság új típusú megjelenése. *Iskolakultúra* 31(2) 54–75. pp. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.54>

Kálóczi Krisztián (2014): Politikai apátia, passzió és bizonytalanság a magyar felsőoktatási hallgatók körében. In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 228–241. pp.

Kerpel-Fronius Balázs – Nagy Ádám – Fazekas Elek (2022): Önkéntesség, civilség, ifjúsági szakma. In: (Nagy, szerk.) *A lábjegyzeten is túl Magyar Ifjúságkutatás 2020*. Budapest, Szociális Demokráciáért Intézet - Excenter Kutatóközpont. 349–364. pp.

Kovács Tamás (2014): Mit jelent a demokrácia a magyar egyetemisták és főiskolások számára? In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 40–57. pp.

Laki László – Szabó Andrea (2014): Mi lehet a magyar fiatalok demokráciaszkepszise mögött? In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 18–39. pp.

Marián Béla (2022): A 15–29 évesek politikai, közéleti véleményei. In: (Nagy, szerk.) *A lábjegyzeten is túl Magyar Ifjúságkutatás 2020*. Budapest, Szociális Demokráciáért Intézet - Excenter Kutatóközpont. 219–258. pp.

Nagy Ádám – Fekete Mariann (2020): OK, Zoomer - a digitális tanulás problémái. *Opus & Educatio* 7. évf. 3. sz. 203–207. pp.

Patkós Veronika - Szántó András (2021): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfoglaltság alakulásában. In: *Politikatudományi Szemle XXIX/4.* 55–75. pp. <https://doi.org/10.30718/POL-TUD.HU.2020.4.55>

Oross Dániel – Szabó Andrea (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar naplali tagozatos hallgatók körében. In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 72–102. pp.

Oross Dániel – Szabó Andrea (2017): Trendek a magyar egyetemisták és főiskolások politikai részvételében, 2011–2015. In: Szabó – Oross (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? - A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015).* Szeged, Belvedere könyvek. Belvedere Meridionale, MTA TK PTI. 102–124. pp.

Sloam, James (2016): Diversity and Voice: the Political Participation of Young People in the European Union. In: *British Journal of Politics & International Relations*, 2016/18 (3). <https://doi.org/10.1177/1369148116647176>

Szabó Andrea (2014): A kutatás módszertana. In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 13–17. pp.

Szabó Andrea (2014): Előszó. In: (Szabó, szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II. Apátia-radikalizmus-posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében.* Budapest-Szeged, Belvedere Meridionale-MTA TK PTI. 7–12. pp.

Szabó Andrea – Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: (Bauer-Szabó, szerk.) *Arctalan (?) nemzedék Ifjúság 2000–2010.* Szeged, Belvedere Meridionale. 37–80. pp.

Szabó Andrea – Oross Dániel (2021): Változó világ - állandó értékek. Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása. In: (Székely, szerk.) *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről.* Budapest, Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft. 211–235. pp.

Székely Levente (2017): Digitális részvételi kultúra - aktív és csendes új generáció. In: (Szabó – Oross, szerk.) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015).* Szeged, Belvedere könyvek. Belvedere Meridionale, MTA TK PTI. 37–51. pp.

Uherkovich Orsolya Réka (2017): A jövő állampolgárai - a fiatalok részvétele a társadalomban. In: *Educatio* 26 (1). 141–145. pp. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.1.14>

Weiss, Julia (2020): What Is Youth Political Participation? Literature Review on Youth Political Participation and Political Attitudes. In: *Front. Polit. Sci.* 2:1. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>

Melléletek

	Mennyire érdeklí Önt a politika?					Össze- sen
	1 - egyáltalán nem érdeklí	2	3	4	5 - nagyon érdeklí	
Budapest	150	165	326	185	54	880
	17%	19%	37%	21%	6%	100%
megyei jogú város, megyeszékhely	428	306	487	279	48	1548
	28%	20%	31%	18%	3%	100%
város	592	427	612	290	113	2034
	29%	21%	30%	14%	6%	100%
község	651	425	753	258	66	2153
	30%	20%	35%	12%	3%	100%
Összesen	1821	1323	2178	1012	281	6615
	28%	20%	33%	15%	4%	100%

1. számú melléklet - A kérdezett lakóhelyének településtípusa és a politikai érdeklődés közötti kapcsolat (n=6615)

	Mennyire érdeklí Önt a politika?					Össze- sen
	1 – egyáltalán nem érdeklí	2	3	4	5 - nagyon ér- deklí	
18–19 éves	372	190	281	126	29	998
	37%	19%	28%	13%	3%	100%
20–24 éves	678	512	833	375	106	2504
	27%	21%	33%	15%	4%	100%
25–29 éves	771	621	1064	511	146	3113
	25%	20%	34%	16%	5%	100%
Összesen	1821	1323	2178	1012	281	6615
	28%	20%	33%	15%	4%	100%

2. számú melléklet - A kérdezett életkora és a politikai érdeklődés közötti kapcsolat (n=6615)

	Mennyire érdeklő Önt a politika?					Össze- sen
	1 – egyáltalán nem érdeklő	2	3	4	5 - nagyon érdeklő	
8 általános osztály vagy annál kevesebb	426	163	226	103	21	939
	45%	17%	24%	11%	2%	100%
szakmunkás végzettség	421	301	508	153	48	1431
	29%	21%	35%	11%	3%	100%
érettségi	853	755	1274	630	169	3681
	23%	21%	35%	17%	5%	100%
diploma, PhD	121	104	170	126	43	564
	21%	18%	30%	22%	8%	100%
Összesen	1821	1323	2178	1012	281	6615
	28%	20%	33%	15%	4%	100%

3. számú melléklet - A kérdezett iskolai végzettsége és a politikai érdeklődés közötti kapcsolat (n=6615)

	Mennyire érdeklő Önt a politika?					Össze- sen
	1 – egyáltalán nem érdeklő	2	3	4	5 – nagyon érdeklő	
férfi	833	650	1154	567	181	3385
	25%	19%	34%	17%	5%	100%
nő	988	673	1024	445	100	3230
	30%	21%	32%	14%	3%	100%
Összesen	1821	1323	2178	1012	281	6615
	28%	20%	33%	15%	4%	100%

4. számú melléklet - A kérdezett neme és a politikai érdeklődés közötti kapcsolat (n=6615)

	Mennyire érdeklő Önt a politika?					Össze- sen
	1 – egyáltalán nem érdeklő	2	3	4	5– nagyon érdeklő	
alsó társadalmi csoport	220	61	108	57	14	460
	48%	13%	23%	13%	3%	100%
alsóközép társadalmi csoport	660	492	723	333	100	2308
	29%	21%	31%	15%	4%	100%
középső társadalmi csoport	831	697	1198	542	137	3405
	25%	20%	35%	16%	4%	100%
felsőközép- és felső társadalmi csoport	72	64	119	59	26	340
	21%	19%	35%	17%	8%	100%
Összesen	1783	1314	2148	991	277	6513
	28%	20%	33%	15%	4%	100%

5. számú melléklet - A kérdezett társadalmi státusza és a politikai érdeklődés közötti kapcsolat (n=6513)

	Mennyire ért Ön egyet az alábbi állításokkal? : A hozzám hasonló embereknek nincs dolga a politikával.					Össze- sen
	Egyáltalán nem	2	3	4	Teljes mér- tétkben	
8 általános osztály vagy annál keve- sebb	14	21	63	70	69	237
	6%	9%	27%	29%	29%	100%
szakmunkás végzettség	27	34	126	113	54	354
	8%	10%	35%	32%	15%	100%
érettségi	113	128	302	262	122	927
	12,2%	13,8%	32,6%	28,3%	13,2%	100,0%
diploma, PhD	17	16	47	35	15	130
	13%	12%	36%	27%	12%	100%
Összesen	171	199	538	480	260	1648
	10%	12%	33%	29%	16%	100%

6. számú melléklet - A kérdezett iskolai végzettsége és a 'A hozzám hasonló embereknek nincs dolga a politikával' változó közötti kapcsolat (n=1648)

	Politikai kérdésekben Ön mennyire ért egyet a szüleivel?					Összesen
	mindkét szülőjével egyetért	csak az egyik szülőjével ért egyet	részben egyetért velük, részben nem	egyikőjükkel sem ért egyet	nem ismeri a szülei politikai nézeteit	
8 általános osztály vagy annál kevesebb	354	143	210	61	129	897
	40%	16%	23%	7%	14%	100%
szakmunkás végzettség	567	247	380	116	96	1406
	40%	18%	27%	8%	7%	100%
érettségi	1683	556	894	266	215	3614
	47%	15%	25%	7%	6%	100%
diploma, PhD	263	70	159	30	33	555
	47%	13%	29%	5%	6%	100%
Összesen	2867	1016	1643	473	473	6472
	44%	16%	26%	7%	7%	100%

7. számú melléklet - A kérdezett iskolai végzettsége és a szülőkkal politikai kérdésekben vett egyetértés közötti kapcsolat (n=6472)

	Politikai kérdésekben Ön mennyire ért egyet a szüleivel?					Összesen
	mindkét szülőjével egyetért	csak az egyik szülőjével ért egyet	részben egyetért velük, részben nem	egyikőjükkel sem ért egyet	nem ismeri a szülei politikai nézeteit	
alsó társadalmi csoport	117	62	138	60	72	449
	26%	14%	31%	13%	16%	100%
alsóközép társadalmi csoport	917	345	638	181	174	2255
	41%	15%	28%	8%	8%	100%
középső társadalmi csoport	1642	542	771	195	200	3350
	49%	16%	23%	6%	6%	100%
felsőközép- és felső társadalmi csoport	166	57	64	25	17	329
	51%	17%	19%	8%	5%	100%
Összesen	2842	1006	1611	461	463	6383
	45%	16%	25%	7%	7%	100%

8. számú melléklet – A kérdezett társadalmi státusza és szülőikkel politikai kérdésekben vett egyetértés közötti kapcsolat (n=6383)

Függő változó: Mennyire érdekli Önt a politika?

Eredet	négyzetes összeg	szabad-ságfok	négyzetes átlag	F	szignifikancia
Pontos modell	640.619 ^a	8	80,077	63,565	0,000
Metszet	10010,842	1	10010,842	7946,541	0,000
közéleti témák említése barátokkal	75,786	2	37,893	30,079	0,000
politikai szempontból aktív barát	117,903	2	58,952	46,795	0,000
közéleti témák említése barátokkal * politikai szempontból aktív barát	34,571	4	8,643	6,861	0,000
Hiba	8065,070	6402	1,260		
Összesen	48363,000	6411			
Pontos összesen	8705,688	6410			

a. R-négyzet = .074 (beállított R-négyzet = .072)

9. számú melléklet - A politikai érdeklődésre külön-külön és együtt is hatással van a barátokkal közéletéről folytatott beszélgetés és az aktív barát léte

Függő változó: Mennyire érdeklí a politika?

Eredet	négyzetes összeg	szab- ad- ságfok	négyzete- s átlag	F	szig- nifi- kancia
Pontos modell	653.843 ^a	14	46,703	37,242	0,000
Metszet	7322,740	1	7322,740	5839,306	0,000
egyetértés a szülők véleményével a politikáról	106,082	4	26,520	21,148	0,000
közéleti témák említése a családban	57,201	2	28,600	22,807	0,000
egyetértés a szülők véleményével a politikáról * közéleti témák említése a családban	66,795	8	8,349	6,658	0,000
Hiba	8035,907	6408	1,254		
Összesen	48831,000	6423			
Pontos összesen	8689,750	6422			

a. R-négyszet = .075 (beállított R-négyszet = .073)

10. számú melléklet - Az egyén politikai érdeklődésére külön-külön és együtt is hatással van a szülők véleményével való egyetértés a politikáról és a közéletéről folytatott beszélgetések gyakorisága

	Van-e olyan közeli barátja, ismerőse, aki kifejezetten aktív politikai szempontból (pl. rendszeresen állást foglal közéleti kérdésekben, politikai jellegű rendezvényekre jár, stb.)?			Össze- sen
	igen, több ilyen közeli barátja ismerőse is van	igen, egy	egy sem	
Budapest	111	189	555	855
	13,0%	22,1%	64,9%	100,0%
megyei jogú város, megyeszékhely	223	263	1009	1495
	14,9%	17,6%	67,5%	100,0%
város	219	363	1402	1984
	11,0%	18,3%	70,7%	100,0%
község	213	366	1537	2116
	10,1%	17,3%	72,6%	100,0%
Összesen	766	1181	4503	6450
	11,9%	18,3%	69,8%	100,0%

11. számú melléklet - A kérdezett lakóhelyének településtípusa és a politikai szempontból aktív barát léte közötti kapcsolat (n=6450)

TÓTH TIBOR
**A HORTHY-KORSZAK INTERPRETÁCIÓJA A KÁDÁR-KORSZAK
GIMNÁZIUMI TANKÖNYVEIBEN**

Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően – a Magyar Szocialista Munkáspárt és Kádár János irányításával – újjászerveződött a pártállami hatalmi rendszer Magyarországon. A politikai vezetés cseréje nem eredményezett jelentős változásokat a politikai rendszer jellegét illetően: bár a Rákosi-korszak irracionális centralizációjával a Kádár-rendszer fokozatosan szakított, a politikai rezsim elméleti és ideológiai alapja továbbra is a marxizmus-leninizmus maradt. A hatalom által meghatározott ideokratikus társadalmi rendszerképnek megfelelően 1956 után is megfogalmazódott az igény az iskolai oktatással szemben, hogy a felnövekvő generációkat a politikai vezetés elvárásainak megfelelő világnézeti nevelésben részesítse. Ebben a tekintetben a legfontosabb tantárgy a történelem volt, amelyet a pártállami időszakban kizárólag központilag megfogalmazott tantervek alapján, jóváhagyott tankönyvekből lehetett tanítani.

A politika tankönyvformáló szerepe miatt a korszak történelemtankönyvei olyan történelmi forrásnak tekinthetők, amelyek a legfontosabbnak tartott ismeretek és műveltségi tartalmak mellett a politikai hatalom értékrendjét, szándékait, szocializációs törekvéseit is tükrözik. A politika identitásformáló hatásai ugyanakkor nem egyformán érvényesültek a különböző történelmi korszakok ábrázolásában. Általánosságban elmondható, hogy a pártvezetés legerőteljesebben a társadalom emlékezetében élénken élő történelmi eseményeket, korszakokat próbálta felhasználni saját hatalmának és tetteinek legitimálására, szemben a korábbi időszakok politikai fordulatainak megítélésével, amit kevésbé jellemzett átpolitizáltság. Ebben a tekintetben különös jelentőséggel bírt a Horthy-korszak megítélésének kérdése, hiszen 1948 és 1989 között alapvetően a pártállami hatalmi rendszer politikai és ideológiai szempontjai határozták meg, hogy mit kell vagy éppen mit illik gondolni Horthy Miklósról és az ellenforradalmi rendszerről.

Tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a Kádár-korszak tankönyvei az állami indoktrináció tükrében hogyan interpretálták a Horthy-korszak történetét. E központi kérdésen belül is elsősorban a következő kérdésekre kerestem a választ: az egyes történelemtankönyvek az ellenforradalmi rendszer ismertetése során milyen formában hordozzák magukon a történelem marxista értelmezéséből fakadó tartalmi és szemléleti jegyeket? Milyen politikai és ideológiai szempontokra vezethetők vissza az egyes történelmi tények, események és személyek elhallgatása vagy hangsúlyozása? Változott-e, és ha igen, mennyiben a Horthy-korszak megítélése a Kádár-korszak végére?

Tanulmányomban a tananyag terjedelme és sokrétűsége miatt a téma szempontjából relevánsnak tekinthető politikatörténeti megállapítások vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt. Esszémet két fő fejezetre osztottam: az első fejezetben a Horthy-korszak értelmezésére ható politikai és tudományos impulzusok bemutatásával felvázoltam azt a környezetet, amelyben a kutatás tárgyát képező tankönyvek létrejöttek. A második fejezetben a tankönyvek tartalmát elemeztem, elsősorban deskriptív-hermeneutikus módszerrel. A kutatás forrásbázisát az 1960 és 1988 között megjelent gimnáziumi történelemtankönyvek jelentették. A tankönyvek többségét az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tankönyvtárában (OPKM) vizsgáltam meg. A Tankönyvkiadó Vállalat által kiadott tankönyvekről általánosságban elmondható, hogy az egyes munkák hosszú éveken át forgalomban voltak és tartalom szempontjából alig változtak.

Eddig nem sok olyan kutatás született, amely a Horthy-korszak tankönyvi interpretációjával foglalkozott. Ebben a tekintetben *Karsai László* írásai érdemelnek említést (Karsai 1992; Karsai 1994; Karsai 2000), amelyek a holokauszt megjelenítését vizsgálták a tankönyvekben. Másrészt megemlíthető *Kovács Emőke* tanulmánya (Kovács 2006), amely az 1945 és 1962 között kiadott gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásait elemezte. Említést érdemel továbbá *Dévényi Anna* két tanulmánya (Dévényi 2011; Dévényi 2013), amelyek a trianoni békeszerződés, illetőleg Gömbös Gyula politikai pályafutásának tankönyvi megítélését vizsgálták. Végül érdemes szót ejteni *Illik Péter* tanulmányáról (Illik 2017), amely a Horthy-korszak értékelését vizsgálta az 1945 és 2005 között kiadott középiskolai történelemtankönyvekben. Tanulmányom azáltal kíván többet adni a korábbi írásokhoz képest, hogy a tankönyvek komplexebb elemzésével próbálja megvilágítani a politika tankönyvformáló szerepét.

1. A Horthy-korszak értelmezésére ható politikai és tudományos impulzusok 1945 és 1989 között

1.1 A hivatalos múltszemlélet átalakulása és totálissá válása (1945–1956)

Horthy Miklós 1919 és 1944 közötti vezérkultuszának kialakulása a háborús vereségre, a politikai instabilitásra, a gazdasági gondokra és a szociális feszültségekre adott válaszreakcióként értelmezhető. A magyar társadalom egyes csoportjai számára ugyanis Horthy jelentette a megoldást az első világháború utáni időszak krónikus problémáira. A kormányzó köré felépített kultusz jelentőségét jól jelzi, hogy a két világháború közötti időszakban személye fokozatosan vált a politikai rendszer megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen tényezőjévé (Turbucz 2012, 20.). Horthy „nemzetmentő” és „országépítő” értékelése bár nem volt kizárólagos, tehát mindenki számára kötelezően elfogadandó, de a kormányzóval szemben kritikus politikai erők csak korlátozott lehetőségekkel rendelkeztek véleményük kinyilvánítására (Turbucz 2012, 21–22.).

A második világháború után a radikális politikai és hatalmi változások hatására, illetve a berendezkedő hatalom legitimációs igényeinek következtében gyökeresen megváltozott a korábbi rendszerről kialakított értékelés. A kommunista politikai vezetés – a hatalmi pozícióinak megerősítése érdekében – már a magyarországi népbírósági perek során igyekezett a lehető legnegatívabb képet festeni a Horthy-korszakról (Turbucz 2012, 22.). Ebben a tekintetben a bűnbakkeresés egyik bevett módszere volt, hogy a háború végén létrejött szélsőjobboldali diktatúra jellemzőinek tükrében vonták felelősségre a Horthy-rendszer teljes időszakát (Rajner 1995, 27.). A Horthy-korszak sematikus, leegyszerűsítő megítélését jól jelzi a Sztójay-per politikai ügyészenek 1946. március 19-én elmondott vádbeszéde: *„Arról beszéltem, hogy az az időszak, amelyre ez a per vonatkozik, egy 25 éves politika lezárulása, utolsó előtti felvonása. [...] Amint mondtam, ez a kor nem [1944] március 19-én, vagy október 15-én, hanem jóval előbb kezdődött. Kénytelen vagyok az objektivitás szempontjából visszamenni legalább 1919. augusztus 2-ig. [...] Ekkor még csak nagyon kevesen tudják megmondani, hogy ki Mussolini, Hitler még nincs, de Magyarországon már tipikusan jelentkező fasizmus van. [...] Ezért mondtam, hogy a vádlottak padján Sztójayékkal együtt egy 25 éves politikai, gazdasági és társadalmi rendszer ül, és azért kell kemény ítéletet mondani, mert*

személyeken túl egy rendszer felett is ítéletet mondunk” (Karsai – Molnár 2004, 587–588.).

Tehát a háború utáni interpretációkban a Horthy-kultuszt felváltotta a volt kormányzó ellenkultusza. Az 1919 és 1944 közötti pozitív, kultikus értékelésekhez hasonlóan szelektív és leegyszerűsített történelemszemlélet jellemezte az 1948 után hivatalossá váló ellenkultuszt. Ugyanakkor elmondható, hogy amíg a két világháború közötti időszakban a Horthy-kultusz nem volt kizárólagos, addig a kommunista propaganda által kialakított Horthy-kép a Rákosi-korszakban megkérdőjelezhetetlennek számított (Turbucz 2012, 22.). A Horthy-korszak bűneit „leleplező” narratíva alapjait az oroszországi emigrációból visszatérő Andics Erzsébet korai írásai képezték, amelynek tartalmi elemei elsősorban az 1919 utáni baloldali emigráció Horthy-ellenes kiadványaira (Turbucz 2014a, 665–666.), valamint Rákosi Mátyás 1943. szeptember 27-én elmondott – és később hivatkozási ponttá vált – politikai értékelésére épültek (Romsics 2007, 20–21.). A korabeli történetírás Horthy-ellenes propagandatevékenységének tudatosságát jól jelzi Andics Erzsébet 1945-ben megjelent *Fasiszmus és reakció Magyarországon* című, pártoktatás számára készült írása, amelyben hangsúlyozta, hogy a „Horthy-reakció tartós mély nyomokat hagyott az egyes emberek gondolkodásában” (Idézi: Turbucz 2014a, 667.), ami ellen küzdeni kell. A kommunista hatalomátvételt követően Andics Erzsébetet ez a gondolat vezérelte, amikor a Magyar Történelmi Társulat elnökeként hivatalos programmá tette a magyar történelem, és ezen belül az ellenforradalmi rendszer újraértékelését (Turbucz 2014a, 666.).

A Horthy-rendszer bűneit leleplező narratívát a politikai propaganda-szerepet betöltő történetírás mellett a különböző tömegkommunikációs eszközök, a történelemtankönyvek és a különféle propagandaanyagok is közvetítették. A kommunista propaganda az 1919 és 1944 közötti időszakot a magyar történelem mélypontjaként ábrázolta, amelyben a bethleni konszolidáció és a nyilas uralom ugyanolyan megítélés alá került (Romsics 2007, 20.). A leleplező narratíva Horthy személyét emberként, tengerészként és kormányzóként is démonizálta, érdemeit elvitatta, történelmi szerepét és felelősségét pedig a lehető legelfogultabban ítélte meg. Ennek következtében a hivatalos múltszemlélet Horthy Miklóst a magyar történelem egyik „legsötétebb” alakjaként ábrázolta (Turbucz 2012, 23.).

Az ellenkultusz legfontosabb tartalmi elemei Horthy Miklós életpályáját, valamint a politikai rendszer működésének számos aspektusát érintették

(Turbucz 2014b, 214.). A kommunista propaganda a tengerésztszti pályafutásából fakadó szigorát a cattarói matrózlázadás leverésével magyarázta. Ezzel az érveléssel csupán az a probléma, hogy a lázadás idején Horthy nem tartózkodott Cattaróban, így azt leverni sem tudta (Turbucz 2012, 23.). Emellett elterjedt tévhit volt vele kapcsolatban, hogy a közel négy évtizedes birodalmi szolgálata alatt még a magyar nyelvet is elfelejtette (Turbucz 2014b, 214.). A fővezéri tevékenysége kapcsán a propaganda elsősorban a fehérterror miatti felelősségét, illetve a hatalomra kerülésének módját emelte ki. Horthy közvetett felelőssége nem vitatható a fehérterror kapcsán, hiszen egyrészt tudott a kegyetlenkedésekről, másrészt passzivitásával és kijelentéseivel minden bizonnyal hozzájárult az erőszak legitimálásához. Ugyanakkor azok az állítások, amelyek Horthy közvetlen szerepét hangsúlyozzák a gyilkosságok parancsba adása kapcsán, bizonyítékok hiányában nem igazolhatók, tehát elmondható, hogy a kialakult narratívák szelektíven közelítettek a fővezér személyéhez (Turbucz 2014b, 78–80.).

A kommunista propaganda az 1920 utáni politikai rendszerre leggyakrabban „fasiszta” és „reakciós” diktatúráként hivatkozott, amelynek alátámasztására számos magyarázatot felvonultatott. Ilyennek tekinthető például az a korabeli állítás, hogy a Horthy-rendszer megszilárdulása az antanttal való „hazaáruló” együttműködésen alapult. Ez az értelmezés jól jelzi, hogy az ellenkultusz képviselői szelektíven és empátia nélkül ítélték meg az eseményeket, hiszen az 1919 utáni magyar államnak nem volt más választása, mint együttműködni az antanttal, és aláírni a trianoni békeszerződést (Turbucz 2014b, 215.). A rendszer antidemokratizmusának hagyományos magyarázatául szolgált, hogy Horthy kormányzóvá választását csak törvénysértő módon, az Országház épületében tartózkodó felfegyverzett tisztek biztosításával tudták megvalósítani (Romsics 2007, 6; 25.). 1920. március 1-jén ugyan valóban tartózkodtak tisztek az Országház épületében, de nem a különítményesek nyomására, hanem az előzetes politikai egyeztetéseknek megfelelően választotta a nemzetgyűlés Horthyt Magyarország kormányzójává (Turbucz 2014b, 91.). A korszak politikai berendezkedését korlátozott parlamentarizmusként, sajátos, konzervatív jellegű autoriter rendszerként, valamint a demokrácia és a diktatúra közötti átmenetként lehet jellemezni, de semmiképp sem minősíthető fasiszta típusú diktatúrának, hiszen a politikai és a szellemi élet szerkezete is alapvetően pluralista volt (Turbucz 2014b, 215–216.).

Az ellenkultusz fontos részét képezte a korszak társadalmi igazságtalanságainak és az ebből fakadó szociális feszültségeknek a túlhangsúlyozása (Romsics 2007, 20–21.). Ilyennek tekinthető egyrészt a radikális földreform elmulasztása, amelyet a kommunista propaganda a kormányzó „népellenes” politikájaként értelmezett. Tény, hogy a korszak jelentős részében sem Horthynak, sem a hatalmon lévő nagybirtokos, középbirtokos rétegeknek nem állt érdekében a földtulajdonviszonyok megváltoztatása, de meglehetősen egyoldalú értelmezés a politikai vezetés szociális érzéketlenségét kizárólag a radikális földreform elmulasztásával magyarázni. A két világháború közötti kormányok a társadalmi feszültségeket felismerve folyamatosan törekedtek arra, hogy – a földbirtokviszonyok radikális megváltoztatása nélkül – a szociálpolitika különböző elemeinek bevezetésével vagy fejlesztésével enyhítsék az életkörülményekből fakadó szociális problémákat. Ebben a tekintetben jelentősnek mondható az 1927-ben az ipari munkásságra is kiterjesztett kötelező betegségi és balesetbiztosítás, amelynek köszönhetően a városi munkásság 80–90%-a részesült alapvető szociális védelemben. Emellett fontos reformnak tekinthető az ipari munkásság számára az 1928-ban bevezetett öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítás (Romsics 2017, 160–161.). A gazdasági válság idején ugyan szünetelt a szociálpolitikai törvényhozás, de az 1930-as évek végén újabb reformok születtek: 1937-ben bevezették a minimálbért, a napi 8 órás munkaidőt és a fizetett szabadság intézményét (Romsics 2010, 133.). Az említett szociálpolitikai reformok a mezőgazdasági munkásságra nem vonatkoztak, számukra az első előremutató változást az 1938-ban bevezetett kötelező betegség- és balesetbiztosítás, valamint az öregségi biztosítás jelentette (Romsics 2017, 161.). A Horthy-korszak társadalombiztosításának egyetlen nagy hiányossága a munkanélküliség elleni biztosítás megoldatlansága volt, amely azzal magyarázható, hogy a munkanélküli segély bevezetése a munkanélküliek nagy aránya miatt az állami költségvetést rendkívüli mértékben megterhelte volna (Romsics 2010, 133–134.).

A kommunista múltszemlélet a Horthy-korszak külpolitikájával kapcsolatban azt állította, hogy a Horthy Miklós és Adolf Hitler közötti, eszmei közösségen alapuló szövetség mindvégig harmonikusan, konfliktusoktól mentesen működött. Horthy azonban nem azonosult a náci ideológiával, a Harmadik Birodalommal alapvetően a területi revízió érdekében működött együtt, ráadásul együttműködését Hitlerrel feltételekhez kötötte (Turbucz 2012, 23–24.). Az ellenkultusz Jugoszlávia megtámadását 1941 áprilisában a szövetséges ország elárulásaként és hátba támadásaként értékelte, amiért a felelősség

nem csak Horthyt, de az öngyilkosságba menekülő Teleki Pált is terhelte. Valójában a politikai vezetésen belül különböző álláspontok fogalmazódtak meg Jugoszlávia megtámadása kapcsán. Horthy, a németbarát politikai erők és a vezérkar – a revíziós célok elérése érdekében – a Harmadik Birodalommal való feltétel nélküli együttműködést támogatta (Gergely – Izsák 2000, 105.), míg Teleki és a kormányban vele egyetértő konzervatív politikusok túl nagy árnak látták az angolszász államokkal fenntartott jóviszony feladását, amely éppen a fokozódó német nyomás ellensúlyozására szolgált (Fülöp – Sipos 1998, 231.). A miniszterelnökök ugyan a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jén tartott ülésén még sikerült elérnie, hogy Magyarország csak bizonyos feltételek esetén csatlakozzon a német támadáshoz, de az ország külpolitikai kényszerpályára való sodródását, erőfeszítései ellenére sem sikerült megakadályoznia.

Az ellenkultusz Horthynak tulajdonította, hogy 1941. június 26-án a Szovjetunió elleni „rablóhadjáráthoz” való csatlakozás érdekében, a német vezérkarral karöltve szervezte meg a kassai „provokációt.” (Romsics 2007, 22.). A hadművelet minősítésétől eltekintve igaz, hogy Horthy Miklós gyűlölte a Szovjetuniót és a kommunizmust, ezért a hadjárat „szovjetellenessége” nem vitatható (Turbucz 2014b, 217.). Ugyanakkor elmondható, hogy a háborúhoz való csatlakozást a szovjetellenességen kívül – a háborúhoz azonnal csatlakozó – Románia és Szlovákia területi követelései is befolyásolták. A kassai bombázás körülményei máig nem tisztáztak, így azokat csupán az elméletek szintjén lehet értelmezni, tény azonban, hogy Hitler Magyarországtól csak a határvédelem megerősítését kérte, a magyar politikai vezetés többsége és a vezérkar viszont 1941 júniusában már várta a hadbalépés lehetőségét (Fülöp – Sipos 1998, 238–239.). Ezt jól jelzi, hogy a hadüzenet országgyűlési jóváhagyására már csak a hadműveletek megkezdése után, 1941 októberében került sor (Gergely – Izsák 2000, 204.).

A kormányzó 1944-es magyarországi események kapcsán mutatott magatartása is az ellenkultusz lényeges elemévé vált. A német megszállást illetően az ellenkultusz képviselői Horthy hallgatólagos legitimálásával hangsúlyozták az államfő felelősségét és magyarázták hatalomvágyát (Turbucz 2014a, 672.). Valójában amikor Hitler 1944. március 18-án Klessheimben tájékoztatta Horthyt a német megszállásról és együttműködését kérte a végrehajtásban, akkor a kormányzó felháborodása miatt a tárgyalás többször is fél-

beszakadt. Végül Horthy azt a nyilatkozatot sem írta alá, amely a német csapatok a magyar behívását igazolta volna. Ugyanakkor a kormányzó le sem mondott, és vállalta, hogy a németeknek megfelelő kormányt nevez ki. Horthy maradása és a német megszállás legitimálása mellett döntő érv volt, hogy Hitler egyrészt a román és szlovák csapatok bevonásával fenyegetőzött, másrészt azt ígérte, hogy a németbarát kormány kinevezését követően a német csapatok kivonulnak az országból (Romsics 2010, 175.). Az ellenkultusz Horthy-képének nem volt lényeges eleme a kormányzó antiszemitizmusa, amit jól jelez, hogy a deportálások alatti magatartásával a kommunista propaganda nem foglalkozott. A kommunista műltszemléletben a zsidóság sorsa alárendelődött a „fasiszták” és az „antifasiszták” közötti küzdelem ismertetésének (Turbucz 2014a, 667.). A kiugrási kísérlet kudarcát azonban a kommunista propaganda rendkívül leegyszerűsített formában interpretálta: „*A legnagyobb akadály a ilyen kiugrásnak kétségkívül az volt, hogy Horthy és a magyar reakció sokkal jobban félt a saját dolgozó népétől, mint a legrosszabb következményektől*” (Feitl – Gellériné – Sipos 1997, 133.). A kiugrási kísérlet kudarcához több tényező is hozzájárult. Egyrészt megemlíthető a hatékonyan működő német elhárítás, amely tudomást szerzett a kiugrási kísérlet tervezéséről és ez lehetőséget teremtett a német alakulatoknak a kormányzó fiának, ifjabb Horthy Miklósnak az elrablására. Másrészt a kudarchoz az is hozzájárult, hogy Horthy a kiugrás előkészítése során egyedül a katonáiban bízott, ezért az illegális ellenállás vezetőit csak részlegesen vonta be a tervekbe. Végül a kiugrási kísérlet kudarcának legfontosabb tényezője a kormányzót cserbenhagyó tisztikar volt, amely a döntő pillanatban megtagadta a csapatok átállítását és a várható német ellenállással szembeni védelem előkészítését (Fülöp – Sipos 1998, 221.). A nyilas hatalomátvétellel kapcsolatban az ellenkultusz részévé vált annak hangsúlyozása, hogy Horthy a nyilasokat soha nem tekintette igazán az ellenségének, hanem inkább egyfajta tartalékként tekintett rájuk. Ezek a kijelentések a Horthy-korszak teljesen homogén értékelésének igazolására szolgáltak (Turbucz 2014b, 218.). Valójában Horthy nem tartotta Szálasi Ferencet politikai tárgyalópartnernek, amit jól jelez, hogy Szálasi 1940. szeptember 17-től, a Csillag-börtönből történt szabadulását követően közel négy évig kért audienciát sikertelenül a kormányzótól, Horthy azonban nem fogadta őt (Karsai 2016, 278.).

Összegzőképpen megállapítható, hogy a második világháború után Horthy Miklós a magyar történelem egyik legsötétebb alakjává vált (Turbucz

2014b 218.). Erre a kitüntetett szerepre azonban nem az objektív, elfogultságoktól és ideológiai elkötelezettségektől mentes értékelések, hanem a berendezkedő kommunista hatalom legitimációs igényei emelték. A kormányzó és a Horthy-korszak értékelését alapvetően meghatározta a szándék, hogy a kommunista politikai vezetés jóval pozitívabb színben tűntesse fel magát. A propaganda által konstruált szelektív és végtelenül leegyszerűsített Horthy-kép kialakításában jelentős szerepe volt a történetírásnak is. Fontos hangsúlyozni, hogy a politikai hatalom elvárásain és személyes meggyőződéseken túl a személyes okok is meghatározták a Horthy-korszak értelmezését, ugyanis a kommunista hatalomátvételt követően elsősorban olyan történetírók szabták meg az ellenforradalmi rendszer megítélését, akik a Horthy-korszakban politikai nézeteik miatt emigrálni kényszerültek, akiket szabadságvesztésre ítélték vagy akiknek családtagjai a zsidóellenes intézkedések áldozataivá váltak (Turbucz 2014a, 687.).

1.2 Politikai és tudományos impulzusok a Kádár-korszakban (1956–1989)

Az 1956-os események rádöbentették a politikát arra, hogy nem lehet a múlt értelmezését kizárólag az aktuálpolitika szolgálatába állítani, mert ez a politikára nézve több kárral jár, mint haszonnal (Albert 2004, 16.). Ennek megfelelően a forradalom és szabadságharc hosszabb távú hatásaként a Kádár-korszakban fokozatosan enyhült a társadalomra és történettudományra nehezedő nyomás, így lehetőség nyílt az egyes történeti korszakok árnyaltabb értékelésére (Turbucz 2014a, 687.). A politikai hozzáállás változását jelezte, hogy a kultúrpolitika és a tudománypolitika korábbi vezetői, Révai József és Andics Erzsébet elvesztették hatalmukat és kegyvesztetté váltak (Gunst 2000, 268–269.). A személyi változások serkentőleg hatottak a korábbi időszak történelemkoncepciójának kritikájára, amelyet az 1960-as évek elején Molnár Erik, a Történettudományi Intézet igazgatója indított el. Molnár Erik úgy vélte, hogy – a Révai által lefektetett – az osztályharcot a nemzeti függetlenségi mozgalmakkal egybemossó történelemkoncepció eredményezte a magyar társadalomban a nemzeti érzés túlsúlyba kerülését, ami 1956-ban a szovjetellenes és internacionalizmus-ellenes „ellenforradalomban” csúcsosodott ki. Az úgynevezett Molnár Erik-, vagy nemzeti-vita közel egy évtizedig tartott és a nemzeti gondolat újraértelmezésével számos történelmi kérdés újragondolását, realisabb megítélését eredményezte (Gunst 2000, 269–270.).

A politikai változásokat tükrözte az is, hogy az MSZMP központi bizottsági határozatot fogadott 1969-ben a tudománypolitikáról, amelyben meghirdette a kutatás szabadságát és a párttól való függetlenségét. Ez a politikai állásfoglalás nem jelentette automatikusan a publikálás szabadságát, de a párt és a történetírás régi beidegződései mellett egyre kevesebb lett a tabu, a korábbi történelemhamisításokat és elhallgatásokat elkezdte felváltani a valóság bemutatására irányuló törekvés. A kutatás szabadsága a valóságban azt jelentette, hogy monográfiákat könnyebben lehetett kiadni és folyóiratokban szabadabban lehetett publikálni, mint a szélesebb közönséggel rendelkező folyóiratokban és a sajtóban (Gunst 2000, 269.). Ebben a tekintetben a tankönyvek módosultak a leglassabban, hiszen továbbra is politikai elvárás volt az iskolai oktatással szemben, hogy a felnövekvő generációkat a hatalom igényeinek megfelelő világnézeti nevelésben részesítse. Ezt jól jelzi például a Művelődésügyi Minisztérium által 1965-ben kiadott tanterv és utasítás, ami a gimnáziumok történelemtanításának feladatait a politikai rendszer legitimálásával és a hatalom megtartásával összefüggésben fogalmazta meg: *„az oktató–nevelő munka középpontjába a történelmi fejlődés alapvető tényeit és törvényszerűségeit kell állítani, és összefüggésben kell megértetni azt a történelmi folyamatot, mely a gazdasági-társadalmi fejlődés különböző lépcsőfokain keresztül szükségszerűen jut el a szocializmus és a kommunizmus győzelméhez. A gimnáziumi történelemtanítás vezesse el a tanulókat a dialektus és történelmi materializmus legáltalánosabb törvényszerűségeinek megértéséhez, elfogadásához és a marxista–leninista világnézeten alapuló tudatos és aktív politikai cselekvéshez. A tananyag adta lehetőségeket felhasználva, a kommunista ember erkölcsi, érzelmi és esztétikai szemléletének fejlesztésével járuljon hozzá a sokoldalú személyiség formálásához. Fordítson különös gondot a szocialista hazaszeretetre, a proletár internacionalizmusra, a népek közti barátságra és a szocialista humanizmusra való nevelésre”* (Benczédy, 1965, 3.).

A Horthy-korszak értékelését alapvetően meghatározta, hogy a berendezkedő pártállami rendszer az 1956-os októberi események egyik okának *„a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom”* támadását jelölte meg (Bihari 2005, 216.). Valószínűleg ez a helyzetértékelés is hozzájárult ahhoz, hogy a történetírás az 1960-as évektől kezdődő lassú professzionizálódása nem járt együtt a Horthy-kép árnyaltabb megítélésével (Romsics 2007, 22.). A Horthy-korszak hivatalos értékelését a Kádár-rendszerben is a

kormányzó bűnösségét hangsúlyozó leleplező narratíva határozta meg, amelyet a legkövetkezetesebben a Nemes Dezső által vezetett Politikai Főiskola, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a másodvonalba száműzött Andics Erzsébet képviselt. A dogmatikus megközelítés egészen a rendszerváltásig tartotta magát, azonban korábbi, domináns pozícióját a korszak végére teljesen elveszítette (Turbucz 2014a, 670.).

Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az 1960-as évek közepétől az MTA Történettudományi Intézetében egyre többen kezdték el a Horthy-korszak történetének tárgyyszerűbb és differenciáltabb feldolgozását és bemutatását. Ez a megértésre törekvő megközelítés a magyar történetírás fokozatos szakszerűsödésével, a történettudományban végbement generációváltással és a Kádár-korszak liberálisabb tudománypolitikájával összefüggésben alakult ki. Az 1956 előtti kanonizált értékelés meghaladására először az 1964-ben megjelent kétkötetes *Magyarország története* vállalkozott, amelynek vonatkozó fejezetét Berend T. Iván és Ránki György írta. A szerzők a rendszer általános megítélésének kérdésében érezhetően távolodtak a korábbi időszak merev fasizmuskoncepciójától, amit jól mutat a „totális” és a „mérésékelt” fasizma politikusok megkülönböztetése. Az előremutató megállapítások visszafogottsága miatt ugyanakkor a munkát továbbra is a Horthy-korszak elfogult értékelése jellemezte (Romsics 2017, 370.). Horthy megítélését tekintve már kiegyensúlyozottabb és árnyaltabb a „tíz kötetes” *Magyarország története* 1976-ban megjelent nyolcadik kötete. Ebben L. Nagy Zsuzsa amellett, hogy tényszerűen ismertette Horthy 1918 előtti pályafutását, a kormányzó megválasztását is pontosan foglalta össze. Ugyan a fehérterrort a szerző még túlértékelte, de a fővezért már nem tekintette a vérengzések központi alakjának és a kormányzó politikai törekvéseivel kapcsolatban már nem használta a „fasizma” minősítést. Az 1944-es eseményekkel kapcsolatban Ránki György fogalmazott meg helytálló megállapításokat (Turbucz 2012, 25.). A „tíz kötetes” *Magyarország története* nyolcadik kötetének megjelenése után több olyan feldolgozás is született, amely szintén hozzájárult a Horthy-korszak további árnyalásához. Ezekről a munkákról általánosságban elmondható, hogy törekedtek a vizsgált korszak és a kormányzó személyének reális, kiegyensúlyozott értékelésére. Ennek eredményeként nem csak a szemléletmód és a szóhasználat változott, de az ismeretanyag bővülésével megváltoztak a hangsúlyok és összetettebbé váltak a magyarázatok is (Turbucz 2012, 26.).

A történettudomány kiegyensúlyozottabb és differenciáltabb értékelései ellenére a párt hivatalos álláspontja a Horthy-korszakról az 1980-as évek végéig nem változott (Romsics 2017, 374.). 1986-ban Berecz János, az MSZMP ideológiai titkára a párt elméleti politikai folyóiratában – a történettudomány értékeléseire reflektálva – a következő gondolatokat fogalmazta meg a Horthy-rendszerrel: *„A kommunista pártra a valódi fenyegetést a fasisztoid kormányzat elnyomó gépezete jelentette. [...] A Horthy-rendszer fasisztoid jellegét az bizonyítja, hogy brutális elnyomást gyakorolt minden forradalmi erővel szemben, és durva uszítást folytatott minden haladó eszme ellen. [...] E reakciós politika számára - a történeti tények alapján - nem adható felmentés, és nem érdemli meg a mentegést”* (Berecz 1986, 5–6.).

Összegzőképpen elmondható, hogy a Kádár-korszak liberálisabb tudománypolitikájának és a magyar történetírás fokozatos szakszerűsödésének köszönhetően az 1960-as évek közepétől a történettudományban már megjelenhettek olyan tudományos munkák, amelyeknek már nem kellett obligát módon igazodniuk a fennálló rendszer értékeléséhez. A politikai és ideológiai szempontok háttérbe szorulásával a történeti kutatások már nem a Horthy-korszak megítélésére, hanem annak megértésére törekedtek. Ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy a Horthy-korszak tudományos igényű, árnyaltabb megközelítései bár fokozatosan megcáfolták az 1956 előtt kanonizálódott Horthy-képet, ezeket a változásokat csak egy szűk közösség érzékelte. Az iskolai oktatás szintjén továbbra is a politikai vezetés elvárásainak megfelelő narratívák érvényesültek, vagyis a tankönyvek és a tudományos munkák – tartalmukat és szemléletmódjukat tekintve – a korszakban egyre távolabb kerültek egymástól.

2. A HORTHY-KORSZAK ÉRTÉKELÉSE A KÁDÁR-KORSZAK GIMNÁZIUMI TÖRTÉNELEM TANKÖNYVEIBEN

2.1 A SZAMUELY–RÁNKI-FÉLE GIMNÁZIUMI TÖRTÉNELEM TANKÖNYV (1960–1967)

A Kádár-korszak első hivatalos gimnáziumi történelemkönyve 1960-ban jelent meg Szamuely Tibor és Ránki György tollából. A 280 oldalas kötetben az egyetemes történeti fejezeteket Szamuely Tibor, a magyar történeti fejezeteket Ránki György írta. A tankönyv első kiadása a Horthy-korszak történetét a *Ma-*

gyarország az ellenforradalmi rendszer idején című fejezetben és a *Magyarország a második világháború időszakában* című alfejezetben, összesen 37 oldalon tárgyalta. Az 1960-ban megjelent tankönyv még nem tartalmazott a taníthatóság és tanulhatóság érdekében alkalmazott didaktikai eszközöket, a későbbi kiadásokban azonban már található képek, ábrák és idézetek. A történelem tankönyvekben megjelenő didaktikai apparátus egyetlen rendeltetése a tananyag megerősítése és hangsúlyozása volt (Dévényi – Gózszy 2014, 157.). A Rákosi-korszak tankönyveihez képest előremutató változásnak tekinthető, hogy a tananyag alátámasztására nem használtak Marx, Lenin vagy Rákosihoz köthető szimbólumokat (Dévényi 2011, 11.).

A történelem tankönyv az ellenforradalmi rendszer történetét alfejezetekre és leckékre bontva tárgyalta. Az alfejezetek szerkezeti felépítése a marxista-leninista történelemszemléletnek megfelelően épült fel, amelyben a Horthy-korszak az osztályharc egy szakaszaként jelent meg. Ennek megfelelően a tankönyv a Horthy-korszak második világháború előtti történetét hat alfejezetre osztotta, amelyből három foglalkozott az ellenforradalmi rendszerrel és három a munkásság helyzetével, illetve a „haladó erők” küzdelmével. Ezek a tendenciák megfigyelhetők a Magyarország második világháborús részvételét tárgyaló leckék esetében is.

A tankönyv az ellenforradalmi rendszer időszakának bemutatását a Tanácsköztársaság megszűnése után kinevezett úgynevezett „szakszervezeti kormány” ismertetésével kezdte. Az 1919. augusztus 1-jén, Peidl Gyula vezetésével megalakult szociáldemokrata kormány hat napos működését a tankönyv viszonylag pontosan összefoglalta. Bukását azonban leegyszerűsítő módon azzal magyarázta, hogy a Peidl-kormány polgári demokráciára irányuló célkitűzései nem feleltek meg „*a nyílt ellenforradalmi uralomra törekvő magyar uralkodó osztálynak*” (Szamuely – Ránki 1960, 197.). A szerző értelmezésével ellentétben a „szakszervezeti kormány” kudarcát az okozta, hogy semmiféle hatalommal nem rendelkeztek, mert az államapparátus és a politikusok túlnyomó többsége a Tanácsköztársaság továbbélését látta benne (Fülöp – Sipos 1998, 69.). Megítélésem szerint ebben a kontextusban a tankönyv valódi célja a „*proletárforradalom vívmányait*” (Szamuely – Ránki 1960, 197.) leromboló Peidl-kormány bűnbakká tétele és az ellenforradalmi szervezkedések antidemokratizmusának a bizonyítása volt. A kötet a Budapestre bevonuló román csapatokról és a Friedrich-kormány megalakulásának körülményeiről

rövid, de pontos képet adott. Az ország megszállásával kapcsolatban ugyanakkor hamisan azt állította, hogy a *„Tiszántúl s a Duna–Tisza köze az ellenforradalmárok által behívott román csapatok megszállása alatt állt”* (Szamuely – Ránki 1960, 197.). Úgy vélem, hogy ez az állítás az ellenforradalmárok „ha-zaárulóként” való burkolt megbélyegzésére irányult.

A fehérterror ismertetésében is domináltak a különböző történelmi tévhit, torzítások és túlzások. Történelmi tévhitnek számít például, hogy a szerző Horthy Miklóst a cattarói matrózlázadás egyik vérbe fojtójának nevezte. Emellett a tankönyv meglehetősen leegyszerűsített és pontatlan jellemzést adott a Nemzeti Hadseregről: *„csak a legnagyobb nehézségek árán sikerült – zömmel módos gazdák fiaiból – néhány ezer főnyi legénységet szervezni”* (Szamuely – Ránki 1960, 197–198.). Valójában 1919. augusztus elején körülbelül 2000 katonával rendelkező hadsereg a sorozási kényszer és a toborzás eredményeként október közepére mintegy 30 000 főre nőtt (Fülöp – Sipos 1998, 69.). A tankönyv a fehérterror áldozatainak számát illetően is túlzó megállapításokat tett: *„több mint 5000 embert gyilkoltattak meg, több mint 70 000 embert zártak börtönbe és internáló táborokba, s kb. hasonló számú kommunista, szocialista, haladó gondolkodású ember kényszerült emigrációba”* (Szamuely – Ránki 1960, 198.). A halálos áldozatok pontos számát valószínűleg soha nem lehet majd tudni, az azonban bizonyos, hogy Böhm Vilmos 1923-ban megjelent *Két forradalom tüzeiben* című könyve alapján kanonizálódott adat túlzásnak mondható. A Bödök Gergely nevéhez köthető újabb kutatások alapján a forrásokban olvasható 1136 áldozat közül 365 ismerhető meg név szerint is (Bödök 2018, 214.). Végül a fehérterror leleplező szempontú értékelését elősegítette, hogy a fehérterror eseményeinek és Horthy közvetlen szerepének igazolására a tankönyv didaktikai eszközként a vérengzésekben érintett különítményparancsnok, Prónay Pál személyes naplóját is felhasználta (Szamuely – Ránki 1965, 244–245.).

A tankönyv az 1920 után kialakult politikai rendszerrel kapcsolatban obligát módon alkalmazza az 1956 előtti kanonizált szemlélet legtöbb elemét. Ennek megfelelően a rendszer antidemokratizmusának hagyományos magyarázatául szolgált, hogy Horthy *„megválasztását támogatták a fegyveres különítmények is, amelyek 1920. március 1-én megszállták a parlamentet, hogy a »választás zavartalanságát« biztosítsák”* (Szamuely – Ránki 1960, 199.). A

szerző értelmezésében az ellenforradalmi rendszer „törvényesítését”, konszolidálását az is elősegítette, hogy „*a Teleki-kormány [sic!] 1920. június 4-én aláírta az ellenforradalmi rendszer nemzetközi elismerését jelentő trianoni békeszerződést.*” (Szamuely – Ránki 1960, 199.) A bűnbakként megjelenő horthysta körök felelősségét hangsúlyozta az a magyarázat, hogy a politikai vezetés „*az antanthatalmakkal szembeni elkötelezettségük*” (Szamuely – Ránki 1960, 199.) miatt írták alá az „imperialista” békeszerződést. A békediktátum megváltoztatására irányuló revíziós politikát „nacionalista és sovinszta” uszításként értelmezte, amelynek valódi célja a „szomszéd népek” elleni gyűlöletkeltés volt (Szamuely – Ránki 1960, 199–200.). Arról sincs utalás a kötetben, hogy mennyi magyar került a környező országokba. A tankönyv szerint „*a magyar uralkodó osztályok elnyomásától sokat szenvedett nemzetiségek régi törekvése megvalósult: csatlakozhattak önálló nemzeti államaikhoz*” (Szamuely – Ránki 1960, 199.). Utóbbi érvelés jól jelzi, hogy a pártállami rendszer idején a „baráti” országokkal szembeni revízió kérdésének boncolgatója szigorú tabunak számított (Dévényi 2013, 110.).

A tankönyv a korszak társadalmi igazságtalanságát a Nagyatádi-féle földreform visszafogottságával, korrupt és megalkuvó jellegét a Bethlen-Peyer paktummal próbálta igazolni. Utóbbi történetben a horthysta csoportok mellett a „jobboldali szociáldemokrácia” is bűnbakká vált, amiért elárulta a munkásosztály érdekeinek a képviselőjét (Szamuely – Ránki 1960, 200–201.). A Horthy-korszak külpolitikáját illetően hamisan állította, hogy bár „*a Horthy-rendszer kezdettől fogva élvezte a reakciós nyugati hatalmak támogatását, amelyek fontos szovjetellenes támaszpontot láttak benne, de nyílt külpolitikai szövetségest nem találhatott közöttük*” (Szamuely – Ránki 1960, 202.).

A tankönyv a Kommunista Párt és a munkásmozgalom szükségességét, a munkásság sanyarú szociális helyzetével és elégedetlenségeivel igazolta. Általánosságban elmondható, hogy a szerző a Kommunista Párt tevékenységeinek részletes tárgyalásával a pártot és a munkásmozgalmat a történelmi szerepéhez képest jelentősen felülreprezentálta. A történelmi szerep túlértékelését jól jelzi, hogy a tankönyv a munkásmozgalom megerősödésével magyarázta a „*totalis fasiszta diktatúrára*” törekvő Gömbös Gyula kinevezését (Szamuely – Ránki 1960, 206.). A tankönyv az 1930-as évek belpolitikáját ennek megfelelően a baloldali mozgalmak elnyomására irányuló fokozatos faszálódásként értelmezte. Külpolitikai szempontból a politikai vezetés a versailles-i békerendszer revízióját tűzte ki célul, amelyet a Németországhoz, illetve

Olaszországhoz fűződő gazdasági kapcsolatok elmélyítésével igyekezett elérni. Az 1930-as évek második felében megerősödő nyilasok és a horthysta elit eszmei összemosását célozta az az állítás, hogy a nyilasok erősödésével szemben azért nem akart fellépni a kormány, „mert a baloldali mozgalmak ellen akarták őket felhasználni” (Szamuely – Ránki 1960, 212.).

A második világháború eseményeinek bemutatása során is megjelennek az 1956 előtti kommunista propaganda kötelező tartalmi elemei. Ennek megfelelően Horthy és Teleki vált felelőssé Jugoszlávia megtámadásában, sőt utóbbival szemben a szerző még azt is felrótta, hogy a „felelősség elől az öngyilkosságba menekült, ahelyett, hogy szembefordította volna az országot Németországgal” (Szamuely – Ránki 1960, 238.). A tankönyv értelmezésében a politikai és katonai vezetés a háborúhoz a könnyű győzelem és a nagy zsákmány reményében, illetve a Szovjetunió és a kommunisták elleni gyűlöletből csatlakozott. Rendhagyónak mondható, hogy az 1944-es német megszállással és a vidéki zsidóság deportálásával kapcsolatban a szerző nem hangsúlyozta Horthy felelősségét és szerepét. A kiugrási kísérlettel összefüggésben viszont felmerült Horthy felelőssége. A tankönyv a kiugrási kísérlet kudarcát abban látta, hogy a kormányzó nem gondoskodott a kiugrás katonai feltételeiről és nem volt hajlandó a munkásságot felfegyverezni. Emellett Horthy szerepe a nyilas hatalomátvétellel összefüggésben is felmerül azáltal, hogy a német követeléseket teljesítve, törvényes keretek között adta át a hatalmat Szálasinak.

Összegzésként megállapítható, hogy Szamuely Tibor és Ránki György gimnáziumi tankönyve a legtöbb esetben még az 1956 előtt kanonizált Horthy-képet használta a korszak értékelésére. Ennek megfelelően a mű szemléletmódját az egyoldalúan leegyszerűsített, osztályszempontú értékítéletek hegemoniája jellemzi, tartalmában a második világháború után kialakult ellenkultusz legtöbb tartalmi eleme megtalálható. Szóhasználatában gyakran előfordulnak az 1950-es évek elejére jellemző vulgármarxista kifejezések. Az ismeretanyagot illetően számottevő változás nem tapasztalható. Újdonságnak tekinthető viszont, hogy a tankönyvből kikerültek a Rákosi-korszak jellemző Marx, Engels és Sztálin idézetek.

A tankönyv a politikai rendszert olyan fasiszta jellegű diktatúraként jellemezte, amely az antanthatalmakkal való cinkos együttműködésnek és a fehérterrornak köszönhetően került hatalomra. A szerző értelmezése szerint a rendszer diktatórikus, fasiszta jellege az 1920-as években kevésbé, az 1930-as évektől erősebben érvényesült. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a mű

a Horthy-rendszert nem egy működőképes rendszerként, hanem a „reakció” és „haladó erők” közötti osztályharc egy időszakaként mutatja be. Erre utal az egyes alfejezetek felépítése és egymáshoz való viszonya, valamint a munkásmozgalom politikai küzdelmének tankönyvi felülreprezentálása is.

2.2 BALOGH ENDRE GIMNÁZIUMI TÖRTÉNELEM TANKÖNYVE (1968–1981)

1968-ban jelent meg először a korszak második gimnáziumi történelem tankönyve, amelyet Balogh Endre készített el. Balogh munkája a Kádár-korszak „legtartósabb” tankönyvének nevezhető, tekintve, hogy 1981-ig összesen 14 alkalommal adták ki. A tankönyv egyes kiadásai között számottevő tartalmi különbség nincs. A korábbi tankönyvhöz hasonlóan Balogh Endre munkája is elkülönülten tárgyalta az ellenforradalmi rendszer történetét és a második világháború magyar eseményeit. Az általam vizsgált 318 oldalas mű összesen 50 oldalon ismertette a Horthy-korszak történetét. A történelemtanítás módszertani fejlődését jelzi, hogy az új kötetben nagy mértékben nőtt a didaktikai apparátus aránya, a tananyag elsajátítását már forráselemző leckék is segítették. A történelemtankönyvet a korábbi munkával megegyező szerkezeti felépítés jellemzi, az alfejezetek felépítésében továbbra is az osztályharc hangsúlyozása figyelhető meg.

A Szamuely–Ránki-féle tankönyvhöz hasonlóan Balogh Endre munkája is viszonylag pontos képet adott a Tanácsköztársaság megdöntése után hatalomra került Peidl-kormányról. A „szakszervezeti kormány” bukásával kapcsolatban azonban a korábbi érveléshez helytálló módon azt is hozzátette, hogy a Peidl-kormány működésének nem volt társadalmi alapja (Balogh 1974, 182.). Horthy Miklós jellemzésében új tartalmi elemként jelent meg a fővezér munkássággal szembeni gyűlölete, dzsentri származása és az, hogy „*magyarul törve beszélt*” (Balogh 1974, 183.). Változásnak tekinthető, hogy a tankönyvből kikerült a Nemzeti Hadsereg korábbi hamis értékelése. Általánosságban elmondható, hogy a vérengzésekért és megtorlásokért felelős csoportok megítélését illetően a szerző rendkívül szélsőséges kifejezőmódot használt: „*A tisztí különítmények és a militarista szervezetek egyetlen politikai távlata a fehérterror, azaz a proletárdiktatúra vívmányainak megsemmisítése, a megtorlás és az osztályrend biztosítása volt*” (Balogh 1974, 184.). A fehérterror áldozatainak számával kapcsolatban a tankönyv a Szamuely–Ránki-féle kötet becsléseit vette át (Balogh 1974, 184.).

Balogh munkájában is megjelenik a kormányzóválasztás antidemokratizmusának igazolásaként, hogy a „*kormányzóválasztás a tiszti különítmények fegyveres terrorjával folyt le*” (Balogh 1974, 185.). A trianoni békeszerződés kérdésében a tankönyv érezhetően távolodott a korábbi dogmatikus narratívától. A szerző tárgyilagosabb értékelését jól jelzi, hogy a békeszerződéssel kapcsolatban az elcsatolt területek aránytalanságára is kitér: „*A békeszerződés azonban a túlnyomóan nemzetiségi területek mellett zömmel magyarlakta területeket is elcsatolt. Közel 3 millió magyar került az utódállamokba, melyeknek uralkodó osztályai éppen olyan nacionalista elfogultságot mutatnak velük szemben, mint egy a magyar uralkodó körök Magyarország nem magyar népeivel szemben*” (Balogh 1974, 185.). Emellett Balogh megértőbb hozzáállása figyelhető meg a szerződés elfogadását illetően is: „*A magyar uralkodó osztályok kénytelenek voltak elfogadni a békefeltételeket, mert az antanthatalmaknak köszönhetően uralmuk visszaállítását, és csakis ezúton érhetnék el az ellenforradalmi rendszer nemzetközi elismerését*” (Balogh 1974, 186.). A tankönyv az 1920-as évek politikájával kapcsolatban már nem tartotta megalkuvónak a „jobboldali szociáldemokratákat” a Bethlen–Peyer paktum megkötése miatt (Balogh 1974, 187.), a Nagyatádi-féle földreform viszont továbbra is „*a földéhes parasztság becsapását jelentette*” (Balogh 1974, 188.). A külpolitikai konszolidációt illetően új narratívaként jelent meg, hogy az Olaszországgal kialakított kapcsolat részben a fasiszta eszmei rokonságon alapult (Balogh 1974, 190.). A politikai rendszer jellegével kapcsolatban Balogh munkája is azt állította, hogy a „*magyar ellenforradalmi rendszer sajátos fasiszmus volt, melyben a fasiszmus terrorista elemei a konzervatív, reakciós, esetleg „liberális” politikai módszerekkel keveredtek*” (Balogh 1974, 216.).

A baloldali mozgalom ismertetésével kapcsolatban elmondható, hogy a korábbi tankönyvhöz hasonlóan Balogh is felülreprezentálta a munkásmozgalom történelmi jelentőségét és szerepét. Ebben a tekintetben a leegyszerűsítő narratívától való eltávolodást mutatja, hogy a munkásmozgalom megerősödése már csak részben játszott szerepet Gömbös kinevezésében (Dévényi 2011, 11.). Ugyanakkor ennek ellentmond az az állítás, hogy Gömbös totális törekvését „*a munkásosztály ellenállása akadályozta meg*” (Balogh 1974, 207.).

Jugoszlávia megtámadását illetően a tankönyv egyedül Teleki felelősségét hangsúlyozta, aki „*nem akart szembefordulni az uralkodó osztályok ka-*

tasztrófapolitikájával” (Balogh 1974, 240.). A háborúhoz való csatlakozás kérdésében is megfigyelhető a demagóg narratívától való eltávolodás, ugyanis a politikai vezetést már nem csak a gyors győzelem és a szovjetellenesség motiválta, hanem ezek mellett érvként megjelenik a félelem, hogy a Romániával szembeni területi követeléseiket nem tudják elérni (Balogh 1974, 240.). A 1944-es német megszállással kapcsolatban megjelenik Horthy felelőssége és szerepe, a vidéki zsidóság deportálását illetően azonban nem. A szerző a kiugrási kísérlet kudarcában Horthyt tette felelőssé, amiért nem adott határozott parancsot a kiugrás végrehajtására és fegyvert a munkásság kezébe (Balogh 1974, 249.).

Összegzésként megállapítható, hogy Balogh Endre gimnáziumi tankönyve a Horthy-korszak néhány kérdésében már eltávolodott a Rákosi-korszakban megfogalmazott kizárólagos magyarázatoktól. Ezekben az esetekben az „eltávolodás” nem azt jelentette, hogy az 1956 előtti demagóg érvek kikerültek volna a tankönyvből, hanem arra utal, hogy az örökölt politikai és ideológiai kliséket burkoltabb, árnyaltabb formában hordozta a mű. Ennek megfelelően a tankönyv szemléletmódját valójában a koncepcionális mozdulatlan-ság jellemezte, hiszen a korszaknak továbbra is csak az árnyoldalait lehetett megfogalmazni, a pozitívumait nem.

2.3 JÓVÉRNÉ SZIRTES ÁGOTA GIMNÁZIUMI TÖRTÉNELEM TANKÖNYVE (1982–1988)

A Kádár-korszak utolsó gimnáziumi tankönyve először 1982-ben jelent meg, amelynek szerzője Jóvérné Szirtes Ágota volt. Jóvérné 229 oldalas munkája a Horthy-korszak történetét összesen 37 oldalon tárgyalta. A tankönyv a korábbi kötetekhez képest mind külsőleg, mind belsőleg megújult: az új kötet kéthasábos tördelésű, kétszínnyomásos, és a korábbi B/5-ös méret helyett A/4-es formátumban jelent meg. Didaktikai apparátus szempontjából a tankönyv a megjelenésekor komoly újításnak számított.

A történelemtankönyv az ellenforradalmi rendszer két világháború közötti történetét nyolc alfejezetre bontva tárgyalta. Az alfejezetek felépítésében a korábbi tankönyvekhez képest Jóvérné munkájában már kevésbé érvényesült az osztályszemléletű narratíva. A korábbi tankönyvektől eltérően a második világháború magyar eseményei Jóvérné könyvében a világháború egyetemes történetével párhuzamosan kerültek bemutatásra.

Jóvérné könyve a korábbi kötetekhez hasonlóan, a Tanácsköztársaság bukása után kinevezett Peidl-kormány ismertetésével kezdte az ellenforradalmi rendszer tárgyalását. A „szakszervezeti kormány” bukásával kapcsolatban Jóvérné pontos és tárgyilagos megállapítást tett: *„A kormánynak nem volt megfelelő belpolitikai támasza, s hiányoztak hatalmi eszközei is, mindenekelőtt a hadsereg”* (Jóvérné 1982, 83.). Horthy Miklós jellemzését illetően továbbra is megfigyelhetők a személyével kapcsolatban felmerülő tévhittek. A korábbi tankönyvekhez képest változásnak tekinthető, hogy rövid biográfiája nem tartalmaz minősítő jelzőket. Emellett újdonságként említhető meg Horthy szerepének mértéktartó hangsúlyozása is: *„A hatalmi eliten belül a mérleg nyelvének szerepét töltötte be az egész korszakon keresztül, s hazai tekintélye mellett élvezte az angol politikai körök szimpátiáját”* (Jóvérné 1982, 84.). A fehérterror vonatkozásában a tankönyv szóhasználata a korábbi kötetekhez képest jóval visszafogottabb, mellőzi a minősítő jelzők használatát. A fehérterror áldozatainak számát illetően Jóvérné is az 1956 előtt elfogadott becslést veszi át.

A kormányzóválasztás tárgyilagosabb megítélésére utal, hogy a tankönyvből kikerült az a korábbi munkákban obligát módon felhozott állítás, hogy a kormányzóválasztás a tiszti különítmények fegyveres biztosításával folyt le. A trianoni békeszerződést illetően Jóvérné munkája is megemlíti, hogy az *„ellenforradalmi hatalom nemzetközi elismerésének feltétele a békeszerződés aláírása volt”* (Jóvérné 1982, 85.). A korábbi tankönyvekhez képest különbségként megemlíthető, hogy Jóvérné már nem foglalkozik a Horthy-rendszer felelősségének kérdésével.

A tankönyv a Nagyatádi-féle földreformmal kapcsolatban is visszafogottabban fogalmazott: *„A földreform megvalósításának módja jól jellemezte az ellenforradalmi rendszer demagóg parasztpolitikáját”* (Jóvérné 1982, 86.). A Bethlen–Peyer paktum kapcsán bár Jóvérné megalkuvónak nevezte a szociáldemokrata politikai vezetését, összességében pozitív képet festett a pártról (Jóvérné 1982, 86–87.). A tankönyv az ország külpolitikai helyzetéről is pontos képet adott: *„Magyarország 1922-ben belépett ugyan a Népszövetsége, de a békeszerződés revíziójára irányuló elképzelései ellen a győztes hatalmak, mindenekelőtt a kisantant államok, egységes frontot alkottak”* (Jóvérné 1982, 87.). A tankönyv értelmezésében az *„elszigeteltségből csak akkor léphetett ki*

az ország, amikor a fasiszálódó Olaszországban a versailles-i békét szintén felülvizsgálni szándékozó partnerre találtak. Olaszország Magyarországon Jugoszlávia és Franciaország elleni szövetségest remélt” (Jóvérné 1982, 87.).

A korábbi tankönyvekhez hasonlóan Jóvérné munkája is eltúlozta a baloldali mozgalom jelentőségét és szerepét, ugyanakkor a többihez képest jóval visszafogottabb ebben a tekintetben, amit az egyes témák tankönyvi aránya is tükröz. A mértéktartóbb értékelést jelzi az is, hogy Gömbös kinevezésének magyarázatában már nem szerepelt a munkásmozgalom megerősödésének narratívája. A tankönyv helyesen állapítja meg, hogy Gömbös kinevezése a gazdasági világválságra adott politikai válaszreakciónak tekinthető. Ugyanakkor Jóvérné munkája is torzított, amikor azt állította, hogy *„Gömbös diktatórikus és fasiszta módszerek alkalmazásával akarta kivezetni az országot a válságból”* (Jóvérné 1982, 98.). Változásnak tekinthető, hogy Gömbös totális fasiszta diktatúrára irányuló törekvése már nem a munkásmozgalom, hanem a *„konzervatív körök ellenállásán bukott meg”* (Jóvérné 1982, 98.). Jóvérné munkájáról összességében elmondható, hogy többnyire pontosan ábrázolta az 1930-as évek politikai folyamatait, amikor Darányi Kálmán, Imrédy Béla és Teleki Pál legfontosabb céljai között a jobbratulódás feltartóztatását és a külpolitikai elkötelezettség lazítását említette (Jóvérné 1982, 98–99.). A politikai rendszer jellegét illetően változásnak tekinthető, hogy Jóvérné a politikai berendezkedést már nem diktatúrának, hanem *„fasiszta orientációjú”* tekintélyuralmi rendszernek tartotta: *„Fasiszta orientációjú tekintélyuralmi rendszer épült tehát ki nálunk, melyben azonban a hatalmon levők egy részének nem állt érdekében, más részének nem sikerült kiépíteni a totális diktatúrát”* (Jóvérné 1982, 108.).

Jugoszlávia megtámadását illetően a tankönyv a korábbi tankönyvekkel szemben már nem keresett bűnbakokat, hanem tárgyilagosan értelmezte az eseményeket: *„Teleki koncepciója a fegyveres semlegességről összeomlott. Ahhoz, hogy szembeforduljon a németekkel sem az állam vezetőitől, sem a hadseregtől, sem a lakosság többségétől nem várhatott segítséget”* (Jóvérné 1982, 115.). A korábbi tankönyvekhez képest előremutató változásnak tekinthető, hogy Magyarország hadbalépésének okaival kapcsolatban Jóvérné munkája nem említi a szovjetellenességet és a könnyű győzelem reményét. A tankönyv szerint a háborúhoz való csatlakozás hátterében az állt, hogy eleinte *„[Németország] Magyarországot elsősorban csak mint felvonulási területet és*

gazdasági bázist vette számításba. Miután azonban a Szovjetunió elleni támadásban részt vett Románia és belépett Szlovákia is, a magyar kormány attól tartott, hogy a németek a végső osztozkodásnál többet fognak juttatni a magyarok revíziós ellenlébasainak” (Jóvérné 1982, 124.).

Az 1944-es események kapcsán Horthy szerepe egyedül a kiugrási kísérlet kapcsán került említésre. Előremutató változásnak tekinthető, hogy Jóvérné a kiugrási kísérlet kudarcának okaként már nem említi azt, hogy Horthy félt fegyvert adni a munkásság kezébe. A tankönyv értelmezésében a kiugrási kísérlet azért bukott el, mert a „*kormányzó utasításait a kommunistaelenes és németbarát szellemben nevelt tisztikar nem tudta vagy nem akarta végrehajtani*” (Jóvérné 1982, 128.).

Összegzőképpen megállapítható, hogy Jóvérné Szirtes Ágota tankönyve több kérdésben teljesen elhagyta a korszakra vonatkozó politikai és ideológiai kliséket, ami jól jelzi, hogy a pártállami rendszer számára a Horthy-korszak értékelése már kevésbé töltött be legitimációs szerepet. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a propagandisztikus tartalmi elemek csökkenése a Horthy-rendszerrel kialakított hivatalos képet döntően nem befolyásolta, csupán a hangsúlyok változtak a marxista történelemszemlélet paradigmáján belül.

Összegzés

A Horthy-korszak negatív megítélése a második világháború után, a berendezkedő kommunista hatalom legitimációs igényeivel összefüggésben alakult ki. A kommunista propaganda – hatalmi céljainak elérése érdekében – kialakította a Horthy-rendszer bűneit leleplező narratívát. A leleplező narratíva az 1919 és 1944 közötti időszakot a magyar történelem mélypontjaként értékelte, amelyben kizárólag rossz dolgok történtek. A Rákosi-korszakban ezt a megkérdőjelezhetetlennek számító értelmezést közvetítették a különböző tömegkommunikációs eszközök, a történelemtankönyvek, különféle propagandaanyagok és a politikai propagandaszerepet betöltő történetírás is.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei azonban rádöbentették a politikát arra, hogy nem lehet a múlt értelmezését kizárólag az aktuálpolitika szolgálatába állítani, mert ez a politikára nézve több kárral jár, mint haszonnal. A Horthy-korszak hivatalos értékelését azonban alapvetően

meghatározta, hogy a berendezkedő pártállami rendszer az 1956-os események egyik okának a horthysta erők támadását jelölte meg. Valószínűleg ez a helyzetértékelés is hozzájárult ahhoz, hogy a történetírás 1960-as évektől kezdődő professzionalizálódása nem járt együtt a Horthy-kép árnyaltabb megítélésével. A Kádár-korszak liberálisabb tudománypolitikája ellenére az iskolai oktatás szintjén a politikai vezetés elvárásainak megfelelő narratívák érvényesültek.

Ebből fakadóan a gimnáziumi történelem tankönyveket a Horthy-korszak vonatkozásában az 1956 előtti szemléletmód jellemzi. Ez különösen igaz az 1960-tól kiadott Szamuely–Ránki-féle történelemtankönyvre, amely tartalmát, szóhasználatát és szemléletmódját tekintve leginkább az 1950-es évek tankönyveire hasonlít. Fontos hangsúlyozni, hogy a mű a Horthy-rendszert nem egy működőképes politikai berendezkedésként, hanem a „reakció” és a baloldali mozgalom közötti osztályharc egy fázisaként mutatja be.

Az 1968-tól megjelenő Balogh-féle történelemtankönyv szemléletmódját a koncepcionális mozdulatlanság jellemzi. Ez azt jelenti, hogy bár az ismeretanyag bővülésével látszólag megváltoztak a hangsúlyok és összetettebbé váltak a magyarázatok a tankönyvben, valójában továbbra is tartalmazza az 1956 előtt megfogalmazott politikai és ideológiai kliséket.

Az 1982-től kiadott Jóvárné-féle történelemtankönyv már több kérdésben teljesen elhagyta a politikai és ideológiai kliséket, ami arra utalhat, hogy a kádári vezetés számára a Horthy-korszak értékelése már kevésbé töltött be legitimációs szerepet. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a propagandisztikus tartalmi elemek csökkenése a Horthy-rendszerről kialakított hivatalos képet nem befolyásolta, csupán a hangsúlyok változtak a marxista történelemszemlélet paradigmáján belül.

Összegzésként elmondható, hogy további kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy mennyiben van átfedés a Rákosi-korszak történelemtankönyvei és a Kádár-korszak történelemtankönyvei között. Jövőbeni kutatásaimmal kívánok hozzájárulni a politika tankönyvformáló szerepének alaposabb megismeréséhez.

Irodalomjegyzék

Albert B. Gábor (2004): A történelmi tudat alakulása Kádár-korszak egyes általános és középiskolai történelemtankönyveiben. In: Albert B. Gábor (szerk.): *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* Kölcsey Intézet, Budapest, 2004. 7–64.

Bencédy József (szerk.) (1965): *Tanterv és utasítás a gimnáziumok számára. Történelem.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Berecz János (1986): Gondolatok a nemzet és a munkásmozgalom történetéről. *Társadalmi Szemle*, 6. sz. 3–13.

Bihari Mihály (2005): *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Osiris Kiadó, Budapest.

Bödök Gergely (2018): *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921).* (PhD disszertáció) Eszterházy Károly Egyetem, Eger.

Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

Dárdai Ágnes (2006): *Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás.* I. kötet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa, Pécs.

Dévényi Anna (2011): A magyar történelemtankönyvek ideológiai–szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján. *Történelem-tanítás*, 1. sz. 1–18.

Dévényi Anna (2013): Bűnbakból vádló, vádlóból bűnbak: In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Kronosz Kiadó, Pécs – Budapest, 96–111.

Dévényi Anna – Gózszy Zoltán (2014): Szempontok a történelemtankönyvek dekódolásához. In: Csóka-Jaksa Helga – Schmelczer-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor (szerk.): *Pedagógia – oktatás – könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes 60. születésnapjára.* PTE Egyetemi Könyvtár, Pécs, 145–166.

Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente (szerk.) (1997): *Rákosi Mátyás. Visszaemlékezések 1940–1956.* 1. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest.

Fülöp Mihály – Sipos Péter (1998): *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, Aula Kiadó.

Gergely Jenő – Izsák Lajos (2000): *A huszadik század története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2000.

Gunst Péter (2003): *A magyar történetírás története.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

Illik Péter (2017): Horthy. Korszak. Értékelés. Az 1945 után kiadott hazai középiskolai történelem tankönyvekben. In: Illik Péter (szerk.): *Különlélemény. A mainstream magyar történelem határán.* Unicus Műhely, Budapest, 309–384.

- Karsai László (1992): Tankönyvek a Shoaról. *Világosság*, 7. sz. 533–537.
- Karsai László (1994): Tankönyvek a Holocaustról. *Világosság*, 8–9. sz. 118–126.
- Karsai László (2000): Egyetemi és középiskolai tankönyvek a holokausztról. *Mozgó Világ*, 12. sz. 19–44.
- Karsai László (2016): *Szállasi Ferenc*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Karsai László – Molnár Judit (szerk.) (2004): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróóság előtt*. 1956-OS KHT, Budapest.
- Katona András (2004): Történelemtantervek a Kádár-korszakban. In: Albert B. Gábor (szerk.): *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* Kölcsey Intézet, Budapest, 87–104.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) (1981): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Harmadik, kiegészítő kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) (1994): *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács Emőke (2006): A gimnáziumi történelemtankönyvek tartalmi és szemléleti változásai 1945 és 1962 között. *Educatio*, 3. sz. 630–644.
- Molnár Erik (főszerk.) (1964): *Magyarország története I-II. kötet*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Rainer M. János (1995): A történelmi emlékezet. *Beszélő*, 24. sz. 26–27.
- Ránki György (főszerk.) (1976): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. 8. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2007): Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 10. sz. 3–32.
- Romsics Ignác (2017): *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Online kiadás, Osiris Kiadó, Budapest.
- Szabó Ágnes – Pamlényi Ervin (szerk.) (1963): *A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Szőke András (2004): Az apostolok jogán? In: Albert B. Gábor (szerk.): *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* Kölcsey Intézet, Budapest, 65–77.
- Tomka Béla (2018): Miért tanulmányozzuk a történelmet? Bevallott és rejtett célok. *Történelemtanítás*, 2018. június, 1–2. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/08/tomka-bela-miert-tanulmanyozzuk-a-tortenelmet-09-01-02/> (Utoljára megtekintve: 2022. 12. 10.)
- Turbucz Dávid (2012): Kultusz és ellenkultusz. Legendák és tévhitek Horthy Miklósról. *Mozgó Világ*, 8–9. sz. 19–26.

Turbucz Dávid (2014a): A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989). *Történelmi Szemle*, 4. sz. 663–688.

Turbucz Dávid (2014b): *Horthy Miklós*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Turbucz Dávid (2021): Horthy Miklós és a fehérterror: az erőszak szerepe Horthy Miklós hatalomra jutásában 1919–1920-ban. In: Margittai Linda – Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak: a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötet*. Szeged, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 417–431.

Források

Szamuely Tibor – Ránki György (1960): *Történelem. Az általános gimnáziumok IV. osztálya számára*. 1. kiadás, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Szamuely Tibor – Ránki György – Almási János (1965): *Történelem. Az általános gimnáziumok IV. osztálya számára*. 6. kiadás, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Balogh Endre (1974): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. 7. kiadás, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Balogh Endre (1978): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára*. 11. kiadás, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Jóvérné Szirtes Ágota (1982): *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára*. 1. kiadás, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Abstracts

Author: Antal, Éva Eső

E-mail: antal.eva971@gmail.com

Educational institute, study: Institute of Applied Social Sciences and Minority Politics, Community and Civic Studies

The title of the study: Motivation study of grassroots volunteering between June 2015 and January 2016 in connection with the wave of refugees in Europe

Keywords: motivation of volunteers, grassroots, migration in 2015, refugees, Western-Balkan Route

Supervisor: Kiss, Maria Rita

ABSTRACT

In 2015, an unprecedented wave of refugees reached Europe: more than 350,000 people entered Hungary illegally in the summer alone. One of the busiest entry points on the Serbian-Hungarian border was the Röszke area. The refugees traveled to Budapest via Szeged, and then most of them went on to Western Europe.

In a short time, dozens of volunteer groups were organized all over the country, and within a few weeks they have already operating with thousands of people. In the beginning, they helped just few refugees per day, then gave help thousands of them daily. These volunteer groups took over a significant part of the government's tasks, they were able to mobilize tens of thousands of donors, and provided humanitarian legal and other assistance to thousands of refugees every day.

The focus of my investigation is the motivation of grassroots volunteers between July 2015 and January 2016. In terms of my research methods, I started in three directions: in the given period, I used the method of participant observation, traveling along the Western Balkan route from Szeged to Lesvos. Furthermore, in addition to secondary literature analysis, I also conducted questionnaire research among my fellow Hungarian and foreign volunteers. I examine my obtained results in the context of a well-known typology in the literature on volunteering: my hypothesis was that in the given period volunteers were characterized by traditional – old – volunteerism in Szeged, Lesvos and the Western Balkan route.

During my research, I found that, regardless of gender, age, nationality, religion or political affiliation, the volunteers' activities were motivated by helping the fallen, moral commitment, and belonging to the community. Furthermore, despite the fact that in the summer of 2015 the Hungarian government carried out strong anti-foreign communication on all media surfaces, completely new forms of solidarity appeared in Hungarian society; and helping, as a voluntary/good service activity, served as a basis for the cooperation and dialogue of social groups that had not previously interacted with each other, thereby strengthening social capital. What's more: some of the civil groups that were created at that time were able to reorganize seven years later, when the Ukrainian-Russian war broke out.

Author: Beck, Martin

E-mail: beckmartin98@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Political Science MA

The title of the study: The European division, or a new kind of spiritual iron curtain in the face of crises

Keywords: European Union, crisis, challenges, "spiritual iron curtain", regime change, social division

Supervisor: Petrovszki-Oláh László

ABSTRACT

In the course of my research, I sought to answer the question of whether, and if so, how effectively and to what extent, was Europe reunited after the collapse of the Soviet Union. My approach focused on different social and economic indicators, and I tried to determine the success of European integration along this dimension. I illustrated these with country examples, including Hungary and Germany as well. I have tried to create a comprehensive social and economic picture that can be used to identify the mistakes of the past and to provide an appropriate response to the challenges of the future, given that the world, and Europe in particular, is in an era of crisis. The war between Russia and Ukraine has brought these long-standing underlying tensions to the surface, so to speak, and has brought unresolved issues and disagreements, both in the economy and in European societies, to the present day. Europe and the European Community are now facing a challenge for which there was no previous precedent since the Treaty of Rome in 1957. I perceive the way out of the crises as a 'third passenger' alternative, involving a complete restructuring and a profound social renewal. The future of the European Union and the nation states within it are at stake. I believe that the old continent can be capable of renewal if it puts itself on new foundations, and looks at the world and its place in a little different way.

Author: Farkas, Zsuzsanna

E-mail: zsuzsika.farkas@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Gyula Juhász Faculty of Education, Department of Applied Social Sciences; Community and Civil Development Studies (MA)

The title of the study: History of the Hungarian Scouting in Vojvodina between 1910–1945

Key words: scouting, change of empires, transhistorical values, Vojvodina, history of education

Supervisor: Jancsák, Csaba

ABSTRACT

The study presents the activities of the Hungarian scout troops in Vojvodina between 1910 and 1952. The scouting movement began in England in 1908, under the leadership of Baden-Powell. The youth movement was very popular, hence it developed rapidly and gained ground in several countries in the world. The cradle of Hungarian scouting can be linked to Nagybecskerek in the Austro-Hungarian Monarchy: a Piarist high school teacher, László Králik, translated Baden-Powell's book. The translation of the Scouting for Boys in Hungarian was published in the school's yearbook in 1910. A piece of tangible physical evidence from the era, the flag of the Nagybecskerek Scout Regiment, suggests that some kind of scouting activity took place in the town. The rise of the scout movement was interrupted by the First World War, yet scouting continued in several Hungarian settlements despite the war conditions. After the First World War, the Scout Association was reorganized in Hungary and the Savez Izvidnika i Planinika scout organization was also established in the Kingdom of Serbia-Croatia-Slovenia. In the Kingdom of Serbo-Croatia-Slovenia and later Yugoslavia, troops of Hungarian-speaking or Hungarian majority members operated. After the annexation of Délvidék, several new scout groups were formed, which belonged to the Hungarian Scout Association. Historical events affected the operation of the scouting movement, but the social values held by it remained the same throughout the era. Hungarian and Serbian archival sources, contemporary press materials, school yearbooks, diaries, and interviews with scouts of the era were used to prepare the study.

Author: dr. Hegedűsné Demeter, Zsuzsanna Edit

E-mail: demeterzsuzsi@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Social Policy MA

The title of the study: Integration of after-school programs into the public social institutional system

Keywords: after-school program, tanoda, normative funding, children's services to increase opportunities, social inclusion

Supervisor: Nagy, Terézia

ABSTRACT

The importance of my research lies in the fact that in 2019 the after-school program (Tanoda), as a preventive service promoting social inclusion, became part of the child protection system, and like the Sure Start program, it is embedded in the state normative funding system.

From that date, the socio-cultural disadvantages compensation by the after-school programs operates as required by child protection law.

This systemic change has created both new opportunities and new challenges for maintainers.

The inclusion policy aimed to ensure a more centralized, stable, predictable, and smooth-running maintenance of the Tanoda. At the time, no one could predict whether this would have a positive effect.

The integration process of the Tanoda also meant that all after-school programs had to comply with the same standards. Tanoda has been included in the child protection system under the category of child welfare services within the basic personal care services.

In the course of my research, I conducted several interviews in the settlements of the Körösök Valley. The hypotheses of my thesis included issues such as the advantages and disadvantages of centralization, the dilemma of reaching the real target group, the key role of the tanoda in eliminating vulnerability; and the difficulties caused by legal "obligations".

By the end of my research, my assumptions were partially confirmed. However, my study has clearly shown that the development of state funding and the institutionalization of the after-school programs has brought stability, predictability and security to the service providers, and all Tanodas perceived integration into the public system as positive.

Author: Kobl, Gabriella Adrienn

E-mail: koblgabriellaadrienn@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Sociology BA

The title of the study: Do Netflix and HBO documentaries transform flat earth believers? Investigating the impact of Netflix and HBO documentaries as new science communication tools among young people

Keywords: science communication, streaming platforms, new type of documentaries, science skepticism, young people's attitude

Supervisor: Fekete, Marianna

ABSTRACT

Science communication is of prime importance in mitigating scientific skepticism. The appearance of flat-earthers and the growing opposition to vaccination draw special attention to this issue. Documentaries are an excellent tool for making a topic understandable to everyone. These works have been transferred to streaming sites, where they are very successful. This is interesting from a sociological point of view because most of the current users of these platforms are in the 18–29 age group. My goal is to bridge the conceptual confusion involved in the transfer of scientific knowledge, and to examine the impact of Netflix and HBO documentaries, which appear as a new arena for science communication, on the attitudes of the 18–29-year-old age group towards science and scientists. Furthermore, I examine the opinion and attitude of the younger generation regarding scientific skepticism, as well as the possible impact of these films on scientific skepticism. To implement this, I conducted online focus group interviews. During the research, I did not find a unified framework that could be used to define science communication and its associated concepts. That is why I created the spectrum model of scientific knowledge transfer, in which I clarify these concepts. The interviewees said that because of the modern editing techniques, as well as the storytelling, they prefer the new type of documentaries instead of the old documentary predecessors. According to the interviewees, scientists and researchers radiate security, but their credibility is undermined by the inadequate communication channel and the way they are portrayed. They pointed out that new types of documentaries have a preventive effect on the development of science skepticism, but they are no longer able to influence the attitude of convinced science skeptics. Documentaries on streaming sites can reach unprecedented viewership. This has a very serious potential to achieve a lasting positive attitude-changing effect in relation to scientific content. This effect can also moderate the spread of scientific skepticism.

Author: Kovács-Jerney, Ádám

E-mail: mach.time01@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Gyula Juhász Faculty of Education, Department of Applied Social Sciences, Community and Civil Development Studies (MA)

The title of the study: Machiavellianism, time, work - Does your opinion matter? Examining opinion analysis parameters for machiavellianism, time perspective, and work dependence

Keywords: MPS, ZTPI, BWAS, Neticle

Supervisor: Jancsák, Csaba

ABSTRACT

My research interest was focused on gaining deeper knowledge. The aim of the present research is to investigate the relationship between Machiavellianism in psychological time perspectives and work dependence. In laying the theoretical groundwork, I sought to establish links between the three scenes and to capture the workings of the natural language recognition system that measures emotions. In addition to examining the connections between the three scenes together, the questionnaire collected opinions in three separate questions. Based on the theoretical background, we hypothesized a strong relationship between future-oriented individuals and Machiavellianism in our first hypothesis, and expected a strong relationship with the work-relatedness scale. In addition to our first hypothesis, we also expected a strong relationship between future-orientation and feelings of manipulateness and feelings of work opinions. In our second hypothesis, we hypothesized a strong relationship between present hedonism and Machiavellianism, and we did not expect a relationship between work dependence. In addition, we expected a strong relationship between sentiments of present hedonism and sentiments of manipulation and no relationship between sentiments of work. The research was conducted using a questionnaire method, 245 people participated in the study ($r=245$). The questionnaire was constructed on the basis of the Machiavelli Personality Scale (MPS), the Zimbardo Time Perspective Inventory (ZTPI) and the Bergen Work Addiction Scale (BWAS). In addition to demographic questions, the questionnaire asked respondents for three opinions on manipulation, time, and work. Statistical data were processed using the statistical analysis program SPSS 20.0 for Windows, and the Neticle Media Intelligence service Zurvey.io was used to process the opinions. The following conclusions can be drawn from my research future-oriented people are not characterized by Machiavellianism, however, there was a relationship between the dimensions of work dependence, salience and withdrawal, thus our hypothesis was partially confirmed. As for presenteeism, we found a strong relationship on the dimension of desire for control and no significant relationship with the dimensions of work addiction. Thus, this hypothesis was also partially confirmed. The results of this study may serve as a solution for higher success rates in labour market selection in the future.

Author: Márton, Richárd

E-mail: marton_richard@hotmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Political Science BA

The title of the study: The authority of head of state in Hungary and Slovak Republic

Keywords: parliamentarism, head of state, political environment

Supervisor: Petrovszki-Oláh, László

ABSTRACT

In Hungary the president has been the head of state since 1989, symbolizing the cohesion of nation, and defending the democracy. The status of president is similar to a classical parliamentary head of state, his function is only symbolic. The president is not a part of the executive power so political science can use the theory of Benjamin Constant: the head of state is a neutral authority. The Hungarian Constitutional Court could agree with that in its 48/1991. (IX. 26.) number resolution: the president of Hungary is outside of executive power, he has got an own type of authority as head of state.

The politics becomes personalized and the prime minister is the main character of politics in the parliamentary countries, but there is a confusion in political science about the power of parliamentary presidents. We know that the presidents are active and important people in presidential and half-presidential systems. This is a valid question in Hungary too, because after 1989 elected Hungarian presidents have got a very different role and it can influence their relations with the central power. The parliamentary presidents could be seen as a special, individual character, so we can draw a special 'power line' for the parliamentary presidents.

My hypothesis is that the Hungarian president is on top of this imaginary line. I am using the comparative political science to investigate the Hungarian and the Slovak presidents' positions. The two countries are similar in governemntial system; political history and geopolitics. I investigate the constitutions of both countries and the most important laws about head of state. I will try to find the appropriate similarities and differences between the two states and I will write the history of the previous 30 years in presidents' point of view. My target is set up a contrast of Hungarian model, and it will be a base of a new research on other parliamentary countries.

Author: Papp, Gábor

E-mail: papp.gabor@malta.hu

Educational institute, study: University of Szeged, Social Policy MA

The title of the study: Systematic analysis of homeless care in Hungary

Keywords: systems theory, parallelism, homeless care, care system

Supervisor: Sánta, Tamás; Duró, Annamária

ABSTRACT

This study focuses on the Hungarian homeless care system, and on the description of institutions in Szeged and Kecskemét in particular. This study fills a gap and could serve as inspiration for new research. The questions answered in the study and especially those answered at its conclusion raise further questions that will also be worth answering.

In my study I am describing the population affected, i.e., I am striving to show homelessness and its characteristic features. I found it important to present both the related national and international interpretations; a more profound definition of homelessness is beyond the scope of the present study, however. Next is a brief historical overview of the development of the domestic care system and the description of its evolutionary trends, followed by the description of the care system's existing units, especially the services in Szeged and Kecskemét. This description will allow for the demonstration of its shortcomings. A major emphasis is placed on the exposure of the causes of failures due to institutional shortcomings during the brief presentation of caring strategies outside of the homeless care system.

In order to elaborate my topic, I have conducted interviews with both institution heads and field workers alike. I present the care system's diagnosis with the help of these interviews as well as on the basis of my personal experience, and outline the recommendations for additions and the advantages of an already existing more complex system.

Based on the identified shortcomings and the recommendations, I directly present the advantages of the complexity of the effective care system, i.e., how the ideal homeless care system looks like. Put differently, the social policy related involvement of an institution with an integrated structure and more complex service elements will also be described. I do not attempt to design the "perfect" care system, but rather to present the advantages of complex service units that can be implemented in an objectively realistic way.

Finally, my study ends with two concluding sections. In the summary section I formulate all statements that support the advantages of the care system described by myself over the one currently in place. The last section is an outlook that can inspire research and, above all, treatment of existing social policy issues.

Author: Szabó, Péter

E-mail: szpeter0719@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Sociology

The title of the study: „Let's make a stand if we must”, or the public life activity of the Hungarian youth

Keywords: 18-29 year old young people, COVID-pandemic, activism, expression of an opinion, online world

Supervisor: Fekete, Mariann

ABSTRACT

The Hungarian 18–29 year old young people seem to be active at the parliamentary elections, but when man look at the forms of the expression of the opinion, this attitude is already less likely typical of them (Bíró-Nagy – Szabó, 2021). Behind this phenomenon stand that the petty part of the youth are interested in politics. in their view of the majority they are not able to put pressure on it und do not aspire to form the public discourse. The scarce layer, who take interest in politics, make an effort to form the public life. After all, there is also a role in the personal initiation during acts (Oross – Szabó, 2017), the person consider the risks und costs, then so undertake a role on the political world. Meanwhile the internet become one of the scene of the political inquiry (Böcskei – Német, 2021), it feels more determinant part in everyday life and public life of the youth, which shows clearly that the result of the COVID-pandemic - forced the youth in the online world - young people’s virtual political activeness became identifiical. The age group take the advantages of the social media, give expression to their opinion und react to the current affairs. This study aspires to catch the 18–29 year old age group’s characteristic on the expression of the opinion testing through four hypothesis by analysing the data of the Magyar Ifjúságkutatás 2020. Suppose that the lack of the effort at lobbying stand behind the lower political activity, in the result of the COVID-pandemic the public life’s theme turn up more frequently. The role of the charity also appears in the activity and the politically committed friend contributes to the political commitment of the person. In the analysis became one group identifiical, which defined exclusively in the social media with information getting und inquiry public life.

Author: Tóth, Tibor

E-mail: tiberius.historian@gmail.com

Educational institute, study: University of Szeged, Political Science BA

The title of the study: Interpretation of the Horthy Era in high school history textbooks of the Kádár Era

Keywords: politics of memory, school book, indoctrination, Kádár regime

Supervisor: Molnár, Judit

ABSTRACT

The resource value of history textbooks stems from the fact that they not only convey knowledge that was considered most important at the time of their creation, but by presenting the past they can also shed light on the „hidden” political goals that are most often related to the acquisition and retention of power and the legitimization of political decisions. Politics likes to use the identity-shaping effect of history to monopolize the transmission of moral and moral models and historical narratives that meet the expectations of the political power in order to ensure the support and legitimacy of the system.

In this regard, the question of how to judge the Horthy era is of particular importance, since from 1948 to 1989 the political and ideological aspects of the party-state power system determined what should be said about Miklós Horthy and the counter-revolutionary system.

In my study, I am looking for the answer to how the textbooks of the Kádár era interpreted the history of the Horthy period in the light of state indoctrination.

Primarily, I am investigating in what form the individual history textbooks, when describing the counter-revolutionary system, carry the content and approach characteristics stemming from the Marxist interpretation of history. What political and ideological aspects can be traced back to the silence or emphasis of the historical facts, events, and persons? Has the perception of the Horthy era changed, and if so, to what extent during the more than three decades of the Kádár era?